

SULEJOWSKI PARK KRAJOBRAZOWY

PLAN OCHRONY DLA SULEJOWSKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO

OPERAT OCHRONY WALORÓW KRAJOBRAZOWYCH I DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Łódź - Warszawa, 2025

Fundusze Europejskie
dla Łódzkiego

Rzeczpospolita
Polska

Dofinansowane przez
Unię Europejską

Operat ochrony walorów krajobrazowych i dziedzictwa kulturowego opracował zespół w składzie:
mgr inż. arch. kraj. Maciej Wasilewski
dr Piotr Wypych
mgr Elżbieta Bąbka-Horbacz
mgr Marta Pabich-Makoska

Wykonawca prac:

Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska;
ul. Erazma Ciołka 13, 01-445 Warszawa

ZESPÓŁ PARKÓW
KRAJOBRAZOWYCH
WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

Plan ochrony dla Sulejowskiego Parku Krajobrazowego sporządzono na zlecenie
Województwa Łódzkiego – Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego
ul. Solna 14, 91-423 Łódź

Fundusze Europejskie
dla Łódzkiego

Rzeczpospolita
Polska

Dofinansowane przez
Unię Europejską

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Priorytetu FELD 02. Fundusze europejskie dla zielonego Łódzkiego, Działanie FELD.02.15 Bioróżnorodność, typ 4. Opracowanie, aktualizacja dokumentów dla obszarów chronionych lub wdrażanie ich zapisów, programu regionalnego Fundusze Europejskie dla Łódzkiego 2021 - 2027.

Fot. okładka: Rzeka Pilica (Wasilewski M., 2025)

Spis treści

1. WSTĘP	8
1.1. Cel opracowania i ogólna informacja o Planie ochrony	8
1.2. Metodyka i zakres prac diagnostycznych	8
1.2.1. Ogólne założenia prac nad Planem ochrony	8
1.2.2. Metodyka i zakres prac w odniesieniu do walorów krajobrazowych	9
1.2.3. Metodyka i zakres prac w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego	11
1.3. Zespół autorski	14
1.4. Ogólna charakterystyka Parku	14
2. OCENA DOTYCHCZASOWEGO STANU ROZPOZNANIA WALORÓW KRAJOBRAZOWYCH	18
2.1. Ogólna charakterystyka stanu wiedzy w odniesieniu do walorów krajobrazowych	18
2.2. Zestawienie dostępnego piśmiennictwa oraz ocena zasobów informacji pod kątem ich przydatności do potrzeb Operatu	18
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE, SPOŁECZNE I GOSPODARCZE OCHRONY WALORÓW KRAJOBRAZOWYCH	24
3.1. Ogólne uwarunkowania prawne	24
3.2. Uwarunkowania wynikające z dokumentów strategicznych, planistycznych i innych dokumentów ponadlokalnych	26
3.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030	26
3.2.2. Plan zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego	28
3.2.3. Audyt krajobrazowy Województwa Łódzkiego	32
3.3. Uwarunkowania ochrony krajobrazu według dokumentów rangi gminnej.	51
3.3.1. Strategie rozwoju gmin	51
3.3.2. Studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin	56
4. CHARAKTERYSTYKA WALORÓW KRAJOBRAZOWYCH SuPK	62
4.1. Ogólna charakterystyka walorów krajobrazowych na tle regionu	62
4.2. Walory fizjonomiczne Sulejowskiego Parku Krajobrazowego i potencjał widokowy	66
4.3. Wyniki inwentaryzacji stanu krajobrazów i jego walorów fizjonomicznych	72
4.3.1. Typy krajobrazu i charakterystyka krajobrazów lokalnych Parku	72
4.3.2. Punkty i otwarcia widokowe	78
4.3.3. Ciągi i osie widokowe	110
4.3.4. Dominanty i akcenty	117
4.3.5. Wnętrza krajobrazowe	125
4.3.6. Przedpola ekspozycji widokowej	130

4.3.7.	Przejawy dewastacji i elementy dysharmonijne w krajobrazie SuPK	133
4.4.	Rozpoznanie zmian zachodzących w krajobrazie Parku oraz analiza skuteczności dotychczasowych sposobów jego ochrony	137
4.5.	Wstępna waloryzacja krajobrazowa	152
5.	ZAGROŻENIA DLA WALORÓW KRAJOBRAZOWYCH ORAZ MOŻLIWE SPOSOBY ICH ELIMINACJI LUB OGRANICZENIA	162
5.1.	Charakterystyka oraz źródła zagrożeń wewnętrznych oraz możliwe sposoby ich eliminacji lub ograniczenia	162
5.2.	Charakterystyka oraz źródła zagrożeń zewnętrznych oraz możliwe sposoby ich eliminacji lub ograniczenia	169
6.	OCENA DOTYCHCZASOWEGO STANU ROZPOZNANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	172
6.1.	Ogólna charakterystyka stanu wiedzy w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego	172
6.2.	Zestawienie dostępnego piśmiennictwa oraz ocena zasobów informacji pod kątem ich przydatności do potrzeb Operatu	172
7.	OGÓLNE UWARUNKOWANIA OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W PARKU	179
7.1.	Uwarunkowania prawa powszechnego i miejscowego	179
7.2.	Uwarunkowania wynikające z dokumentów strategicznych i planistycznych woj. łódzkiego i innych dokumentów ponadlokalnych	182
7.2.1.	Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030	183
7.2.2.	Plan Zagospodarowanie Przestrzennego Województwa Łódzkiego	184
7.2.3.	Audyt Krajobrazowy Województwa Łódzkiego	185
7.2.4.	Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Łódzkim	186
7.2.5.	Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Piotrkowskiego	187
7.2.6.	Strategia Rozwoju Powiatu Piotrkowskiego na lata 2021-2030	189
7.2.7.	Strategia Rozwoju Powiatu Tomaszowskiego na lata 2021-2030	190
7.2.8.	Strategia Rozwoju Powiatu Opoczyńskiego na lata 2021-2030	190
7.3.	Uwarunkowania wynikające z dokumentów strategicznych i planistycznych gmin	190
7.4.	Uwarunkowania społeczno-gospodarcze	204
8.	CHARAKTERYSTYKA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO SuPK	205
8.1.	Zarys historii działalności człowieka na obszarze Parku i jego otoczenia oraz ogólna charakterystyka zasobów kulturowych na tle regionu i kraju	205
8.2.	Wyniki inwentaryzacji i ocena znaczenia zasobów kulturowych	230
8.2.1.	Archeologia	231
8.2.2.	Obiekty nieruchome – obiekty budowlane i zieleń komponowana	241
8.2.3.	Obiekty nieruchome - mała architektura sakralna	256

8.2.4.	Obiekty nieruchome - miejsca pamięci narodowej _____	269
8.2.5.	Umocnienia z okresu II wojny światowej na linii Pilicy i Luciąży _____	273
8.2.6.	Postacie historyczne związane z Sulejowskim Parkiem Krajobrazowym _____	279
8.2.7.	Obiekty ruchome _____	282
8.2.8.	Muzea, izby pamięci itp. _____	283
8.2.9.	Wartości niematerialne _____	285
8.3.	Ocena stanu ochrony i przekształceń zasobów kulturowych, ze szczególnym uwzględnieniem ostatniego 20-lecia _____	293
8.4.	Znaczenie zasobów kulturowych dla funkcji turystycznej i rekreacyjnej Parku _____	296
9.	ZAGROŻENIA DLA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ORAZ MOŻLIWE SPOSOBY ICH ELIMINACJI LUB OGRANICZENIA _____	297
10.	SPIS RYCIN, FOTOGRAFII I TABEL _____	298

Spis załączników

Załącznik 1. Audyt Krajobrazowy Województwa Łódzkiego - charakterystyka krajobrazów priorytetowych z wyszczególnieniem walorów estetyczno-widokowych –

Załącznik 2. Karty charakterystyk krajobrazów

Załącznik 3. Charakterystyka punktów widokowych

Załącznik 4. Punkty, otwarcia i ciągi widokowe Sulejowskiego Parku Krajobrazowego

Załącznik 5. Zasięgi widoczności z wyznaczonych punktów i otwarć widokowych Sulejowskiego Parku Krajobrazowego

Załącznik 6 Zasób fizjonomiczno-ekspozycyjny Sulejowskiego Parku Krajobrazowego

Załącznik 7 Waloryzacja krajobrazowa Sulejowskiego Parku Krajobrazowego

Załącznik 8. Obiekty zabytkowe Sulejowskiego Parku Krajobrazowego

CZĘŚĆ I

Wprowadzenie

1. WSTĘP

1.1. Cel opracowania i ogólna informacja o Planie ochrony

Operat ochrony walorów krajobrazowych i dziedzictwa kulturowego (dalej Operat) jest jednym z sześciu operatów szczegółowych, stanowiących wraz z Operatem generalnym dokumentację dla planu ochrony Sulejowskiego Parku Krajobrazowego (dalej SuPK lub Park). Jego zasadniczym celem jest identyfikacja i ocena zasobu fizjonomicznego Parku oraz wskazanie działań na rzecz ochrony i kształtowania walorów widokowych i krajobrazowych obszaru Parku w perspektywie najbliższych 20 lat.

Operat dzieli się na dwie zasadnicze części – diagnostyczną, charakteryzującą walory krajobrazowe oraz strategiczną, w której zapisano proponowane cele i działania ochronne. Materiał opracowany w Operacie stanowi podstawę merytoryczną dla zapisów projektu uchwały Sejmiku Województwa łódzkiego w sprawie „Planu ochrony dla Sulejowskiego Parku Krajobrazowego” (dalej Plan ochrony). Treść Operatu należy traktować także jako rozwinięcie i uzasadnienie zapisów wyżej wymienionej uchwały, przy czym należy zwrócić uwagę, że w wyniku uwag zgłaszanych w ramach konsultacji społecznych, a także procedur uzgadniania i opiniowania projektu Planu ochrony, ostateczne brzmienie zapisów uchwały może różnić się od propozycji ujętych w niniejszym operacie. Jednak wszystkie podejmowane działania mają na celu eliminację lub ograniczenie zagrożeń, zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych, dla zasobu fizjonomicznego i walorów krajobrazowych Parku.

Wymóg sporządzania planów ochrony dla parków krajobrazowych wynika z zapisów art. 18 ust. 1 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1478 z późn. zm.). Zasadnicza treść oraz jego podział na poszczególne operaty planu ochrony dla parku krajobrazowego ujęta jest w art. 20 ust. 4 tej ustawy, natomiast tryb jego sporządzania, zakres wymaganych prac oraz zakres i możliwe sposoby ochrony zasobów parków określa Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 roku w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i składników przyrody (Dz. U. z 2005 r. Nr 94, poz. 794).

Organem sporządzającym Plan ochrony dla SuPK jest dyrektor Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa łódzkiego (ZPKWŁ), natomiast wykonawcą opracowania jest Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska.

1.2. Metodyka i zakres prac diagnostycznych

1.2.1. *Ogólne założenia prac nad Planem ochrony*

Zakres prac planowanych do wykonania w ramach przygotowania Planu ochrony dla Sulejowskiego Parku Krajobrazowego, w tym Operatu ochrony walorów krajobrazowych Sulejowskiego Parku Krajobrazowego”, uwzględnia zarówno formalne wymogi wynikające z Rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 roku, jak i rzeczywiste potrzeby rozpoznania aktualnego stanu i zagrożeń zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych Parku, niezbędnych do sformułowania długofalowej strategii ich ochrony.

Prace prowadzone nad wszystkimi operatami składają się z następujących etapów:

I – etap oceny stanu rozpoznania analizowanych komponentów (zagadnień) oraz zaplanowania niezbędnych prac uzupełniających.

II – etap charakterystyki i diagnozy stanu, obejmujący:

- analizę dostępnych danych,
- wykonanie uzupełniających badań inwentaryzacyjnych,
- ocenę zachodzących zmian i ocenę skuteczności dotychczasowych sposobów ochrony,
- analizę uwarunkowań ochrony,
- identyfikację zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych.

III – etap strategii ochrony, obejmujący m.in:

- określenie celów ochrony,
- określenie zakresu prac rekomendowanych w celu ochrony analizowanych komponentów oraz monitorowania skuteczności podjętych działań,
- określenie zasad i kierunków użytkowania obszaru Parku oraz propozycji ustaleń do dokumentów planistycznych i strategicznych różnych szczebli,
- sformułowanie propozycji uzupełnienia wiedzy dotyczącej analizowanych komponentów oraz propozycji ich wykorzystania w rozwoju funkcji turystycznych, rekreacyjnych i edukacyjnych Parku,
- prognozę stanu analizowanych komponentów w perspektywie 20 lat w wariantcie pełnej realizacji ustaleń Planu ochrony oraz w wariantcie utrzymania dotychczasowych trendów, a także oszacowanie kosztów realizacji proponowanych działań.

Istotnym elementem prac nad *Planem ochrony Sulejowskiego Parku Krajobrazowego* jest podział jego obszaru na strefy działań ochronnych, do których odniesie się część ustaleń opisanych w części strategicznej niniejszego Operatu.

1.2.2. Metodyka i zakres prac w odniesieniu do walorów krajobrazowych

Sporządzenie Operatu wymaga przede wszystkim pozyskania danych archiwalnych, literaturowych, fotograficznych, kartograficznych i przestrzennych bazując na źródłach pierwotnych i wtórnych, pozyskanych i opracowanych w ramach pracy kameralnej. Oprócz badań kameralnych największe znaczenie mają badania terenowe, w tym badania inwentaryzacyjne. W kolejnym etapie zespół przystąpi do prac analitycznych, a na ich podstawie do sporządzenia strategii ochrony, prognozy i syntezy w zakresie zachowania i kształtowania walorów krajobrazowych Parku.

Poniżej opisano w sposób szczegółowy metodykę prac diagnostycznych i analitycznych, planowanych do wykonania w ramach opracowywania Operatu. Zaplanowane prace obejmują:

a) prace kameralne, w tym:

- analiza Audytu Krajobrazowego województwa łódzkiego w kontekście walorów krajobrazowych. Pozyskanie informacji o krajobrazach priorytetowych związanych z Parkiem i otuliną, w tym informacji o lokalizacji i charakterze zasobu fizjonomicznego (punkty widokowe, osie widokowe, panoramy, itp.);
- analiza map i przewodników turystycznych pod kątem walorów fizjonomicznych – opracowanie ogólnej charakterystyki istniejących wyznaczonych punktów widokowych;
- kwerenda, przegląd i analiza dostępnych źródeł piśmiennych (publikowanych i niepublikowanych, aktualnych i archiwalnych) oraz internetowych (m.in. literatura, mapy, przewodniki turystyczne, informatory turystyczne, publikacje naukowe, publikacje popularno-naukowe, ewidencje, bazy danych, strony internetowe, bazy danych itp.) dla obszaru Sulejowskiego Parku Krajobrazowego, otuliny Parku oraz jednostek administracyjnych na terenie których zlokalizowany jest Park, obejmujących problematykę walorów krajobrazowych Parku;

- zebranie i analiza opracowań znajdujących się w posiadaniu podmiotów regionalnych i lokalnych, w tym m.in. strategii rozwoju;
- analiza map, ortofotomap, numerycznego modelu pokrycia terenu, zdjęć lotniczych i zdjęć historycznych dotyczących w kontekście zagospodarowania przestrzennego i walorów krajobrazowych;
- analiza danych przestrzennych z Banku Danych Lokalnych (BDL), Baz Danych Obiektów Topograficznych (BDOT), Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii (GUGiK), również za pośrednictwem geoportalu, dotyczących elementów kształtujących krajobraz;
- analiza zapisów tzw. uchwał reklamowych przyjętych w gminach na terenie Parku i otuliny;

b) prace terenowe, w tym:

- wizje lokalne wraz z przygotowaniem dokumentacji fotograficznej, które pozwolą na zweryfikowanie oraz uzupełnienie zebranych danych i materiałów;
- szkice terenowe w odniesieniu do walorów krajobrazowych;
- inwentaryzacja i analiza elementów stanowiących zasób fizjonomiczny Parku, w tym m.in.: punkty i otwarcia widokowe, ciągi i osie widokowe, panoramy, wnętrza krajobrazowe, dominanty, akcenty, przedpola ekspozycji widokowej;
- inwentaryzacja wartościowych w kontekście walorów widokowych elementów krajobrazu biotycznego i abiotycznego: aleje drzew, grupy drzew, solitery, głązy i odkrycia skalne, doliny rzeczne, itp.;
- identyfikacja elementów dysharmonijnych w krajobrazie

c) prace syntezujące i końcowe, w tym:

- usystematyzowanie danych i przygotowanie części opisowej (dokumentacja fotograficzna, opracowania kartograficzne, rysunki, tabele);
- wyszczególnienie i charakterystyka krajobrazów lokalnych Parku
- weryfikacja dotychczas wyznaczonych punktów i ciągów widokowych
- analiza i ocena walorów fizjonomicznych w tym: szczegółowe analizy widokowe dla wybranych/ najbardziej atrakcyjnych punktów/ otwarć widokowych (analizy uwzględniające m.in. liczbę planów, lokalizację dominant i akcentów (pozytywnych, neutralnych i negatywnych) jak również główne linie kompozycji: diagonalne, wertykalne i horyzontalne; analizy widokowe dla najbardziej wartościowych ciągów widokowych;
- analizy przestrzenne wykonane w środowisku GIS dla określenia zasięgu ekspozycji czynnej z wybranych punktów i otwarć widokowych. Późniejsza weryfikacja zasięgu widoczności w terenie;
- analiza zmian krajobrazowych na przestrzeni ostatnich 20-lat w kontekście rozwoju zabudowy i sukcesji drzew na terenach otwartych
- opracowanie waloryzacji krajobrazów lokalnych Parku w kontekście jego walorów przyrodniczych, kulturowych i fizjonomicznych, a także przejawów degradacji;
- analiza zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych walorów widokowych Parku wynikających z działalności człowieka, w tym z rozwoju zabudowy, działalności gospodarczej, rozwoju turystyki i rekreacji;

Przygotowana diagnoza walorów krajobrazowych Parku będzie podstawą do przygotowania strategii kształtowania analizowanych uwarunkowań, w perspektywie funkcjonowania przez kolejne 20-lat. Przygotowanie strategii będzie obejmowało sformułowanie celów ochrony i kształtowania walorów krajobrazowych, zaleceń dotyczących kształtowania poszczególnych elementów zasobu

fizjonomicznego, jak również przygotowanie propozycji ustaleń do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

W opracowaniu i analizach fizjonomicznych krajobrazu przyjęto następujące definicje pojęć:

- ekspozycja czynna: określa, co widzi obserwator, użytkownik przestrzeni;
- ekspozycja bierna: określa jak i gdzie widoczny jest obiekt, element krajobrazu;
- punkt widokowy: miejsce lub punkt topograficznie wyniesiony w terenie, który umożliwia rozległe i dalekie widoki w wielu kierunkach. Punkt widokowy może mieć charakter naturalny lub antropogeniczny;
- otwarcie widokowe: miejsce lub punkt w terenie umożliwiające rozległy, panoramiczny widok, zazwyczaj w jednym kierunku. Widok jest szeroki, ale ograniczony (kulisy panoramy);
- ciąg widokowy: umożliwia dalekie widoki w różnych kierunkach. Towarzyszy elementom liniowym, takim jak drogi, szlaki piesze, rowerowe, wodne, itp. Umożliwia postrzeganie dalekich panoram krajobrazowych;
- oś widokowa: wyobrażalna prosta kierująca wzrok na charakterystyczny i atrakcyjny element krajobrazu (naturalny bądź antropogeniczny). Towarzyszy elementom liniowym, widok osiowy naprowadza na akcent lub dominantę;
- wnętrze krajobrazowe: fragment przestrzeni otaczającej obserwatora, wyodrębniony z otoczenia przez odpowiednią kompozycję form ukształtowania i pokrycia terenu. W zależności od charakteru możemy wyróżnić wnętrza przyrodniczo-krajobrazowe lub architektoniczno-krajobrazowe;
- przedpole ekspozycji: rozległe płaszczyzny, w szczególności zbiorniki wodne, tereny łąk i pól uprawnych oraz płaskie dna dolin i zbocza, które umożliwiają ekspozycję widokową cennych elementów krajobrazu naturalnego i/ lub kulturowego;
- dominanta - obiekt w krajobrazie o wiodącym oddziaływaniu wizualnym, silna forma przestrzenna wertykalna (wysokościowa) lub horyzontalna (przestrzenna, powierzchniowa), zidentyfikowano dominanty pozytywne, negatywne i neutralne.
- subdominanta - obiekt w krajobrazie o znaczącym, ale nie dominującym oddziaływaniu wizualnym. Ze względu na specyfikę SuPK jako subdominanty klasyfikowano obiekty o zajmujące dużą powierzchnie, wyróżniające się w krajobrazie, silnie przyciągające wzrok obserwatora.
- akcent - obiekt w krajobrazie wyróżniając się kształtem, funkcją lub barwą, stanowiący widoczny element kompozycji, ale nie dominujący wizualnie.

1.2.3. Metodyka i zakres prac w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego

Dziedzictwo kulturowe Sulejowskiego Parku Krajobrazowego to szeroko rozumiane dobra kultury zarówno materialne jak i niematerialne. Według Ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury – dobrem kultury jest każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną. Dobra kultury dzielą się na ruchome (obrazy, rzeźby, broń itp.) i nieruchome (budowle, cmentarze, pobożowiska itp.). Większość z nich będąc zabytkami - podlega ochronie i opiece, bez względu na stan zachowania. W celu ewidencji, zabezpieczenia, konserwacji dóbr kultury opracowane zostały przepisy dotyczące ich prawnej ochrony - Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie

zabytków i opiece nad zabytkami. Formy ochrony zabytków w Polsce na podstawie art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na listę skarbów dziedzictwa;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy lub ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, bądź na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek. Otoczenie zabytku również może być wpisane do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub zwyczajowa tego zabytku.

Sporządzenie Operatu wymagało w pierwszej części pozyskania danych z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków z Łodzi (Sulejowski PK znajduje się w całości w granicach województwa łódzkiego). Istotne również są dane archiwalne, prace naukowe, publikacje z dziedziny literatury, dane fotograficzne i kartograficzne. Oprócz badań kameralnych duże znaczenie mają badania terenowe, w tym badania inwentaryzacyjne – które stwierdzą stan faktyczny/istniejący w terenie. W kolejnym etapie autor przystąpił do prac analitycznych, a na ich podstawie do sporządzenia strategii ochrony, prognozy i syntezy w zakresie dziedzictwa kulturowego Parku.

Poniżej opisano metodykę prac diagnostycznych i analitycznych, planowanych do wykonania w ramach opracowywania Operatu. Zaplanowane prace obejmują:

a) prace kameralne, w tym:

- zarys historii działalności człowieka na obszarze Parku i jego otoczenia oraz ogólna charakterystyka zasobów kulturowych na tle regionu i kraju;
- analiza wojewódzkiego, gminnego i krajowego rejestru zabytków dotyczących obszaru Sulejowskiego Parku Krajobrazowego, otuliny Parku oraz jednostek administracyjnych na terenie, których zlokalizowany jest Park, obejmujących problematykę walorów dziedzictwa kulturowego Parku (Rejestr zabytków prowadzony jest w formie ksiąg oznaczonych literami: „A” - dla zabytków nieruchomych, „B” – dla zabytków ruchomych oraz „C” – dla zabytków archeologicznych. Zawartość ksiąg rejestrowych, ich wzór oraz sposób prowadzenia, określa szczegółowo Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2019 poz. 1886);
- kwerendy, przegląd i analiza dostępnych źródeł piśmiennych - publikowanych i niepublikowanych, aktualnych i archiwalnych oraz internetowych (m.in. literatura, opublikowane prace naukowe, mapy, katalogi zabytków sztuki, publikacje popularno-naukowe, ewidencje, bazy danych, strony internetowe) dla obszaru Sulejowskiego Parku Krajobrazowego, otuliny Parku oraz jednostek administracyjnych na terenie których zlokalizowany jest Park - obejmujących zagadnienia dziedzictwa kulturowego Parku;

- analiza map, ortofotomap, zdjęć lotniczych i zdjęć historycznych dotyczących zabytkowych układów przestrzennych miejscowości, kierunków rozwoju osadnictwa, stanowisk archeologicznych;
- analiza uwarunkowań wynikających z dokumentów strategicznych i planistycznych woj. łódzkiego, uwarunkowań wynikających z dokumentów strategicznych i planistycznych gmin oraz uwarunkowań społeczno-gospodarczych;

b) prace terenowe, w tym:

- wizje lokalne dotyczące dóbr kultury materialnej i niematerialnej które pozwoliły na zweryfikowanie oraz uzupełnienie zebranych danych i materiałów;
- przygotowanie dokumentacji fotograficznej walorów dziedzictwa kulturowego, rysunków i szkiców terenowych;
- inwentaryzacja i ocena znaczenia zasobów dziedzictwa kulturowego Parku; układy przestrzenne; obiekty nieruchome – obiekty budowlane i zieleń komponowana; obiekty nieruchome – obiekty upamiętniające wydarzenia historyczne i osoby; obiekty ruchome; muzea, izby pamięci itp.; wartości niematerialne; stanowiska archeologiczne;
- identyfikacja elementów krajobrazu negatywnie wpływających na dziedzictwo kulturowe Parku;

c) prace syntezujące i końcowe, w tym:

- usystematyzowanie danych i przygotowanie części opisowej;
- wyniki inwentaryzacji i ocena znaczenia zasobów kulturowych;
- ocena stanu ochrony i przekształceń zasobów kulturowych, ze szczególnym uwzględnieniem ostatniego 20-lecia;
- znaczenie zasobów kulturowych dla funkcji turystycznej i rekreacyjnej Parku;
- sporządzenie syntezy dziedzictwa kulturowego i potencjału Parku, wynikających z konieczności ochrony przyrody, dziedzictwa kulturowego i krajobrazu;
- analiza zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych dziedzictwa kulturowego Parku oraz możliwe sposoby ich eliminacji lub ograniczenia;
- określenie celów ochrony dziedzictwa kulturowego; strefowanie obszaru Parku;
- określenie prognozy stanu w perspektywie 20-letniej;
- wskazanie działań niezbędnych dla realizacji postawionych celów ochronnych;
- synteza - waloryzacja Parku z punktu widzenia wartości kulturowych; zagrożenia dla walorów krajobrazowych i kulturowych Parku; propozycje działań na rzecz ochrony walorów krajobrazowych i kulturowych oraz związanych z tym ustaleń do dokumentów strategicznych i planistycznych.

1.3. Zespół autorski

Kierownikiem zespołu Operatu ochrony walorów krajobrazowych i dziedzictwa kulturowego oraz autorem opracowania, w części dotyczącej zasobów elementów krajobrazowych jest architekt krajobrazu, mgr inż. arch. kraj. Maciej Wasilewski.

Zagadnienia dotyczące Audytu krajobrazowego woj. łódzkiego opracowały mgr Elżbieta Bąbka-Horbacz oraz mgr Marta Pabich-Makoska.

Autorem Operatu w części dotyczącej zasobów dziedzictwa kulturowego jest dr Piotr Wypych.

1.4. Ogólna charakterystyka Parku

Propozycja utworzenia Parku istniała już w roku 1977. W 1985 powstała wstępna dokumentacja przyrodnicza, prezentująca ideę Parku, uzasadnienie naukowe i społeczne projektu oraz koncepcja granic i strefy ochronnej. Kilka lat później opracowano studium projektowe Parku (Kurowski 1995). Najważniejszym argumentem za utworzeniem Parku była ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego nad środkową Pilicą oraz udostępnienie tych wartości społeczeństwu.

Sulejowski Park Krajobrazowy utworzony został na mocy Rozporządzenia Nr 3/94 Wojewody Piotrkowskiego z dnia 21 lipca 1994 r. (Dziennik Urzędowy Wojewody Piotrkowskiego z dnia 5 sierpnia 1994 roku, Nr 22, poz. 136). Aktualną podstawę prawną jego funkcjonowania stanowi uchwała Nr XLVII/614/18 Sejmiku Województwa łódzkiego z dnia 27 lutego 2018 r. w sprawie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego.

Zgodnie z ww. uchwałą Sejmiku Województwa łódzkiego Park został powołany ze względu na wartości przyrodnicze, kulturowe i walory krajobrazowe jego obszaru, dla zachowania i popularyzacji wartości przyrodniczych, kulturowych i walorów krajobrazowych w warunkach zrównoważonego rozwoju (§ 1 ust. 1 uchwały). W § 2 uchwały ustalono szczególne cele ochrony Parku. W zakresie niniejszego Operatu, należą do nich:

ochrona walorów krajobrazowych i kulturowych:

- ochrona terenów o wybitnych walorach krajobrazowych, w szczególności krajobrazów rzecznych środkowego odcinka Pilicy, Czarnej Malenieckiej, ujściowego odcinka Łuciąży,
- ochrona rolniczych krajobrazów otwartych, tj. pól uprawnych z tradycyjnym układem miedz, łąk, pastwisk, zarośli i zadrzewień śródpolnych,
- ochrona historycznego krajobrazu kulturowego o unikatowych wartościach wokół średniowiecznego Opactwa Cystersów w Sulejowie,
- ochrona zabytków kultury materialnej, w tym charakterystycznych kapliczek, krzyży przydrożnych, stanowiących osobiwość Nadpilicza, miejsc pamięci narodowej, śladów historii regionu,
- zachowanie charakterystycznych cech tradycyjnej architektury wiejskiej, lokalnych tradycji i zachowanych elementów kultury niematerialnej,
- ochrona historycznych układów przestrzennych,
- ochrona istniejących stanowisk archeologicznych, miejsc koncentracji oraz potencjalnego występowania stanowisk archeologicznych,
- kształtowanie harmonijnego krajobrazu współczesnego,
- ochrona przed eksploatacją surowców naturalnych.

Cele te realizowane są w oparciu o zapisy Planu ochrony SuPK (rozporządzenie Nr 29/2006 Wojewody Łódzkiego z dnia 3 listopada 2006 r. w sprawie ustanowienia planu ochrony Sulejowskiego Parku Krajobrazowego – Dz. Urz. Woj. Łódzkiego Nr 380 poz. 2946), którego ważność wygaśnie w 2026 r.

Park z otuliną swoim zasięgiem obejmują obszar o powierzchni 53 760 ha (Park 17 030,00 ha, otulina 36 730 ha) na terenie województwa łódzkiego. W skład Parku wchodzi teren położony na terenie miasta Piotrków Trybunalski oraz gmin: Wolbórz, Sulejów, Ręčno i Aleksandrów w powiecie piotrkowskim, gminy Tomaszów Mazowiecki w powiecie tomaszowskim oraz gminy Mniszków w powiecie opoczyńskim. otulina obejmuje teren miasta Piotrków Trybunalski oraz gmin Wolbórz, Sulejów, Aleksandrów, Ręčno, Łęki Szlacheckie i Rozprza w powiecie piotrkowskim, miasta Tomaszów Mazowiecki oraz gminy Tomaszów Mazowiecki w powiecie tomaszowskim, gminy Mniszków w powiecie opoczyńskim oraz gminy Przedbórz w powiecie radomszczańskim.

W podziale fizycznogeograficznym (Solon i in. 2018) Sulejowski Park Krajobrazowy obejmuje obszar położony na pograniczu trzech jednostek: mezoregionu Równiny Piotrkowskiej (318.84) należącego do makroregionu Wzniesienia Południowomazowieckie (318.8) i podprowincji Niziny Środkowopolskie (318) oraz mezoregionów Wzgórza Opoczyńskie (342.12) i Wzgórza Radomszczańskie (342.11) należących do makroregionu Wyżyna Przedborska (342.1) i podprowincji Wyżyna Małopolska (342).

Położenie na pograniczu obszarów nizinnych i wyżynnych widoczne jest w rzeźbie terenu Sulejowskiego PK i jego otuliny. W krajobrazie zaznaczają się wychodnie starszego podłoża, tworząc wyraźne kulminacje (np. Bąkowa Góra, Czartoria). Utwory mezozoiczne występują zazwyczaj płytko pod powierzchnią terenu, przykryte cienką pokrywą utworów czwartorzędowych. Wysokości względne osiągają największe wartości w południowej części Parku i stopniowo maleją ku północy.

Sulejowski Park Krajobrazowy obejmuje i ochrania jeden z najcenniejszych fragmentów dorzecza Pilicy w jej środkowym odcinku od okolic Bąkowej Góry po okolice Tomaszowa Mazowieckiego. Symbolem Parku jest wieża Opacka klasztoru Cystersów w Sulejowie, nazwa pochodzi od historycznej miejscowości Sulejów. Osią Parku jest rzeka Pilica i założony na niej w latach 70-tych XX w. Zbiornik Sulejowski.

Największą powierzchnię Parku zajmują lasy, które stanowią prawie 70 %. Są one pozostałością Puszczy Nadpilickiej. Łąki i pastwiska zajmują niespełna 5% powierzchni Parku, wody powierzchniowe zajmują ok. 12% – w tym rzeki ok. 1%. W skład Parku wchodzi również Jezioro Sulejowskie o powierzchni 1900 ha (11,2%) oraz fragment doliny środkowej Pilicy, na odcinku od okolic Przedborza po Tomaszów Mazowiecki.

Do głównych walorów Parku zaliczyć można:

- naturalny krajobraz rzeczny: doliny Pilicy i jej dopływów (Czarna, Luciąża)
- duże kompleksy leśne (70% powierzchni Parku zajmują lasy),
- неповtarzalne obiekty przyrody nieożywionej, o wybitnych walorach krajobrazowych, m.in. Bąkowa Góra – znakomity punkt widokowy na pograniczu Nizin Środkowopolskich i Wyżyny Małopolskiej, wysokie krawędzie doliny Pilicy, np. Barkowice, Sulejów, Nagórzyce, Biała Góra,
- obszary źródeł, w tym najcenniejszy w środkowej Polsce rezerwat wodno-krajobrazowy – Niebieskie Źródła,
- zbiorowiska szuwarowe, roślinności wodnej, suche łąki, murawy kserotermiczne i torfowiska,
- zabytki kultury materialnej i historii tej części Ziemi Piotrkowskiej – stare wiejskie chałupy, drewniane śródleśne osady, zabytkowe wapienniki, kapliczki przydrożne, opactwo cystersów w Sulejowie,

- zabudowa drewniana – użytkowa (młyny wodne, m.in. w Dąbrowie nad Czarną) i sakralna (kościół w Skotnikach),
- ruiny zamków, zabudowa podworska i folwarczna wraz z parkami (Dębowa Góra)
- obiekty militarne oraz miejsca pamięci narodowej z I i II wojny światowej.

Najcenniejsze pod względem przyrodniczym fragmenty SuPK są dodatkowo poddane ochronie w zakresie dostosowanym do ich walorów przyrodniczych:

- w 8 rezerwatach przyrody – Błogie (68,22 ha), Bory nad Pilicą (23,87 ha), Gaik (35,85 ha), Jaksonek (79,67 ha), Las Jabłoniowy (19,63 ha), Lubiaszów (202,49 ha), Meszcze (35,32 ha), Twarda (22,79 ha),
- w 3 specjalnych obszarach ochrony siedlisk Natura 2000 – Lubiaszów w Puszczy Pilickiej (202,81 ha), Dolina Środkowej Pilicy (3787,43 ha w tym w granicach Parku 1833,16 ha) i Dolina Czarnej (5780,60 ha, w tym w granicach Parku 81,86 ha),
- w 68 użytkach ekologicznych, w większości drobnopowierzchniowych – o łącznej powierzchni 463,74 ha, z których dwa największe Na Murowańcu i Bronisławów mają powierzchnię odpowiednio: 218,40 ha i 200,49 ha.

Ponadto na terenie Parku ochronie w formie pomników przyrody podlegają 22 drzewa i 2 głązy narzutowe.

W SuPK znajduje się fragment najlepiej zachowanego koryta Pilicy charakteryzujący licznymi, naturalnymi i malowniczymi meandrami. Doliny rzek przepływających przez tereny Parku (Pilicy, Luciąży, Czarnej Malenieckiej) są niezastąpionymi refugiami faunistycznymi (zwłaszcza ptasimi) oraz florystycznymi. Pozornie nizinne tereny poprzecinane są dolinami i wąwozami przez co mają charakter pagórkowaty z wyraźnymi obniżeniami dna dolin oraz wzniesionymi brzegami odsłaniającymi widoki na otaczające tereny. Na krajobraz SuPK składają się również wartości kulturowe. Wody Pilicy stanowiły niegdyś początek pierwszych osiedli ludzkich. W ich sąsiedztwie rozwijała się kultura, która na przestrzeni wieków pozostawiła po sobie ślady w krajobrazie t.j. ruiny zamków, stare kościołki, cmentarzyki. Tradycje i zwyczajach środkowego Nadpilicza są nadal pielęgnowane i przekazywane z pokolenia na pokolenia.

Dominującym elementem w krajobrazie Parku jest Zalew Sulejowski (znany również jako Zbiornik lub Jezioro Sulejowskie), jest to sztuczny zbiornik retencyjny, utworzony w latach 1969–73 poprzez spiętrzenie wody rzeki Pilicy w Smardzewicach, w miejscu, gdzie Dolina Pilicy naturalnie się zwęża. Jest to jeden z największych akwenów w środkowej Polsce o powierzchni 22 km², dł. ok. 17 km i szerokości dochodzącej do 2 km. Zbiornik ciągnie się od Sulejowa do Smardzewic. Celem utworzenia zbiornika było zaopatrzenie Łodzi w wodę. Obecnie pełni głównie funkcję turystyczno – rekreacyjną.

Część IA

Charakterystyka i diagnoza stanu walorów krajobrazowych

2. OCENA DOTYCHCZASOWEGO STANU ROZPOZNANIA WALORÓW KRAJOBRAZOWYCH

2.1. Ogólna charakterystyka stanu wiedzy w odniesieniu do walorów krajobrazowych

Stan wiedzy o walorach krajobrazowych Sulejowskiego Parku Krajobrazowego można określić jako dobry. Należy jednak zaznaczyć, że zdecydowana większość publikacji i materiałów literaturowych dotyczy zasobów przyrodniczych, tj. biotycznych (flory, fauny) oraz abiotycznych (geologia, gleby, uwarunkowania fizjograficzne i hydrologiczne Parku). Krajobraz w sensie przyrodniczym, ale też kulturowym został szeroko opisany w licznych monografiach, przewodnikach, artykułach i publikacjach popularnonaukowych. Stosunkowo niewiele jest natomiast publikacji i opracowań, które w sposób jednoznaczny odnoszą się do walorów widokowych – zasobu fizjonomicznego Parku.

Wiedza o poszczególnych elementach krajobrazu jest rozproszona w różnych opracowaniach. Cechy fizjonomiczne krajobrazu nie są wystarczająco rozpoznane. Dokumentacyjne znaczenie, umożliwiające przy tym analizę przemian krajobrazowych mają albumy z fotografiami krajobrazu Parku (krajobraz rolniczy, lasy, wartościowy drzewostan, zalew, rzeki, cieki i źródła, krajobraz kulturowy, w tym zabytki architektury, budownictwa).

Istotnym źródłem wiedzy o walorach widokowych są mapy turystyczne z lokalizacją głównych punktów widokowych i najbardziej wartościowych pod względem krajobrazowym i kulturowym miejsc i obiektów w Parku.

Pomocne są również mapy satelitarne, ortofotomapy i zdjęcia lotnicze, w tym zdjęcia historyczne, które umożliwią ocenę przemian krajobrazowych oraz analizę istniejących i potencjalnych zagrożeń.

Zasadniczym i aktualnym źródłem wiedzy w kontekście zasobu fizjonomicznego Parku jest niewątpliwie uchwalony w 2025 r. Audyt krajobrazowy dla województwa łódzkiego. Będzie on stanowił materiał wyjściowy do badań i porównań.

2.2. Zestawienie dostępnego piśmiennictwa oraz ocena zasobów informacji pod kątem ich przydatności do potrzeb Operatu

Wybrane i najważniejsze pozycje piśmiennictwa, które wykorzystano do sporządzenia diagnozy ochrony i kształtowania walorów krajobrazowych zawarto w tabeli 1.

Tab. 1 Zestawienie dostępnej literatury z analizą jej przydatności na potrzeby Operatu ochrony walorów krajobrazowych Sulejowskiego Parku Krajobrazowego.

L.p.	Dane bibliograficzne	Komentarz
1.	Bartczak T., Krzemiński T., Nowakowski T. i in. 1979. Województwo piotrkowskie, przewodnik turystyczny. KAW. Oddz. w Łodzi. WOIT w Piotrkowie Tryb.	Ogólna charakterystyka głównych walorów krajobrazowych Parku
2.	Biuro Planowania Regionalnego Województwa łódzkiego. Audyt krajobrazowy województwa łódzkiego. 2025	Informacje o krajobrazach priorytetowych i najważniejszych walorach fizjonomicznych województwa łódzkiego, w tym terenów Parku i otuliny
3.	Bogdanowski J., 1976. Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk	Metody analiz krajobrazowych. Możliwość zastosowania metody w ocenie walorów krajobrazowych SuPK

4.	Burzyński I. (red.). 1996. Parki krajobrazowe Ziemi Piotrkowskiej. Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych. Moszczenica. ss. 166	Historia i walory Parku
5.	Burzyński I. 1998. Rezerваты Ziemi Piotrkowskiej. Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych. Moszczenica. ss. 192	Walory przyrodnicze Parku
6.	Burzyński I., Ojrzyńska G., Wypych P. 2010. Pomniki przyrody województwa łódzkiego wczoraj, dziś, jutro. Piotrkowskie Stowarzyszenie Rozwoju, Promocji i Integracji Europejskiej - EURO-CENTRUM. Piotrków Tryb.	Pomniki przyrody Parku
7.	Chmielewski T. J. 2013. Systemy krajobrazowe. Struktura - funkcjonowanie - planowanie. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa	Metody analiz krajobrazowych Możliwość zastosowania metody w ocenie walorów krajobrazowych SuPK
8.	Czas mija - pomniki pozostają. Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie łódzkim na lata 2008-2011. 2008., BPPWł, Urząd Marszałkowski w Łodzi	Ogólna charakterystyka dziedzictwa kulturowego Parku
9.	Demel M., Lityński M., Helman B. 2015. Pilica szlak wielu możliwości. Stowarzyszenie Dolina Pilicy. Tomaszów Maz.	Walory turystyczne i zagospodarowanie doliny Pilicy
10.	Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, 2004, Dziennik Ustaw Nr 14, Poz. 98, s. 564-576	Akt prawny o znaczeniu ogólnokrajowym, odnoszący się do zasad kształtowania krajobrazu
11.	Gąsior M., Orzyński J., Ratajski M. 2008. Piotrków Trybunalski i okolice. Przewodnik turystyczny. Piotrków Trybunalski - Łódź	Walory turystyczne Parku
12.	Geoportal Województwa Łódzkiego	Opracowania kartograficzne, ortofotomapy, mapy historyczne – możliwość oceny przekształceń w krajobrazie
13.	Głosek M. 1998. Dwór murowany w Bąkowej Górze. Łódź	Informacje historyczne na temat dworu. Walory zabytkowe i architektoniczne
14.	Gmina Aleksandrów pomiędzy Pilicą a Czarną. Mapa skala 1:25000. Wydawnictwo Stowarzyszenie Centrum Wspierania Inicjatyw. Sławno	Opracowanie kartograficzne. Lokalizacja głównych walorów krajobrazowych i kulturowych oraz punktów widokowych
15.	Goździk J. 1982. Środowisko przyrodnicze osadnictwa Średniowiecznego okolicy Rozpry. Prace i materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. seria archaologiczna nr 29. s: 129 - 151	Historia i ślady dawnego osadnictwa w okolicach Rozpry
16.	Helman B. (red.). 2018. Skarby Doliny Pilicy - twórczość, rękodzieło, folklor. Stowarzyszenie Doliny Pilicy. Tomaszów Maz.	Walory kulturowe Parku

17.	Jagielska E., Kulesza-Szerniewicz E., Makowska B., Stieler E., Welc-Jedrzejska J. 2011. Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych. Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa	Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego
18.	Kistowski M., Myga-Piątek U., Solon J. (red). 2018. Studia nad regionalizacją fizycznogeograficzną Polski. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego. PAN	Mapy różnych autorów prezentujące podział fizjograficzny krajobrazów, w tym obszarów, gdzie zlokalizowany jest SuPK
19.	Kobalczyk A. 1998. Krajobrazy znad Pilicy. Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych. Moszczenica	Walory krajobrazowe Parku. Fotografie krajobrazów – możliwość dla oceny przekształceń
20.	Kobojek E., Kobojek S. 2005. Doliny rzeczne regionu łódzkiego. Geneza, cechy przyrodnicze i antropogeniczne przekształcenia. Uniwersytet Łódzki - Wydział Nauk Geograficznych. Łódź. ss: 126	Geografia dolin rzecznych Parku
21.	Kondracki J. 1978. Geografia fizyczna Polski. PWN, Warszawa: 1-463	Podział fizjograficzny Polski. Podział fizjograficzny Polski. Podstawowe informacje fizjograficzne o SuPK
22.	Krysiak S. 1992. Charakterystyka i walory użytkowe Środowiska przyrodniczego okolic Sulejowa. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica, 15	Walory krajobrazowe Parku
23.	Krysiak S., 2013. <i>Odłogi jako element potencjału rekreacyjnego w strefie nadpilicznych parków krajobrazowych</i> , Problemy Ekologii Krajobrazu. Rekreacja w krajobrazach o wysokim potencjale. Tom XXXIV. 141–148	Omówienie odłogów jako elementu potencjału rekreacyjnego na podstawie zdjęć lotniczych i badań terenowych w rejonie nadpilicznych parków krajobrazowych
24.	Kucharska J. 1979. Kultura ludowa (w:) Stankiewicz Z., red., Województwo piotrkowskie – monografia regionalna, wyd. U.Ł.	Walory kulturowe na terenie Parku
25.	Kurowski J. K. 1999. Problemy ochrony walorów turystycznych w parkach krajobrazowych na przykładzie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego (w:) Wnuk Z. (red.). Turystyka w parkach krajobrazowych. Wyższa Szkoła Pedagogiczna. Rzeszów: 93 -96	Ochrona dziedzictwa kulturowego na terenie Parku
26.	Kurowski J., K. (red). 1998. Sulejowski Park Krajobrazowy. Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych. Moszczenica. ss. 183	Monografia Parku

27.	Kurowski J., K. 2012. Sulejowski Park Krajobrazowy. Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych. Moszczenica.ss. 96	Monografia Parku
28.	Kurowski J. K., Andrzejewski H. 2001. Ścieżka przyrodniczo - leśna w Kole. Centrum Edukacji Ekologicznej, Kultury i Ochrony Środowiska. Piotrków Tryb.	Informacje o walorach przyrodniczych, w tym krajobrazowych
29.	Kurowski J.K, Wypych P. 2014. Sulejowski Park Krajobrazowy 20.lecie utworzenia parku 1994-2014. Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego. Łódź	Historia i walory Parku. Fotografie Parku – możliwość oceny przekształceń krajobrazowych
30.	Kurowski J.K. (red.) 1995. Sulejowski Park Krajobrazowy (informator przyrodniczo-krajoznawczy). Zarząd P.K. Piotrków Trybunalski. ss. 96	Informacje o najważniejszych walorach przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych Parku
31.	Kurowski J.K., 2003, <i>Dolina Pilicy - województwo łódzkie. Informator przyrodniczo-turystyczny</i> , Zespół nadpilicznych parków Krajobrazowych, Moszczenica	Omówienie najważniejszych walorów przyrodniczo-turystycznych Doliny Pilicy
32.	Machlański P., Podolska J., Stańczak T., b.r.w., <i>Spacerownik po regionie czyli szlakiem zamków w województwie łódzkim</i> , Biblioteka gazety Wyborczej	Charakterystyka najważniejszych zamków w regionie łódzkim, m.in. w Wolborzu
33.	Mapy historyczne – Mapster. (http://igrek.amzp.pl/)	Analizy układu osiedleńczego, trwałości szlaków komunikacyjnych, kompleksów leśnych, cieków i obiektów zabytkowych
34.	Milecka M., Różańska A. 2010. Pilczańskie parki krajobrazowe – idea ochrony a praktyka. Czasopismo Architektura Krajobrazu. 1/2010, s. 4-10	Walory przyrodnicze i krajobrazowe Parku oraz ich zagrożenia. Przekształcenia krajobrazu doliny rzeki Pilicy
35.	Myga-Piątek U. 2016. Krajobraz jako autentyk, makieta, hybryda. Rozważania o roli krajobrazu we współczesnej turystyce, Turystyka Kulturowa, www.turystykakulturowa.org , Katowice, Nr 1/2016	Wykorzystanie walorów krajobrazowych dla potrzeb turystyki
36.	Plan ochrony Sulejowskiego Parku Krajobrazowego. 2006. Dyrekcja Sulejowskiego Parku Krajobrazowego, Łódź	Diagnoza stanu na potrzeby poprzedniego Planu ochrony z roku 2006
37.	Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego	Opisane uwarunkowania rozwoju przestrzennego województwa łódzkiego w kontekście zagospodarowania przestrzennego i zmian w krajobrazie oraz cele strategiczne w tym zakresie
38.	Program ochrony środowiska województwa łódzkiego na lata 2025-2028 z perspektywą do 2032, przyjęty Uchwałą Nr XIII/160/25 z dnia 15 kwietnia 2025 r. Sejmik Województwa Łódzkiego	Odniesienie do walorów przyrodniczych i celów ochrony SuPK

39.	Programy ochrony przyrody w gminach położonych w SuPK	Odniesienie do walorów przyrodniczych i celów ochrony SuPK
40.	Rozporządzenia Wojewody Piotrkowskiego Nr 3/94 z dnia 21 lipca 1994 r. (Dz.U. Nr 22, poz. 136)	Akt prawny
41.	Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 roku w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i składników przyrody (Dz. U. z 2005 r. Nr 94, poz. 794)	Akt prawny
42.	Rozporządzenie Nr 24/2006 Wojewody Łódzkiego z dnia 03 lipca 2006 r. w sprawie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego	Akt prawny
43.	Solon. J., Plit. J., Kistowski M., Milewski P. 2014. Przygotowanie opracowania pt. "Identyfikacja i ocena krajobrazów - metodyka oraz główne założenia". IGiPZ im. S. Leszczyckiego PAN. Warszawa	Metody analiz krajobrazowych
44.	Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030. Biuro Planowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego w Łodzi	Strategia rozwoju woj. łódzkiego
45.	Strategie rozwoju gmin i powiatów położonych w SuPK	Dokumenty przydatne na poziomie ustalenia celów strategicznych SuPK, w nawiązaniu do celów rozwoju społeczno-gospodarczego gmin m.in. w zakresie turystyki i rekreacji
46.	Studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin położonych w SuPK	Dokumenty przydatne dla diagnozy i projektu kształtowania zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego SuPK w zakresie zgodności z polityką przestrzenną gmin w tym zakresie
47.	Sulejowski Park Krajobrazowy. Mapa przyrodniczo-turystyczna, skala 1:50000, ZSuPK, Łódź 2023	Opracowanie kartograficzne, mapa Parku
48.	Symonides E., 2014, Ochrona przyrody, Wydawnictwo UW, Warszawa, ss. 780	Zagadnienia ochrony przyrody w kontekście funkcjonowania parków krajobrazowych w Polsce
49.	Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (Dz. U. z 2024 r. poz. 1478, 1940)	Akt prawny
50.	Walczak M. 2007. Analiza krajobrazowa w planach ochrony parków krajobrazowych, [w:] Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych, nr 30, s. 61-72	Metody klasyfikacji i charakterystyki walorów krajobrazowych
51.	Wężyk M., Kołucki Z., Dziubecki Z. 2000. Pilica piękno zagrożone. Centrum Edukacji Ekologicznej, Kultury i Ochrony Środowiska. Piotrków Tryb., ss.120	Fotografie Parku. Walory przyrodnicze i krajobrazowe parków, zagrożenia dla przyrody Nadpilicza

52.	Wnuk Z., Olaczek R. 1995. Ochrona przyrody w województwie piotrkowskim. Zarząd Parków Krajobrazowych. Piotrków Trybunalski. ss.48	Formy ochrony przyrody w Parku
53.	Wojciechowska J. 1998. Kolonizacja turystyczna terenów nadpilicznych. ŁTN. 26	Osadnictwo na terenie Parku
54.	Wypych P. 2001. Kapliczki i krzyże znad Pilicy. CEE, KiOŚŚ w Piotrkowie, ZNPK w Moszczenicy	Walory kulturowe
55.	Wypych P. 2024. Krajobraz terenów rolniczych. [w:] Zachowanie bioróżnorodności i ochrona wód w krajobrazie rolniczym. Materiały szkoleniowe	Rola zadrzewień śródpolnych w krajobrazie. Ogólna charakterystyka elementów krajobrazu wiejskiego
56.	Zalew Sulejowski, Spała i Tomaszów w Dolinie Pilicy. 2012. Starostwo Powiatowe w Tomaszowie Maz. Tomaszów Maz.	Informator turystyczny, mapa
57.	Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego. Informator przyrodniczo-turystyczny. 2016. Zesp. Park. Krajobr. Woj. Łódz., Łódź, ss: 86	Informator nt. Parku

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE, SPOŁECZNE I GOSPODARCZE OCHRONY WALORÓW KRAJOBRAZOWYCH

3.1. Ogólne uwarunkowania prawne

Zasadnicze uwarunkowania mające znaczenie dla ochrony walorów krajobrazowych wynikają z powszechnie obowiązujących ustaw. (Tab. 2). W szczególności należą do nich:

- *Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130 z późn.zm.),
- *Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach* (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 567),
- *Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych* (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 82.),
- *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska* (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 647 z późn.zm.),
- *Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody* (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1478 z późn.zm.),
- *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu* (Dz.U. 2015 poz. 774 z późn. zm.)

Powyższe ustawy oprócz ogólnych zasad ochrony walorów krajobrazowych określają także instrumenty realizacji tej ochrony. Do najważniejszych z nich należą akty prawne powołujące do życia formy ochrony przyrody, a także ich plany ochrony. Istotne są tu także instrumenty planowania przestrzennego, które stanowią zarówno bezpośrednie (np. audyt krajobrazowy) jak i pośrednie instrumenty ochrony krajobrazu (np. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy).

Tab. 2 Uwarunkowania prawne ochrony walorów krajobrazowych.

Lp.	Akt prawny	Uwarunkowania mające znaczenie dla ochrony walorów krajobrazowych i kulturowych
1	ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	Ustanawianie form ochrony zabytków, w tym ochrony krajobrazu kulturowego. Możliwość wpisu do rejestru zabytku otoczenia zabytku (terenu wokół lub przy zabytku) w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych. Tworzenie gminnej ewidencji zabytków. Sporządzanie programów opieki nad zabytkami. Konieczność uwzględniania walorów krajobrazu kulturowego w dokumentach planistycznych.
2	ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym	Uwzględnianie w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wymagań ładu przestrzennego, walorów architektonicznych i krajobrazowych, ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Sporządzanie audytu krajobrazowego i wyznaczanie krajobrazów priorytetowych. Określanie zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabaryty, standardy jakościowe oraz rodzaje materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane.

Lp.	Akt prawny	Uwarunkowania mające znaczenie dla ochrony walorów krajobrazowych i kulturowych
3	ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach	Ochrona walorów krajobrazowych jako jeden z celów gospodarki leśnej
4	ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych	Możliwość wznoszenia w lasach ochronnych urządzeń służących turystyce, w tym m.in. wież widokowych i miejsc widokowych
5	ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska	Zanieczyszczenie rozumiane jest także jako emisja mogąca pogarszać walory estetyczne środowiska. Ochrona powierzchni ziemi związana jest m.in. z zachowaniem funkcji kulturowych, w tym zbioru dziedzictwa archeologicznego. Ochrona środowiska w zagospodarowaniu przestrzennym i przy planowaniu inwestycji polega m.in. na zapewnieniu w jak największym stopniu zachowania walorów krajobrazowych oraz uwzględnianiu walorów krajobrazowych środowiska w dokumentach planistycznych
6	ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody	Ustanawianie form ochrony przyrody i krajobrazu Sporządzanie planów ochrony Określenie granic stref ochrony krajobrazów stanowiących w szczególności przedpola ekspozycji, osie widokowe, punkty widokowe oraz obszary zabudowane wyróżniające się lokalną formą architektoniczną
7	Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu	Pojęcie krajobrazu, odniesienia do walorów krajobrazowych
8	Rozporządzenia wydane do ww. ustaw, w tym rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 r. w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych	Metody wyznaczania krajobrazów priorytetowych i stref ochronnych

Kolejna grupa uwarunkowań wynika z aktów planowania przestrzennego. Najważniejszym z nich, mającym bezpośredni wpływ na zakres planu ochrony parku krajobrazowego, jest audyt krajobrazowy. Z audytu krajobrazowego bowiem powinno wynikać określenie wyznaczonych w obrębie krajobrazów priorytetowych granic stref ochrony krajobrazów stanowiących w szczególności przedpola ekspozycji, osie widokowe, punkty widokowe oraz obszary zabudowane wyróżniające się lokalną formą architektoniczną, istotnych dla zachowania walorów krajobrazowych parku krajobrazowego. W granicach tych stref powinien być także wskazany zakres zakazów osobno dla obszarów objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego a także takimi planami nieobjętymi. W parku krajobrazowym, w strefach ochrony krajobrazów dla terenów objętych miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego mogą być wprowadzone zakazy lokalizowania nowych obiektów budowlanych i zalesienia terenów. W obszarach nieobjętych planami miejscowymi można dodatkowo wprowadzić zakazy lokalizowania nowych obiektów budowlanych odbiegających od lokalnej formy architektonicznej oraz lokalizowania nowych obiektów budowlanych o wysokości przekraczającej 2 kondygnacje lub 7 m. Należy jednakże podkreślić, że audyt krajobrazowy jest jednym z najniższych aktów planowania przestrzennego – dokument taki dla województwa łódzkiego został uchwalony 15 kwietnia 2025 r.

Zasady ochrony walorów krajobrazowych i kulturowych, w tym wytyczne do planów miejscowych, zawarte są polityce przestrzennej gmin. Szczegółowy zakres ustaleń w/w dokumentów dla obszarów Parku jest przedmiotem operatu zagospodarowania przestrzennego.

3.2. Uwarunkowania wynikające z dokumentów strategicznych, planistycznych i innych dokumentów ponadlokalnych

3.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030

Dokument w sposób syntetyczny opisuje główne uwarunkowania rozwoju województwa, przedstawia wizję jego rozwoju, a w części strategicznej główne cele strategiczne i operacyjne oraz kierunki działań.

W rozdziale diagnozy sytuacji społeczno-gospodarczej w kontekście do funkcjonowania krajobrazu, na uwagę zasługują odniesienia do:

- zmian klimatycznych:
 - wzrost temperatury powietrza (w roku 2023 temperatura była wyższa o 1,3°C od średniej rocznej wieloletniej,
 - zjawiska sprzyjające suszy, tj. niska lesistość i bardzo mała zdolność retencyjna zlewni. 2023 r. miał sumę opadów co prawda wyższą od średniej z 1991-2020, ale problem niedoboru wód jest niestety nadal aktualny.
- presji urbanizacyjnej, będąca m.in. efektem migracji ludności miast na obszary wiejskie oraz rozwoju terenów inwestycyjnych. Składają się na nią takie zjawiska jak np.:
 - niekontrolowana suburbanizacja,
 - wkraczanie zabudowy w obszary cenne przyrodniczo i krajobrazowo (np. doliny rzeczne),
 - rozwój obiektów infrastrukturalnych, przemysłowych i reklamowych.

Rozprzestrzenianie się zabudowy w sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich, a nie w ich centrum, obrazuje dynamika zmian zasobów mieszkaniowych. Polityka przestrzenna prowadzona przez samorządy lokalne skutkuje rozpraszaniem zabudowy i brakiem ładu przestrzennego.

Diagnoza odnosi się też ogólnie do walorów krajobrazowych, kulturowych oraz przyrodniczych. Poniżej najistotniejsze spostrzeżenia zawarte w Uchwale:

- *Rozwój gospodarczy wyraźnie zaznacza się w fizjonomii krajobrazu. Związane z zainwestowaniem infrastrukturalnym i przemysłowym obiekty są niezbędne, lecz powstają bez analizy ich wpływu na przestrzeń, powodując przeładowanie krajobrazu elementami infrastruktury technicznej i reklamami, a w efekcie dysharmonię wywołaną przez obiekty dominujące wysokościowo lub obszarowo. Efektem jest nie tylko degradacja cennych krajobrazów kulturowych oraz przyrodniczych, ale dochodzi również do zakłócania walorów ekspozycyjnych obszarów cennych widokowo (m.in. zabytków i panoram historycznych jednostek osadniczych).*
- *Problemami w zakresie zwiększania udziału powierzchni obszarów prawnie chronionych są: niedostatecznie uporządkowany status prawny, niechęć samorządów do powoływania nowych form ochrony przyrody, brak planów ochrony dla niektórych parków krajobrazowych oraz brak*

kompleksowego monitoringu krajobrazowego. Skutkuje to niespójnością systemu obszarów chronionych oraz słabymi powiązaniem przyrodniczymi w skali regionalnej i ponadregionalnej.

- *Najcenniejsze przyrodniczo tereny objęte są ochroną prawną w postaci parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu. W połączeniu z infrastrukturą turystyczną stanowią potencjał dla rozwoju różnorodnych form turystyki, rekreacji i sportu, w tym turystyki aktywnej (m.in.: rowerowej, pieszej, konnej, kajakowej), kulturowej, konferencyjno-biznesowej, zdrowotnej, w tym uzdrowiskowej i rehabilitacyjnej, przyrodniczej, edukacyjnej, rodzinnej i kulinarnej.*

Najważniejsze z punktu widzenia krajobrazu założenia części strategicznej dokumentu:

- Wizja rozwoju:

HARMONIJNIE ROZWIJAJĄCE SIĘ WOJEWÓDZTWO W CENTRUM POLSKI, PRZYJAZNE RODZINOM, MIESZKAŃCOM MIAST I OBSZARÓW WIEJSKICH. REGION, W KTÓRYM NOWOCZESNA GOSPODARKA IDZIE W PARZE Z OCHRONĄ DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I PRZYRODNICZYCH

Na uwagę zasługuje podkreślenie znaczenia dziedzictwa kulturowego i przyrodniczych w kontekście rozwoju województwa.

W dokumencie wyznaczono trzy główne cele strategiczne:

1. Nowoczesna i konkurencyjna gospodarka
2. Obywatelskie społeczeństwo równych szans
3. Atrakcyjna i dostępna przestrzeń.

W ramach tych celów określono cele operacyjne i kierunki działań. Z punktu widzenia walorów krajobrazowych bezpośredni wpływ mają (bądź mogą mieć):

2.1. ROZWÓJ KAPITAŁU SPOŁECZNEGO:

- 2.1.3. Rozwój sektora sportu, turystyki i rekreacji
- 2.1.4. Wzmacnianie tożsamości regionalnej i lokalnej

3.1. ADAPTACJA DO ZMIAN KLIMATU I POPRAWA JAKOŚCI ZASOBÓW ŚRODOWISKA:

- 3.1.2. Ochrona zasobów wód oraz poprawa ich jakości
- 3.1.3. Przeciwdziałanie skutkom suszy i zmniejszanie niedoborów wody
- 3.1.4. Ograniczanie skutków zjawisk ekstremalnych

oraz w szczególności cel:

3.2. OCHRONA I KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU

- 3.2.1. Ochrona wartości i kształtowanie dziedzictwa kulturowego
- 3.2.2. Ochrona i wykorzystanie walorów przyrodniczych i krajobrazowych, m.in. poprzez:
 - utworzenie spójnego regionalnego systemu obszarów chronionych (SOCh), utrzymanie ochrony jego istniejących elementów, weryfikację obszarów chronionego krajobrazu o nieuporządkowanym statusie prawnym oraz powoływanie nowych i zwiększanie powierzchni obszarów objętych ochroną prawną,

- przeciwdziałanie i niwelowanie procesów niekontrolowanej suburbanizacji oraz postępującego chaosu przestrzennego,
- ochronę, wzbogacanie, odtwarzanie i monitoring różnorodności biologicznej, utrzymanie istniejących form ochrony przyrody spoza SOCh oraz powoływanie nowych, utrzymanie i kształtowanie ostoi najwyższej różnorodności biologicznej, renaturyzację ekosystemów zdegradowanych, restytucję zagrożonych gatunków roślin i zwierząt, kontrolę i ograniczanie ekspansji gatunków inwazyjnych, stworzenie kompleksowego monitoringu krajobrazowego,
- prowadzenie racjonalnej i zrównoważonej gospodarki leśnej, w tym zwiększanie lesistości m. in. poprzez dążenie do ewidencjonowania gruntów leśnych na terenach o innej klasyfikacji, wyznaczanie obszarów do zalesień w dokumentach planistycznych gmin, pozyskiwanie nowych gruntów do zalesień,
- ograniczenie likwidacji terenów zieleni i wycinki drzew przy realizacji nowych inwestycji,
- wykorzystanie walorów przyrodniczo-krajobrazowych na potrzeby turystyki zrównoważonej, z uwzględnieniem m.in. turystyki: aktywnej, poznawczej, ekoturystyki, ekologicznej, edukacyjnej, rodzinnej, zdrowotnej (w tym uzdrowiskowej i rehabilitacyjnej).

3.2.3. Rewaloryzowanie, poszerzanie i wzbogacanie przestrzeni o atrakcyjnie zaaranżowane tereny zieleni

Na stan i funkcjonowanie krajobrazu będą mieć wpływ też niewątpliwie cele strategiczne odnoszące się nie bezpośrednio do środowiska przyrodniczego, ale mogące wpływać np. na dostępność terenów Parku (a przy tym większą antropopresję), większy ruch turystyczny i wykorzystanie rekreacyjne SuPK oraz przemiany w krajobrazie fizjonomicznym.

Chodzi tu m.in. o rozwój układu komunikacyjnego, w tym przede wszystkim rozwój nowych połączeń drogowych (m.in. trasa S12), kolejowych i inwestycje związane z budową CPK, rozwój źródeł energii odnawialnej (elektrownie wiatrowe, farmy fotowoltaiczne i inne) oraz rozwój sieci telekomunikacyjnej i internetowej (maszty i wieże przekaźnikowe).

3.2.2. Plan zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego został przyjęty 28 Sierpnia 2018 r. przez Sejmik Województwa Łódzkiego uchwałą nr LV/679/18. Dokument określa cele i kierunki rozwoju przestrzennego regionu w perspektywie długookresowej, uwzględnia ustalenia strategii rozwoju województwa stanowiąc jednocześnie podstawę dla wyboru działań priorytetowych w kolejnych okresach programowania oraz uwzględnia rekomendacje i wnioski zawarte w audycie krajobrazowym. Plan, jako element systemu planowania przestrzennego, pełni istotną rolę w koordynacji między planowaniem na szczeblu krajowym a planowaniem metropolitalnym i miejscowym, nie będąc jednocześnie aktem prawa miejscowego i nie naruszając uprawnień gmin i związków metropolitalnych w zakresie gospodarowania przestrzenią.

Specyfika i zróżnicowanie wewnątrzregionalne województwa, zarówno pod względem naturalnych i funkcjonalnych czynników determinujących rozwój, jak również potencjału gospodarczego, pozwoliły na wskazanie obszarów funkcjonalnych (OF) charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywanymi jednolitymi celami rozwoju, których wykorzystanie i osiągnięcie wpłynie na zmniejszenie skali polaryzacji i włączenie słabszych ekonomicznie gmin w procesy rozwoju. Podstawą

dla ich wyznaczenia były jednolite potencjały endogeniczne, wynikające z cech fizycznogeograficznych lub strukturalno-gospodarczych, oraz występowanie powiązań funkcjonalno-przestrzennych. Obszary funkcjonalne w województwie łódzkim zostały określone na podstawie szczegółowych analiz przeprowadzonych w ramach prac nad „Strategią Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020” i potwierdzone Uchwałą Nr 509/18 Zarządu Województwa Łódzkiego z dnia 9 kwietnia 2018 r. w sprawie określenia obszarów funkcjonalnych o znaczeniu ponadregionalnym i regionalnym w województwie łódzkim w celu uwzględnienia w planie zagospodarowania przestrzennego województwa łódzkiego.

W województwie wskazano 8, zwartych przestrzennie, obszarów funkcjonalnych składających się na wyspecjalizowane obszary funkcjonalne (OF) wyznaczone w „Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020”. W ramach regionów funkcjonalno-przestrzennych województwa wyróżniono tożsame z OF (Obszary Funkcjonalne) i TOF (Turystyczne Obszary Funkcjonalne) *Obszary Turystyczne Dolin Rzecznych Pilicy, Warty i Bzury*, dysponujące znacznym potencjałem środowiska przyrodniczego, dziedzictwa kulturowego i krajobrazu do rozwoju i kształtowania funkcji turystycznych i rekreacyjnych, charakteryzujące się przeplatającymi się formami zagospodarowania charakterystycznymi dla strefy rolnej i rolno-leśnej. Jednym z tych obszarów jest m.in. *Turystyczny Obszar Funkcjonalny Doliny Pilicy*. Obejmuje on swym zasięgiem m.in. Bronisławów, Inowódz, Piotrków Trybunalski, Przedbórz, Spała, Sulejów, Tomaszów Mazowiecki, Wolbórz, nadpiliczne parki krajobrazowe: Przedborski, Spalski, Sulejowski, a zatem znalazł się w jego granicach także SuPK.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa charakteryzuje Obszar Funkcjonalny Doliny Pilicy w następujący sposób (przedstawiono wybrane – odnoszące się do terenów położonych w obrębie SuPK):

- obszar Doliny Pilicy wyróżnia się walorami przyrodniczymi i kulturowymi, które stanowią podstawę dla rozwoju różnych form turystyki
- dolina Pilicy jest jednym z największych atutów obszaru. Stwarza warunki dla różnych form wypoczynku i rekreacji, m.in. kajakarstwa, turystyki pieszej, rowerowej (w oparciu o dobrze rozwiniętą sieć szlaków w środkowej i północnej części obszaru), turystyki jeździeckiej (wykorzystującej Łódzki Szlak Konny i ośrodki jeździeckie z wiodącym w Bogusławicach), turystyki wypoczynkowej i weekendowej (m.in. w Spale, Sulejowie, Przygłowie, i Włodzimierzowie), turystyki zdrowotnej (wykorzystującej potencjał ośrodków z ofertą SPA & Wellness), a także turystyki kulturowej (w oparciu o cenne obiekty zabytkowe i szlaki kulturowe)
- Zbiornik Sulejowski stanowi potencjał dla rozwoju form turystyki aktywnej – żeglarstwa, kajakarstwa i windsurfingu, turystyki konferencyjnej i biznesowej (m.in. w Bronisławowie, j.w. Smardzewicach, Swolszewicach) oraz turystyki wypoczynkowej, weekendowej i agroturystyki (m.in. w Zarzęcie, Treście, Smardzewicach), jednak ze względu na znaczne zanieczyszczenie wód wymaga podjęcia kompleksowych działań naprawczych
- Do najważniejszych problemów obszaru należą przede wszystkim:
 - zanieczyszczenie wód Zbiornika Sulejowskiego
 - presja urbanizacyjna na tereny cenne przyrodniczo i obszary zalewowe
 - słabo rozwinięta infrastruktura turystyczna oraz zdekapitalizowana baza ośrodków wypoczynkowych
 - utrudniona dostępność transportowa

- brak systemowych rozwiązań w zakresie gospodarki wodno-ściekowej.

W kontekście rozwoju OZE, warto wspomnieć, że plan zagospodarowania przestrzennego województwa dla obszaru SuPK wprowadza strefę zakazu lokalizacji elektrowni wiatrowych, natomiast dla obszarów otaczających Park (głównie od kierunku południowego, południowo-wschodniego i południowo-zachodniego) wyznaczono strefę niepredestynowaną do lokalizacji elektrowni OZE ze względu na walory przyrodnicze i krajobrazowe.

W kontekście ochrony przyrody, zachowania walorów przyrodniczych i powiązań ekologicznych (poza postulatami związanymi z istniejącymi obszarami chronionymi), jednym z kierunków działań jest kształtowanie korytarzy ekologicznych (IV.6.3.), w tym m.in.:

- utrzymanie korytarzy ekologicznych zapewniających ciągłość przyrodniczą, w tym m.in. przy wyznaczaniu terenów urbanizacji oraz ponadlokalnej infrastruktury komunikacyjnej i energetycznej;
- udrażnianie korytarzy hydrologicznych i leśnych dla poprawy migracji gatunków, m.in. budowę, modernizację przepławek na rzekach i ciekach, budowę przejść dla zwierząt.

OS KORYTARZA EKOLOGICZNEGO
O ZNACZENIU PANEUROPEJSKIM

3.2.3. Audyt krajobrazowy Województwa Łódzkiego

3.2.3.1. Charakterystyka struktury krajobrazowej Parku

W granicach Sulejowskiego Parku Krajobrazowego znajdują się **33 jednostki krajobrazowe** zdelimitowane w Audycie krajobrazowym województwa łódzkiego (AKWŁ). **Największy odsetek** w jego powierzchni, na poziomie **77,97%**, **stanowią krajobrazy przyrodnicze (A)**, reprezentowane łącznie przez **14 jednostek** typu wód powierzchniowych, bagienno-łąkowego – głównie bezleśnego oraz **leśnego**, który zajmuje **niespełna 68% powierzchni** Parku. Udział w powierzchni całkowitej Parku pozostałych grup krajobrazów: przyrodniczo-kulturowych (B) i kulturowych (C), plasuje się na zbliżonym poziomie, odpowiednio 10,9% i 11,13%. Przy czym wśród krajobrazów przyrodniczo-kulturowych dominują jednostki podtypu wiejskiego (5 w ramach 6b, 9 w 6c). Natomiast na krajobrazy kulturowe składają się 2 niewielkie fragmenty jednostek typu miejskiego – miejscowości z zachowanym układem historycznym (9a) oraz **jedna z największych jednostek** w Parku **reprezentująca podtyp 11a. Duże sztuczne zbiorniki wodne o różnych funkcjach**. W całości w Parku zawierają się 4 krajobrazy, w tym 2 leśne (3a i 3b) i 2 wiejskie (6b i 6c). W graniach Parku położona jest również prawie cała jednostka związana z doliną Pilicy (1b – 97,91%) oraz Zbiornikiem Sulejowskim (11a – 99,55%). W ponad 90% zawiera się również 1 jednostka leśna (3a).

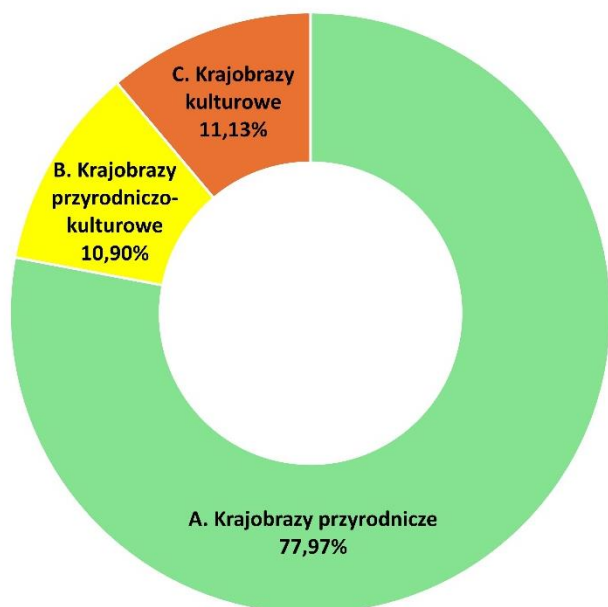
Tab. 3 Jednostki krajobrazowe wg grup, podtypów i typów krajobrazów w Sulejowskim Parku Krajobrazowym.

Grupa krajobrazu	Typ krajobrazu	Podtyp krajobrazu	Kod jednostki krajobrazowej (JK), w tym priorytetowej	Powierzchnia JK		Udział JK w powierzchni PK
				całkowita	część w PK ¹	
				ha	%	%
A. Krajobrazy przyrodnicze	1. Wód powierzchniowych	1b. Systemy wód płynących	10-318.84-93	1408,45	97,91	8,10
			10-342.11-45	3528,19	8,04	1,67
	2. Bagienno-łąkowe – głównie bezleśne	2a. Z udziałem ekstensywnie użytkowanych łąk	10-342.12-15	1385,68	3,74	0,30
	3. Leśne	3a. Z przewagą siedlisk borowych	10-318.84-48	207,28	0,52	0,01
			10-318.84-49	93,02	90,12	0,49
			10-318.84-60	2377,00	16,48	2,30
			10-318.84-96	132,12	100,00	0,78
			10-342.12-32	1383,16	78,17	6,35
			10-342.12-40	1193,48	87,47	6,13
		3b. Z przewagą siedlisk lasowych	10-318.84-38	2514,39	7,35	1,09
			10-318.84-77	7233,90	61,96	26,33
			10-342.12-19	2141,60	67,10	8,44
			10-342.12-23	10583,70	24,76	15,40
		3c. Z przewagą siedlisk łąkowych, bagiennych i olsowych	10-342.12-77	101,00	100,00	0,59
B	6. Wiejskie		10-318.84-25	241,70	0,51	0,01

C. Krajobrazy kulturowe		6b. Z przewagą wstęgowo ułożonych zespołów niewielkich pól ornych, łąk i pastwisk	10-318.84-32	2948,80	0,25	0,04
			10-342.12-11	105,06	100,00	0,62
			10-342.12-58	28816,70	0,63	1,07
			10-342.12-8	1016,03	7,01	0,42
		6c. Z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych tworzących małe pola	10-318.84-106	17601,30	0,05	0,06
			10-318.84-20	539,53	23,08	0,73
			10-318.84-21	531,98	100,00	3,12
			10-318.84-97	9438,74	6,58	3,65
			10-342.11-51	1967,69	7,84	0,91
			10-342.12-45	303,95	1,42	0,03
			10-342.12-67	6731,42	0,43	0,17
			10-342.12-68	387,69	0,25	0,01
			10-342.12-7	559,29	0,38	0,01
	8. Podmiejskie i osadnicze	8d. Zróżnicowana typologicznie i przestrzennie zabudowa nierolnicza na terenach wcześniej rolniczych	10-342.12-2	198,28	0,99	0,01
			10-342.12-55	106,78	8,72	0,05
	9. Miejskie	9a. Miejscowości z zachowanym układem historycznym	10-318.84-63	95,64	2,18	0,01
			10-318.84-64	91,15	0,67	0,00
	11. Wodnogospodarcze	11a. Duże sztuczne zbiorniki wodne o różnych funkcjach	10-318.84-75	1900,28	99,55	11,11

¹ Jednostki krajobrazowe mogą mieć kontynuację poza granicami Parku, % powierzchni stanowi zatem udział powierzchni danego krajobrazu położonego w Parku, w powierzchni całkowitej danej jednostki krajobrazowej

Źródło. Opracowanie własne na podstawie Audytu krajobrazowego województwa łódzkiego (www.bprwl.lodzkie.pl/akwl)

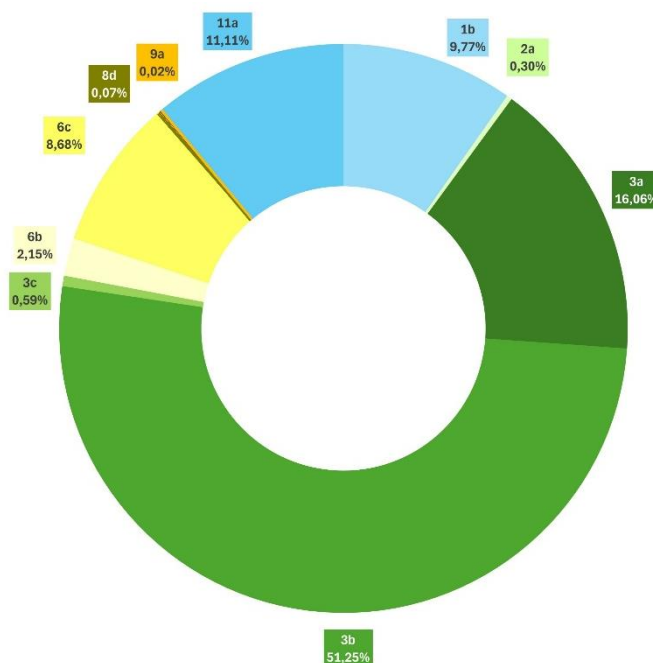

1b. Systemy wód płynących; 2a. Z udziałem ekstensywnie użytkowanych łąk; 3a. Z przewagą siedlisk borowych

3b. Z przewagą siedlisk lasowych; 3c. Z przewagą siedlisk łąkowych, bagiennych i olsowych; 6b. Z przewagą wstęgowo ułożonych zespołów niewielkich pól ornych, łąk i pastwisk; 6c. Z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych tworzących małe pola; 8d. Zróżnicowana typologicznie i przestrzennie zabudowa nierolnicza na terenach wcześniej rolniczych; 9a. Miejscowości z zachowanym układem historycznym

11a. Duże sztuczne zbiorniki wodne o różnych funkcjach

Ryc. 2. Udział powierzchniowy jednostek krajobrazowych wg grup i podtypów krajobrazów w Sulejowskim Parku Krajobrazowym.

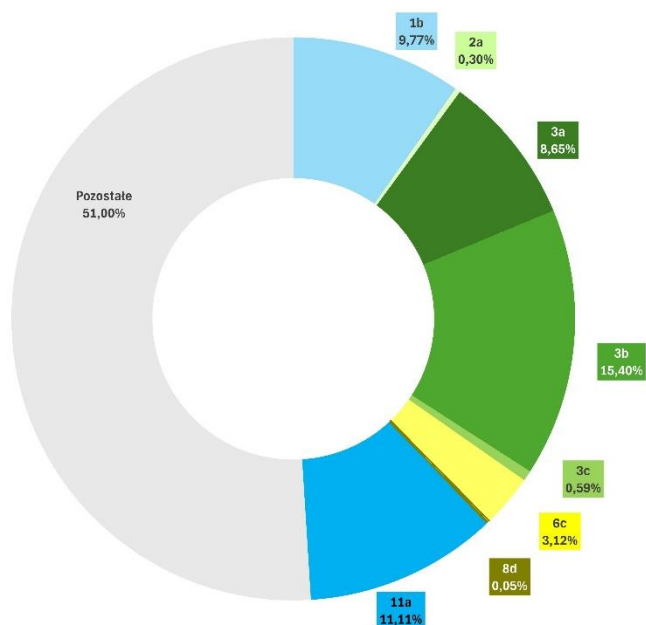

Źródło. Opracowanie własne na podstawie Audytu krajobrazowego województwa łódzkiego.

3.2.3.2. Krajobrazy objęte rekomendacjami w AKWŁ, w tym krajobrazy priorytetowe

Spośród **33 jednostek krajobrazowych** w obrębie Parku wytypowano **10 krajobrazów priorytetowych**, które stanowią łącznie **49%** jego powierzchni. Jednocześnie są to jednostki, które również stanowią 8,71% powierzchni wszystkich krajobrazów priorytetowych w województwie łódzkim. W tej grupie **znaczący udział mają krajobrazy przyrodnicze** (34,71% powierzchni Parku). W krajobrazach priorytetowych znalazły się **największe krajobrazy przyrodnicze Parku**: 10-318.84-93 Dolina Pilicy w rejonie Sulejowa (wraz z jej kontynuacją 10-342.11-45 Doliną Pilicy w rejonie Przedborza), 10-342.12-23 Las w okolicach Smardzewic oraz jedyny priorytetowy krajobraz kulturowy 10-318.84-75 Zalew Sulejowski. Wśród najmniejszych wytypowanych krajobrazów znalazły się 10-342.12-77 Las w dolinie Czarnej oraz 10-342.12-55 Sulejów-Podklasztorze - założenie klasztorne cystersów (którego tylko w niewielka 10-hektarowa część znajduje się w granicach Parku). Większość krajobrazów zostało uznane za priorytetowe na podstawie kryterium ważności krajobrazu (ze względu na występujące elementy ekspozycji na doliny Pilicy i Czarnej) oraz eksperckiego (zgodnie z metodologią). Jedynie 2 jednostki krajobrazowe - 10-342.12-23 Las w okolicach Smardzewic oraz 10-342.12-55 Sulejów-Podklasztorze - założenie klasztorne cystersów wyznaczono ze względu na zidentyfikowaną cechę unikatową, zaś 1 – Zalew Sulejowski - ze względu na unikatowość występowania danego podtypu w województwie (mniej niż 10 krajobrazów w Łódzkiem).

Krajobrazy priorytetowe stanowią podstawę do **wyznaczania stref ochrony krajobrazu (SOK)** w parku krajobrazowym.

1b. Systemy wód płynących; 2a. Z udziałem ekstensywnie użytkowanych łąk; 3a. Z przewagą siedlisk borowych
3b. Z przewagą siedlisk lasowych; 3c. Z przewagą siedlisk łągowych, bagiennych i olsowych; 6c. Z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych tworzących małe pola; 8d. Zróżnicowana typologicznie i przestrzennie zabudowa nierolnicza na terenach wcześniej rolniczych; 11a. Duże sztuczne zbiorniki wodne o różnych funkcjach

Ryc. 3. Krajobrazy priorytetowe wg podtypów na tle struktury krajobrazów w Sulejowskim Parku Krajobrazowym.

Źródło. Opracowanie własne na podstawie Audytu krajobrazowego województwa łódzkiego.

Tab. 4 Krajobrazy priorytetowe wg kryteriów wyboru w Sulejowskim Parku Krajobrazowym

Grupa krajobrazu	Typ krajobrazu	Podtyp krajobrazu	Kod krajobrazu	Nazwa krajobrazu	Kryterium wyboru
A. Krajobrazy przyrodnicze	1. Wód powierzchniowych	1b. Systemy wód płynących	10-318.84-93	Dolina Pilicy w rejonie Sulejowa	ważności krajobrazu ze względu na występujące elementy ekspozycji/ekspercko
			10-342.11-45	Dolina Pilicy w rejonie Przedborza	ważności krajobrazu ze względu na występujące elementy ekspozycji/ekspercko
	2. Bagienno-łąkowe – głównie bezleśne	2a. Z udziałem ekstensywnie użytkowanych łąk	10-342.12-15	Dolina Czarnej (Kolonja Rusznice-Dąbrowa nad Czarłą)	ważności krajobrazu ze względu na występujące elementy ekspozycji/ekspercko
	3. Leśne	3a. Z przewagą siedlisk borowych	10-318.84-60	Lasy Nadpilickie okolic Windugi	ważności krajobrazu ze względu na występujące elementy ekspozycji/ekspercko
			10-342.12-32	Las Skotniki-Szarbsko - skarpa widokowa	ważności krajobrazu ze względu na występujące elementy ekspozycji

		3b. Z przewagą siedlisk lasowych	10-342.12-23	Las w okolicach Smardzewic	unikatowość występowania na podstawie cech analitycznych/ ważności krajobrazu ze względu na występujące elementy ekspozycji
		3c. Z przewagą siedlisk łągowych, bagiennych i olsowych	10-342.12-77	Las w dolinie Czarnej	ekspercko
		6c. Z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych tworzących małe pola	10-318.84-21	Koło - krajobraz wiejski	ekspercko
B. Krajobrazy przyrodniczo-kulturowe	8. Podmiejskie i osadnicze	8d. Zróżnicowana typologicznie i przestrzennie zabudowa nierolnicza na terenach wcześniej rolniczych	10-342.12-55	Sulejów- Podklasztorze - założenie klasztorne cystersów	unikatowość występowania na podstawie cech analitycznych
C. Krajobrazy kulturowe	11. Wodnogospodarcze	11a. Duże sztuczne zbiorniki wodne o różnych funkcjach	10-318.84-75	Zalew Sulejowski	unikatowość ze względu liczbę jednostek w danym podtypie nie większą niż 10 krajobrazów (w odniesieniu do całego województwa)

Źródło. Opracowanie własne na podstawie Audytu krajobrazowego województwa łódzkiego.

Poza krajobrazami priorytetowymi, analizę krajobrazową w ramach sporządzania AKWŁ przeprowadzono dla krajobrazów w obrębie wybranych (zgodnie z metodologią) obszarowych form ochrony, położonych (w całości lub w części) w zasięgu Parku:

- Rezerwatu przyrody Twarda (w krajobrazie priorytetowym **10-342.12-23**);
- Rezerwatu przyrody Jaksonek (w krajobrazie 10-342.12-19);
- Rezerwatu przyrody Błogie (w krajobrazie priorytetowym **10-342.12-23**);
- Rezerwatu przyrody Gaik (w krajobrazie priorytetowym **10-342.12-23**);
- Rezerwatu przyrody Lubiaszów (w krajobrazie **10-318.84-77**);
- Rezerwatu przyrody Meszcze (w krajobrazie **10-318.84-77**);
- Rezerwatu przyrody Las Jabłoniowy (w krajobrazie **10-318.84-77**);
- Rezerwatu przyrody Bory nad Pilicą (w krajobrazie priorytetowym **10-318.84-60**);
- Pomnika historii zespół opactwa cystersów w Sulejowie (w krajobrazach priorytetowych **10-318.84-93** i **10-342.12-55**).

Zgodnie z zasadami obowiązującymi w zakresie sposobu sporządzania audytów krajobrazowych, dla wszystkich krajobrazów priorytetowych i krajobrazów znajdujących się w zasięgu Parku oraz pozostałych form ochrony wymienionych powyżej, sporządzono dokumentację w postaci map i kart, które zawierają m.in.:

- charakterystykę walorów przyrodniczych, kulturowych i estetyczno-widokowych (widokowo-kompozycyjnych),
- wykaz zagrożeń dla zachowania wartości krajobrazu,

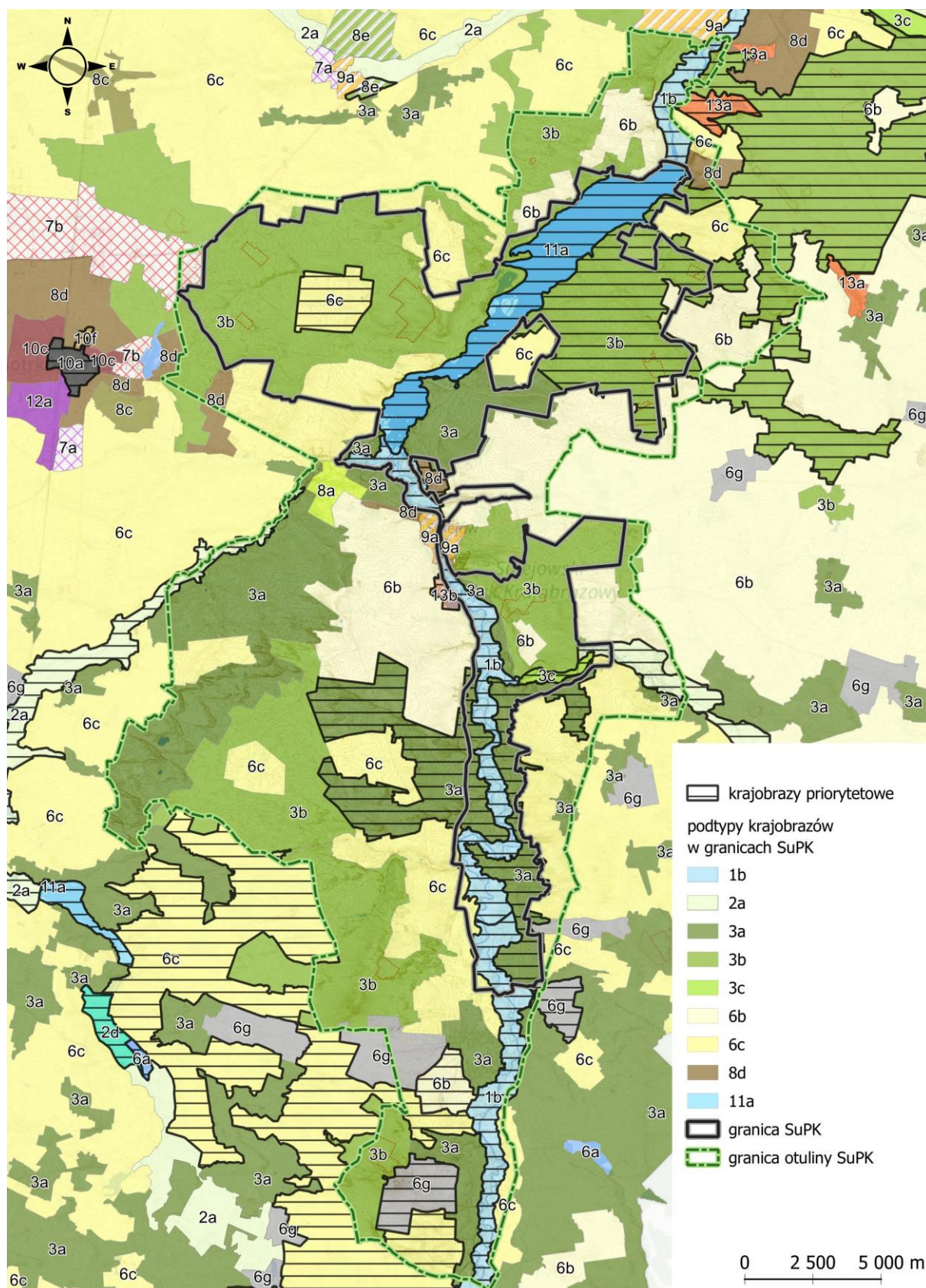
- rekomendacje i wnioski dotyczące kształtowania i ochrony krajobrazów na poziomie regionalnym i lokalnym, w tym m.in. wskazania dotyczące obszarów proponowanych do objęcia ochroną lub przeprowadzenia analiz w kierunku zasadności zniesienia ochrony lub możliwości objęcia ochroną.

W obrębie krajobrazów priorytetowych w granicach Parku wyznaczono **1 obszar zabudowany wyróżniający się lokalną formą architektury (LFA)** w miejscowości Koło (krajobraz priorytetowy 10-318.84-21). Zgodnie z metodologią AKWŁ nie wyznaczano obszarów z LFA w pozostałych krajobrazach nie będących priorytetami, a objętych rekomendacjami. Fakt, że ich nie wskazano nie przesądza o braku obszarów z zabudową tradycyjną w innych rejonach Parku.

Z punktu widzenia podejmowania działań w zakresie ochrony i gospodarowania krajobrazem istotne jest uwzględnienie nie tylko jednostek położonych w Parku oraz mających kontynuację poza jego obszarem Parku, ale również krajobrazów priorytetowych, które **bezpośrednio sąsiadują** Sulejowskim Parkiem Krajobrazowym i są styczne względem jego granic.

W tej ostatniej grupie znalazły się:

- 10-342.12-64 Skotniki – krajobraz wiejski (podtyp 6g. Z przewagą terenów zabudowanych o charakterze wiejskim);
- 10-318.84-65 Kurnędz – zbiorniki poeksploatacyjne (podtyp 13b. Tereny zakończonej wielkopowierzchniowej eksploatacji odkrywkowej).

Ryc. 4. Podtypy krajobrazów SuPK oraz wyznaczone krajobrazy priorytetowe
(źródło: Audyt Krajobrazowy, zmienione-autor).

3.2.3.3. Elementy estetyczno-widokowe

Kluczowe, z punktu widzenia ochrony walorów krajobrazowych, są **zidentyfikowane elementy estetyczno-widokowe** (widokowo- kompozycyjne), których na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego wskazano **łącznie 59**, w tym:

- 3 dominanty krajobrazową,
- 5 panoram widokowych z różnych kierunków ekspozycji,
- 1 przedpole ekspozycji,
- 32 punkty widokowe,
- 7 ciągów widokowych,
- 5 wnętrza krajobrazowe,
- 6 akcentów krajobrazowych.

Najwięcej elementów kształtujących walory widokowo kompozycyjne krajobrazów zidentyfikowano w jednostkach związanych bezpośrednio z doliną Pilicy, w tym z Zalewem Sulejowskim, które są miejscami odbioru krajobrazu w dwóch ujęciach – widoku na rzekę i zbiornik z brzegów, jak również z perspektywy ciągu widokowego Pilicy na elementy krajobrazów sąsiednich, w tym panoramy Sulejowa (miasta) i Podklasztorza. Szerokie otwarcia widokowe związane są z punktami widokowymi na rzekę Pilicę zlokalizowanymi w Szarbsku oraz Sulejowie-Podklasztorzu, a także na Zbiornik Sulejowski (w tym na jego cofkowy fragment z ujściem Luciąży).

Tab. 5 Walory estetyczno-widokowe (widokowo-kompozycyjne) w Sulejowskim Parku Krajobrazowym wg jednostek krajobrazowych.

Kod krajobrazu (nazwa krajobrazu priorytetowego), podtyp krajobrazu	Elementy estetyczno-widokowe (widokowo- kompozycyjne)	
	Rodzaj	Nazwa wg AKWŁ
10-318.84-93 (Dolina Pilicy w rejonie Sulejowa) Podtyp krajobrazu: 1b. systemy wód płynących	dominanta krajobrazowa	Opactwo cystersów wraz z kościołem w Sulejowie Podklasztorzu (w sąsiednim krajobrazie)
	dominanta krajobrazowa	Zespół kościoła par. rzymskokatolickim św. Floriana w Sulejowie (przedpole ekspozycji w granicach krajobrazu, dominanta poza Parkiem)
	panorama	163B Sulejów z mostu_Panorama (N)
	panorama	163C - Panorama Sulejowa (SW-NE)
	panorama	163I - Panorama Sulejowa (N-SE)
	panorama	164A - Panorama Sulejowa Podklasztorza (N-E)
	punkt widokowy	Nr 2.6a - Pilica - zakole widokowe w Szarbsku (W-NW)
	punkt widokowy	Nr 2.6b - Pilica - zakole widokowe w Szarbsku (NW)
	punkt widokowy	Nr 2.7a - Pilica- rozlewisko w Sulejowie (NE-SE)
	punkt widokowy	Nr 2.7b - Pilica- rozlewisko w Sulejowie (N)
	punkt widokowy	Nr 4.1a - Czarna Maleniecka - Młynek (SE)
	punkt widokowy	Nr 4.1b - Czarna Maleniecka - Młynek (W-NW)
	punkt widokowy	Nr 4.4a - Czarna Maleniecka - Ostrów (NE)
	punkt widokowy	Nr 4.4b - Czarna Maleniecka - Ostrów (SW)
	punkt widokowy	Nr 8.5a - Luciąża - rozlewiska w Murowańcu (N-E)

	punkt widokowy	Nr 8.5b - Luciąża - rozlewiska w Murowańcu (E-SE)
	punkt widokowy	PW216 – Sulejów Podklasztorze – widok na opactwo cystersów (NW-NE)
	punkt widokowy	PW272 – Sulejów Podklasztorze – widok na opactwo cystersów (NW-NE)
	punkt widokowy	PW273 – Sulejów Podklasztorze – widok na opactwo cystersów (NW-NE)
	punkt widokowy	PW275 Drewniana kładka na Pilicy (tzw. „Małpi Most”) Stobnica - Trzy Morgi (N-N)
	przedpole ekspozycji	Przedpole ekspozycji Opactwa Cystersów w Sulejowie
	ciąg widokowy	Dolina rzeki Pilicy na całej długości w krajobrazie
	ciąg widokowy	Ciąg widokowy z drogi krajowej – DK12
	ciąg widokowy	Ciąg widokowy z mostu w stronę Podklasztorza
	wnętrze krajobrazowe	Makrownętrze krajobrazowe doliny Pilicy
	wnętrze krajobrazowe	Wnętrze krajobrazowe doliny Pilicy w okolicach Sulejowa – Podklasztorze, Taraski i Szarbska
	akcent krajobrazowy	Wysoka skarpa w Szarbsku
	akcent krajobrazowy	Młyn motorowy Olszyny w Stobnicy
10-342.11-45 (Dolina Pilicy w rejonie Przedborza) Podtyp krajobrazu: 1b. systemy wód płynących	ciąg widokowy	Rzeka Pilica
	wnętrze krajobrazowe	Makrownętrze krajobrazowe doliny Pilicy
10-342.12-15 Dolina Czarnej (Kolonia Rusznice - Dąbrowa nad Czarną) Podtyp krajobrazu: 2a. Z udziałem ekstensywnie użytkowanych łąk	dominanta krajobrazowa	Kościół w m. Dąbrowa nad Czarną (poza Parkiem, przy jego granicy)
10-342.12-40 Podtyp krajobrazu: 3a. z przewagą siedlisk borowych	punkt widokowy	PW 114A - 125 obręb (SW-NW)
10-342.12-19 Podtyp krajobrazu: 3b. z przewagą siedlisk lasowych	ciąg widokowy	Sulejów – Jaksonek (DK 74)
10-342.12-23 (Las w okolicach Smardzewic) Podtyp krajobrazu: 3b. z przewagą siedlisk lasowych	punkt widokowy	PW 112A - Tresta (NE-SW) – na krajobraz Zbiornika Sulejowskiego
	punkt widokowy	PW 113A - Zarzęcin (SW-NE) – na krajobraz Zbiornika Sulejowskiego
	punkt widokowy	PW 113B - Zarzęcin (NW-NE)
	wnętrze krajobrazowe	Makrownętrze krajobrazowe doliny Pilicy i Zalewu Sulejowskiego
10-342.12-32	punkt widokowy	Nr 2.6a - Pilica - zakole widokowe w Szarbsku

(Las Skotniki – Szarbsko – skarpa widokowa) 3a. Z przewagą siedlisk borowych		(W-NW) – pkt na granicy krajobrazu, nad Pilicą.
	punkt widokowy	Nr 2.6b - Pilica - zakole widokowe w Szarbsku (NW) – pkt na granicy krajobrazu, nad Pilicą.
	akcent krajobrazowy	Wysoki brzeg Pilicy – skarpa widokowa w Szarbsku
10-342.12-58 Podtyp krajobrazu: 6b. z przewagą wstęgowo ułożonych zespołów niewielkich pól ornych, łąk i pastwisk	panorama	164A - Panorama Sulejowa Podklasztorza (N-E)
10-318.84-21 Koło - krajobraz wiejski Podtyp krajobrazu: 6c. z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych tworzących małe pola	ciąg widokowy	Droga przez wieś Koło
	wnętrze krajobrazowe	Wnętrze krajobrazowe w rejonie m. Koło
	akcent krajobrazowy	Szkoła w Kole
10-318.84-97 Podtyp krajobrazu: 6c. z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych tworzących małe pola	punkt widokowy	PW 61A - Barkowice Mokre (SE)
10-342.12-55 Sulejów-Podklasztorze - założenie klasztorne cystersów Podtyp krajobrazu: 8d. podmiejskie i osadnicze, zróżnicowana typologicznie i przestrzennie zabudowa nierolnicza na terenach wcześniej rolniczych	dominanta krajobrazowa	Zespół Opactwa Cystersów w Sulejowie Podklasztorzu
	panorama	163F Sulejów z doliny_Panorama (S)
	panorama	164A - Panorama Sulejowa Podklasztorza (N-E) (przedpole ekspozycji w granicach jednostki krajobrazowej 10-318.84-93)
	punkt widokowy	Widok 360o z ul. Opackiej w obrębie „dziećnińca” klasztornego
	punkt widokowy	PW269 widok na opactwo oo. cystersów (SW-SE)
	punkt widokowy	PW270 widok na opactwo oo. cystersów (SW-NW)
	punkt widokowy	PW271 widok na opactwo oo. cystersów (SW-NW)
	punkt widokowy	PW272 widok na opactwo oo. cystersów (NW-NE)
	punkt widokowy	PW273 widok na opactwo oo. cystersów (NW-NE) (zlokalizowany w sąsiednim krajobrazie)
	ciąg widokowy	Ciąg widokowy rzeki Pilicy – kajakowy – na N od mostu w Sulejowie.
10-342.12-77 (Las w Dolinie Czarnej)	wnętrze krajobrazowe	Makrownętrze krajobrazowe doliny Pilicy
	wnętrze krajobrazowe	Wnętrze krajobrazowe doliny Czarnej
	akcent krajobrazowy	Wertykalne elementy zespołu klasztornego oo. cystersów w Sulejowie: wieża bramna-dzwonnica (tzw. Krakowska), kościół klasztorny pw. św. Tomasza Kantauryjskiego, Baszta Mauretańska i Baszta Opacka.

Podtyp krajobrazu: 3c. Z przewagą siedlisk łągowych, bagiennych i olsowych		
10-318.84-60 (Lasy nadpilickie okolic Windugi) Podtyp krajobrazu: 3a. Z przewagą siedlisk borowych	wnętrze krajobrazowe	Makrownętrze doliny Pilicy
10-318.84-63 Podtyp krajobrazu: 9a. miejscowości z zachowanym układem historycznym	panorama	163C Sulejów ze starego bulwaru_Panorama3 (SW-NE)
10-318.84-75 (Zalew Sulejowski) Podtyp krajobrazu: 11a. wodnogospodarcze, duże sztuczne zbiorniki wodne o różnych funkcjach	punkt widokowy	PW 61A - Barkowice Mokre
	punkt widokowy	PW 112A - Tresta (NE-SW)
	punkt widokowy	PW 113A - Zarzęcin (SW-NE)
	punkt widokowy	PW 113B - Zarzęcin (NW-NE)
	punkt widokowy	PW 114A - 125 obręb (SW-NW)
	punkt widokowy	PW 66A 66B 67A 67B - Bronisławów
	punkt widokowy	PW 65A 65B - Smardzewice
	punkt widokowy	PW65_Panorama2 Smardzewice (SW)
	ciąg widokowy	Droga po zaporze czołowej Zbiornika Sulejowskiego
	ciąg widokowy	Zalew Sulejowski
	wnętrze krajobrazowe	Makrownętrze krajobrazowe doliny Pilicy i Zalewu Sulejowskiego
	akcent krajobrazowy	Przystań w Smardzewicach

Źródło. Opracowanie własne na podstawie Audytu krajobrazowego województwa łódzkiego (na podstawie kart rekomendacji dla krajobrazów priorytetowych i SuPK) (www.bprwl.lodzkie.pl/akwl).

Walory fizjonomiczno-estetyczne zilustrowane są na ogólnodostępnych mapach krajobrazów opracowanych na potrzeby AKWŁ oraz zamieszczone jako załącznik do niniejszego operatu (Załącznik 1).

3.2.3.4. Zagrożenia dla zachowania walorów krajobrazów

W AKWŁ zdiagnozowano **35 rodzajów działań i zjawisk stwarzających zagrożenia dla zachowania walorów krajobrazów** w obrębie Parku (i w bezpośrednim jego sąsiedztwie). Spośród nich **prawie połowa (47,75%)¹ dotyczy dziedzictwa przyrodniczego** i jest związana zwłaszcza z:

- osuszaniem terenów podmokłych oraz likwidacją ich naturalnej szaty roślinnej,
- naturalną i przyspieszoną przez działalność człowieka sukcesją zbiorowisk zaroślowych i leśnych na naturalne i półnaturalne zbiorowiska nieleśne,
- likwidacją drobnoskalowych siedlisk i ekosystemów nieleśnych,
- fizyczną i chemiczną degradacją siedlisk łądowych,
- zmniejszeniem się różnorodności biologicznej,

¹ Wartości procentowe odnoszą się do wskazań obszarowych, bądź punktowych.

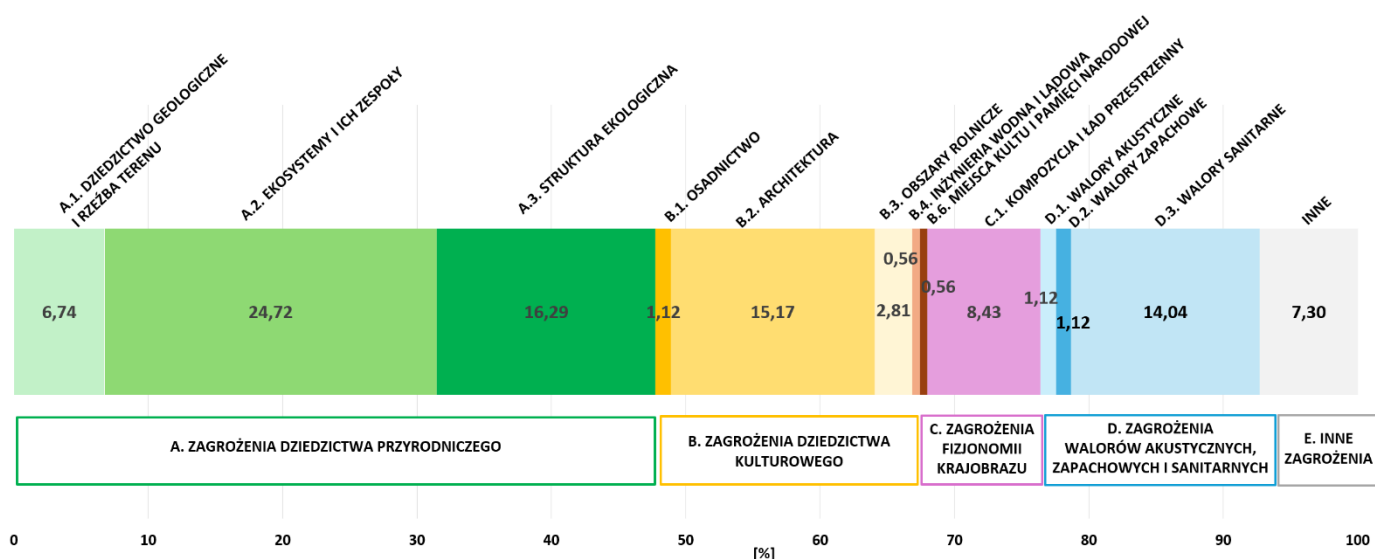
- wzrostem zagęszczenia barier ekologicznych w krajobrazie,
- erozją gleb (spotęgowanej przez suszę).

Blisko 21% to zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego, co skutkuje w największym stopniu:

- zanikiem cech architektury regionalnej; unifikacją materiałów i form architektury oraz jej bezpośredniego kontekstu krajobrazowego (tj. ogrodzenia, podjazdy, zieleni),
- brakiem należytej ochrony i konserwacji zabytkowych obiektów i zespołów architektonicznych,
- wprowadzanie do harmonijnych zespołów architektoniczno-krajobrazowych materiałów i obiektów degradujących wyraz stylistyczny i funkcjonalność całego zespołu,
- zanikaniem charakterystycznego przestrzennego układu pól, zadrzewień oraz miedz.

Istotne są również **zagrożenia dla kompozycji i ładu przestrzennego (ok. 8%)**, które **wpływają przede wszystkim na**: chaos przestrzenny i stylistyczny form zagospodarowania terenu oraz niszczenie cennych wartości historycznych, fizjonomicznych, przyrodniczych i architektonicznych przypadkową i nieestetyczną zabudową i infrastrukturą.

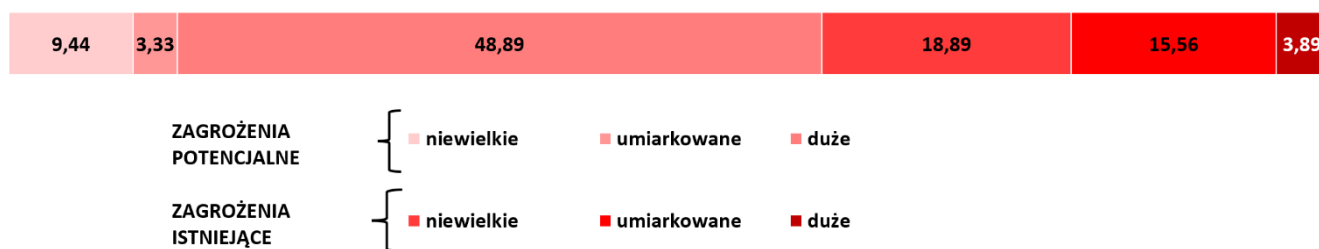
Pomimo, że **zagrożenia dla walorów akustycznych, zapachowych i sanitarnych** stanowią mniej niż **17%** to są one istotne, gdyż dotyczą zwłaszcza zanieczyszczenia odpadami i wód. Nie bez znaczenia pozostają inne zagrożenia związane m.in. z uproszczeniem struktury drzewostanów (na skutek gospodarki leśnej) i niszczeniem lęgów ptactwa.

Ryc. 5. Udział zagrożeń dla wartości krajobrazów Sulejowskiego Parku Krajobrazowego ze względu na przedmiot zagrożenia (odbiorcę presji).

Źródło. Opracowanie własne na podstawie Audytu krajobrazowego województwa łódzkiego.

Pod względem skali – największą grupę stanowią zagrożenia potencjalne. Spośród **istniejących zagrożeń** szczególnie istotne są zjawiska umiarkowane, a także duże - stałe i o narastającym natężeniu. Wynikają one przede wszystkim ze zmian w użytkowaniu terenu związanych z rozwojem osadnictwa, rekreacji i sposobów prowadzenia gospodarki rolnej, co skutkuje m.in. degradacją siedlisk przyrodniczych i zanikaniem, chaosem przestrzennym (w tym architektonicznym). Niekorzystny jest również wzrost barier ekologicznych w krajobrazie (np. ogrodzeń) ograniczających drożność korytarzy ekologicznych.

Ryc. 6. Udział zagrożeń dla wartości krajobrazów Sulejowskiego Parku Krajobrazowego ze względu na skalę.

Źródło. Opracowanie własne na podstawie Audytu krajobrazowego województwa łódzkiego.

Większość zagrożeń to **oddziaływania wewnętrzne (66,67 %)**, których źródło jest bezpośrednio związane z lokalnymi uwarunkowaniami, występującymi w granicach Parku. **Głównymi generatorami zagrożeń** są:

- niewłaściwa gospodarka przestrzenna (w tym niski poziom i przypadkowość zabudowy oraz niezgodność budownictwa z lokalną formą architektoniczną obszaru);
- sposoby prowadzenia gospodarki rolnej, z jednej strony intensyfikacja rolnictwa i jego chemizacja, likwidacja miedz oraz zadrzewień śródpolnych, z drugiej zaś zaniechanie rolnictwa wpływające na sukcesję wtórną roślinności na tereny ugorowane;
- niewłaściwa gospodarka wodna m.in. zmniejszanie retencji korytowej w wyniku osuszania terenów podmokłych, brak stref buforowych pomiędzy polami uprawnymi, a korytem rzeki co sprzyja przedostawaniu się zanieczyszczeń do wód powierzchniowych;
- intensywna gospodarka leśna, w tym prowadzonym wyrębem;
- gospodarka komunalna - nieadekwatna do potrzeb i intensywności zagospodarowania;
- rozwój turystyki i rekreacji, bez zapewnienia odpowiedniej infrastruktury (m.in. sanitarnej).

3.2.3.5. Rekomendacje i wnioski dotyczące kształtowania i ochrony krajobrazów

Sformułowane w AKWŁ **rekomendacje** są **odpowiedzią na zidentyfikowane zagrożenia**. Integralną częścią rekomendacji dla krajobrazów w obrębie Parku są **wskazania obszarów do przeprowadzenia analiz w kierunku możliwości objęcia ochroną**. W AKWŁ w odniesieniu do Parku nie wskazano obszarów proponowanych do objęcia ochroną lub analiz do zasadności zniesienia ochrony. Kluczowa z punktu widzenia ochrony krajobrazowej Parku, jest rekomendacja dedykowana krajobrazom poza jego granicami, a dotycząca **przeprowadzenie analiz w kierunku możliwości objęcia formą ochrony przyrody obszaru jako Spalsko-Sulejowski Obszar Chronionego Krajobrazu**, który stanowiłby usankcjonowanie ochrony dla otuliny Parku, uzupełnienie Regionalnego Systemu Obszarów Chronionych i zapewnienie ciągłości korytarza ekologicznego, w skład którego wchodziłby zarówno Park, jak i inne istniejące wielkoobszarowe formy ochrony (Piliczański Obszar Chronionego Krajobrazu, Przedborski Obszar Chronionego Krajobrazu i Przedborski Park Krajobrazowy).

Tab. 6 Rekomendacje w zakresie obszarów wskazanych do uzupełnienia stanu wiedzy w kierunku możliwości objęcia ochroną w krajobrazach położonych w Sulejowskim Parku Krajobrazowym wg jednostek krajobrazowych.

Kod krajobrazu /priorytetowego	Kategoria obiektu	Rekomendacja	Nazwa obszaru/obiektu
		przeprowadzenie analiz w kierunku możliwości objęcia formą ochrony przyrody, zgodnie z ustawą z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, np. jako ² :	
10-342.12-40	PRZYRODNICZY	rezerwat przyrody	Prucheńsko
10-318.84-49 10-318.84-93	PRZYRODNICZY	zespół przyrodniczo-krajobrazowy	Dolina Łuciąży
10-318.84-93 10-342.12-55 10-342.12-58	PRZYRODNICZY	zespół przyrodniczo-krajobrazowy	Dolina Radońki i Podkłasztorze
10-318.84-93 10-318.84-96 10-342.12-15 10-342.12-19 10-342.12-32 10-342.12-67 10-342.12-77	PRZYRODNICZY	zespół przyrodniczo-krajobrazowy	Dolina Czarnej Malenieckiej
10-318.84-93 10-342.11-45 10-342.12-32	PRZYRODNICZY	zespół przyrodniczo-krajobrazowy	Dolina Pilicy od Justynowa do Zygmunta
10-318.84-93	PRZYRODNICZY	użytek ekologiczny/ zespół przyrodniczo-krajobrazowy	Starorzeczka Pilicy w okolicach wsi Biała
10-318.84-60 10-318.84-93	PRZYRODNICZY	użytek ekologiczny/ zespół przyrodniczo-krajobrazowy	Starorzeczka Pilicy w okolicach wsi Winduga
10-318.84-93 10-318.84-96	PRZYRODNICZY	użytek ekologiczny	Starorzeczka w okolicach Sulejowa
10-318.84-93	PRZYRODNICZY	użytek ekologiczny	Kompleks Starorzeczy Trzy Morgi
10-318.84-97	PRZYRODNICZY	stanowisko dokumentacyjne	Barkowice Mokre
10-318.84-97	PRZYRODNICZY	stanowisko dokumentacyjne	Skarpa Barkowicka
10-318.84-93	PRZYRODNICZY	stanowisko dokumentacyjne	Kopalnie pod Kurnędzem
10-342.12-77	PRZYRODNICZY	stanowisko dokumentacyjne	Skarpa nad Czarną
10-318.84-93 10-342.12-32	PRZYRODNICZY	stanowisko dokumentacyjne	Skarpa w Szarbsku
10-318.84-93 10-342.11-51	PRZYRODNICZY	stanowisko dokumentacyjne	Stobnickie Wąwozy

² Wskazania dotyczące proponowanych rodzajów form ochrony nie mają charakteru wiążącego, ostateczne rozstrzygnięcie powinno być wynikiem dodatkowych analiz i uwarunkowań faktycznych i prawnych na etapie stanowienia.

Kod krajobrazu /priorytetowego	Kategoria obiektu	Rekomendacja	Nazwa obszaru/obiektu
		analiza w kierunku wzmocnienia obszarowej ochrony prawnej w ramach form ochrony wskazanych w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. ³	
10-318.84-63 10-318.84-93 10-342.12-55	KULTUROWY	nie określono	Sulejów z Podklasztorzem
10-318.84-21	KULTUROWY		Koło

Źródło. Opracowanie własne na podstawie Audytu krajobrazowego województwa łódzkiego.

Kluczowym elementem AKWŁ są **rekomendacje i wnioski dotyczące kształtowania i ochrony krajobrazów** położonych w Parku.

Dla obszaru Parku w ramach AKWŁ opracowano łącznie **20 kart rekomendacji**, w tym:

- 1 karta dla Parku;
- 8 kart dla rezerwatów przyrody (Twarda, Jaksonek, Błogie, Gaik, Lubiaszów, Meszcze, Las Jabłoniowy, Bory nad Pilicą)
- 1 karta dla PH (zespół opactwa cystersów w Sulejowie)
- 10 dla krajobrazów priorytetowych.

Rekomendacje na poziomie lokalnym zostały sporządzone w podziale na dwie zasadnicze grupy odnoszące się do: kierunków i zasad kształtowania przestrzeni (C.II.2) oraz zadań mających na celu zachowanie krajobrazu w jak najlepszym stanie (C.III.), z uwzględnieniem specyfiki danego podtypu. Złożoność i różnorodność rekomendacji prezentuje poniższe syntetyczne zestawienie, z wybranymi przykładami charakterystycznych, najważniejszych lub powszechnie występujących zaleceń.

C.II.2. REKOMENDACJE I WNIOSKI DOTYCZĄCE KIERUNKÓW I ZASAD KSZTAŁTOWANIA ZABUDOWY, ZAGOSPODAROWANIA I UŻYTKOWANIA TERENÓW

1. **Wytyczne odnośnie kierunków zmian w strukturze przestrzennej oraz w przeznaczeniu terenów lub zasad ich zagospodarowania określających dopuszczalny zakres i ograniczenia tych zmian, w tym wytycznych odnośnie nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w zagospodarowaniu i użytkowaniu terenów, np.:**
 - Kształtowanie struktur przestrzennych z uwzględnieniem utrzymania dominującej funkcji typowej dla danego podtypu krajobrazu, zgodnie z potrzebą zrównoważonego rozwoju i zasadą kształtowania ładu przestrzennego;
 - Dopuszcza się funkcje: mieszkaniową, zagrodową, rolniczą, usługową i letniskową, jedynie poza dolinami rzek, ekstensywnie użytkowanymi łąkami, zwartymi kompleksami leśnymi (terenami oznaczonymi w ewidencji gruntów jako Ls i Lz), ale z uwzględnieniem istniejących układów osiedleńczych i terenów zastanych podziałów.

³ Wskazania dotyczące proponowanych rodzajów form ochrony nie mają charakteru wiążącego, ostateczne rozstrzygnięcie powinno być wynikiem dodatkowych analiz i uwarunkowań faktycznych i prawnych na etapie stanowienia.

- Zachowanie charakterystycznych cech rozplanowania historycznego układu ruralistycznego (...);
 - Zachowanie charakterystycznych parametrów i cech architektonicznych istniejącej zabudowy tradycyjnej (LFA) (...);
 - Lokalizacja nowych obiektów zabudowy na zasadzie uzupełnienia wolnych przestrzeni w strukturze i kontynuacji zabudowy z uwzględnieniem zachowania charakterystycznych cech schematu rozplanowania oraz walorów estetyczno-widokowych (...);
 - Ochrona i kształtowanie stref ekotonowych pomiędzy różnymi rodzajami ekosystemów, szczególnie w miejscach narażonych na zwiększoną antropopresję (...);
 - Ograniczenie barier przestrzennych oraz wprowadzanie rozwiązań umożliwiających zachowanie ciągłości korytarzy ekologicznych (...) Dopuszcza się wprowadzanie systemów ogrodzeniowych związanych z prowadzeniem działalności rolniczej np. kwaterowy wypas zwierząt, ogradzanie plantacji krzewów jagodowych, systemy ogrodzeniowe służące zabezpieczeniu nasadzeń drzew i krzewów, tworzeniu stref buforowych i wprowadzaniu rozwiązań z obszaru agroleśnictwa, systemów leśno-pastwiskowych (sylwopastoralizmu) i rolnictwa regeneratywnego.
 - Prowadzenie racjonalnej gospodarki rolnej, wodnej, rybackiej;
 - Prowadzenia zrównoważonej gospodarki leśnej z uwzględnieniem zachowania trwałości lasów oraz wszystkich jego funkcji;
 - Unikanie wprowadzania nowych budynków oraz innych obiektów ograniczających swobodny przepływ wody w obszarach szczególnego zagrożenia powodzią 1% i 10%. (...);
 - Wykluczenie lokalizacji zabudowy przeskalowanej pod względem powierzchni lub wysokości (...);
 - Zalecenie estetyzacji i ujednolicenia lokalizowanych obiektów usługowych (...);
 - W sposobie kształtowania systemu identyfikacji wizualnej obszaru rekomenduje się wykorzystanie wzorców nawiązujących do lokalnej tradycji etnograficznej i genius loci;
 - Zachowanie, uzupełnianie i odtwarzanie zadrzewień przydrożnych i śródpolnych oraz przydomowych ogrodów i sadów tradycyjnych, z uwzględnieniem wprowadzania gatunków rodzimych;
 - Dążenie do utrzymania łąk o charakterze ekstensywnym oraz zróżnicowanej i tradycyjnej struktury upraw (...);
 - Zachowanie walorów ekspozycyjnych dominant i akcentów krajobrazowych (...);
 - Niewprowadzanie elementów naruszających walory widokowo-kompozycyjne, w tym zabudowy dysharmonijnej (...) a także lokalizacji elektrowni wiatrowych i farm fotowoltaicznych (w granicach Sulejowskiego Parku Krajobrazowego);
 - Niewprowadzanie zagospodarowania generującego wielkoskalowe uciążliwości sanitarne (...) za wyjątkiem oczyszczalni ścieków.
- 2. Parametry i wskaźniki zagospodarowania terenu, maksymalna i minimalna intensywność zabudowy jako wskaźnik powierzchni całkowitej zabudowy w odniesieniu do powierzchni działki budowlanej, minimalny udział procentowy powierzchni biologicznie czynnej w odniesieniu do powierzchni działki budowlanej, np.:**
- Intensywność zabudowy w nawiązaniu do parametrów i wskaźników charakterystycznych dla poszczególnych elementów struktury osadniczej w obrębie krajobrazu (...);
 - W przypadku realizacji zabudowy należy dążyć do zapewnienia jak największego udziału powierzchni biologicznie czynnej.

- 3. Kształtowanie linii zabudowy, z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych zabudowy, np.:**
 - Kontynuacja charakterystycznego przebiegu linii zabudowy utrwalonej poprzez sposób sytuowania zachowanej zabudowy tradycyjnej (LFA) w poszczególnych strefach obszaru.
- 4. Zasady kompozycji przestrzennej nowej zabudowy i harmonizowania planowanej zabudowy z zabudową istniejącą, z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych zabudowy, np.:**
 - Nawiązanie gabarytami, a w szczególności wysokością elewacji i wysokością dachów budynków frontowych, do gabarytów tradycyjnej zabudowy (LFA).
- 5. Zasady kształtowania form budynków, z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych zabudowy, np.:**
 - Dążenie do ukształtowania nowej zabudowy w nawiązaniu do cech charakterystycznych zabudowy tradycyjnej, zwłaszcza w zakresie: rozplanowania, proporcji, ilości kondygnacji, kształtu dachu, maksymalnej wysokości.
- 6. Zasady stosowania i eksponowania elementów konstrukcyjnych i zdobniczych, z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych zabudowy, np.:**
 - Dla nowej zabudowy, w zakresie zewnętrznych elementów konstrukcyjnych i zdobniczych, zaleca się stosowanie rozwiązań o neutralnej formie.
- 7. Rodzaje i standardy jakościowe stosowanych materiałów wykończeniowych, z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych, np.:**
 - Unikanie stosowania agresywnej kolorystyki w elewacjach i pokryciu dachowym;
 - Zaleca się stosowanie stonowanej, neutralnej kolorystyki elewacji.
- 8. Charakterystyczne cechy elewacji budynków, z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych zabudowy, np.:**
 - Zaleca się osiową kompozycję akcentowaną regularnie rozmieszczonymi otworami;
 - Zaleca się lokalizowanie urządzeń technicznych (m.in. panele fotowoltaiczne, anteny, klimatyzatory, urządzenia wentylacyjne) w sposób niezakłócający odbioru wizualnego z przestrzeni publicznych.
- 9. Charakterystyczne cechy dachów budynków, z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych zabudowy, np.:**
 - Zaleca się kształtowanie dachów w zakresie formy i geometrii dostosowując do cech charakterystycznych dla tradycyjnej zabudowy (LFA).
- 10. Zasady i warunki dotyczące sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabarytów, standardów jakościowych oraz rodzaje materiałów budowlanych, z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych, w tym dla przestrzeni dostępnych publicznie**
 - Realizacja obiektów małej architektury dostosowanych gabarytem i standardem wykończenia do kontekstu otoczenia, z zastosowaniem naturalnych materiałów, lub materiałów alternatywnych imitujących naturalne, według jednolitej koncepcji;
 - Elementy informacji wizualnej należy kształtować w sposób spójny i jednolity, harmonijnie zakomponowany kolorystycznie, dostosowany do kontekstu krajobrazowego (...);
 - Zaleca się: niestosowanie reklam wielkopowierzchniowych (...), elementów obcych kulturowo;
 - Zaleca się niewprowadzanie ogrodzeń z prefabrykowanych płyt betonowych.
- 11. Zasady dotyczące zagospodarowania i wyposażenia terenów przestrzeni dostępnych publicznie, np.:**

- W zakresie sposobów wykorzystywania terenów przestrzeni publicznych, w tym wykorzystywania tymczasowego zaleca się wprowadzanie błękitno-zielonej infrastruktury;
- W ramach powiązań widokowych terenów przestrzeni publicznych z otoczeniem konieczne jest utrzymanie charakterystycznych wglądów widokowych, zwłaszcza na dominanty i akcenty.

12. Określanie warunków działalności usługowej, w tym handlowej, w szczególności maksymalnej powierzchni sprzedaży obiektów handlowych, obszarów rozmieszczenia obiektów handlowych o maksymalnej powierzchni sprzedaży i ich dopuszczalnej liczby, np.:

- Lokalizacja nowych obiektów usługowych wymaga dostosowania obiektu w zakresie sposobu sytuowania, skali, proporcji i formy architektonicznej odpowiednio do kontekstu krajobrazowego;
- Nie dopuszcza się lokalizacji obiektów usług i handlu o dużej powierzchni zainwestowania i/lub kubaturze (...)

13. Wytyczne odnośnie określenia walorów ekspozycji, w szczególności elementów takich jak przedpola ekspozycji, osie widokowe i punkty widokowe oraz zasad ich ochrony i kształtowania, w tym nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w zagospodarowaniu i użytkowaniu terenów, np.:

- Niewprowadzanie elementów naruszających walory widokowe, w tym zabudowy dysharmonijnej, ograniczającej lub przesłaniającej otwarcia widokowe;
- Ograniczenie skali zabudowy i zasięgu jej rozprzestrzeniania się oraz zacierania granic między obszarami zabudowy a terenami otwartymi i leśnymi.

C.III. REKOMENDACJE I WNIOSKI W ZAKRESIE ZADAŃ MAJĄCYCH NA CELU ZACHOWANIE DOTYCHCZASOWEGO STANU LUB DOPROWADZENIE DO STANU POŻĄDANEGO, ADEKWATNIE DO CHARAKTERYSTYKI, WARTOŚCI I ZAGROŻEŃ ZIDENTYFIKOWANYCH, DLA MOŻLIWOŚCI ZACHOWANIA WARTOŚCI DANEGO KRAJOBRAZU

- **Rozpoczęcia, kontynuacji lub zaniechania różnych form gospodarowania terenem, w tym działalności rolniczej, leśnej oraz gospodarki wodnej, np.:**
 - Eliminacja obcych gatunków inwazyjnych oraz gatunków ekspansywnych (...);
 - Ochrona miedz i zadrzewień śródpolnych w celu zachowania tradycyjnego układu rozłógów pól;
 - Utrzymanie naturalnego charakteru koryta rzeki wraz doliną;
 - Maksymalne zachowanie zadrzewień w granicach krajobrazu;
 - Kompleksowe działania ukierunkowane na poprawę zdolności retencyjnych (...) stosowanie rozwiązań opartych na przyrodzie (NBS) w zakresie naturalnej retencji oraz przywracania naturalnych warunków przepływu (...);
 - Zalecenie rozwoju rolnictwa zrównoważonego (m.in. ekstensywnego i ekologicznego) oraz zachowania zróżnicowanej struktury upraw (w tym tradycyjnych);
 - Zachowanie w stanie nieprzekształconym naturalnych elementów ukształtowania terenu (np. wydmy, skarpy, wąwozy, stoki).
- **Zabiegów renaturalizacyjnych oraz zabiegów odnowy obiektów kultury materialnej, np.:**
 - Realizacja zabiegów renaturalizacyjnych na jednolitych częściach wód powierzchniowych (JCWP);
 - Renaturyzacja mokradł, w tym starorzeczy.
 - Zachowanie w jak najlepszym stanie zabytkowych obiektów kultury materialnej.
- **Koordinacji działań podejmowanych dla osiągnięcia celów występujących na danym obszarze objętym formami ochrony przyrody, o których mowa w art. 6 ust. 1 pkt 1–9 ustawy**

z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, oraz form ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, np.:

- Realizacja polityki przestrzennej na zasadach określonych w gminnych aktach planowania przestrzennego;
- Opracowanie mpzp;
- Opracowanie i wdrażanie projektów z zakresu edukacji ekologicznej i krajobrazowej.
- **Konieczności podejmowania działań mających na celu utrzymanie dotychczasowej funkcji danego krajobrazu, w tym funkcji korytarzy ekologicznych, np.:**
 - Uwzględnienie szczegółowych zasad w zakresie właściwego gospodarowania krajobrazem, w gminnych aktach planowania przestrzennego;
 - Utrzymanie funkcji korytarzy ekologicznych: międzynarodowego (głównego) Dolina Dolnej Pilicy, stanowiącego oś korytarza o znaczeniu paneuropejskim; krajowego (uzupełniającego) Dolina Warty-Dolina Pilicy; Biocentrum Dolina Środkowej Pilicy oraz Obszaru rdzeniowego Środkowa Pilica i Czarna, zapewniających ciągłość przyrodniczą celem zapobiegania powstawania barier oraz ich fragmentacji przy lokalizacji zabudowy, infrastruktury technicznej i komunikacyjnej.

Z powyższego zestawienia przykładów rekomendacji wynika, że **różnią one się zakresem i szczegółowością**, w zależności od podtypu, a także specyfiki obszaru, dla którego zostały sporządzone (krajobraz priorytetowy lub krajobraz w formie ochrony). **Rekomendacje wzajemnie się uzupełniają**, a wskazane w formach ochrony położonych w obrębie krajobrazów priorytetowych, są kompletne tylko wówczas, gdy są analizowane łącznie z uwzględnieniem rekomendacji z kart krajobrazów priorytetowych. Rekomendacje nie zastępują one zasad wynikających z przepisów szczególnych obowiązujących dla istniejących form ochrony ani z nimi nie kolidują, a stanowią rodzaj uzupełnienia zagadnień krajobrazowych. W związku z tym powinny znaleźć zastosowanie na etapie sporządzania części strategiczną operatu Planu ochrony Parku, jako **wytyczne do ustalenia działań w zakresie gospodarowania krajobrazem** na poziomie jednostek planistycznych.

3.3. Uwarunkowania ochrony krajobrazu według dokumentów rangi gminnej.

3.3.1. Strategie rozwoju gmin

Poniżej przedstawiono ogólnie najważniejsze ustalenia dokumentów strategii rozwoju gmin w kontekście kształtowania walorów krajobrazowych SuPK, przy czym odniesienia pojawiające się w tych dokumentach odnoszą się zwykle do walorów środowiska przyrodniczego, w tym przede wszystkim rzeki Pilicy, Zbiornika Sulejowskiego, rzadziej zaś bezpośrednio do SuPK.

Gmina Aleksandrów

Strategia Rozwoju Gminy Aleksandrów na lata 2023-2030 (Uchwała nr LV/368/2024 z dnia 28 marca 2024 r.)

Analiza istniejących uwarunkowań gminy wskazuje na walory przyrodnicze (w tym lasy i dolinę Pilicy) jako mocną stronę w kontekście możliwości rozwoju.

Wizja rozwoju gminy: *Aleksandrów to gmina o zrównoważonym rozwoju, przyjazna dla mieszkańców, turystów i inwestorów, zapewniająca wysoki standard życia mieszkańców.*

Dla walorów krajobrazowych istotne znaczenie ma planowany rozwój usług turystycznych. *Rozwój turystyki i rekreacji oraz promocja gminy* jest jednym z celów operacyjnych, który znalazł się w ramach celu strategicznego II – *konkurencyjna gospodarka lokalna – intensyfikacja rozwoju gospodarczego gminy.*

Wykorzystanie atutów środowiska naturalnego, stworzenie bogatej oferty turystycznej, rekreacyjnej i agroturystycznej dla rozmaitych grup turystów, włączenie gminy w szlaki turystyczne i szeroka promocja - jest kolejnym kierunkiem rozwoju gospodarczego gminy Aleksandrów. Szansą na rozwój jest także zapewnienie terenów inwestycyjnych i ich zbrojenie w celu uatrakcyjnienia gminy, jako miejsca do inwestowania i w konsekwencji tworzenia miejsc pracy poza rolnictwem.

Środowisko (ogólnie rozumiane) pojawia się jako przedmiot jednego z głównych celów strategicznych – cel strategiczny III: *nowoczesna infrastruktura techniczna oraz prawidłowa polityka przestrzenna gminy*. Wśród celów operacyjnych w tym zakresie, w kontekście ochrony walorów krajobrazowych, na uwagę zasługują:

3.2. Ochrona zasobów środowiska naturalnego oraz promocja odnawialnych źródeł energii

3.3. Wzrost atrakcyjności przestrzennej opartej na zrównoważonym rozwoju gminy

Korzystny stan środowiska zamierza się osiągnąć poprzez działania w sferze gospodarki ściekami, prowadzenie gospodarki rolnej i przestrzennej nie powodującej degradacji środowiska, rozbudowę infrastruktury technicznej chroniącej środowisko oraz szeroką edukację ekologiczną.

Spśród kierunków działań w ramach wspomnianych celów operacyjnych, które mogą mieć znaczenie dla walorów krajobrazowych, należy wymienić:

- zwiększenie retencji wodnej na terenach rolniczych, leśnych i zurbanizowanych
- utrzymanie istniejących form ochrony przyrody oraz ochrona, wzbogacanie i odtwarzanie różnorodności biologicznej
- podnoszenie świadomości ekologicznej mieszkańców
- opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego
- wyznaczenie terenów inwestycyjnych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego
- wspomaganie urządzania i utrzymywania terenów zieleni, zadrzewień i zakrzewień w poszczególnych miejscowościach
- rozwój sieci terenów zielonych z infrastrukturą turystyczną, rekreacyjną i sportową (tworzenie np. ścieżek edukacyjnych, tras widokowych itp.)

Strategia rozwoju gminy przedstawia też główne zadania do wykonania na potrzeby realizacji celów określonych w strategii. Na uwagę zasługują m.in.:

- tworzenie warunków do rozwoju gospodarstw ekologicznych
- rozwój infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej związanej z uprawianiem turystyki wodnej na Pilicy w miejscowości Ostrów
- budowa szlaków rowerowych, m.in. wzdłuż rzeki Pilicy, szlak Ostrów –Niewierszyn –Kawęczyn –Dąbrówka –Szarbsko –Stara –Skotniki
- budowa szlaków pieszo-rowerowych (m.in. szlak walk partyzanckich, szlak powstania styczniowego)
- budowa tras widokowych w miejscowości Ostrów i Szarbsko
- budowa ścieżek edukacyjnych na obszarze Doliny Środkowej Pilicy

Podsumowując, walory przyrodnicze gminy Aleksandrów (dolina Pilicy, lasy) uznane zostały za korzystne dla możliwości rozwoju gminy. W przypadku realizacji zadań określonych w strategii należy się spodziewać wzrostu rozbudowy infrastruktury turystycznej, co może prowadzić do większej antropopresji na tereny cenne przyrodniczo oraz zaburzać najcenniejsze walory krajobrazowe.

Gmina Mniszków

Strategia Rozwoju Gminy Mniszków 2026-2031 – w trakcie przygotowania

Gmina Ręčno

Strategia Rozwoju Gminy Ręčno na lata 2023-2030 (Uchwała nr XLVII.300.2023 z dnia 8 listopada 2023 r.)

Analiza istniejących uwarunkowań gminy wskazuje na walory przyrodnicze (w położenie w dolinie Pilicy) jako mocną stronę w kontekście możliwości rozwoju.

Wśród głównych szans rozwoju – w kontekście walorów krajobrazowych – strategia wskazuje na stworzenie produktu turystycznego związanego z turystyką weekendową, agroturystyką oraz rosnącą popularność turystyki wiejskiej.

Wizja rozwoju gminy: *Gmina Ręčno – w 2030 r. jest Gminą otwartą na turystów, z ciekawą ofertą spędzania wolnego czasu, dbającą o mieszkańców i gości. Gmina jest znana ze swoich walorów przyrodniczych i krajobrazowych. Aktywnie pozyskuje oraz wykorzystuje fundusze zewnętrzne.*

Wśród wskazanych głównych operacyjnych, mających bezpośredni wpływ na krajobraz, wymienić należy:

Cel 2.7. Wsparcie ochrony walorów przyrodniczych i krajobrazowych.

Cel 3.4. Opracowanie studium rozwoju gminy, opracowanie MPZP.

Cel 4.6. Edukacja ekologiczna i promowanie postaw chroniących środowisko.

Gmina Ręčno zgodnie z zaproponowanym nowym modelem struktury funkcjonalno-przestrzennej zamierza podejmować projekty, który wpłyną na jej rozwój, poprawę warunków życia mieszkańców. Model obejmuje poniższe obszary:

- Tereny mieszkaniowe;
- Tereny przemysłowe;
- Tereny rolnicze;
- Lasy i tereny zieleni urządzonej;
- Wody powierzchniowe;
- Obszary Natura 2000 Dolina Środkowej Pilicy;
- Obszary o wysokich walorach przyrodniczych, w tym OChK Sulejowski Park Krajobrazowy, OChK otulina Sulejowskiego Parku Krajobrazowego, Rezerwat Wielkopole Jodły nad Czantorią, proponowany OChK Spalsko – Sulejowski.

Należy zwrócić uwagę na zapis z modelu rekomendowanej struktury funkcjonalno-przestrzennej w kontekście terenów rolniczych:

Zaleceniem jest dbałość co ekosystem poprzez system zadrzewień śródpolnych. W rejonie dorzecza Pilicy rekomenduje się pozostawienie ekstensywnej gospodarki rolniczej oraz tereny o mało efektywnej

produkcji rolnej jej założeniem jest uaktywnienie procesów gospodarczych na obszarach gleb V i VI klasy bonitacyjnej, wyłączenia obszarów o zbyt niskiej klasie bonitacyjnej z produkcji rolnej oraz wskazania możliwości wprowadzenia nowych funkcji. Jedną z możliwości jest sukcesywne przekształcanie istniejącej zabudowy siedliskowej na letniskową i rekreacyjną, z możliwościami zabudowy jednorodzinnej wzdłuż drogi będące uzupełnieniem układu urbanistycznego. Wsparcie przedsiębiorczości w obszarze usług, w tym turystyki, scalanie gruntów, wyłączanie gruntów z produkcji rolnej, w celu ich zalesiania, promowanie przechodzenia na uprawy specjalistycznej i ekologiczne.

Gmina Sulejów

Strategia Rozwoju Gminy Sulejów na lata 2021-2030 (Uchwała nr LII/466/2022 z dnia 23 września 2022 r.)

Najważniejsze uwarunkowania gminy w kontekście walorów krajobrazowych:

- charakter krajobrazowo-przestrzenny gminy kształtują tereny leśne oraz doliny rzek i zbiorniki wodne;
- rzeka Pilica wraz z dopływami: Czarną, ciekami Radońki i Luciążą oraz fragmentem Zbiornika Sulejowskiego zajmuje tereny stanowiące bazę do rozwoju funkcji turystycznych, wypoczynkowych, sportowych i rekreacyjnych. Wody otwarte zajmują ok. 10% obszaru gminy. Hydrologia gminy decyduje o rozplanowaniu przestrzeni i dostosowywaniu przestrzeni do naturalnego ukształtowania dolin (przykładami są: teren klasztoru cysterskiego usytuowanego w zakolu Pilicy oraz w pobliżu doliny Radońki oraz rozplanowanie dwóch rynków miasta po obu stronach Pilicy);
- znaczną część miasta stanowią obszary wyłączone z zabudowy - jest ich ogółem 680 ha, tj. aż 25 % jego powierzchni. Obszary te to: tereny nadpiliczne w północno-wschodniej części (214 ha), obszary w dolinie rzeki Luciąży (110 ha) i zwarty kompleks w południowo- zachodniej części miasta (ok. 356 ha).

Środowisko przyrodnicze oraz zasoby dziedzictwa kulturowego zostały określone jako główne elementy tożsamości gminy. Należą do nich m.in.:

- rzeka Pilica z dopływami oraz Zalew Sulejowski, stanowiące materialną, naturalną bazę rozwoju funkcji sportowych, rekreacyjnych i turystycznych. Uprawianie turystyki kwalifikowanej związanej z wodą (żeglarstwo, kajakarstwo, wioślarstwo), turystyki rowerowej i pieszej, oraz wędkarstwa i łowiectwa - stanowią podstawy użytkowego wykorzystania walorów rzeki;
- klasztor Cystersów w Sulejowie - Podklasztorzu z uwagi na najwyższą wartość kulturową obszaru - stanowi bazę rozwoju turystyki docelowej i ważny element rozwijającego się w Europie „Szlaku Cysterskiego”. Założenie przestrzenne klasztoru, jego architektura (oraz stanowiska archeologiczne w jego otoczeniu) podlegają ochronie ze względów poznawczych, dokumentacyjnych, estetycznych i użytkowych;
- Sulejowski Park Krajobrazowy z otuliną stanowiący obszar chroniony w celu utrzymania i wzbogacenia wartości przyrodniczych i kulturowych obszaru. Na terenie gminy położone jest 25% powierzchni Parku. Park, razem z parkami krajobrazowymi: Przedborskim i Spalskim, tworzy zespół nadpiliczańskich parków krajobrazowych, co w powiązaniu z obszarami chronionego krajobrazu (OCHK) i głównymi korytarzami ekologicznymi tego obszaru, stanowi istotny element ogólnokrajowej sieci Ekologicznego Systemu Obszaru Chronionego (ESOCH);

- duże kompleksy leśne na północny i w południowo - zachodnim oraz południowym obszarze gminy warunkujące istnienie czynnych biologicznie terenów, zróżnicowanych ekosystemów i atrakcyjnych warunków klimatycznych. Lasy obok funkcji gospodarczych, wodochronnych i biologicznych stanowią największą obszarowo bazę rekreacji codziennej, weekendowej i pobytowej.

Kwestie związane z walorami krajobrazowymi zostały też uznane jako mocna strona w kontekście rozwoju gminy. Wskazać tu należy m.in. na:

- przynależność do Lokalnej Grupy Działania „Stowarzyszenie Dolina Pilicy”
- występowanie form ochrony przyrody
- walory przyrodnicze: duża lesistość, rzeki Pilica, Radońka, Zbiornik Sulejowski, Jezioro Wapienniki, tereny chronione: Sulejowski Park Krajobrazowy, Natura 2000 Dolina Dolnej Pilicy
- walory historyczno-kulturowe: unikatowe zabytki architektoniczne: opactwo Cystersów, kościół, jezioro Wapienniki

Wśród słabych stron na uwagę zasługują m.in.:

- niska świadomość ekologiczna społeczeństwa;
- zanieczyszczenie wód powierzchniowych, w tym Zbiornika Sulejowskiego;
- niewykorzystanie terenów wypoczynkowych;
- zaniedbane okolice dawnych ośrodków wczasowych, przystani;
- brak obwodnicy miasta.

Przewiduje się, że zmiany struktury przestrzennej wystąpią w miejscowościach położonych bliżej miasta Sulejów, jako naturalna konsekwencja rozwoju strefy podmiejskiej.

Z punkty widzenia ochrony walorów krajobrazowych największe znaczenie mają następujące zapisy Strategii sformułowane jako kierunki działań w ramach celów operacyjnych:

- rozbudowa sieci ścieżek rowerowych wraz z infrastrukturą towarzyszącą;
- zagospodarowanie turystyczne ponadlokalnych szlaków turystycznych i ich promocja;
- zachowanie, ochrona i zrównoważone wykorzystanie systemu przyrodniczego;
- ochrona wód Zalewu Sulejowskiego i rzeki Pilicy poprzez uporządkowanie, zrównoważone zagospodarowanie turystyczne, rekreacyjne i sportowe;
- ochrona dziedzictwa historycznego oraz kulturowego;
- przeciwdziałanie degradacji środowiska przyrodniczego;
- edukacja ekologiczna.

Gmina Tomaszów Mazowiecki

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki 2030 (Uchwała nr LIII/337/22 z dnia 28 marca 2022 r.)

Analiza istniejących uwarunkowań gminy wskazuje m.in. na walory przyrodnicze (Zalew, duża powierzchnia lasów, Spalski Park Krajobrazowy, rzeka Pilica, obszary Natura 2000) jako kształtujące potencjał osadniczy gminy oraz rozwój funkcji turystyczno-rekreacyjnej – co ciekawe nie wymienia się

w tym wykazie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego. Bezpośrednia wzmianka o SuPK pojawia się tylko raz, ale jest to odniesienie jedynie przestrzenne określające jaką fragment gminy obejmują tereny Parku.

Jednym z priorytetów strategii rozwoju jest m.in. rozwój strefy wypoczynku i relaksu wokół Zbiornika Sulejowskiego i doliny rzeki Pilicy (Priorytet 2.1.). Gmina zamierza rozwijać na swoim terenie zintegrowany produkt oparty na walorach Zbiornika Sulejowskiego oraz łączności tej przestrzeni z innymi obszarami turystycznymi. Planowane jest dokończenie prac nad zagospodarowaniem turystycznym i usługowym wokół Zbiornika Sulejowskiego. Gmina będzie realizować działania poprawiające wykorzystanie turystyczne rzeki Pilicy (w tym m.in. rozwój szlaków turystycznych, miejsc odpoczynku, małej infrastruktury turystycznej) oraz dążyć do zwiększenia potencjału usług turystycznych na swoim terenie, m. in. wspierając przedsiębiorców w tej branży.

Gmina Wolbórz

Strategia Rozwoju Gminy Wolbórz na lata 2022-2030 (Uchwała nr XLIII/410/2022 z dnia 30 marca 2022 r.)

Analiza istniejących uwarunkowań gminy wskazuje m.in. na walory krajobrazowe oraz turystyczno-rekreacyjne jako mocną stronę w kontekście możliwości rozwoju. W obrębie gminy znajduje się 11 kilometrów linii brzegowej Zalewu Sulejowskiego, szlaki turystyczne, rezerваты przyrody, stadniny koni, co stanowi o potencjale rozwoju rekreacji i wypoczynku, głównie o charakterze weekendowym. Ze względu na malownicze położenie i atrakcyjną przyrodę gmina Wolbórz ma status turystyczno-rekreacyjny.

Wizja rozwoju gminy: *Gmina Wolbórz to miejsce przyjazne mieszkańcom oraz atrakcyjne dla turystów i inwestorów, w którym walory środowiska wykorzystywane są w sposób racjonalny, w zgodzie z ochroną przyrody, a wysoki stan infrastruktury wpływa na rozwój edukacji, kultury i aktywności społecznej.*

Z punkty widzenia ochrony walorów krajobrazowych największe znaczenie mają następujące zapisy Strategii sformułowane jako kierunki działań w ramach celów operacyjnych:

- 2.4.1. Wpieranie rozwoju oraz właściwa promocja turystyki i agroturystyki
- 2.4.2. Rozbudowa infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej
- 3.4.1 Zachowanie spójności zamierzeń gospodarczych i społecznych z warunkami zagospodarowania przestrzennego

W ramach sformułowanego modelu funkcjonalno-przestrzennego rozwoju gminy obszary SuPK znalazły się w niżej wymienionych strukturach:

- tereny leśne o ważnych dla przestrzeni gminy funkcjach ekologicznych (południowa część oraz skraj północnej części gminy)
- obszary chronione oraz obszary bezpośrednio położone przy Zalewie Sulejowskim (Sulejowski Park Krajobrazowy, Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Wolbórki, rezerваты: Lubiaszów, Dęby w Mieszczach oraz Czarny Ług, Obszar Natura 2000 Lubiaszów w Puszczy Pilickiej).

Obszary położone na zachodnim brzegu Zalewu Sulejowskiego, w granicach gminy, zostały określone w trendach rozwoju jako tereny o funkcjach rekreacyjno-letniskowych.

3.3.2. Studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin

System planowania przestrzennego ulega obecnie reformie, w wyniku której dokumenty planistyczne w postaci Studium zostaną zastąpione Planami ogólnymi. Dokumenty te, w odróżnieniu od studium nie będą jedynie nakreślać kierunków rozwoju zagospodarowania przestrzennego i stanowić podstawę do opracowania planów miejscowych, a same będą również stanowiły akt prawa miejscowego. Tym samym, dewastujące krajobraz Polski na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat, tak zwane wz-tki (decyzje o warunkach zabudowy) będą musiały ściśle odnosić się do postanowień planów ogólnych. Reforma wciąż trwa a terminy wdrażania instrumentów ulegają zmianie (obecnie 30 czerwca 2026 r. jest terminem, w którym samorządy mają przygotować ogólne plany zagospodarowania przestrzennego). Tak naprawdę po uchwaleniu dokumentów i wdrożeniu w życie ich zapisów będzie można określić skuteczność tego instrumentu polityki planistycznej. Z uwagi na fakt, że dokumenty Studium w niedługim czasie stracą aktualność, w operacie przedstawiono jedynie najważniejsze z punktu widzenia ochrony walorów krajobrazowych ustalenia. Szczegółowe omówienie tych dokumentów zawiera operat planistyczny będący częścią składową dokumentacji planu ochrony.

Gmina Aleksandrów

Uchwała Nr XIII/79/2008 w sprawie Zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Aleksandrów.

Do najważniejszych zapisów dotyczących walorów krajobrazowych w Parku zaliczyć należy:

- istotność walorów przyrodniczych, w tym doliny rzeki Pilicy i SuPK dla rozwoju turystyki na obszarze gminy
- rozwój osadnictwa rekreacyjnego (letniskowego) na obszarze gminy

W kontekście planowanych kierunków rozwoju zagospodarowania przestrzennego należy zwrócić uwagę na planowany rozwój zabudowy letniskowej w rejonie Ostrowa oraz wsi Nad Czarną (w dolinie Czarnej Malenieckiej) – co ciekawe obszary te w części uwarunkowań studium zostały określone jako tereny z ograniczeniami rozwoju funkcji mieszkaniowo-rekreacyjnej

Gmina Mniszków

Uchwała NR XL/220/21 z dnia 29 grudnia 2021 r. w sprawie przyjęcia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Mniszków.

SuPK w granicach gminy stanowią głównie lasy oraz fragment Zbiornika Sulejowskiego. Do najważniejszych zapisów dotyczących kształtowania funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej w Parku zaliczyć należy:

- rekreacja i turystyka pełnią uzupełniającą funkcję w rozwoju gminy Mniszków. Oprócz turystyki tranzytowej i agroturystyki na terenie gminy wskazano obszary dla lokalizowania terenów budownictwa letniskowego, wskazano je zgodnie z sugestiami Zarządu Gminy w sąsiedztwie terenów cieszących się największą liczbą gości. Są to obszary w sąsiedztwie Zbiornika Sulejowskiego i kompleksów leśnych, o stosunkowo najlepszych warunkach klimatycznych i niezniszczonym krajobrazie;
- filary, na których można i należy oprzeć rozwój zrównoważony gminy Mniszków to: ochrona walorów przyrodniczych i kulturowych gminy, w tym Sulejowskiego Parku Krajobrazowego wraz z otuliną Sulejowskiego Parku Krajobrazowego, rezerwatów, rzek, cieków wodnych i dolin; agroturystyka z uwzględnieniem działań proekologicznych; rozwój edukacyjny młodzieży.

W kontekście planowanych kierunków rozwoju zagospodarowania przestrzennego należy zwrócić uwagę na planowany rozwój usług turystycznych nad Zalewem Sulejowskim oraz tereny zabudowy letniskowej w Zarzęcinie. Co prawda miejscowość ta leży poza Parkiem, jednak rozwój zabudowy na tym obszarze spowoduje w naturalny sposób większą antropopresję na tereny leśne, Zalew oraz strefę brzegową zbiornika.

Gmina Ręčno

Uchwała nr II/17/2002 z dnia 3 grudnia 2002 w sprawie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Ręčno.

Gmina Ręčno zarówno w uwarunkowaniach rozwoju jak i kierunkach zagospodarowania przestrzennego zwraca uwagę na istotne znaczenie krajobrazowe i kulturowe Bąkowej Góry. Polityka przestrzenna Gminy uwzględniła potrzebę ochrony tego miejsca wraz z przedpołem ekspozycji widokowej.

Do najważniejszych ustaleń dotyczących kształtowania i ochrony walorów krajobrazowych Parku zaliczyć należy:

- ochrona walorów przyrodniczych i krajobrazowych - zachowanie odpowiednich proporcji między terenami zurbanizowanymi a obszarami biologicznie czynnymi tak, aby atrakcyjność terenów przyrodniczych nie uległa degradacji oraz nie została zatracona w wyniku chaotycznych działań urbanizacyjnych;
- zakaz wszelkiej zabudowy i parcelacji terenów dla celów budowanych na obszarach nadbrzeżnych i zalewowych Doliny Pilicy;
- ochrona walorów krajobrazowych i kulturowych Bąkowej Góry wraz z wyznaczeniem w jej otoczeniu strefy ochrony przedpola widoku (w celu zachowania widoku i niedopuszczenia do jego przesłonięcia bądź zakłócenia oraz utrzymania roli punktów widokowych);
- optymalne wykorzystanie atrybutów przestrzeni przyrodniczej dla rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym zwłaszcza turystyki i rekreacji;
- rozwój funkcji rekreacyjno-wypoczynkowej oraz turystyki w oparciu o znaczne walory środowiska przyrodniczego oraz dziedzictwa kulturowego, a także istniejącej bazy turystycznej, aktywizacja rolnictwa w oparciu o agroturystykę, rozwój rolnictwa ekologicznego.

W kontekście planowanych kierunków rozwoju zagospodarowania przestrzennego należy zwrócić uwagę na dopuszczenie rozwoju zabudowy letniskowej w rejonie wsi Przewóz, nad Pilicą oraz na ustanowienie strefy ochrony przedpola widoku w otoczeniu Bąkowej Góry (otulina Parku).

Gmina Sulejów

Uchwała nr XLVIII/450/2022 z dnia 28 czerwca 2022 r. w sprawie przyjęcia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sulejów.

Do najważniejszych ustaleń i kierunków zagospodarowania dotyczących kształtowania i ochrony walorów krajobrazowych Parku zaliczyć należy:

- wyznacza się obszar projektowanego Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego „Dolina rzeki Łuciąży” w rejonie miejscowości Przygłów, Włodzimierzów i Murowaniec oraz Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego „Dolina Radołki i Podklasztorze” na terenie miasta Sulejowa;
- dla obszarów szczególnej antropopresji ustala obowiązek wykonania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w celu uporządkowania zabudowy oraz sformułowania prawa miejscowego w zakresie ochrony przyrody. Dotyczy to m.in. rejonu Barkowic Mokrych, Barkowic i Koła. Skarpa Barkowicka zostaje całkowicie wyłączona z działalności inwestycyjnej w celu ochrony wartości krajobrazowych tego fragmentu gminy. Projektuje się utworzenie następujących stanowisk dokumentacyjnych:
 - „Skarpa Barkowicka” – pow. 11,04 ha – stromy stok (skarpa) doliny Pilicy w rejonie miejscowości Barkowice Mokre z zespołem rozcinających ją jarów, z cennym grądem stokowym i kolekcją okazałych drzew;
 - „Barkowicki Parów” – pow. 3,54 ha – Suchy parów porośnięty roślinnością murawową w różnych fazach sukcesji (seria sukcesyjna od murawy do lasu grądowego);
 - „Wąwóz Podole Dworskie” – pow. 13,42 ha;
- wszystkie kompleksy gleb o wysokiej kl. Bonitacyjnej zostały zaliczone do rolniczej przestrzeni produkcyjnej. na której obowiązuje zakaz zabudowy ze względu na ochronę wartości warunkującej efektywność rolnictwa na tym obszarze. Należą do nich grunty rolne zlokalizowane w m.in. okolicach miejscowości Koło, Uszczyn, Nowa Wieś, Przygłów, Zalesice, Zalesice Kol., Witów, Kłudzice, Łęczno, Krzewiny, Kurnędz i Biała;
- adaptuje się naturalne i antropogeniczne przekształcenia przełomu rzeki Pilicy na obszarze miasta, zakładając ochronę wartości przyrodniczych i wzbogacenie terenów biologicznie czynnych. W tym celu wyznaczono tereny do rekultywacji przyrodniczej w oparciu o naturalną geometrię rzecznych brzegów;
- z uwagi na ochronę środowiska przyrodniczego część terenów wyłącza się z zabudowy kubaturowej zakładając przekształcenia przestrzenne w kierunku estetyzującym krajobraz kulturowy i przyrodniczy przestrzeni;
- wyznacza się strefę ścisłej ochrony konserwatorskiej otaczającej klasztor OO Cystersów w Sulejowie – Podklasztorze.

Kierunki zagospodarowania przestrzennego gminy zakładają rozwój zabudowy mieszkaniowej letniskowej m.in. na południe od Barkowic, w Barkowicach Mokrych nad Zalewem, w południowo-zachodniej części wsi Koło (przy czym nałożono obowiązek sporządzenia mpzp dla większej powierzchniowo jednostki), północno-zachodniej części wsi Koło, we wsi Kurnędz, na lewym brzegu Pilicy oraz we wsi Biała. Planowany jest także dalszy rozwój usług w zakresie sportu i rekreacji, a tereny pod tę funkcję zostały przewidziane m.in. w rejonie wsi: Barkowice Mokre, Barkowice, Kurnędz, Adelinów/ Winduga.

Gmina Tomaszów Mazowiecki

Uchwała Nr LXVI/409/23 w sprawie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Tomaszów Mazowiecki

Obszar SuPK znajdujący się na terenie gminy Tomaszów Mazowiecki stanowią przede wszystkim lasy i wody powierzchniowe (fragment Zalewu Sulejowskiego). Główne kierunki rozwoju funkcjonowania przestrzennego Gminy zawierają ochronę istniejących form ochrony przyrody, a w kierunkach zagospodarowania odwołują się do głównych ustaleń planu ochrony SuPK.

Według kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy w rejonie Smardzewic, przy Zalewie, w pobliżu tamy, przewiduje się rozwój *terenów zabudowy, rekreacji, wypoczynku, turystyki i gospodarki wodnej oraz terenów drobnych obiektów towarzyszących turystyce wodnej z dużym udziałem zieleni.*

Gmina Wolbórz

Uchwała nr XVII/159/2012 w sprawie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Wolbórz.

W odniesieniu do obszaru SuPK należy zwrócić uwagę na następujące kierunki polityki przestrzennej:

- planuje się tereny zabudowy mieszkaniowej m.in. w Lubiaszowie, Goleyszach – przy czym należy zwrócić uwagę, że tereny w ich sąsiedztwie, przeznaczone w studium pod inne funkcje, np. R – tereny rolne, czy RL – tereny dolesień, obecnie są już częściowo zabudowane i obserwowany jest nadal proces zabudowy tych terenów;
- planuje się tereny usługowe nad Zalewem, w obrębie ewidencyjnym Swolszewice Duże.

Do najważniejszych ustaleń zagospodarowania dotyczących kształtowania i ochrony walorów krajobrazowych Parku należą ponadto :

- główne kierunki rozwoju funkcjonowania przestrzennego gminy Wolbórz zawierają ochronę istniejących i projektowanych form ochrony przyrody, ze szczególnym uwzględnieniem terenów położonych w sąsiedztwie zbiornika wodnego Zalew Sulejowski, obszarów Sulejowskiego Parku Krajobrazowego i jego otuliny oraz położonych w dolinie rzeki Wolbórki;
- w pracach planistycznych należy uwzględnić zasady i warunki ochrony zasobów środowiska przyrodniczego gminy, a w tym szczególnie Plan Ochrony Sulejowskiego Parku Krajobrazowego;
- uporządkowanie gospodarki ściekowej w zlewni Zbiornika Sulejowskiego;
- szczegółowe warunki zagospodarowania terenu Sulejowskiego Parku Krajobrazowego w granicach gminy Wolbórz, wynikające z planu ochrony:
 - zachowanie istniejącej zabudowy zrealizowanej zgodnie z obowiązującymi przepisami z możliwością jej rozbudowy, podnoszenia standardu użytkowego i technicznego oraz wymiany;
 - adaptuje się tereny zabudowy mieszkaniowej, rekreacyjnej i usługowej oraz warunki realizacji zabudowy ustalone w obowiązujących miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego gminy Wolbórz;
 - adaptuje się tereny zabudowy mieszkaniowej, rekreacyjnej, usługowej wyznaczone w uchwalonym studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Wolbórz, przy uwzględnieniu ustaleń Planu ochrony: dla nowej zabudowy wprowadzenie minimalnej powierzchni działki rekreacyjnej – 2000 m²; warunkiem realizacji nowej zabudowy jest realizacja systemu odprowadzania i oczyszczania ścieków;

- o nowa zabudowa w odległości 100m od linii brzegowej Zbiornika Sulejowskiego, z wyjątkiem obiektów służących turystyce wodnej, gospodarce wodnej lub rybackiej, wdrożenie kompleksowego systemu kanalizacji.

Podsumowanie zapisów planistycznych

Podsumowując najważniejsze ustalenia studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, należy zwrócić uwagę na planowany rozwój usług turystycznych, a także zabudowy rekreacyjnej i letniskowej w okolicach Zalewu Sulejowskiego, ale też nad Pilicą (m.in. Ostrów, Kurnędz, Barkowice). Kierunki zagospodarowania przestrzennego przewidują też pewien wzrost udziału terenów zabudowy mieszkaniowej (m.in. w Kole, Lubiaszowie, Barkowicach). Niewątpliwie rozwój zabudowy przyczyni się do dalszej defragmentacji krajobrazu, ograniczenia potencjału ekspozycyjnego SuPK oraz dysharmonii krajobrazowej. Intensywny rozwój zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego, w szczególności wzdłuż brzegów Zbiornika Sulejowskiego i rzeki Pilicy, wraz z ekspansywnym osadnictwem letniskowym, może stanowić zagrożenie dla walorów przyrodniczych i krajobrazowych Parku.

Należy zaznaczyć, że analizowane dokumenty przedstawiają jedynie główne kierunki rozwoju zagospodarowania terenu. Na tej podstawie sporządzane są plany miejscowe (mpzp), które co do zasady powinny przejmować główne ustalenia studium. Mpszp jest instrumentem realizacji polityki przestrzennej, który w warunkach obecnego prawa, pełni de facto rolę kształtującą walory przyrodnicze i krajobrazowe. Dla ochrony głównych walorów Parku, niezwykle istotne są przede wszystkim ustalenia dotyczące przeznaczenia i funkcji terenów. Szczegółowy zakres ustaleń w/w dokumentów dla obszarów Parku jest przygotowany w ramach operatu zagospodarowania przestrzennego i nie jest przedmiotem niniejszego opracowania.

Mankamenty polskiej polityki w zakresie planowania przestrzennego (które być może zostaną nieco zaleczone przez wprowadzenie planów ogólnych) spowodowały na przestrzeni ostatnich 20-let zauważalną degradację krajobrazu. Problem ten nie ominął niestety także terenów w granicach SuPK. Wiele inwestycji budowlanych powstaje bowiem w oparciu o decyzje o warunkach zabudowy, które niekoniecznie muszą być zgodne z głównymi kierunkami rozwoju określonymi w studium. Tzw. zasada bliskiego sąsiedztwa powoduje, że krajobraz nieobjęty mpzp ulega przekształceniom (zabudowie) w sposób niekontrolowany i chaotyczny. Wydawane decyzje dotyczą najczęściej niewielkich powierzchni (np. powierzchnia jednej działki), w związku z czym kształtowanie harmonijnych układów zabudowy, ochrona walorów przyrodniczych i krajobrazowych, a co za tym idzie ustawowy „ład przestrzenny” stają się zadaniami bardzo trudnymi do realizacji. Zabudowa o przypadkowych, indywidualnych parametrach, staje się wskazówką dla nowej zabudowy, co utrwala nieład architektoniczny. Należy mieć nadzieję, że wprowadzenie planów ogólnych, jako wiążących obligatoryjnie zarówno dla mpzp jak i decyzji wz, ograniczy proces chaotycznego rozwoju zabudowy oraz degradacji obszarów o dużych walorach przyrodniczych i krajobrazowych.

4. CHARAKTERYSTYKA WALORÓW KRAJOBRAZOWYCH SuPK

4.1. Ogólna charakterystyka walorów krajobrazowych na tle regionu

Sulejowski Park Krajobrazowy leży na pograniczu podprovincji Nizin Środkowopolskich (318) i Wyżyny Małopolskiej (342), a zarazem na pograniczu makroregionów Wzniesień Południowomazowieckich (318.8) oraz Wyżyny Przedborskiej (342.1). Granica wschodnia oparta jest na krawędzi doliny Pilicy natomiast granica południowa Wzniesień Południowomazowieckich jest umiarkowanie wyrazista i przecina Park i Pilicę w rejonie Skotnik.

Północno-zachodnia część Parku i otuliny położona w makroregionie Wzniesień Południowomazowieckich znajduje się w obrębie niżowego mezoregionu Równina Piotrkowska (318.84). Region położony jest w dorzeczu Pilicy, na której w wyniku spiętrzenia wód na początku lat 70-tych XX w. i budowy zapory wodnej w Smardzewicach, powstał sztuczny Zbiornik Sulejowski o pow. 2700 ha. Powierzchnia mezoregionu podnosi się w kierunku północnym, zachodnim i południowym od 140 do 220 m n.p.m. – jest to mało zróżnicowana morfologicznie równina moreny dennej ukształtowana w czasie zlodowaceń środkowopolskich. W budowie geologicznej warstwy przypowierzchniowej dominują gliny zwałowe. Obszar Parku położony w pasie wyżynnym znajduje się natomiast w granicach dwóch mezoregionów: Wzgórz Opoczyńskich (342.12) na terenach na wschód od Pilicy oraz Wzgórz Radomszczańskich (342.11) - południowa część Parku i otuliny. Obydwa te mezoregiony odznaczają się wyżynnym krajobrazem, strukturą geologiczną typową dla wyżyn małopolskich oraz szatą roślinną o cechach podgórskich. Osobliwością Wzgórz Opoczyńskich na obszarach silnie spękanych i skrasowiałych skał węglanowych przykrytych glinami zwałowymi pomiędzy Sulejowem a Białaczowem jest występowanie tzw. wertebów zapadowych, czyli obniżień terenowych o średnicach od kilku do kilkunastu metrów i głębokościach od jednego do kilku metrów, powstających w trakcie zapadania powierzchni terenu podczas zawalania się stropu próżni krasowych (tzw. „kras opoczyński”). Cechą charakterystyczną rzeźby Wzgórz Radomszczańskich jest z kolei występowanie izolowanych wzniesień zbudowanych z utworów mezozoicznych jury i kredy. Szczytowe partie lokalnych kulminacji są miejscem wychodni odpornych piaskowców kredowych, poniżej których zalegają wapienie jurajskie. Taką budowę geologiczną ma m.in. położona w otulinie SuPK Bąkowa Góra (282 m n.p.m.) z zarośniętym kamieniołomem ruinami zamku z XV w. oraz ukryte w rozległym kompleksie leśnym Pasma Czartoryi (270 m n.p.m.) ze śladami wydobywania piaskowców, których eksploatację zakończono w latach 80. XX w.

Ryc. 7. Położenie SuPK na tle mezoregionów fizyczno-geograficznych.

(Źródło: geoserwis - zmienione)

Położenie Parku na pograniczu Nizin Środkowopolskich i Wyżyny Małopolskiej sprawia, że zarówno rzeźba terenu, jak i budowa geologiczna mają charakter przejściowy między tymi dwoma podprowincjami. Strefę niżową charakteryzują pokrywy osadów czwartorzędowych, natomiast w paśmie wyżynnym dominują formy trzeciorzędowe, zbudowane z osadów mezozoicznych, a czasem także starszych. W obszarze Parku i otuliny ta czwartorzędowa pokrywa traci ciągłość na rzecz pojawiających się przy powierzchni osadów jurajskich i kredowych, a obok dominujących czwartorzędowych form rzeźby terenu występują też formy starsze morfogenetycznie. Osady kredowe i jurajskie powstawały zarówno w środowisku lądowym, jak i morskim. W warunkach morskich powstawały przeważnie utwory organicznego pochodzenia, tj. wapień, margle, skały krzemionkowe i wapienno-krzemionkowe. W odniesieniu do Parku obszary występowania tych skał to Sulejów i okolice, Czartoria koło Ręczna oraz Bąkowa Góra. Młodsze osady dolnej kredy akumulowały się również w środowisku lądowym niecki tomaszowskiej: piaski szklarskie (m.in. Biała Góra, Góry Trzebiatowskie, Zajączków), piaski formierskie (m.in. Grudzień koło Smardzewic, Zajączków, Radonia) oraz piaskowce (m.in. Nagórzyce). Ostateczny płaszcz osadów powierzchniowych powstał w czasie zlodowacenia środkowopolskiego. Gliny morenowe oraz piaski i żwiry pochodzenia wodnolodowcowego pokrywają przede wszystkim zachodnie obszary Parku, leżące w mezoregionie Równina Piotrkowska. Duże powierzchnie glin polodowcowych występują w rejonie Koła, Błogich, Jaksonka i Łęczna, gdzie w szacie roślinnej, z uwagi na żyzność gleb, występują lasy liściaste z dominacją dębów. Utwory piaszczyste występują zaś w międzyrzeczu Pilicy i Luciąży, nad Pilicą oraz Czarną Maleniecką. Na terasach dolinnych ukształtowały się różnorodne formy piaszczyste z charakterystycznymi wydhami piaszczystymi. Ubogie siedliska piaszczyste są siedliskiem borów suchych i świeżych, natomiast nieco żyzniejsze piaski porastają bory mieszane (sosnowo-dębowe). Najmłodszymi utworami powierzchniowymi są nanoszone współcześnie osady rzeczne, złożone z

piasków, żwirów, namulów i torfów. Występują tu, w zależności od podłoża i typów gleb, łąki, murawy, roślinność wodna, szuwarowa, łęgi i olsy.

SuPK leży niemal w całości w geobotanicznej Krainie Północnych Wysoczyń Brzeźnych i w należącym do niej Okręgu Łódzko-Piotrkowskim. Północna i lokalnie północno-wschodnia granica krainy środkowopolskich wysoczyń została wyznaczona przez Szafera w oparciu o północne granice geograficznego zasięgu ważnych drzew lasotwórczych oraz roślin zielnych, reprezentujących florę górską, reglową. Rejon Wzgórz Opoczyńskich związany jest geologicznie z Górami Świętokrzyskimi co uzasadnia zaliczenie południowo-wschodnich obszarów SuPK do Krainy Świętokrzyskiej. Park znajduje się w zasięgu geograficznego występowania jodły pospolitej (m.in. rezerwat przyrody Lubiaszów, Błogie, Wielkopole), klonu jawora (rezerwat grądowe), świerka pospolitego (proweniencji południowej) oraz buka zwyczajnego.

Najcenniejsze lasy w Parku, podobnie jak w rejonie od Przeborza do Nowego Miasta pod Pilicą, są pozostałością Puszczy Pilickiej. W przeszłości była ona miejscem polowań, ale też służyła pozyskiwaniu drewna, runa leśnego i innych dóbr. W Puszczy Pilickiej wypalano też węgiel drzewny oraz potaż stosowany do produkcji szkła, mydeł oraz w farbiarstwie.

Do dziś zachowały się jedynie relikty puszczy – najcenniejsze lasy chronione są obecnie w postaci rezerwatów przyrody. Pozostałe lasy, znacznie przekształcone, pełnią dziś funkcję głównie lasów gospodarczych, częściowo też ochronnych (szczególnie lasy wodo- i glebochronne w dolinie Pilicy). Dodatkowo, odgrywają istotną rolę dla celów wypoczynkowych i turystycznych.

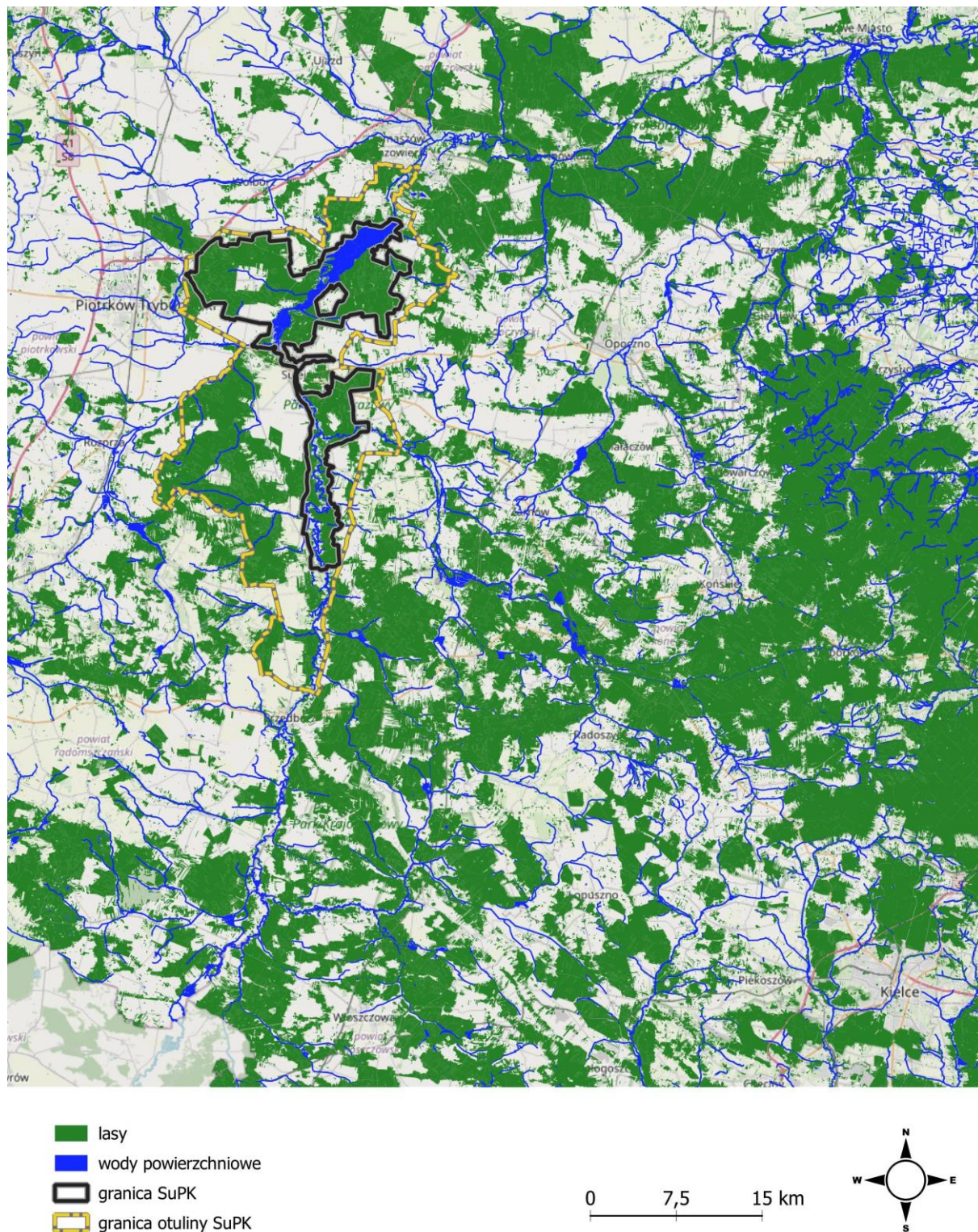
SuPK obejmuje fragment dorzecza środkowej Pilicy na odcinku od okolic Przedborza po Tomaszów Mazowiecki. Rzeka jest osią Parku, zarówno przyrodniczą, krajobrazową, kompozycyjną jak i ekologiczną. Pilica stanowi ogniwo spinające położony w górę rzeki Przedborski Park Krajobrazowy i w dół rzeki Spalski Park Krajobrazowy, tworząc ważny w tym rejonie kraju system ekologiczny.

Sulejowski Park Krajobrazowy leży prawie w całości w zasięgu korytarza ekologicznego doliny Pilicy - Dolina Dolnej Pilicy (GKPdC-7). Jest to korytarz o znaczeniu krajowym, a nawet międzynarodowym. Stanowi on istotny trzon połączeń z innymi korytarzami ekologicznymi i terenami cennymi przyrodniczo, związanymi głównie z dolinami rzek i dużymi kompleksami leśnymi. Korytarz ekologiczny Doliny Pilicy łączy się:

- w kierunku południowym: z obszarem Przedborskiego Parku Krajobrazowego, a zarazem korytarzem ekologicznym Lasy Przedborskie (GKPdC-9);
- w kierunku południowo-zachodnim: z korytarzem ekologicznym rzeki Warty (korytarz ekologiczny Dolina Warty - Dolina Pilicy - KPdC-10C);
- w kierunku wschodnim i południowo-wschodnim: z korytarzem ekologicznym Puszcza Świętokrzyska - Dolina Pilicy (GKPdC-6B);
- w kierunku północnym (razem ze Spalskim Parkiem Krajobrazowym): z korytarzem ekologicznym Dolina Bzury - Dolina Pilicy (KPnC-21B);
- w kierunku północno-wschodnim (razem ze Spalskim Parkiem Krajobrazowym) korytarz ekologiczny Dolina Dolnej Pilicy rozciąga się aż do Wisły łącząc się z korytarzem Dolina Środkowej Wisły (GKPnC-10A).

Największą przeszkodę dla funkcjonowania na trasach migracji stanowi presja urbanizacyjna i związana z nią zabudowa terenów otwartych oraz przegradzające korytarze szlaki komunikacyjne. W korytarzu doliny Pilicy do najpoważniejszych przeszkód należy zlokalizowana w dolinie Pilicy zabudowa miasta

- korytarz rzeki Goleszanki Wolbórki stanowiący powiązanie z doliną rzeki Wolbórki i lasami wiałyńsko- koluszkowskimi.

Ryc. 9. Położenie SuPK na tle lasów i wód powierzchniowych (oprac. własne na podstawie BDOTk).

4.2. Walory fizjonomiczne Sulejowskiego Parku Krajobrazowego i potencjał widokowy

Analizę walorów krajobrazowych Sulejowskiego Parku Krajobrazowego przedstawiono w ujęciu fizjonomicznym, tzn. za krajobraz w tym kontekście przyjęto zgodnie z Europejską Konwencją

Krajobrazową (European..., 2000) „obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich”. W podobny sposób definiowany był krajobraz przez Bogdanowskiego i in. (1976, 1994), Bartkowskiego (1977), Wolskiego (2002) - jako zewnętrzny wyraz składników przyrodniczych i antropogenicznych lub innymi słowy - syntezę elementów przyrodniczych i stanowiących działalność człowieka. Krajobraz w rozumieniu systemu środowiska geograficznego przedstawiony jest w innych częściach diagnostycznych planu ochrony (m.in. operat zasobów abiotycznych i gleb i operat ochrony siedlisk przyrodniczych, szaty roślinnej, grzybów wielkoowocnikowych i porostów).

Walory fizjonomiczne i potencjał ekspozycji widokowej zależą ściśle od budowy geomorfologicznej krajobrazu, tj. zróżnicowania rzeźby oraz struktury pokrycia terenu. Tereny otwarte, niezalesione i niezabudowane sprzyjają ekspozycji widokowej, a w przypadku urozmaiconej rzeźby terenu i wyraźnych różnic w wysokościach względnych, umożliwiają dalekie i szerokie panoramy. W strukturze pokrycia terenu SuPK dominują lasy, zajmując około 70% powierzchni Parku, co znacznie ogranicza ekspozycję widokową – w Parku niewiele jest miejsc, z których podziwiać można dalekie, wieloplanowe panoramy. Nie oznacza to jednak, że Park pozbawiony jest wybitnych walorów krajobrazowych.

Te, związane są bowiem z doliną Pilicy, która stanowi dominującą i kompozycyjną oś Parku. Walory fizjonomiczne krajobrazów SuPK wzbogaca dodatkowo jego rys geologiczny. Położenie na styku mezoregionów równinnego i wyżynnego sprawia, iż w krajobrazie Parku obecne są cechy krajobrazów nizinnych, wyżynnych i przejściowych, o zróżnicowanych cechach.

Pilica płynie meandrując szeroką doliną, która jest niewątpliwie wyróżniającą się formą rzeźby terenu. Krajobraz doliny rzecznej leży na pograniczu, a przy tym rozdziela równinne krajobrazy nizin od krajobrazów wyżynnych. Między Przedborzem a Sulejowem rzeka ma naturalne koryto i tworzy malownicze meandry i zakola. Uroku dodają też liczne wyspy. Szeroką dolinę wypełnia mozaika łąk, pastwisk, szuwarów, muraw oraz zadrzewień. W dolinie występują też liczne starorzecza, które obok istotnych funkcji ekosystemowych i przyrodniczych, dodatkowo urozmaicają walory krajobrazowe. Rzekę i dolinę można podziwiać z wielu miejsc. Ciągi, punkty i otwarcia widokowe występują niemal na całej długości rzeki – zakres ekspozycji widokowej zależy natomiast od struktury użytkowania terenu. Na zadrzewionych obszarach dolinnych ekspozycja zależy od struktury szaty roślinnej i jej zagęszczenia, wpływ na nią ma też sezonowość wegetacyjna. W okresie bezlistnym ekspozycja bierna i czynna Pilicy jest zdecydowanie większa, natomiast w sezonie wegetacyjnym lasy i zadrzewienia w dolinie przesłaniają widoki. Niezwykle cenne krajobrazowo są też przełomowe odcinki Pilicy pod Sulejowem i Smardzewicami, a w szczególności także w wysokie i strome krawędzie doliny rzecznej, m.in. w Sulejowie, Trzymorgach, Szarbsku, a także na wysoczyźnie ponad doliną, w miejscu ujścia Czarnej Malenieckiej. Z wysokich skarp rozpościerają się wspaniałe panoramy na dolinę rzeki. W Trzymorgach Pilicę można również podziwiać z zawieszanej nad rzeką kładki pieszej, służącej niegdyś głównie gospodarczym celom, dziś natomiast będącej dużą atrakcją turystyczną. Rzeką pełni również sama rolę ciągu widokowego - poruszając się po niej np. kajakiem - przed obserwatorem pojawiają się liczne otwarcia widokowe na dolinę, krajobraz otwarty, otaczające malownicze formy rzeźby terenu (np. strome stoki doliny) oraz akcenty przyrodnicze (np. starorzecza, malownicze grupy drzew).

W rejonie Sulejowa Pilica ma stosunkowo uregulowane koryto, niemniej jednak pełni istotną rolę dla walorów krajobrazowych – stanowiąc. ważne przedpole ekspozycji m.in. dla unikatowej w skali kraju dominanty kulturowej – opactwa cystersów oraz panoramy zabudowy śródmiejskiej Sulejowa). Dalej na północ Pilica ponownie meandruje, po czym na wysokości Murowańca, razem ze swym lewym dopływem – Luciążą – rozlewa się deltą do Zbiornika Sulejowskiego. Ten ogromny sztuczny akwen, oddany do użytku w 1973 r., zmienia diametralnie krajobraz doliny rzecznej. O ile samo ujście rzek do

zalewu, w postaci gęstej sieci licznych meandrów i rozlewisk, a także towarzysząca im roślinność, tworzą malowniczy, z pozoru naturalny krajobraz, o tyle fizjonomia i rozmiar Zalewu Sulejowskiego, obrazują skalę antropogenicznych przekształceń nadając mu charakter krajobrazu kulturowego, aranżowanego przez człowieka. Wody zalewu, otoczone lasami, tworzą rozległe wnętrza krajobrazowe, a sam zalew jest zarówno dominantą w przestrzeni, jak i przedpołem ekspozycji widokowej otaczających krajobrazów leśnych. Wzdłuż brzegów zbiornika zidentyfikować można wiele wartych uwagi i ochron punktów, otwarć i ciągów widokowych, z których najciekawsze, oferujące najszerze panoramy, zlokalizowane są na wysokiej skarpie w rejonie Barkowic oraz na tamie w Smardzewicach. W krajobrazie Zalewu Sulejowskiego pojawiają się zarówno pozytywne widokowo akcenty kulturowe, np. przystanie jachtów i żaglówek, jak i negatywne elementy przestrzeni wizualnej: bogato urządzone plaże miejskie, ośrodki wypoczynkowo-turystyczne, zabudowa mieszkaniowa i usługowa.

Rzeźbę terenu SuPK, z pozoru równinną, urozmaicają liczne doliny, wąwozy, jary i parowy. W skali Parku wyróżniającymi się dolinami pobocznymi, które prowadzą rzeki zasilające Pilicę, są doliny Luciąży, Czarnej Malenieckiej oraz Radońki. Luciąża jest niewielką rzeką, tworzy natomiast wyraźne meandry i rozlewa się malowniczo, razem z Pilicą, do Zbiornika Sulejowskiego, na wysokości Murowańca. Wybitne walory przyrodnicze i krajobrazowe przyczyniły się do utworzenia na tym terenie użytku ekologicznego „Na Murowańcu”. Dolinę Luciąży pokrywają głównie łąki oraz zbiorowiska roślin nadwodnych i wodnych, co nadaje jej charakter wnętrza krajobrazowego otoczonego lasami. Dolina rzeki Czarnej Malenieckiej ma inny charakter – w jej strukturze przestrzennej dominują lasy, a potencjał widokowy tego krajobrazu ma wyraz w licznych punktach i otwarciach widokowych dostępnych z brzegu rzeki bądź krawędzi doliny, przy czym najbardziej wartościowe są punkty zlokalizowane na zakolach rzeki. Dolinę rzeki podziwiać można również z mostu nad rzeką urządzonego w Tarasce. W Dąbrowie nad Czarną koryto rzeki rozdziela się tworząc malownicze wyspy. Niezwykle cenny krajobrazowo jest stromy stok doliny rzeki, na wysokości Taraski. Cenne wnętrza krajobrazowe tworzy się zaś w miejscu ujścia rzeki do Pilicy. Ekspozycji widokowej sprzyja rzeźba terenu – wysoka krawędź doliny Pilicy i podziwianie widoków z wysoczyzny. Dolina Radońki jest z kolei użytkowana rolniczo, w strukturze pokrycia dominują łąki, pastwiska, a bliżej terenów zabudowanych (wsi Owczary) także pola uprawne. Zadrzewienia (olsy, łągi) występują w bliskim sąsiedztwie koryta rzeki, która obecnie jest ciekim okresowym, i w okresach letnich często wysycha. Wyróżnikiem tego krajobrazu są też murawy kserotermiczne, które podlegają obecnie dynamicznym procesom sukcesji. Dolina Radońki ma duże walory fizjonomiczne, ciek tworzy malownicze meandry, a otwarty krajobraz doliny sprawia, iż jest ona przedpołem ekspozycji panoram widokowych, cenny jest m.in. widok w kierunku południowym z panoramą Sulejowa w tle. Pilicę zasila szereg mniejszych cieków, które tworzą niewielkie doliny, i w zależności od sposobu użytkowania i zagospodarowania terenu, mają zróżnicowane walory krajobrazowe. Na uwagę zasługują m.in. rzeka Stobianka, ciek w rejonie Stanisławowa, Szarbska, Sieczki oraz zasilające bezpośrednio wody Zalewu Sulejowskiego rzeka Bługa oraz ciek przepływający przez rezerwat przyrody Lubiaszów.

Cenne walory krajobrazowe SuPK to również lasy. Nie stwarzają co prawda warunków do dalekiej ekspozycji widokowej, niemniej jednak, z uwagi na różnorodność siedlisk, specyfikę struktury leśnej oraz uwarunkowania historyczne i kulturowe, stanowią istotny składnik krajobrazu Parku. W dolinie Pilicy dominują łągi i olsy, ubogie siedliska piaszczyste terasy nadzalewowej porastają bory suche i świeże, natomiast na terenach równinnych i wysoczyźnie, położonych dalej od doliny, występują lasy mieszane, głównie grądy, ale i dąbrowy, pozostałości dawnej Puszczy Pilickiej. To właśnie starodrzew dębowy, ale też stare egzemplarze lip, jodły czy sosny, cechują największe walory krajobrazowe. Krajobraz Puszczy Pilickiej to też ogrom historii. Lokalizacja w pobliżu doliny rzecznej wiązała się od

wieków z działalnością człowieka, która przejawiała się w gospodarczym użytkowaniu tych terenów. Rolniczemu wykorzystaniu ziem nie sprzyjała zwierzyna leśna, która niszczyła uprawy włościan. W lasach dawnego Księstwa Łowickiego nadmierne rozmnażano zwierzynę, dla której okoliczne lasy, stanowiły już zbyt małą przestrzeń. Po wykupieniu ziem przez rząd carski, na przestrzeni około 20 lat, na przełomie XIX i XX w. rozpoczęły się przesiedlenia. W ich wyniku z krajobrazu ziem nadpilicznych, zniknęło dziesiątki wsi, a tereny po nich zostały zalesione.

Z uwagi na walory krajobrazowe, w tym kulturowe, cenne są również duże enklawy pośród zwartych kompleksów leśnych, użytkowane rolniczo. Na szczególną uwagę zasługuje krajobraz wsi koło, który zajmuje enklawę w Lesie Kolskim. Przestrzenna struktura wsi ma czytelny, historyczny układ, a większość zabudowy siedliskowej zachowała tradycyjny charakter. Akcentami w przestrzeni wiejskiej są pozostałości dawnej drewnianej zabudowy. Cenne krajobrazowo są również przydomowe sady, oraz dobrze zachowany układ rozłogów pól i łąk, a urozmaiceniem fizjonomicznym są dodatkowo zadrzewienia śródpolne, przydrożne oraz zadrzewiona dolinka niewielkiego ciek. Zwarty układ zabudowy i rozległe tereny rolne otaczające przysiółki stanowią atrakcyjne wnętrza krajobrazowe, którego ścianami jest masyw lasów kolskich. Wzdłuż dróg, pomiędzy zabudową występują otwarcia widokowe z daleką ekspozycją. Innym przykładem enklawy leśnej z terenami rolnymi i zabudową (w granicach SuPK) jest Taraska przy czym wieś ta nie ma dużych dziedzictwa kulturowego (brak obiektów tradycyjnej zabudowy wiejskiej).

W identyfikacji najcenniejszych walorów fizjonomicznych SuPK nie sposób pominąć obszarów położonych w jego otulinie. Na uwagę zasługuje przede wszystkim ostaniec denudacyjny Bąkowa Góra – malownicze, zalesione wzniesienie z cennymi obiektami zabytkowymi na szczycie. Struktura geomorfologiczna Bąkowej Góry oraz rolnicze zagospodarowanie terenów ją otaczających, sprawiają, iż jest ona elementem niezwykle eksponowanym w krajobrazie, wymagającym szczególnych starań w zakresie ochrony i kształtowania przedpola ekspozycji widokowej. Jest to przykład dominanty łączącej zarówno wybitne uwarunkowania przyrodnicze (w tym wypadku w szczególności abiotyczne) oraz kulturowe (na wzniesieniu zlokalizowane są kościół, dwór, są też ruiny dawnego zamku). Mniej czytelny w krajobrazie – z uwagi na zalesienie – ale równie cenny ze względów na rzeźbę terenu, jest wał ostańcowy Czartoria w rejonie wsi Ręczno.

Pod względem krajobrazowym istotne znaczenie mają również sztuczne zbiorniki wodne, które powstały w wyniku zalania (a właściwie samoczynnego napływu wód) poeksploatacyjnych wyrobisk. Do najcenniejszych należy zbiornik Wapienniki pod Kurnędzem. Duża tafla wody o specyficznej turkusowej barwie oraz strome wapienne brzegi zbiornika, stopniowo zarastane drzewami, stanowią interesujące wnętrza krajobrazowe. Wokół zbiornika można zidentyfikować wiele ciekawych punktów i otworów widokowych. Z uwagi na walory przyrodnicze, ale też potencjał rekreacyjny, miejsce to podlega bardzo dużej presji turystycznej (campingi, kąpiele, nurkowanie), co negatywnie wpływa na odbiór wizualny przestrzeni i harmonię w krajobrazie.

W granicach Parku, poza opactwem cystersów w Sulejowie, brak jest cennych obiektów zabytkowych, które stanowiłyby istotny walor krajobrazowy, będąc np. dominantą czy akcentem krajobrazowym. Wspomnieć jednak należy o kilku obiektach znajdujących się w otulinie Parku, które pozytywnie wpływają na walory krajobrazowe. Tuż przy południowej granicy SuPK, w Skotnikach, znajduje się drewniany kościół z XVI w. (w rejestrze zabytków), a w pobliżu, po drugiej stronie rynku (ale już poza otuliną) jest zachowało się dawne założenie dworsko parkowe. Dwór jest nieużytkowany i znajduje się obecnie w złym stanie, a otaczający park zatracił pierwotny układ, a o jego obecności świadczą jedynie pojedyncze stare okazy drzew oraz staw. Do cennych zabytków należą również ruiny zamku w Majkowicach oraz wspomniane wcześniej obiekty zlokalizowane na Bąkowej Górze: zabytkowy kościół

z dzwonnica, dawny dwór oraz ruiny zamku. Rozpatrując cały teren Parku i otuliny, to właśnie Bąkowa Góra – malowniczy twór geomorfologiczny z licznymi zabytkami, jest obok zespołu klasztoru cystersów, najcenniejszą krajobrazowo dominantą w przestrzeni.

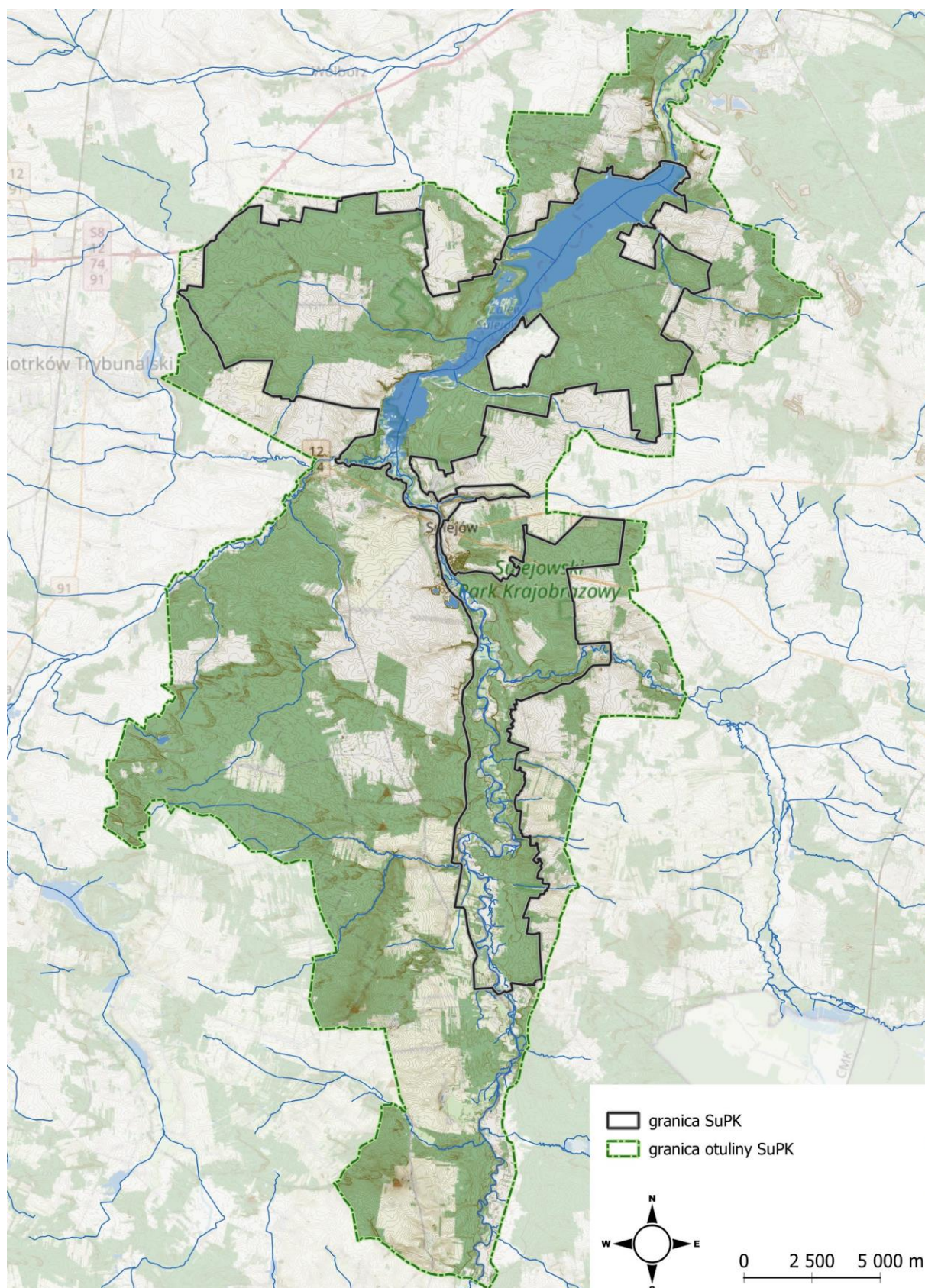
Podsumowując powyższy opis głównych krajobrazów SuP, uwzględniając cechy abiotyczne i biotyczne, a także walory kulturowe, do najcenniejszych pod względem krajobrazowym należą poniższe obszary:

Na terenie SuPK:

- dolina rzeki Pilica z licznymi starorzeczami oraz malowniczymi wysokimi i eksponowanymi skarpami/ krawędziami doliny (Szarbsko, Trzy Morgi, Sulejów);
- doliny rzek i cieków zasilających Pilicę, w szczególności doliny Czarnej Malenieckiej, Luciąży i Radońki;
- ujście Luciąży i Pilicy do Zalewu Sulejowskiego;
- Zalew Sulejowski wraz z wysoką skarpią i wąwozami w Barkowicach Mokrych;
- fragmenty najcenniejszych zbiorowisk leśnych (chronione w rezerwach przyrody), w tym relikty Puszczy Pilickiej;
- enklawa leśna Koło.

W otulinie:

- góra ostańcowa Bąkowa Góra wraz z obiektami zabytkowymi;
- zbiornik poeksploatacyjny Wapienniki w Kurnędu;
- zadrzewione pasmo Czartorii;
- Niebieskie Źródła - malownicze źródła krasowe.

Ryc. 10. Układ topograficzny Parku. (oprac. własne na podstawie BDOT10k)

4.3. Wyniki inwentaryzacji stanu krajobrazów i jego walorów fizjonomicznych

4.3.1. Typy krajobrazu i charakterystyka krajobrazów lokalnych Parku

Charakterystyka typów krajobrazów jest jednym z elementów audytu krajobrazowego dokumentów planistycznych o randze ogólnokrajowej, skali opracowania dotyczącej obszarów poszczególnych województw. Audyt krajobrazowy dla województwa łódzkiego został uchwalony w 2025 r.

Zgodnie z przyjętą na potrzeby sporządzania Audytu metodyką identyfikacji krajobrazów przyjmuje się ich klasyfikację w odniesieniu do kilku poziomów, licząc od nadrzędnych tzw. grup krajobrazów, poprzez typy krajobrazu, a następnie podtypy.

Grupa – Nadrzędna kategoria systematyki krajobrazów wydzielona na podstawie skali aktualnego antropogenicznego przekształcenia terenu. Grupy A, B i C wskazują na przynależność krajobrazów do danej kategorii na podstawie kryterium strukturalno-procesowego (funkcjonalnego) służącego do uszeregowania krajobrazów wzdłuż umownego gradientu zastępowania naturalnych form i czynników kształtujących krajobraz przez formy i czynniki antropogeniczne.

A. Krajobrazy przyrodnicze, kulturowo (zazwyczaj ekstensywnie) użytkowane, funkcjonujące głównie w wyniku działania procesów naturalnych, jedynie w różnym stopniu modyfikowanych przez działalność człowieka.

B. Krajobrazy przyrodniczo-kulturowe ukształtowane w wyniku wspólnego działania procesów naturalnych oraz świadomych modyfikacji pokrycia terenu i struktury przestrzennej przez człowieka.

C. Krajobrazy kulturowe, w których struktura i funkcja są w pełni ukształtowane przez działalność człowieka.

Typ – Jednostka typologiczna wyróżniana na podstawie dominujących form pokrycia terenu. Podstawowa kategoria systematyki krajobrazów stosowana w procedurze delimitacji i identyfikacji krajobrazów.

Podtyp – Drugorzędna kategoria systematyczna krajobrazów, będąca wynikiem podziału typów, wyróżniana na podstawie różnic w strukturze przestrzennej oraz charakteru dominujących w krajobrazie czynników i funkcji.

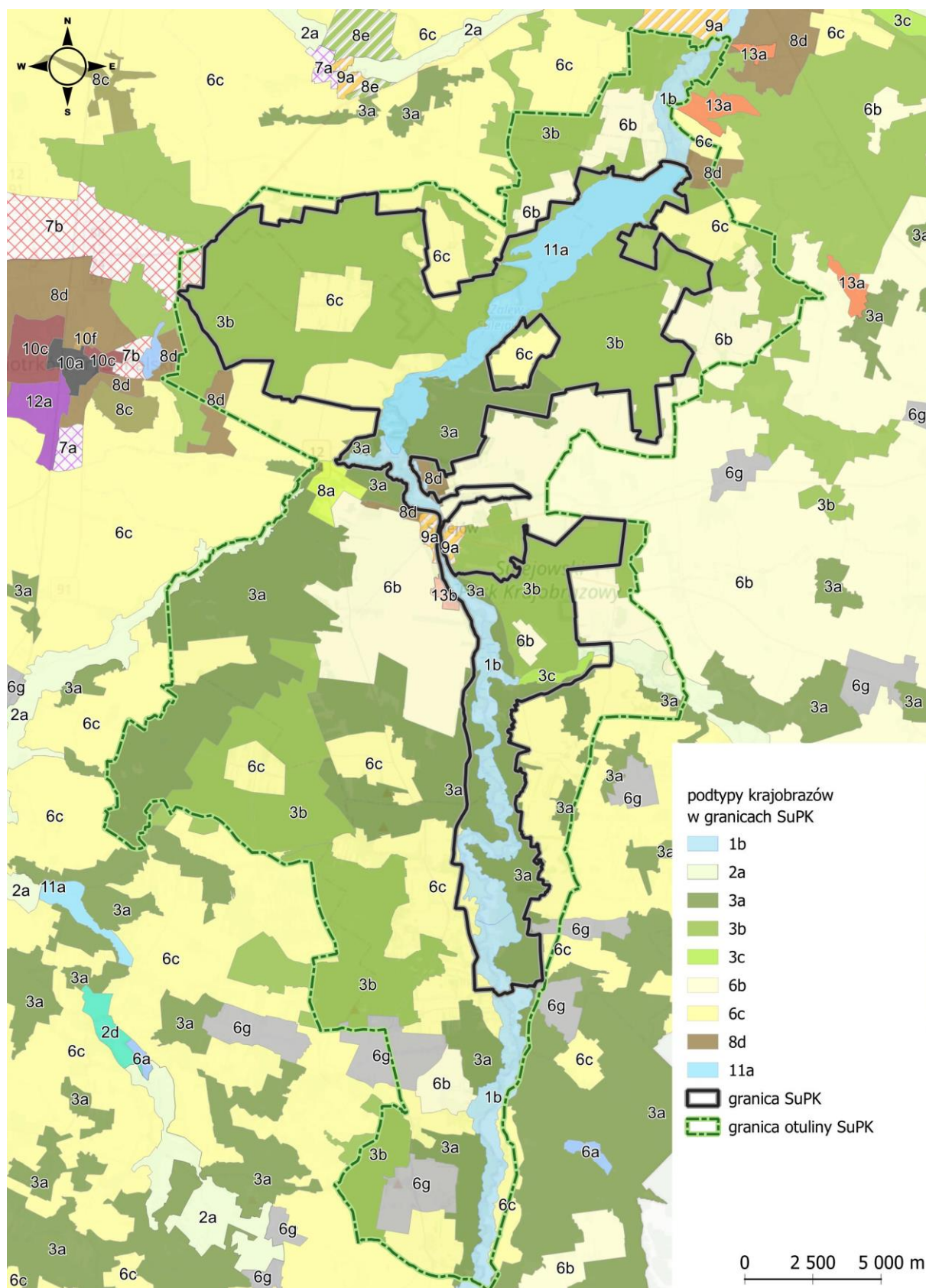
Rozpatrując granice SuPK Audyt krajobrazowy wyróżnił następujące typy krajobrazów:

Tab. 7 Typy i podtypy aktualnych krajobrazów wyznaczone dla SuPK w ramach Audytu krajobrazowego województwa łódzkiego przez Biuro Planowania Regionalnego Województwa Łódzkiego.

Grupa	Typ	Podtyp
A. Krajobrazy przyrodnicze, kulturowo (zazwyczaj ekstensywnie) użytkowane, funkcjonujące głównie w wyniku działania procesów naturalnych, jedynie w różnym stopniu modyfikowanych przez działalność człowieka	1. Wód powierzchniowych	1b – systemy wód płynących
	2. Bagiennie-łąkowe – głównie bezleśne	2a. Z udziałem ekstensywnie użytkowanych łąk
	3. Leśne	3a – z przewagą siedlisk borowych
		3b – z przewagą siedlisk lasowych

		3c – z przewagą siedlisk łągowych, bagiennych i olsowych
B. Krajobrazy przyrodniczo--kulturowe uksztaltowane w wyniku wspólnego działania procesów naturalnych oraz świadomych modyfikacji pokrycia terenu i struktury przestrzennej przez człowieka	6. Wiejskie	6b - z przewagą wstęgowo ułożonych zespołów niewielkich pól ornych, łąk i pastwisk
	7. Mozaikowe	6c – z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych tworzących małe pola
	8 – Podmiejskie i osadnicze	8d - zróżnicowana typologicznie i przestrzennie zabudowa nierolnicza na terenach wcześniej rolniczych
C. Krajobrazy kulturowe, w których struktura i funkcja są w pełni ukształtowane przez działalność człowieka	11 - Wodnogospodarcze	11a - duże sztuczne zbiorniki wodne o różnych funkcjach

Ogólna synteza wyników prac nad Audytem Krajobrazowym Województwa Łódzkiego, w odniesieniu do SuPK – za podsumowująca najważniejsze uwarunkowania, problemy, walory Parku i rekomendacje dla ochrony jego zasobów, zamieszczona została w rozdziale 3.2.3.

Ryc. 11. Podtypy krajobrazów SuPK wg Audytu Krajobrazowego
(źródło: Audyt Krajobrazowy, zmienione-autor)

Powstały w ramach Audytu podział na typy krajobrazów, z uwagi na metodykę przyjętą w Rozporządzeniu a zarazem na dość ogólną skalę opracowania (poziom województwa), w pracach nad niniejszym operatem uznano za niewystarczający do ukazania zmienności krajobrazowej Parku oraz dla opracowania waloryzacji. Z uwagi na zróżnicowany charakter terenów wchodzących w skład SuPK, wynikający m.in. z urozmaiconej rzeźby terenu, licznych dopływów Pilicy wraz z ich dolinkami oraz zróżnicowanego pokrycia terenu, zdecydowano się uzupełnić wyznaczone krajobrazy o bardziej szczegółowe wydzielenia, nazwane na potrzeby operatu krajobrazami lokalnymi.

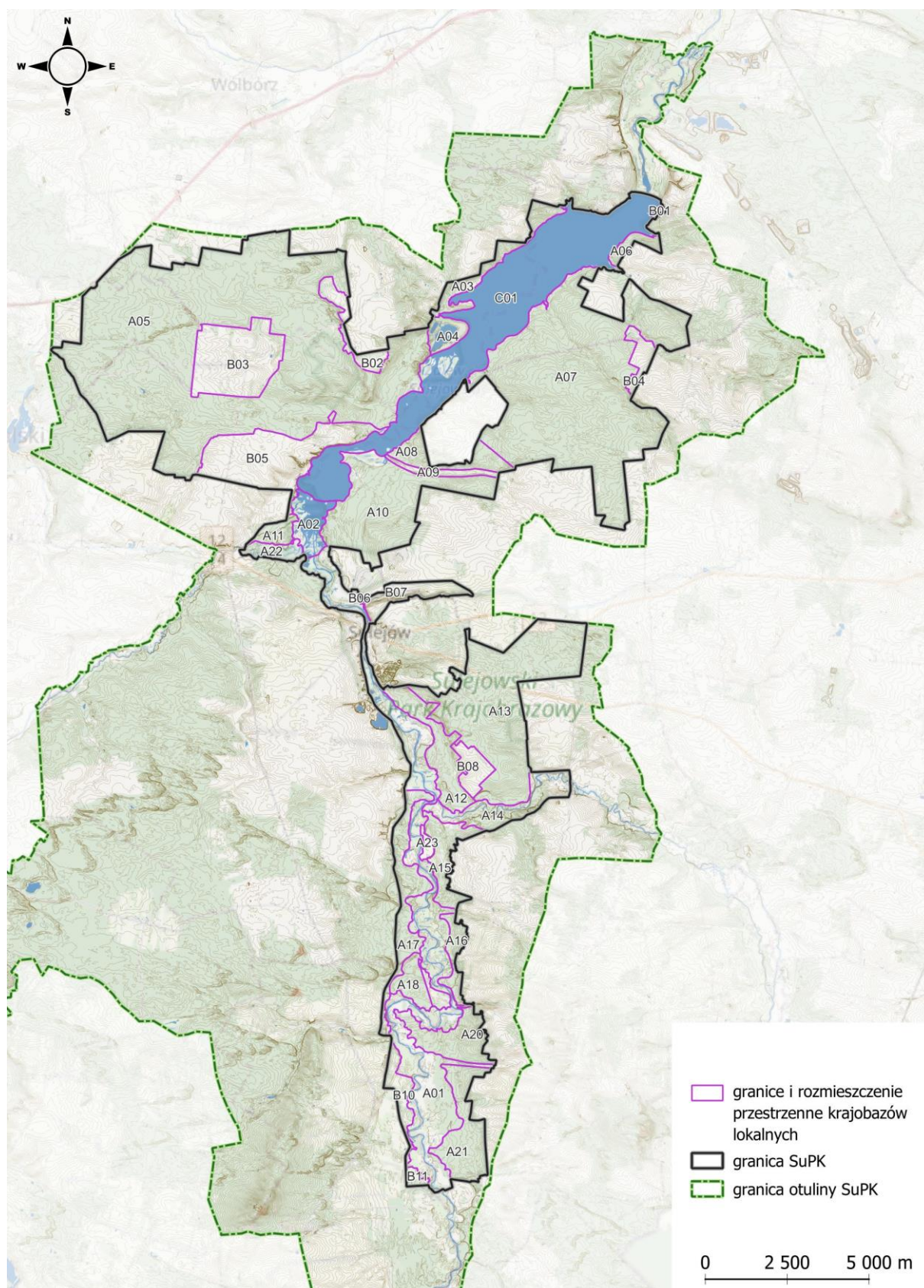
Nazwę własną krajobrazów lokalnych ustalono w oparciu o nazwę głównego ośrodka osadniczego, nazwę zwyczajową obiektu/ elementu krajobrazu lub dominującą form pokrycia terenu.

Wyznaczając krajobrazy lokalne nawiązano w dużej mierze do jednostek przyrodniczo-krajobrazowych wytyczonych w ramach planu ochrony z 2006 r. (stanowiły one jednocześnie jednostki planistyczne na potrzeby określenia działań ochronnych i głównych zagrożeń). Podział ten zestawiono razem granicami jednostek wyznaczonych w ramach AKWŁ (Audytu Krajobrazowego Województwa Łódzkiego). Stanowiło to zasadniczą podstawę wydzielenia jednostek. W wynikowym podziale jednostek i określeniu ich granic uwzględniono własne badania terenowe, fizjonomiczne, oraz aktualną strukturę pokrycia terenu.

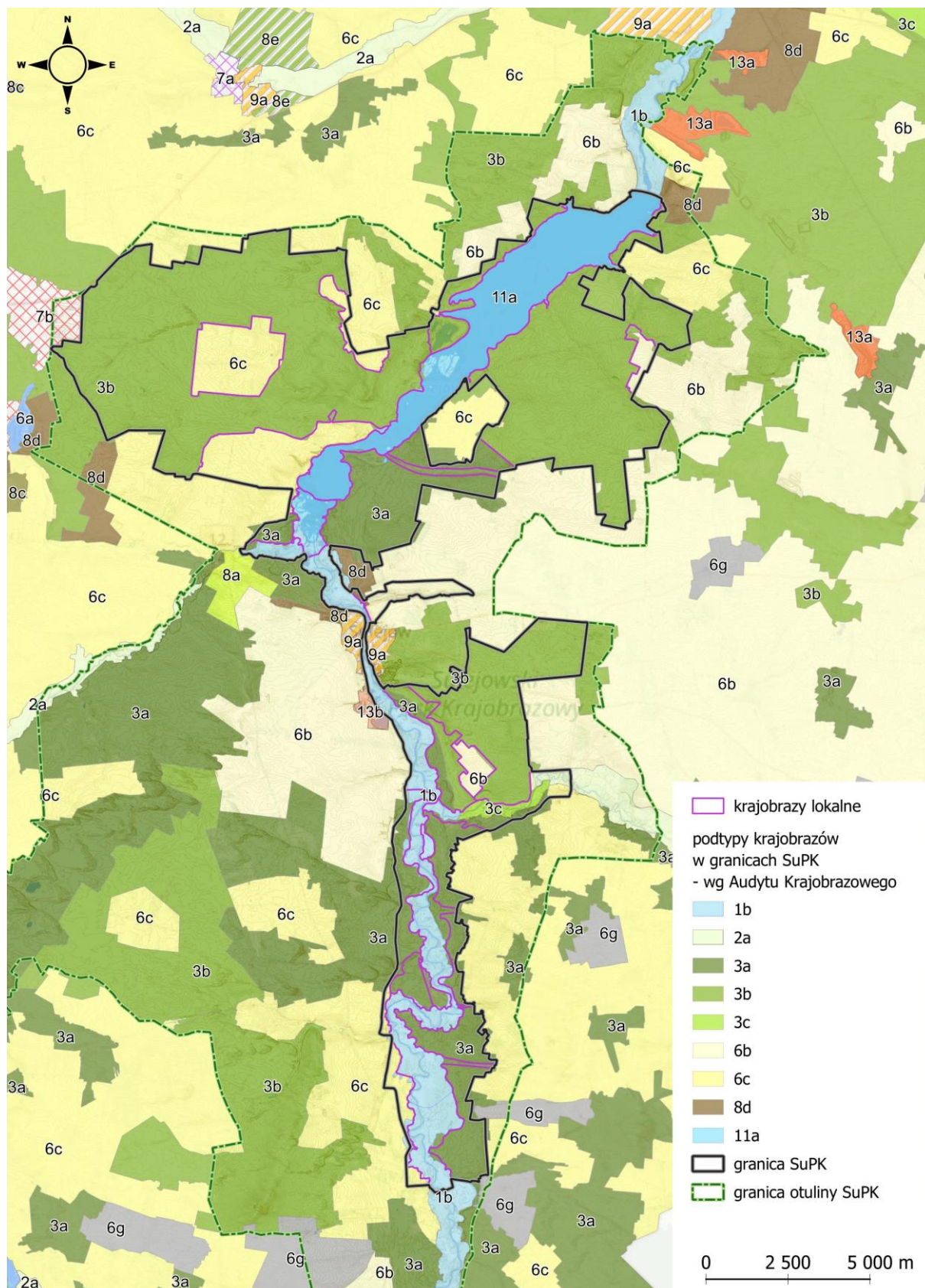
Wydzielone jednostki – krajobrazy lokalne – stanowią obszary o dość jednorodnej strukturze krajobrazowej, tj. podobnych uwarunkowaniach glebowych, geomorfologicznych, charakterystycznej szacie roślinnej, stopniu naturalności krajobrazu. Dokonano krótkiej charakterystyki krajobrazów, która – obok krótkiego opisu ogólnego - w sposób syntetyczny odnosi się do następujących aspektów:

- lokalizacja w granicach Parku;
- dominujące formy rzeźby terenu;
- dominujące formy pokrycia terenu;
- stopień antropogenicznego przekształcenia krajobrazu;
- cechy wyróżniające/ wyróżniki;
- obiekty zabytkowe/ archeologia;
- walory widokowe;
- elementy dysharmonijne

Charakterystyka krajobrazów wzbogacona badaniami studialnymi, analizą zapisów AKWŁ, badaniami terenowymi oraz analizami fizjonomicznymi stanowiły podstawę do opracowania ogólnej waloryzacji krajobrazowej Parku przedstawionej w dalszej części operatu diagnostycznego.

Ryc. 12. Granice krajobrazów lokalnych SuPK na tle sytuacji topograficznej (oprac. własne)

Ryc. 13. Granice krajobrazów lokalnych na tle typów krajobrazu wg Audytu Krajobrazowego (oprac. własne)

Zestawienie i krótką charakterystykę krajobrazów lokalnych w odniesieniu do klasyfikacji grup krajobrazów z Audytu Krajobrazowego przedstawiono w Załączniku 2.

4.3.2. Punkty i otwarcia widokowe

4.3.2.1. Weryfikacja dotychczas wyznaczonych punktów widokowych

Dotychczas na terenie SuPK i otuliny wyznaczono w sumie kilkadziesiąt punktów widokowych. Są one przedstawione, w różnej liczbie i konfiguracjach na mapach tematycznych planu ochrony z 2006 r. oraz na mapach turystycznych Parku. W ramach badań terenowych i analiz fizjonomicznych zweryfikowano te punkty, określając ich aktualność oraz przedstawiono główne mankamenty adaptacji dotychczas wyznaczonych punktów widokowych.

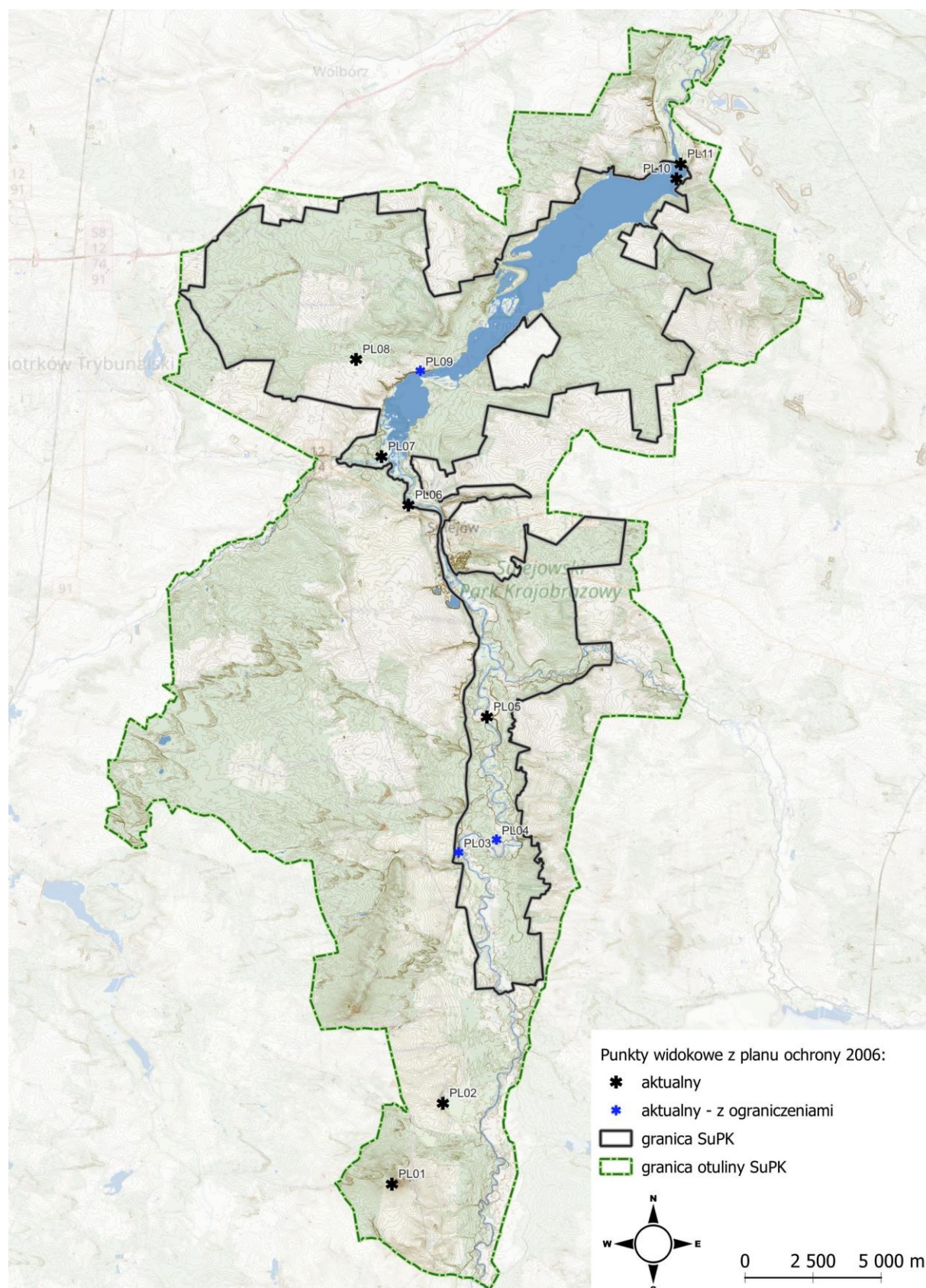
Niewiele jest urządzonych punktów, które wyposażone byłyby w podstawowe elementy infrastruktury turystycznej. Do nielicznych przykładów należą punkty na zaporze i moło w Smardzewicach i punkt na plaży w Sulejowie z panoramą opactwa cystersów. Atrakcyjnymi punktami widokowymi są też mosty lub kładki nad rzekami, czego przykłady mają miejsce w Sulejowie, Tarasce, Trzech Morgach czy Dąbrowie nad Czarną. Żaden z punktów widokowych wyznaczonych w na mapach turystycznych oraz tych sporządzonych w ramach planu ochrony nie posiada tablic informacyjnych w terenie, które opisywałyby syntetycznie i/lub graficznie eksponowany krajobraz.

Większość punktów widokowych jest nieurządzonych i znajduje się w miejscach, które otwierają się widokowo na dolinę Pilicy oraz Zbiornik Sulejowski. Wśród pozostałych obszarów, na których zidentyfikowano wiele punktów widokowych są tereny otwarte, eksponowane widokowo z uwagi na rzeźbę terenu, tj. jest w szczególności rejon Bąkowej Góry.

Pod względem fizjonomicznym wiele z wyznaczonych punktów ma charakter nie punktów a otwarć widokowych, a w pojedynczych przypadkach ciągów widokowych. Najbardziej dogodne do wykorzystania – spośród wytyczonych dotychczas punktów – są punkty zlokalizowane na dostępnych łąkach nadrzecznych, przy drogach (lokalnych i polnych) oraz na krawędzi dolin rzecznych.

Pewnym problemem jest rozbieżność danych w odniesieniu do lokalizacji punktów widokowych. Na wspomnianych mapach znajdują się często w tych samych rejonach jednak ich dokładne położenie nieznacznie różni się. Niektóre z dotychczas wyznaczonych punktów uznano za wartościowe i spełniające kryteria punktów/ otwarć widokowych. Zostały zdiagnozowane jako punkty do adaptacji.

Punkty widokowe wyznaczone w ramach prac nad planem ochrony z 2006 r. oraz punkty widokowe opisane na mapach turystycznych przedstawiono na poglądowych mapach, opisując jednocześnie ich aktualność. Nadano robocze numery punktom, w celu ich łatwiejszej identyfikacji i lokalizacji. Możliwość wykorzystania wyznaczonych punktów widokowych oraz istniejące ograniczenia opisano syntetycznie w tabeli. W przypadku pozytywnej weryfikacji terenowej punktów i adaptacji w ramach niniejszego opracowania, podano informację z odpowiednim odniesieniem.

Ryc. 14. Lokalizacja punktów widokowych wg planu ochrony z 2006 r. (oprac. własne na podstawie materiałów z zasobu SuPK).

Tab. 8 Krótka charakterystyka dotychczasowych punktów widokowych (wyznaczonych na mapach i w dokumentacji do planu ochrony z 2006 r.).

Tymczasowy nr punktu w celu identyfikacji	Lokalizacja	Opis widoku	Typ punktu (wg przyjętych definicji)	Ocena punktu – możliwość wykorzystania w terenie i ograniczenia
PL01	opis jak dla punktu PW29			Punkt aktualny – adaptowano jako PW29
PL02	opis jak dla punktu OW32			Punkt aktualny – adaptowano jako OW32
PL03	Stobnica, gmina Ręčno	widok w kierunku wschodnim na dolinę Pilicy w Trzech Morgach	punkt widokowy	Punkt aktualny - z ograniczeniami - duże walory widokowe Diagnoza: charakter miejsca predysponuje je do zachowania jako potencjalnego punktu widokowego jednak z uwagi na lokalizację z dala od drogi, na prywatnym terenie (pole uprawne), dostępność jest ograniczona zagrożeniem dla funkcjonowania punktu oraz walorów widokowych jest też możliwa zmiana sposobu użytkowania terenu (nowa zabudowa może dogęścić obecną strukturę)
PL04	opis jak dla punktu PW03			Punkt aktualny – adaptowano jako PW03
PL05	opis jak dla punktu OW12			Punkt aktualny – adaptowano jako OW12
PL06	Sulejów	widok w kierunku wschodnim na opactwo cystersów	punkt widokowy	Punkt aktualny - z ograniczeniami - dostęp przez teren restauracji, zejście z tarasu Diagnoza: elementy zagospodarowania terenu (infrastruktura związana z funkcjonowaniem obiektu gastronomicznego) może wprowadzać dysharmonię w panoramie
PL07	opis jak dla punktu PW17			Punkt aktualny – adaptowano jako PW17
PL08	opis jak dla punktu PW21			Punkt aktualny – adaptowano jako PW21

PL09	Barkowice, gmina Sulejów	widok ze stromej i wysokiej skarpy w Barkowicach na zalew Sulejowski; brzeg zbiornika jest zadrzewiony, przestrzenie między drzewami tworzą lokalne otwarcia widokowe. Ekspozycja jest większa w sezonie bezlśnie	punkt widokowy (w pobliżu, w ramach prac diagnostycznych nad operatem, wyznaczono punkt PW22)	Punkt aktualny - z ograniczeniami - duże walory widokowe Diagnoza: charakter miejsca predysponuje je do zachowania jako potencjalnego punktu widokowego jednak z uwagi na lokalizację z dala od drogi, na prywatnym terenie (pole uprawne), dostępność jest ograniczona ekspozycja widokowa jest większa w okresie bezlśnym, z uwagi na duże zadrzewienie krawędzi doliny
PL10	opis jak dla punktu PW24			Punkt aktualny – adaptowano jako PW24
PL11	opis jak dla punktu PW25			Punkt aktualny – adaptowano jako PW25

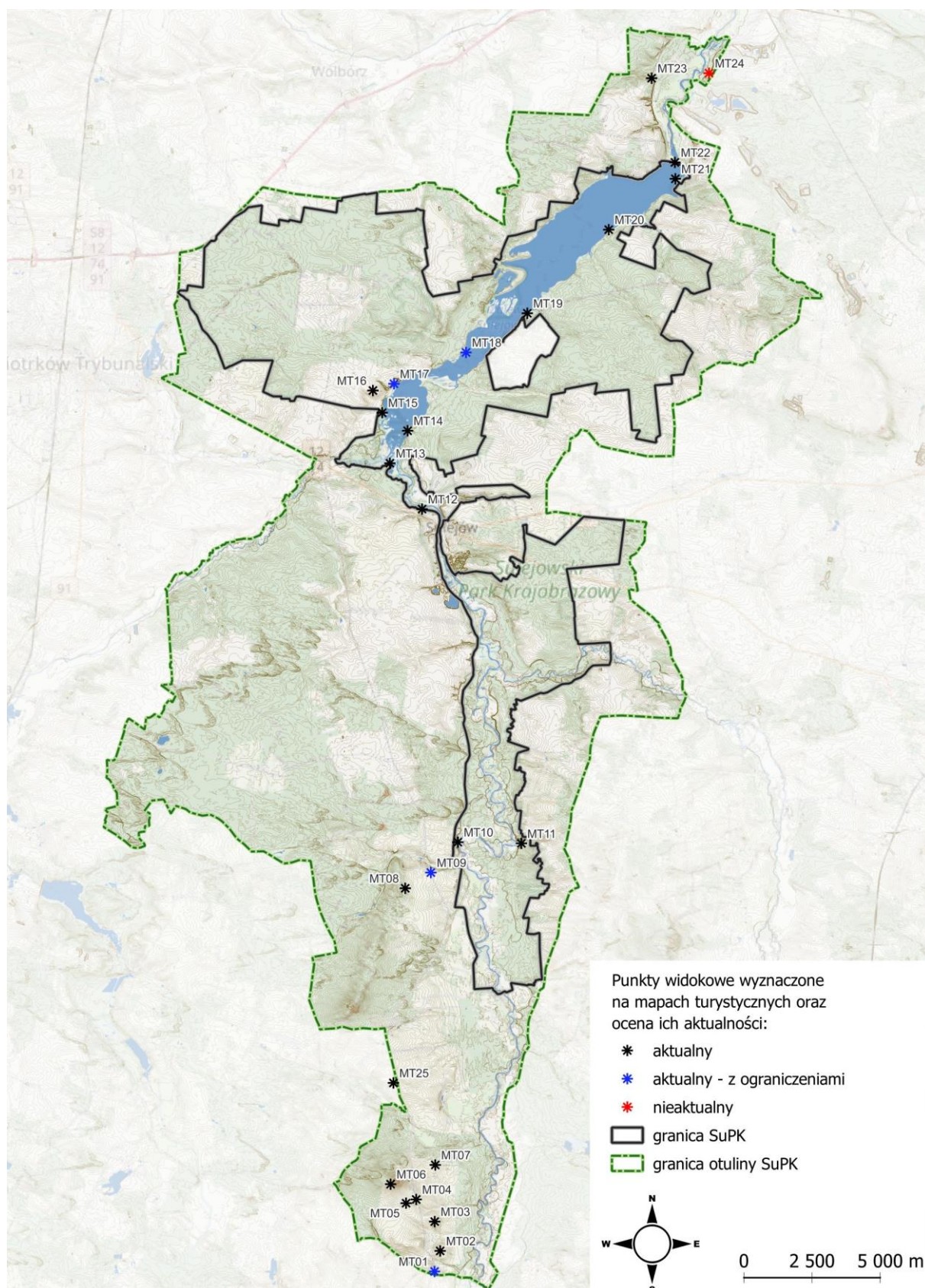
Tab. 9 Krótka charakterystyka punktów widokowych wyznaczonych na mapach turystycznych:

Tymczasowy nr punktu w celu identyfikacji	Lokalizacja	Opis widoku	Typ punktu (wg przyjętych definicji)	Ocena punktu – możliwość wykorzystania w terenie i ograniczenia
MT01	Majstry, gm. Ręčno	widok 360° z niewielkiego wzniesienia (wysoczyzna morenowa) na terenie rolniczym najbardziej atrakcyjny widok w kierunku południowym na pasmo wyżyn przedborskich	punkt widokowy	Punkt aktualny - z ograniczeniami Diagnoza: punkt jest niewątpliwie atrakcyjny, jednak lokalizacja poza szlakiem/ drogą, na polu uprawnym, sprawia, że dostęp jest ograniczony, a ekspozycja widokowa nie zawsze możliwa (np. w przypadku wysokich upraw – kukurydzy).
MT02	opis jak dla punktu PW26			Punkt aktualny - adaptowano jako PW26
MT03	opis jak dla punktu PW27			Punkt aktualny - adaptowano jako PW27
MT04	opis jak dla punktu PW28			Punkt aktualny – adaptowano jako PW28
MT05	Bąkowa Góra, gmina Ręčno	widok na Bąkową Górę	ciąg widokowy	Punkt aktualny – adaptowano jako ciąg widokowy (CW19 i CW20)

MT06	opis jak dla punktu PW29			Punkt aktualny – adaptowano jako PW29
MT07	opis jak dla punktu PW31			Punkt aktualny – adaptowano jako PW31
MT08	opis jak dla punktu PW33			Punkt aktualny – adaptowano jako PW33
MT09	Stobnica, gmina Ręčno	widok w kierunku północnym i północno-wschodnim, na dolinę Stobanki, w tle dolina Pilicy	punkt widokowy	Punkt aktualny - z ograniczeniami Diagnoza: punkt jest niewątpliwie atrakcyjny, jednak lokalizacja poza szlakiem/ drogą, na polu uprawnym, sprawia, że dostęp jest ograniczony, a ekspozycja widokowa nie zawsze możliwa (np. w przypadku wysokich upraw – kukurydzy); potencjalny rozwój zabudowy na terenach użytkowanych rolniczo może ograniczyć/ zaburzyć ekspozycję widokową
MT10	opis jak dla punktów OW05 i PW02			Punkt aktualny – adaptowano jako PW02
MT11	opis jak dla punktu PW06			Punkt aktualny – adaptowano jako PW06
MT12	Sulejów	widok na opactwo cystersów	punkt widokowy/ ciąg widokowy	Punkt aktualny – adaptowano jako ciąg widokowy (CW05)
MT13	opis jak dla punktu PW16			Punkt aktualny – adaptowano jako PW16
MT14	opis jak dla punktu PW18 (wyznaczono punkt w pobliżu)			Punkt aktualny – adaptowano jako PW18
MT15	opis jak dla punktu OW22			Punkt aktualny – adaptowano jako OW22
MT16	opis jak dla punktu PW19 i PW20			Punkt aktualny – adaptowano jako PW19 i PW20
MT17	Barkowice, Sulejów	widok na Zalew Sulejowski z wysokiej skarpy w Barkowicach	punkt widokowy	Punkt aktualny - z ograniczeniami Diagnoza: punkt jest niewątpliwie atrakcyjny, jednak lokalizacja poza szlakiem/ drogą, na polu uprawnym, sprawia, że dostęp jest ograniczony;

				ekspozycja widokowa jest ograniczona przez drzewa i większa w sezonie bezlistnym
MT18	Barkowice, Sulejów	widok na Zalew Sulejowski z plaży	punkt widokowy	Punkt aktualny - z ograniczeniami Diagnoza: punkt jest niewątpliwie atrakcyjny, jednak jest zlokalizowany z ograniczonym dostępem – teren przystani żeglowej, wstęp płatny dla użytkowników terenu
MT19	opis jak dla punktu OW28			Punkt aktualny – adaptowano jako OW28
MT20	opis jak dla punktu PW23			Punkt aktualny – adaptowano jako PW23
MT21	opis jak dla punktu PW24			Punkt aktualny – adaptowano jako PW24
MT22	opis jak dla punktu PW25			Punkt aktualny – adaptowano jako PW25 o ciąg widokowy (CW16)
MT23	Tomaszów Mazowiecki	podziemna Trasa Turystyczna Groty Nagórzyckie. Eksploracja poeksploatacyjnych wyrobisk złóż piaskowca	widok/ lokalne otwarcia widokowe	Punkt aktualny – adaptowano jako OW36 (przy czym jest to tak naprawdę ciąg widokowy z licznymi otwarciami widokowymi)
MT24	Smardzewice, gmina Tomaszów Mazowiecki	Punkt znajduje się na krawędzi doliny Pilicy, widok w kierunku zachodnim, na dolinę – ograniczony przez zadrzewienie	punkt widokowy	Punkt nieaktualny – teren zadrzewiony, ekspozycja widokowa przesłonięta - widoki na krajobraz możliwe przy szlakach znajdujących się w przy krawędzi doliny w bliskim sąsiedztwie rzeki (nieco na południe od omawianego punktu)
MT25	Ręčno, przy drodze wojewódzkiej nr 742, w pobliżu Góry Kobylej	Punkt na wzniesieniu oferujący daleki panoramiczny widok we wszystkich kierunkach. Na północy zadrzewiona sylweta Czartorii, obok, na zachodzie Góra Kobyła, na południu	punkt widokowy	Punkt aktualny – adaptowano jako PW39

		wzniesienia pasma wyżynnego		
--	--	--------------------------------	--	--

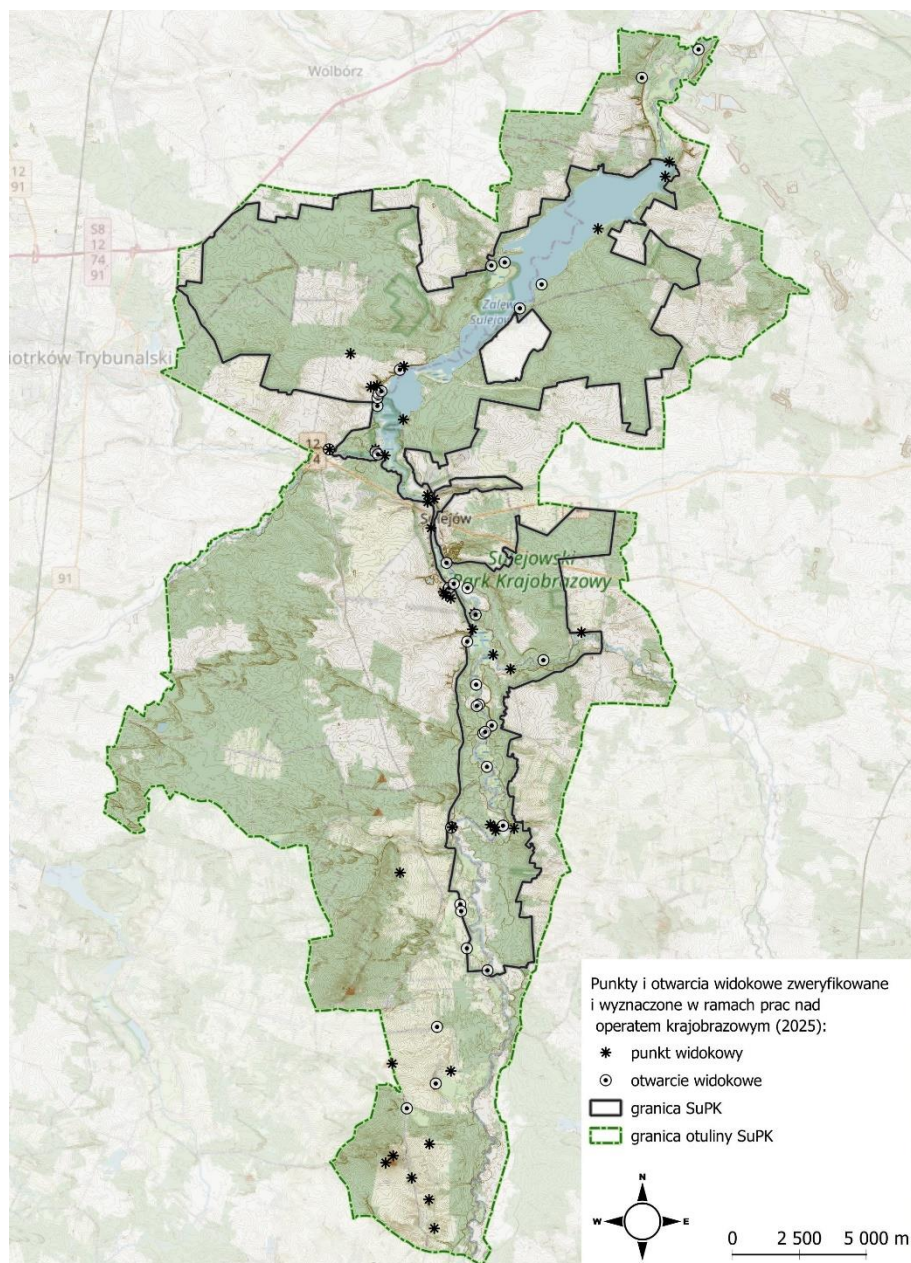

Ryc. 15. Lokalizacja punktów widokowych wyznaczonych na mapach turystycznych (oprac. własne).

4.3.2.2. Identyfikacja punktów i otwarć widokowych

Badania terenowe i kameralne (analiza map, analizy przestrzenne) pozwoliły nie tylko zweryfikować i ocenić punkty widokowe wyznaczone w dotychczasowych opracowaniach, ale także przyczyniły się do wyznaczenia nowych miejsc, które powinny służyć jako punkty lub otwarcia widokowe. Część dotychczasowych punktów uznano za wartościowe i przeznaczono do adaptacji, część wymaga drobnych zmian w postaci nieznacznej korekty w ich lokalizacji, inne wymagają większej ingerencji w celu przeciwdziałania ograniczaniu ekspozycji widokowej (np. przesłonięcia przez roślinność, zabudowę) i powstawaniu obiektów dysharmonijnych w krajobrazie, zwłaszcza na obszarze przedpoli ekspozycji widokowej. W opracowaniu wskazano również atrakcyjne ciągi i osie widokowe. Na obszarze Parku oraz jego bezpośrednim sąsiedztwie (w granicach otuliny) oznaczono w sumie 39 punktów widokowych oraz 38 otwarć widokowych.

Szczegółową analizę widokową z wybranych punktów, prezentujących charakterystyczne dla Parku krajobrazy, w tym krajobrazy przyrodnicze dolin rzecznych o naturalnym charakterze (Pilicy, Czarnej Malenieckiej), krajobrazy przyrodniczo-kulturowe (rozlewiska w Murowańcu, krajobrazy kulturowe (Pilica w Sulejowie, krajobraz rolniczy w Barkowicach i Bąkowej Górze, Zalew Sulejowski) przedstawiono w Załączniku 3.

Ryc. 16. Lokalizacja zidentyfikowanych punktów i otwarć w SuPK. (oprac. własne).

4.3.2.3. Syntetyczna charakterystyka pozostałych punktów widokowych

Punkt widokowy nr PW01

Lokalizacja: Trzy Morgi, punkt na kładce na lewym brzegu Pilicy, w pobliżu tzw. Małpiego Mostu

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- ogólnodostępny
- widok na Pilicę w kierunkach E, NE i SE.
- ciekawym akcentem kulturowym jest tzw. Małpi Most
- elementem dysharmonijnym są linie energetyczne nad wodą

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): wysokie (średnie-w sezonie kajakowym) walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: Potencjalna zmiana zagospodarowania brzegu rzeki w kierunku rozwoju funkcji turystycznej i rekreacyjnej

Miejsce jest oblegane turystycznie, szczególnie w sezonie kajakowym. Tłum ludzi, kajaków i hałas obniża walory widokowe.

Fot. 1 Widok z punktu nr PW31 (Fot. Wasilewski M., 2025)

Punkt widokowy nr PW02

Lokalizacja: Trzy Morgi, punkt na mostku/ kładce rolniczej, tzw. Małpi Most

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- dostępny, jednak wejście na mostek obarczone jest ryzykiem z uwagi na konstrukcyjne i formalne uwarunkowania funkcjonowania kładki
- widok na Pilicę w kierunku północnym i południowym. To punkt na zakolu rzeki, więc nie jest to widok bardzo daleki, gdyż Pilica zakręca
- elementem dysharmonijnym są linie energetyczne nad wodą

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): wysokie (średnie-w sezonie kajakowym) walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalne ograniczenie funkcjonowania punktu przez brak dostępu na kładkę bądź jej likwidację/ przebudowę.

Miejsce jest oblegane turystycznie, szczególnie w sezonie kajakowym. Tłum ludzi, kajaków i hałas obniża walory widokowe.

Fot. 2 Widok z brzegu na tzw. Małpi Most. Z mostu widok panoramiczny na Pilicę i jej dolinę. (Fot. Wasilewski M., 2025)

Punkt widokowy nr PW03

Lokalizacja: Przewóz, na skraju lasu, na wysokiej skarpie doliny rzecznej

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt poza szlakiem, dostępność nieco utrudniona, ale w pobliżu ścieżki śródleśnej
- widok w kierunku południowym na dolinę Pilicy. Malownicze zakole rzeki, tereny łąk, zadrzewień i szuwarów.

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): bardzo duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: dalsza sukcesja drzew spowoduje całkowite przesłonięcia widoków na rzekę

Punkt widokowy nr PW04

Lokalizacja: Przewóz, przy krawędzi wysokiej skarpy doliny rzecznej

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt poza szlakiem, dostępność nieco utrudniona;
- widok na starorzecze, w tle lasy na drugim brzegu rzeki Pilica

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): bardzo duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: sukcesja drzew w dolinie może zaburzyć ekspozycję widokową z punktu.

Obniżający się stan wód podziemnych i częste susze może negatywnie wpłynąć na poziom wód w starorzeczu i jego dalsze funkcjonowanie

Fot. 3 Widok z krawędzi doliny na starorzecze Pilicy. (Fot. Wasilewski M., 2025)

Punkt widokowy nr PW05

Lokalizacja: Przewóz, nad zachodnim brzegiem Pilicy

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt przy plaży nadrzecznej, gdzie cumują kajaki (choć to nie jest urządzona stacja kajakowa) dostępność dobra, choć poza szlakami
- widok panoramiczny, o szerokim kącie. Dolina Pilicy z meandrującym korytem rzeki oraz zadrzewionym „tłem” widoku. W okresie bezlistnym widoczna jest wysoka skarpa w Szarbsku (na drugim brzegu rzeki)

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalny rozwój funkcji turystycznej wpływający na wygląd strefy brzegowej rzeki (infrastruktura turystyczna, elementy wyposażenia wypoczynkowego) może zaburzyć harmonijność widoku

Fot. 4 Widok z punktu nr PW06 (Fot. Wasilewski M., 2025).

Punkt widokowy nr PW07

Lokalizacja: Taraska Młyn, nad rzeką Czarna

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt na moście nad rzeką Czarna, dostępny
- widok na rzekę Czarna; widok w kierunkach wschodnim i zachodnim
- pewną dysharmonię wprowadza kolor balustrad na moście

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalna dysharmonijna infrastruktura techniczna na moście bądź w jego sąsiedztwie

Fot. 5 Widok z mostu w kierunku zachodnim. (Fot. Wasilewski M., 2025)

Fot. 6 Widok z mostu w kierunku wschodnim. (Fot. Wasilewski M., 2025)

Punkt widokowy nr PW08

Lokalizacja: Taraska, nad wschodnim brzegiem Pilicy, przy ujściu Czarnej do Pilicy

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt dostępny, w pobliżu drogi leśnej
- malowniczy widok w kier S i NW na ujście rzeki Czarnej do Pilicy

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): bardzo duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: sukcesja drzew i krzewów na łąkach nadrzecznych może zaburzyć ekspozycję widokową rzek.

Fot. 7 Widok z lotu ptaka na ujście Czarnej do Pilicy (Fot. Wypych P.).

Punkt widokowy nr PW09

Lokalizacja: Kurnędz, na zachodnim brzegu Pilicy

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt dostępny, nad łące nad brzegiem rzeki, w pobliżu drogi asfaltowej
- widok na meandry Pilicy i jej dolinę z malowniczymi łąkami i starorzeczami

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): bardzo duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: sukcesja drzew i krzewów w pobliżu punktu widokowego może ograniczyć zakres widoku.

Fot. 8 Widok z punktu nr PW09. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Punkt widokowy nr PW12

Lokalizacja: Sulejów, nad Pilicą,

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- dostępny, w pobliżu drogi (ul. Podkurnędz).
- widok na rzekę Pilicę; w tle krajobraz miejski Sulejowa,
- chaotyczna zabudowa na drugim brzegu rzeki, oraz elementy infrastruktury drogowej (mosty, kładki, itp.) wpływają degradująco na walory krajobrazowe

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): średnie walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalne ograniczenie/ zaburzenie widoku przez zmianę sposobu użytkowania przedpola ekspozycji, np. urządzenie plaży miejskiej z wyposażeniem rekreacyjnym i usługami, sukcesja drzew i krzewów, itp.

Fot. 9 Widok z punktu nr PW12. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Punkt widokowy nr PW14

Lokalizacja: Sulejów Podklasztorze

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt dostępny, na górnej krawędzi wysokiej skarpy doliny, przy ścieżce
- panoramiczny widok w kierunku zachodnim na rzekę Pilicę; w otoczeniu obserwatora siedlisko murawy kserotermicznej (obecnie odtwarzane)
- w tle wieże klasztorne opactwa cystersów
- doskonała ekspozycja widokowa Pilicy, walory krajobrazowe zaburzone przez szpetne obiekty budowlane i elementy infrastruktury technicznej, drogowej i rekreacyjnej

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): średnie walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalne dalsze niekontrolowane i chaotyczne zagospodarowanie terenów nadbrzeżnych rzeki (drobne usługi gastronomiczne, infrastruktura turystyczno-rekreacyjna, drogowa, techniczna, itp.) w zależności od zastosowanej formy, może prowadzić do dysharmonii w krajobrazie, zaburzenia panoramy oraz degradacji walorów widokowych

Fot. 10 Pilica – widok z wysokiej skarpy w Sulejowie Podklasztorze. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Punkt widokowy nr PW15

Lokalizacja: Sulejów Podklasztorze

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt dostępny, przy ścieżce
- widok w wielu kierunkach: na rzekę Pilica oraz na północ na dominantę kulturową – opactwo cystersów

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: sukcesja drzew i krzewów w dolinie Pilicy może przesłonić widoki na rzekę

Punkt widokowy nr PW17

Lokalizacja: Murowaniec

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt na mostku nad rzeką Łuciążą
- widok 360°, malownicze krajobrazy dolinne łąk, meandrów rzeki, kęp drzew i krzewów, szuwarów

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): bardzo duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: sukcesja drzew i krzewów w dolinie rzeki może ograniczyć zakres widoku

Fot. 11 Dolina Luciąży – widoki z mostku. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Punkt widokowy nr PW18

Lokalizacja: Obdzież - Owczary

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt nad wschodnim brzegiem Zalewu Sulejowskiego
- panoramiczny widok na Zalew Sulejowski, widok w kierunku północno-zachodnim

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalna zmiana sposobu użytkowania terenów nadbrzeżnych – zagospodarowanie turystyczne/ usługowe/ rekreacyjne może zaburzyć panoramę i/lub stanowić element dysharmonijny widoku

Fot. 12 Zalew Sulejowski. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Punkt widokowy nr PW20

Lokalizacja: Barkowice

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt przy drodze polnej
- panoramiczny widok w kierunku SE na Zalew Sulejowski, w tle dominanta - kościół w Sulejowie

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalny dalszy rozwój zabudowy mieszkaniowej na wysokim brzegu zalewu, a także sukcesja i nasadzenia drzew mogą przestonić widok na wody zalewu

Fot. 13 Zalew Sulejowski – zabudowa mieszkaniowa zaburza panoramę widokową. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Punkt widokowy nr PW21

Lokalizacja: Nowa Wieś

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt przy drodze
- daleki panoramiczny widok w kierunku S i SE; krajobraz rolniczy

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): średnie walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalne ograniczenie/ zaburzenie widoku przez zmianę sposobu użytkowania przedpola ekspozycji, np. nowa zabudowa mieszkaniowa, itp.

Fot. 14 Tereny rolne w Nowej Wsi. (źródło: Google Street View, dostęp 20.10.2025).

Punkt widokowy nr PW22

Lokalizacja: Barkowice Mokre, tzw. Góra Kazimierskiego (186 m n.p.m.)

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt trudno dostępny, poza szlakami, na wysokiej skarpie zbiornika
- widok z wysokiego brzegu na znajdującą się poniżej skarpy (Góry Kazimierskiego) rozległą taflę wód Zalewu Sulejowskiego,
- widok w znacznym stopniu ograniczony przez zadrzewienia; szczególnie atrakcyjny w sezonie bezlistnym

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: podrost drzew i rozwój krzewów może w większym stopniu przesłonić widoki; „prywatyzacja” terenów przejawiająca się w powszechnych obecnie grodzeniach posesji także na terenach otwartych łąk, itp. może prowadzić do ograniczonej dostępności miejsca

Fot. 15 Widok na Zalew z Góry Kazimierskiego w Barkowicach Mokrych. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Punkt widokowy nr PW23

Lokalizacja: Karolinów, plaża

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt nad brzegiem zbiornika, na urządzonej plaży
- widok na wody Zalewu Sulewskiego; widok w kierunku północnym

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalne nowe zagospodarowanie związane z rozwojem funkcji turystyczno-rekreacyjnej może wprowadzić dysharmonię w panoramie;

w sezonie wakacyjnym, przy dużym zatłoczeniu ludzi walory krajobrazowe zostają zaburzone

Fot. 16 Zachód słońca nad Zalewem Sulewskim w Karolinowie. (Fot. Wasilewski M., 2025).

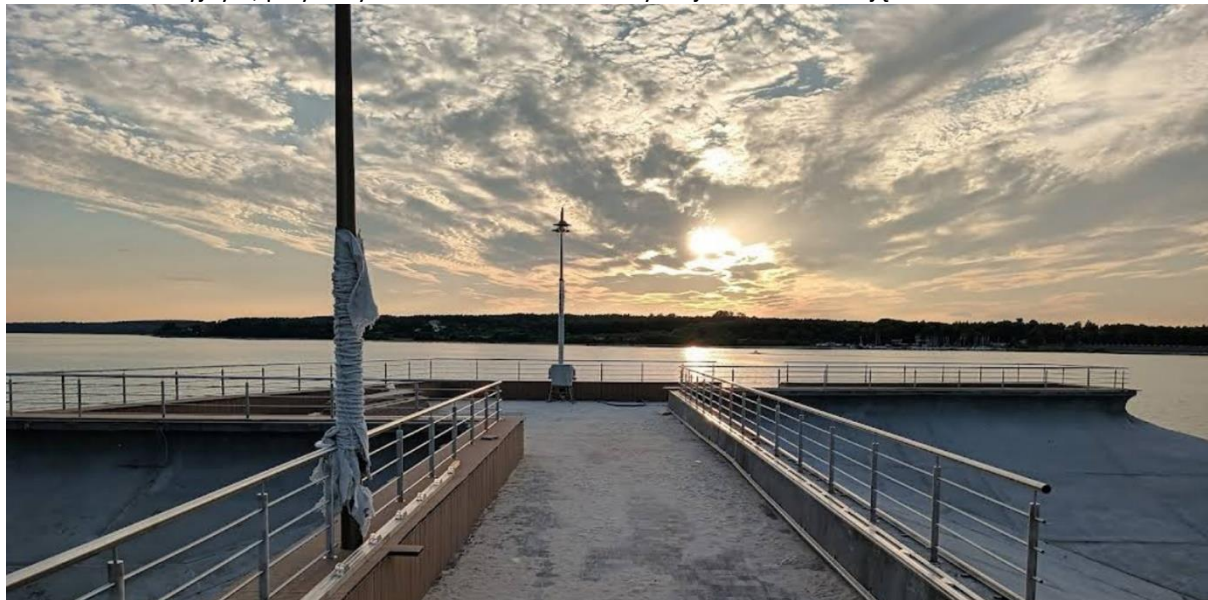
Punkt widokowy nr PW24

Lokalizacja: Tresta, Zbiornik Sulejowski

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt nad urządzonym moło
- bardzo daleki widok na wody Zalewu Sulewskiego (szczególnie w kierunku SW) **Ocena atrakcyjności widoku** (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalne nowe zagospodarowanie związane z rozwojem funkcji turystyczno-rekreacyjnej może wprowadzić dysharmonię w panoramie;
w sezonie wakacyjnym, przy dużym zatłoczeniu ludzi walory krajobrazowe zostają zaburzone

Fot. 17 Zachód słońca nad Zalewem Sulejowskim w Karolinowie. (Google Maps, dostęp 20.10.2025).

Punkt widokowy nr PW25

Lokalizacja: Smardzewice, zapora wodna

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt dostępny na zaporze wodnej, przy ciągu pieszym, z wydzielonymi schodkowymi siedziskami
- panoramiczny widok na wody Zalewu Sulewskiego; widok w kierunku S
- dysharmonię na pierwszym planie wprowadzają elementy techniczne, tj. barierki ochronne.

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): średnie walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalne zagospodarowanie turystyczne (o chaotycznej, nieatrakcyjnej formie) brzegu Zalewu, w Smardzewicach, stanowiące bliski plan widoku, może wpłynąć dysharmonijnie na walory krajobrazowe;

Droga na tamie ma duże natężenie ruchu samochodowego co negatywnie wpływa na komfort psychiczny i wrażenia podczas obserwacji panoramy

Fot. 18 Widok na Zalew z zapory wodnej w Smardzewicach (Fot. Wasilewski M., 2025).

Punkt widokowy nr PW26 – otulina SuPK

Lokalizacja: Dęba

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt na wzniesieniu (wzgórze morenowe), przy drodze polnej
- daleki panoramiczny i wieloplanowy widok w kierunku południowym; krajobraz rolniczy z zadrzewieniami
- w tle zadrzewione pasmo wyżynne w rejonie Przedborza

- dysharmonię w krajobrazie wprowadzają akcenty negatywne: turbiny wiatrowe, słupy energetyczne, stacje przekątnikowe

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): średnie walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalne ograniczenie widoku przez zmianę sposobu użytkowania przedpola ekspozycji, np., zabudowa, itp.; wysokie uprawy np. kukurydza mogą okresowo przesłonić ekspozycję widokową.

Degradacja walorów krajobrazowych może nastąpić w wyniku budowy nowych elementów infrastruktury energetycznej i technicznej (nowe maszty, turbiny wiatrowe)

Fot. 19 Krajobraz rolniczy otuliny SuPK – Dęba. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Punkt widokowy nr PW27 – otulina SuPK

Lokalizacja: Dęba

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt przy drodze polnej
- daleki panoramiczny widok z sylwetą Bąkowej Góry i dominantą (kościół), w tle zadrzewione pasmo wyżynne w rejonie Przedborza
- dysharmonię w krajobrazie wprowadzają akcenty negatywne: turbiny wiatrowe

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalne ograniczenie widoku przez zmianę sposobu użytkowania przedpola ekspozycji, np., zabudowa, itp.; wysokie uprawy np. kukurydza mogą okresowo przesłonić ekspozycję widokową.

Degradacja walorów krajobrazowych może nastąpić w wyniku budowy nowych elementów infrastruktury energetycznej i technicznej (nowe maszty, turbiny wiatrowe)

Fot. 20 Bąkowa Góra jako dominanta w krajobrazie rolniczym otuliny SuPK. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Punkt widokowy nr PW28 – otulina SuPK

Lokalizacja: Bąkowa Góra - Krucice

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt przy skrzyżowaniu dróg, przy drodze łączącej się z drogą wojewódzką nr 742
- daleki panoramiczny widok w kierunku południowym; krajobraz rolniczy z zadrzewieniami, z negatywnym akcentem – drogą wojewódzką; w tle wyżyny przedborskie
- nowe nasadzenia drzew w pobliżu punktu

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalne ograniczenie widoku przez zmianę sposobu użytkowania przedpola ekspozycji, np., zabudowa, itp.; wysokie uprawy np. kukurydza mogą okresowo przesłonić ekspozycję widokową.

Degradacja walorów krajobrazowych może nastąpić w wyniku budowy nowych elementów infrastruktury energetycznej i technicznej (nowe maszty, turbiny wiatrowe)

Nowe nasadzenia w pobliżu punktu widokowego mogą ograniczyć zakres panoramy.

Fot. 21 Nowe nasadzenia w pobliżu punktu widokowego – w przyszłości mogą ograniczyć ekspozycję widokową. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Punkt widokowy nr PW30 – otulina SuPK

Lokalizacja: Bąkowa Góra

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt przy drodze na Bąkową Górę, w pobliżu pomnika przyrody – alei wierzbowej.
- daleki panoramiczny i wieloplanowy widok w kierunku wschodnim. Przedpole widoku stanowią pola uprawne, a dalsze plany to głównie lasy, w tym zalesiona dolina Pilicy. Na horyzoncie zalesiona wzgórze morenowe

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): bardzo duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalne ograniczenie widoku przez zmianę sposobu użytkowania przedpola ekspozycji, np., zabudowa, itp.; wysokie uprawy np. kukurydza mogą okresowo przestonić ekspozycję widokową.

Fot. 22 Zasięg widoku z Bąkowej Góry – w kierunku wschodnim - sięga około 7 km. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Punkt widokowy nr PW32 – otulina SuPK

Lokalizacja: Bąkowa Góra

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- panorama wsi Majkowice z dominantą - ruinami zamku

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: potencjalne ograniczenie widoku przez zmianę sposobu użytkowania przedpola ekspozycji, np., zabudowa, itp.; wysokie uprawy np. kukurydza mogą okresowo przestonić ekspozycję widokową.

Punkt widokowy nr PW33 – otulina SuPK

Lokalizacja: Stobnica (Kamienna Góra)

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt przy drodze, na skraju lasu
- daleki panoramiczny widok w kierunku wschodnim i południowo wschodnim
- krajobraz rolniczy z zadrzewieniami, w tle zadrzewione wzniesienia pasma Wzgórz Opoczyńskich

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): bardzo duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania:

- tereny łąk przy drodze i punkcie widokowym są ogrodzone. Ekspozycja widokowa jest przez to ograniczona;
- potencjalne ograniczenie widoku przez zmianę sposobu użytkowania przedpoła ekspozycji, np., zabudowa, itp.
- wysokie uprawy np. kukurydza mogą okresowo przesłonić ekspozycję widokową.

Fot. 23 Zasięg widoku z Bąkowej Góry – w kierunku wschodnim - sięga około 7 km. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Punkt widokowy nr PW34 – otulina SuPK

Lokalizacja: Kurnędz - Wapienniki

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt przy ścieżce, na górnej krawędzi skarpy zbiornika poeksploatacyjnego w Wapiennikach
- panoramiczny widok na zbiornik wodny, obejmujący niemal cały obiekt

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): bardzo duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania:

- wysoka skarpa jest niezabezpieczona – punkt stwarza potencjalne zagrożenie dla zdrowia i życia w przypadku upadku z wysokości
- potencjalne ograniczenie widoku przez postępującą sukcesję drzew i krzewów na brzegu zbiornika
- przejawy degradacji widoku z uwagi na dużą presję rekreacyjną (i potencjalne zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne)

Fot. 24 Zbiornik poeksploatacyjny Wapienniki – widok od strony południowej. (Fot. Łukasz Sieku, źródło Google Maps, dostęp 20.10.2025).

Punkty widokowe nr PW35 i PW36 (otulina SuPK) są również zlokalizowane na górnej krawędzi zbiornika. Opis widoku i zagrożeń analogiczny do pkt PW34.

Punkt widokowy nr PW37 – otulina SuPK

Lokalizacja: Kurnędz - Wapienniki

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt na plaży, od str. ul. Podkurnędz, przy tafli wody
- malowniczy widok na tafłę wody oraz wysokie ściany wapienne zbiornika, zadrzewione na koronie
- krajobraz rolniczy z zadrzewieniami, w tle zadrzewione wzniesienia pasma Wzgórz Opoczyńskich

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania:

- potencjalne zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne, o nieodpowiedniej, dysharmonijnej formie i kolorystyce, może zaburzyć walory widokowe punktu.

Fot. 25 Wapienniki widziane z poziomu tafli wody. (Fot. Wasilewski M., 2025)

Punkt widokowy nr PW38 – otulina SuPK

Lokalizacja: Przyglów, miejsce wypoczynkowe przy ul. Topolowej, rzeka Luciąża

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt na mostku, na rzece Luciąża
- malownicze wnętrza krajobrazowe doliny Luciąży

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania:

- potencjalne zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne, o nieodpowiedniej, dysharmonijnej formie i kolorystyce, może zaburzyć walory widokowe punktu.

Fot. 26 Widok z mostku w kierunku wschodnim (zdz. po lewej) i zachodnim (zdz. po prawej). (Fot. Wasilewski M., 2025)

Zasięgi widoczności ze zidentyfikowanych punktów widokowych przedstawiono na rycinach w Załączniku 5.

4.3.2.4. Charakterystyka otwarć widokowych

Poniżej scharakteryzowano krótko kilka wybranych otwarć widokowych, które przedstawiają największy potencjał ekspozycyjny i obrazują najciekawsze walory fizjonomiczne Parku. W dalszej części podrozdziału, na zdjęciach zaprezentowano pozostałe, godne uwagi i warte ochrony otwarcia widokowe.

Otwarcie widokowe nr OW06

Lokalizacja: Przewóz

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt poza szlakami i drogą, ale dostępny, u podnóża skarpy doliny
- widoki w kierunku wschodnim. Na pierwszym planie malownicze starorzecze Pilicy, dalej pasmo szuwarów i roślinności nadwodnej. W tle wyeksponowana wysoka skarpa doliny w Szarbsku. Wysoka skarpa doliny porośnięta lasem stanowi ścianę wnętrza krajobrazowego.

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): bardzo duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: ograniczenia ekspozycji widokowej – przesłonięcia widoków – mogą nastąpić w wyniku sukcesji krzewów i drzew na terenach łąkowych

Fot. 27 Malownicze starorzecze nad Pilicą. W tle wysoka skarpa doliny w Szarbsku. (Fot. Wasilewski M., 2025)

Otwarcie widokowe nr OW09

Lokalizacja: Biała, nad Pilicą, na północ od Windugi

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt dostępny, przy ścieżce nad rzeką
- otwarcie widokowe na Pilicę, malownicze meandry rzeki oraz roślinność nabrzeżna (drzewa, krzewy, roślinność nadwodna)

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): bardzo duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: ograniczenia ekspozycji widokowej – przesłonięcia widoków – mogą nastąpić w wyniku sukcesji krzewów i drzew

Fot. 28 Rzeka Pilica. (Fot. Wasilewski M., 2025)

Fot. 29 Rzeka Pilica. (Fot. Wasilewski M., 2025)

Otwarcie widokowe nr OW14

Lokalizacja: Komorniki Bielskie

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt przy drodze asfaltowej wzdłuż Pilicy, pomiędzy Kurnędzem i Białą
- widok na dolinę rzeki Pilica, malownicze łąki, zarośla, kępy drzew, starorzecza. W tle zadrzewiony wschodni brzeg Pilicy

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: ograniczenia ekspozycji widokowej – przesłonięcia widoków – mogą nastąpić w wyniku sukcesji krzewów i drzew na terenach łąkowych.

Fot. 30 Łąki w dolinie Pilicy. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Otwarcie widokowe nr OW15

Lokalizacja: Taraska

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt dostępny, na końcu ścieżki prowadzącej do rzeki
- otwarcie widokowe na rzekę Czarną; zakole rzeki, widok w kierunkach wschodnim i zachodnim

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): bardzo duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: ograniczenia ekspozycji widokowej – przesłonięcia widoków – mogą nastąpić w wyniku sukcesji krzewów i drzew

Fot. 31 Zakole rzeki Czarna w Tarasce. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Otwarcie widokowe nr OW17

Lokalizacja: Sulejów, obręb 21, na wysokości wsi Kurnędz, (Pociosek)

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt poza szlakami, ale w bliskiej odległości od drogi z Sulejowa do Niewierszyna
- malowniczy widok w dolinie Pilicy na starorzecze oraz tereny łąk, szuwarów, roślinności nadwodnej i lasów; widoki w kierunku północnym i południowym

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): bardzo duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: ograniczenia ekspozycji widokowej – przesłonięcia widoków – mogą nastąpić w wyniku sukcesji krzewów i drzew

Fot. 32 Starorzecze Pilicy w rejonie Kurnędza. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Otwarcie widokowe nr OW24

Lokalizacja: Barkowice

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt trudno dostępny, poza szlakami, na terenie prywatnym
- widok z wąwozu, otwarcie widokowe na Zalew Sulejowski; widok w kierunku wschodnim

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): bardzo duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: ograniczenia ekspozycji widokowej – przesłonięcia widoków – mogą nastąpić w wyniku sukcesji krzewów i drzew;

teren trudno dostępny (dojście przez posesje prywatne)

Fot. 33 Zalew Sulejowski – widok u wylotu wąwozu w Barkowicach. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Otwarcie widokowe nr OW25

Lokalizacja: Barkowice, w pobliżu ul. Wodnej

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt dostępny, przy drodze gruntowej
- widok na Zalew Sulejowski z wysokiej skarpy nad zbiornikiem

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: ograniczenia ekspozycji widokowej – przesłonięcia widoków – mogą nastąpić w wyniku sukcesji krzewów i drzew;

Fot. 34 Zalew Sulejowski – widok z wysokiego brzegu w Barkowicach. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Otwarcie widokowe nr OW32

Lokalizacja: Majkowice

Dostępność i ogólna charakterystyka:

- punkt dostępny, przy głównej drodze wsi Majkowice
- widok na ruiny zamku
- z punktu widać również panoramę wsi Majkowice z tradycyjnym układem wsi owalnicy, ze stawem w centrum układu ruralistycznego

Ocena atrakcyjności widoku (bardzo duże/ duże/ średnie/ przeciętne walory widokowe): duże walory widokowe

Zagrożenia dla funkcjonowania: ograniczenia ekspozycji widokowej – przesłonięcia widoków – mogą nastąpić w wyniku sukcesji krzewów i drzew;

potencjalne nowe zagospodarowanie otoczenia zabytku (zabudowa, elementy infrastruktury technicznej, ogrodzenia, reklamy, itp.) mogą zaburzyć walory krajobrazowe i ekspozycję widokową zamku;
dysharmonia i chaos przestrzenny i wizualny związany z architekturą i zagospodarowaniem wsi Majkowice

Fot. 35 Ruiny zamku w Majkowicach. (Fot. Wasilewski M., 2025).

4.3.2.5. Pozostałe, cenne otwarcia widokowe w Parku i otulinie, warte ochrony i kształtowania przedstawiono na poniższych fotografiach.

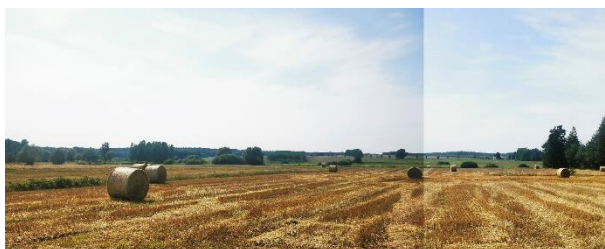
Lokalizację otwarć widokowych przedstawiono na Ryc. 11 w rozdziale 4.3.2.2. oraz na mapie walorów krajobrazowych (Załącznik 4). Zasięgi widoków z otwarć widokowych zamieszczono na rycinach w Załącznik 5.

Fot. 36 OW01 – widok na Pilicę. Łęg Ręczyński. (Fot. Gliszczyńska K. – Google Maps, dostęp 20.10.2025).

Fot. 37 OW02 – dolina Pilicy. Łęg Ręczyński-Placówka. (źródło: Google Street View, dostęp 15.10.2025)

Fot. 38 OW03 - krajobraz rolniczy wsi Placówka i Paskrzyn. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 39 OW04 – sylweta wsi Paskrzyn. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 40 OW05 – Trzy Morgi – widok na Pilicę i tzw. Małpi Most. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 41 OW07 – dolina Pilicy w Windudze. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 42 OW08 – dolina Pilicy w Białej. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 43 OW09 – dolina Pilicy w Białej. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 44 OW10 – dolina Pilicy w Białej. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 45 OW11 – dolina Pilicy w Białej. (Fot. Papiernik P., źródło: Google Maps, dostęp 20.10.2025).

Fot. 46 OW12 – dolina Pilicy w Ostrowie. (Fot. Wasilewski M., 2025).

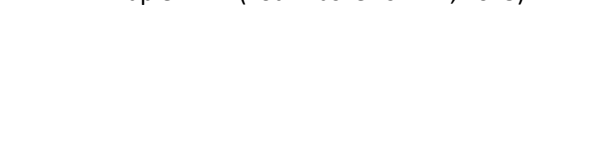
Fot. 47 OW13 – dolina Pilicy w Ostrowie. (Fot. Koperczak D., Google Maps, dostęp 20.10.2025).

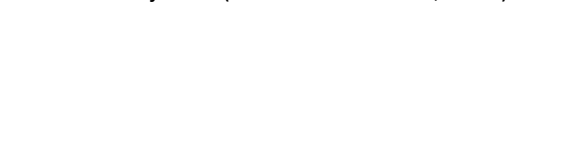
Fot. 48 OW16 – Pilica w Kurnędzu. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 49 OW18 – dolina Pilicy na wysokości zbiornika Wapienniki. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 50 OW19 – plaża miejska nad Pilicą w Sulejowie. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 51 OW20 –Luciąża - Murowaniec. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 52 OW21 – dolina Luciąży w Murowańcu. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 53 OW22 – plaża w Barkowicach przy „Róży Wiatrów”. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 54 OW23 – Zalew Sulejowski - widok z wysokiej skarpy w Barkowicach. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 55 OW26 – Zalew Sulejowski - widok z wysokiej skarpy w Barkowicach. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 56 OW27 – Zalew Sulejowski - widok u wylotu wąwozu u podnóża „Góry Kazimierskiego”. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 57 OW30 – użytek ekologiczny „Bronisławów”. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 58 OW31 – wody Zalewu Sulejowskiego i ujęcie wody, Bronisławów. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 59 OW33 – krajobraz rolniczy – Kolonia-Ręczno. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 60 OW34 – zbiornik Wapienniki. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 61 OW35 – dolina Luciąży w Przygłowie. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 62 OW37 – Niebieskie Źródła. (Fot. Wasilewski M., 2025).

4.3.3. Ciągi i osie widokowe

Ciągi widokowe są przestrzennym układem przynajmniej kilku punktów/ otwarć widokowych o ciągłej sekwencji dużej ekspozycji widokowej. Najczęściej towarzyszą szlakom turystycznym: trasom pieszym i rowerowym, ścieżkom śródleśnym, nad brzegami rzek i zbiorników, drogom samochodowym lub wodnym.

Specyfika krajobrazowa SuPK, a dokładniej krajobraz doliny głównej (Pilicy i Zbiornika Sulejowskiego) oraz dolin rzek i cieków pobocznych warunkują funkcjonowanie ciągów widokowych wzdłuż linii brzegowej wód lub na krawędziach dolin. Zdecydowana większość zidentyfikowanych ciągów widokowych towarzyszy dolinie Pilicy oraz brzegom Zbiornika Sulejowskiego. Są to ciągi głównie wzdłuż ścieżek i dróg gruntowych, na terenach nadbrzeżnych, zadrzewionych. Lokalnie, pomiędzy drzewami, otwierają się widoki na atrakcyjne krajobrazy: doliny rzecznej z różnorodną szatą roślinną i meandrującą rzeką (Pilica), rozległej tafli wód (zalew) czy malowniczych rozlewisk (Murowaniec). Niektóre z ciągów funkcjonują na terenach urządzonych i zainwestowanych, np. ciąg na zaporze wodnej w Smardzewicach, czy na utwardzonym brzegu Zbiornika Sulejowskiego w Swolszewicach. Doliny mniejszych rzek są trudniej dostępne i nie mają z reguły wytyczonych szlaków i ścieżek w pobliżu ich koryta, stąd walory widokowe tych obszarów odnoszą się głównie do pojedynczych otwarć widokowych. Jedynie dolina Radońki, z uwagi na otwarty krajobraz (łąki, pastwiska, pola uprawne) i obecność dróg i ścieżek, posiada duży potencjał ekspozycji czynnej. Z ciągów widokowych w Owczarach i w dolinie podziwiać można nie tylko samą rzekę i nadbrzeżną szatę roślinną, ale też panoramę Sulejowa. Niezwykle atrakcyjnymi ciągami widokowymi są też same koryta rzek – w tym wypadku obserwacja krajobrazów i podziwianie widoków odbywa się bezpośrednio z powierzchni wód, czemu służy m.in. turystyka kajakowa. Pilica jest tu niewątpliwie najlepszym przykładem, przy czym dla bardziej zaawansowanych amatorów kajakarstwa także spływy mniejszymi rzekami oferują niesamowite przeżycia estetyczne i krajoznawcze.

W granicach Parku wyróżnić można również ciągi widokowe wzdłuż dróg, poza krajobrazem rzeczny. W enklawie leśnej Koło, główne drogi wsi oferują atrakcyjne otwarcia widokowe na malownicze rozłogi pól uprawnych, zadrzewienia śródpolne oraz zwartą ścianę lasów kolskich. Uroku dodają akcenty kulturowe w postaci starych zabytkowych budynków wiejskich.

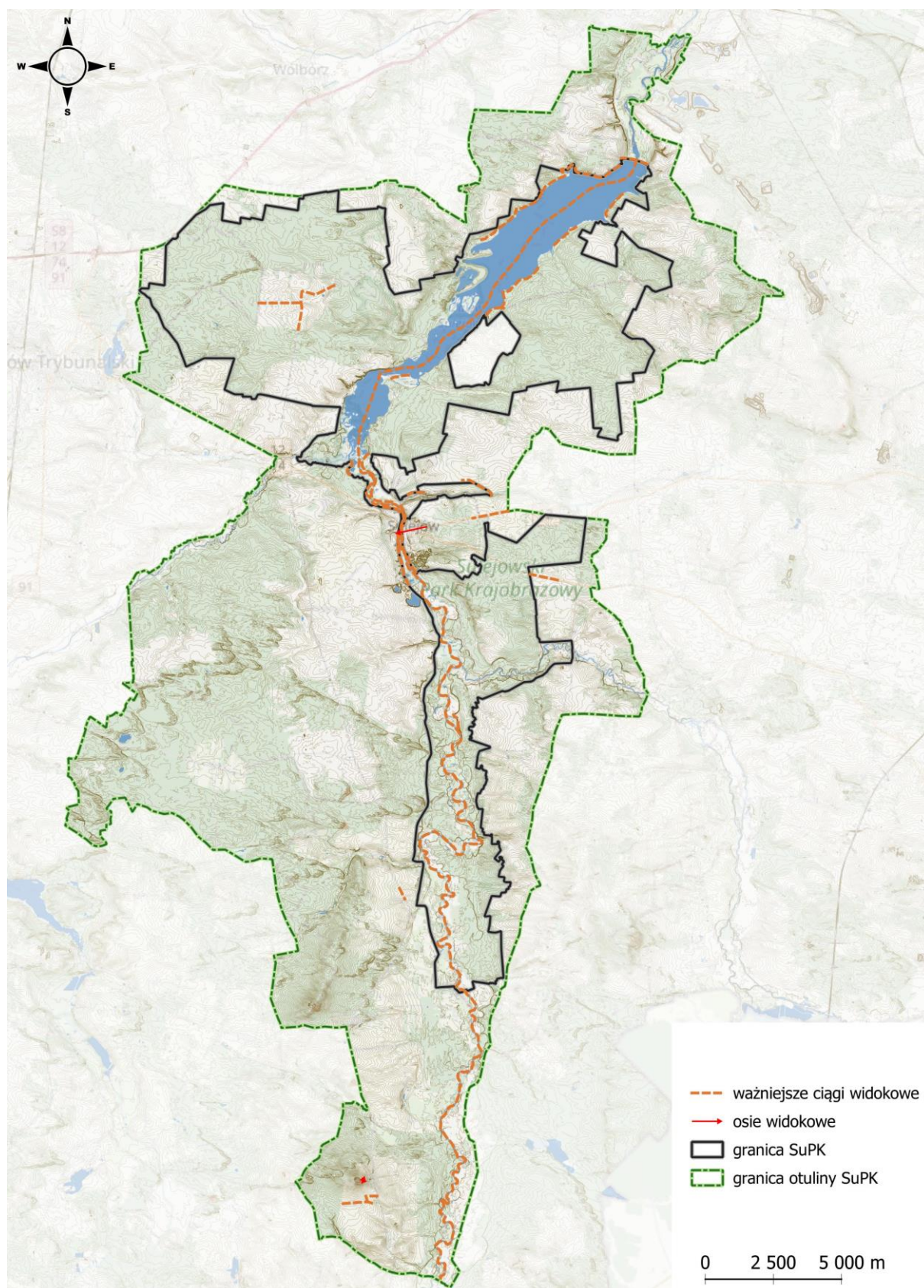
W otulinie natomiast, na uwagę zasługują ciągi widokowe w rejonie Bąkowej Góry. Z dróg wiejskich pomiędzy Bąkową Górą a Dębą otwierają się atrakcyjne widoki na krajobraz rolny z dominantą góry ostańcowej. Z okolic tych podziwiać można również malownicze zadrzewione wzniesienia pasma przedborskiego pasma wyżynnego, które znajduje się na południe od granic Parku i otuliny.

Zaznaczyć należy, że granicach Parku istnieje niewątpliwie więcej ciągów widokowych, jednak ich eksploracja i wykorzystanie turystyczne, z uwagi na przebieg po prywatnych terenach, na terenach rolnych trudniej dostępnych oraz z uwagi na inne przeszkody i ograniczenia (np. tereny gęsto zadrzewione, bez wyznaczonych szlaków, wygrodzenia działek prywatnych, komercjalizacja przestrzeni, itp.) odrywają one mniejszą rolę krajobrazową.

Wiele ciągów widokowych zależy w znacznej mierze od pory roku i rodzaju pokrycia terenu, który jest w sąsiedztwie. Tereny pól uprawnych, w zależności od rodzaju upraw – np. wysokie uprawy kukurydzy) mogą w sezonie wegetacyjnym tracić potencjał ekspozycyjny. Podobnie, wiele ciągów widokowych można by zapewne wyznaczyć na krawędziach dolin rzecznych, szczególnie wysokich skarpach, jednak z uwagi na duże zadrzewienie pełnią one funkcję widokową w pełnym wymiarze jedynie w okresie bezlistnym.

Z uwagi na specyfikę Parku (chroniony obszar obejmuje głównie dolinę rzeki i zwarte kompleksy leśne) stosunkowo niewielką liczbę obiektów zabytkowych, a także niewielką liczbą alej drzew, w granicach Parku zidentyfikowano jedynie jedną oś widokową. Prowadzi ona wzrok obserwatora na dominantę kulturową (architektoniczną), w tym wypadku kościół w Sulejowie. Inne osie, ale o raczej marginalnym znaczeniu, zidentyfikować można w rejonie Bąkowej Góry i zabytków, które towarzyszą temu wzniesieniu.

Lokalizację przestrzenną zidentyfikowanych ważniejszych ciągów i osi widokowych w granicach SuPK zaprezentowano na rycinie poniżej, przy czym bardziej szczegółowa mapa obrazująca numerację ciągów stanowi Załącznik 4 do operatu. Syntetyczną charakterystykę punktów przedstawiono w tabeli 10.

Ryc. 17. Lokalizacja ciągów i osi widokowych. (oprac. własne na podstawie badań terenowych).

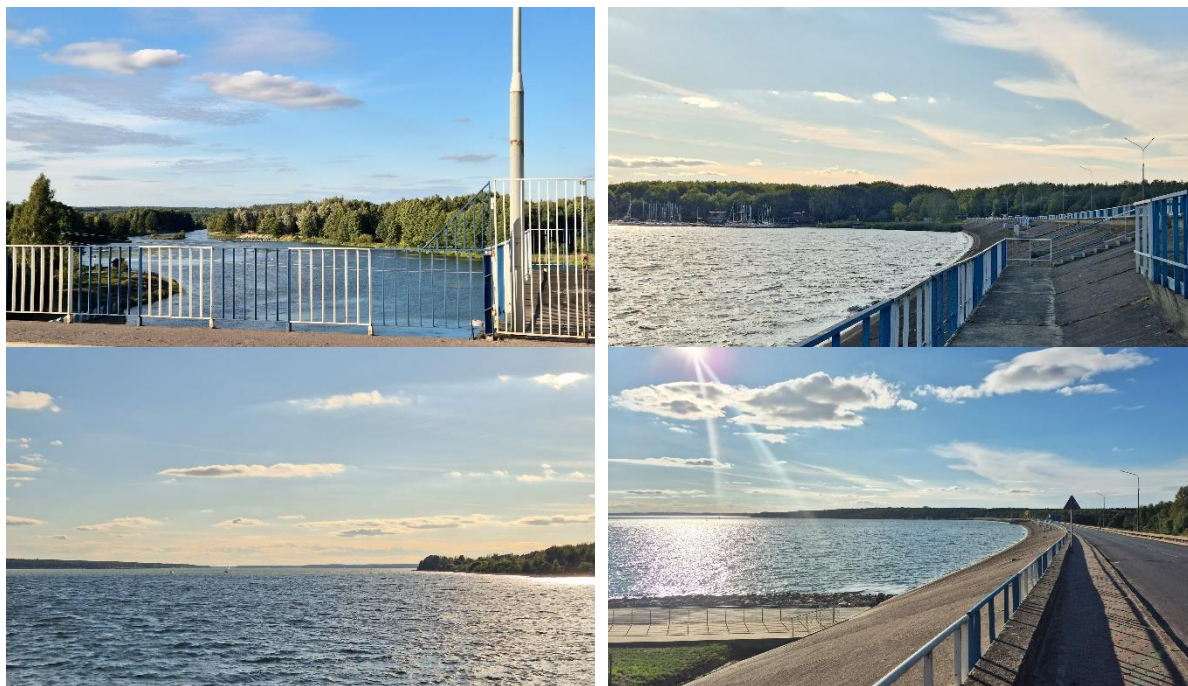
Tab. 10 Charakterystyka ciągów widokowych.

Nr	Lokalizacja	Charakterystyka
CW01	Pilica, od łęgu Ręczyńskiego zapory w Smardzewicach	Ciąg widokowy na rzece Pilica i Zbiorniku Sulejowski. Obserwacja krajobrazów i otwarcia widokowe bezpośrednio z powierzchni wód (eksploracja kajakiem, łodzią, żaglówką, jachtem, itp.). Ciąg oferuje malownicze sekwencje widoków na dolinę Pilicy z urozmaiconą szatą roślinną, ciekawymi akcentami przyrodniczymi (wyspy, starorzeczka, grupy zadrzewień i zakrzewień, wysokie skarpy dolinne, wąwozy i parowy) oraz akcentami kulturowymi, np. przystanie jachtowe na Zbiorniku Sulejowskim czy Małpi Most na Pilicy.
CW02	Ostrów	Ciąg widokowy przy krawędzi wysokiej skarpy doliny, lokalne otwarcia widokowe pomiędzy drzewami, na dolinę Pilicy. Z uwagi na zadrzewienia ekspozycja widokowa ograniczona, a zarazem dużo większa w okresie bezlistnym.
CW03	Sulejów – droga w kierunku Kurnędza	Ciąg widokowy wzdłuż drogi asfaltowej z Sulejowa na południe w kierunku Kurnędza. Widoki na dolinę Pilicy i zbiorniki poeksploatacyjne w Kurnędzu (w południowym odcinku ciągu)
CW04	Sulejów	Ciąg widokowy na prawym brzegu Pilicy, częściowo wzdłuż drogi asfaltowej, a w północnej części na wale przeciwpowodziowym. Otwarcia widokowe na dolinę Pilicy, tłem widoków jest sylweta Sulejowa z dominantami
CW05	Sulejów	Ciąg widokowy na lewym brzegu Pilicy, na wale przeciwpowodziowym. Widok w kierunku północnym, na dolinę Pilicy, w tle wybitna dominanta kulturowa: zespół klasztorny Cystersów
CW06	Sulejów	Ciąg widokowy na prawym brzegu Pilicy, na wale przeciwpowodziowym. Otwarcia widokowe na dolinę Pilicy, tłem widoków jest sylweta Sulejowa z dominantami. Na odcinku wschodnim widoki także w kierunku północnym na opactwo cystersów
CW07	Owczary, Sulejów	Ciąg widokowy w dolinie Radońki. Sekwencja widoków na meandrujące koryto rzeki, w tle panorama Sulejowa z dominantą – wieżą kościoła
CW08	Strzelce - Owczary	Ciąg widokowy przy dolinie rzeki Radońka. Przedpole ekspozycji widokowej (tereny użytkowane rolniczo) doliny wymaga szczególnej ochrony (ograniczenie zabudowy, sukcesji roślin – prowadzenie wypasu).
CW09	Murowaniec	Ciąg widokowy na zachodniej krawędzi doliny, wzdłuż ścieżki na skraju lasu. Otwarcia widokowe pomiędzy drzewami, widoki w kierunku wschodnim na rozlewiska, zbiorowiska roślinności nadwodnej, bagiennej i wodnej.
CW10	Prucheńsko Małe	Ciąg widokowy na prawym brzegu Pilicy, w okolicach terenów bagiennych (użytek ekologiczny „Bagno”). Otwarcia widokowe na rzekę oraz tereny bagienne z urozmaiconą roślinnością.
CW11	Koło	Ciąg widokowy wzdłuż drogi powiatowej 1522E w m. Koło. Otwarcia widokowe pomiędzy zabudową na wewnątrz krajobrazowe z sylwetą lasu na horyzoncie.
CW12	Koło	Ciąg widokowy wzdłuż dróg powiatowych 1913E i 1522E w m. Koło. Otwarcia widokowe pomiędzy zabudową na wewnątrz krajobrazowe z sylwetą lasu na horyzoncie.
CW13	Zarzęcin - Karolinów	Ciąg widokowy na prawym brzegu zbiornika, wzdłuż ścieżki na skraju lasu, miejscami przy plażach. Otwarcia widokowe na Zalew Sulejowski.
CW14	Karolinów	Ciąg widokowy na prawym brzegu zbiornika, wzdłuż ścieżki na skraju lasu, miejscami przy plażach. Otwarcia widokowe na Zalew Sulejowski.

CW15	Tresa	Ciąg widokowy na prawym brzegu zbiornika, wzdłuż ścieżki na skraju lasu, miejscami przy plażach. Otwarcia widokowe na Zalew Sulejowski.
CW16	Smardzewice	Ciąg widokowy na zaporze w Smardzewicach, widoki głównie w kierunkach S, SE i SW, ale też na N na wysokości elektrowni.
CW17	Bronisławów - Swolszewice	Ciąg widokowy na lewym brzegu zbiornika, wzdłuż ścieżki na skraju lasu, miejscami przy plażach. Otwarcia widokowe na Zalew Sulejowski.
CW18	Pilica, od Pysowej do Skotnik	Ciąg widokowy na rzece Pilica. Obserwacja krajobrazów i otwarcia widokowe bezpośrednio z powierzchni wód (eksploracja kajakiem, łodzią, itp.). Ciąg oferuje malownicze sekwencje widoków na dolinę Pilicy z urozmaiconą szatą roślinną, ciekawymi akcentami przyrodniczymi (wyspy, starorzecza, grupy zadrzewień i zakrzewień).
CW19	Bąkowa Góra	Ciąg widokowy wzdłuż drogi, widoki szczególnie w kierunku północnym z malowniczą dominantą - sylwetą Bąkowej Góry
CW20	Bąkowa Góra	Ciąg widokowy wzdłuż drogi, widoki szczególnie w kierunku północnym z malowniczą dominantą - sylwetą Bąkowej Góry
CW21	Paskrzyn	Ciąg widokowy wzdłuż drogi wojewódzkiej. Sekwencja widoków na krajobraz rolniczy, dalekie widoki w kierunkach S i SE, w tle zalesiona wzniesienia.
CW22	Jaksonek	Ciąg widokowy wzdłuż drogi krajowej. Dalekie widoki w kierunku południowym, otwarcia widokowe pomiędzy zabudową. W tle lasy w dolinie rzeki Czarnej Malenieckiej
CW23	Strzelce	Ciąg widokowy wzdłuż drogi krajowej. Szerokie otwarcia widokowe na krajobraz rolniczy POCHK Spalsko-Sulejowskiego, harmonijna zwarta zabudowa wsi, układ alejowy na części drogi

Fot. 63 Ciąg widokowy CW17 w Swolszewicach Małych, nad brzegiem Zbiornika Sulejowskiego (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 64 Ciąg widokowy CW16 na zaporze wodnej w Smardzewicach (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 65 Ciąg widokowy CW05 w Sulejowie, nad lewym brzegiem Pilicy. W tle sylweta opactwa cystersów (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 66 Ciąg widokowy CW09 w Murowańcu, wzdłuż krawędzi doliny. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 67 Ciągi widokowe CW19 i CW20 w Bąkowej Górze (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 68 Widok na dwór w Bąkowej Górze - oś widokowa w kierunku zabytkowego obiektu (Fot. Wasilewski M., 2025).

4.3.4. Dominanty i akcenty

Elementami eksponowanymi w fizjonomii krajobrazu są dominanty. Te związane z urozmaiconą rzeźbą terenu i uwarunkowaniami geomorfologicznymi, wodami powierzchniowymi czy roślinnością są dominantami przyrodniczymi. Obiekty będące wynikiem działalności człowieka to dominanty kulturowe. Zarówno jedne jak i drugie mogą oddziaływać na walory krajobrazowe w sposób pozytywny jak i negatywny.

Identyfikacja i wyznaczenie dominant w krajobrazie zależy od skali analiz. W kameralnych widokach, o niedużym zasięgu, nawet obiekt o stosunkowo niedużych rozmiarach i skali może przyjąć cechy dominujące w krajobrazie i skupiać wzrok obserwatora. Będąc dominantą w jednym widoku, staje się jedynie akcentem bądź jest jedynie tłem innych widoków. Rozpatrując natomiast skalę całego obszaru Parku dominanty to często obiekty bądź twory krajobrazu wyraźnie dominujące w otaczającej przestrzeni. Dominacja przejawia się zwykle w skali i rozmiarze obiektu, przy czym najczęściej odnosi się to do wysokości obiektu, który wyraźnie dominuje w danej przestrzeni. Jednak także obiekty płaskie, ale zajmujące dużą powierzchnię, o jednorodnym charakterze (np. wody powierzchniowe, czy (niestety) farmy fotowoltaiczne), stanowią dominanty przestrzenne.

Głównymi dominantami przyrodniczymi w Parku są Pilica i (poniekąd dominanta kulturowa) Zbiornik Sulejowski. Te elementy krajobrazu, z uwagi na zajmowaną przestrzeń, formę, skalę i znaczenie historyczne i odniesienia do tradycji, dominują w przestrzeni, stanowią istotny element widoków licznych punktów, otwarć i ciągów widokowych. Także formy rzeźby terenu w Parku i okolicy stanowią dominanty krajobrazowe, a zaliczyć do nich należy przede wszystkim Bąkową Górę.

Dominantami kulturowymi w granicach SuPK są przede wszystkim obiekty sakralne (kościół, klasztor cystersów). Wieże kościołów dominują swą sylwetą wśród zabudowy i stanowią wyróżnik wielu panoram widokowych. Wśród innych dominant kulturowych są też inne budynki i obiekty budowlane, takie jak ruiny zamku czy obiekty infrastruktury technicznej (zapora wodna).

Elementy krajobrazu urozmaicają widok, ale z uwagi na rozmiary bądź mniejszą ekspozycję w terenie nie stanowiące głównego jego przedmiotu, zostały zidentyfikowane jako akcenty. Najistotniejsze w skali Parku akcenty przyrodnicze związane są z urozmaiconą rzeźbą terenu – są nimi wysokie eksponowane skarpy na krawędzi dolin, malownicze rozcięcia terenu w postaci parowów, wąwozów, dolin rzecznych, a także mniejsze rzeki oraz eksponowane w krajobrazie egzemplarze starych drzew – solitery. Akcentami kulturowymi są natomiast dwory, ruiny zamku, kładka nad rzeką czy też poeksploatacyjny zbiornik Wapienniki oraz przystanie jachtowe nad Zalewem. W skali miejsca interesującymi akcentami są też zabytkowe budynki wiejskie, kapliczki, a także inne obiekty budowlane stanowiące ciekawy element widoków.

Zarówno dominanty, jak i akcenty, z uwagi na formę i styl (wynikające często z funkcji obiektu), mogą oddziaływać na krajobraz również w sposób negatywny – identyfikujemy je wtedy jako dominanty negatywne. W przestrzeni Parku na szczęście niewiele jest przykładów takich obiektów, wśród nich wymienić należy natomiast maszty radiowe i telefoniczne w rejonie Smardzewic, Karolinowa i Zarzęcina.

W granicach Parku i otuliny zidentyfikowano następujące dominanty pozytywne:

dominanty przyrodnicze:

- Bąkowa Góra;

dominanty kulturowe:

- zespół klasztorny Cystersów w Sulejowie;
- Kościół Św. Floriana w Sulejowie;
- zabytkowy kościół drewniany w Skotnikach;
- ruiny zamku w Majkowicach;
- Kościół Rzymskokatolicki pw. Trójcy Przenajświętszej w Bąkowej Górze;

subdominanty przyrodnicze:

- rzeka Pilica;
- Zbiornik Sulejowski – *dominanta o cechach także kulturowych*;

Do najważniejszych pozytywnych akcentów w granicach Parku i otuliny zaliczyć należy:

akcenty przyrodnicze:

- rzeka Czarna Maleniecka z malowniczymi wyspami oraz w szczególności jej ujście do Pilicy;
- rzeka Luciąża;
- starorzecza, w tym m.in. starorzecze na w granicach Sulejowa, na wysokości Kurnędza (tzw. Pociosek);
- wysokie skarpy dolinne w Barkowicach, Sulejowie, Trzech Morgach i Szarbsku;
- dąb „Mikołaj” w Skotnikach;
- zbiornik Wapienniki – wypełnione wodą wyrobisko poeksploatacyjne – *akcent o cechach także kulturowych*;
- Niebieskie Źródła – malownicze źródła krasowe;
- Groty Nadgórzyckie - wyrobiska poeksploatacyjne z XVIII wieku – *akcent o cechach także kulturowych*;

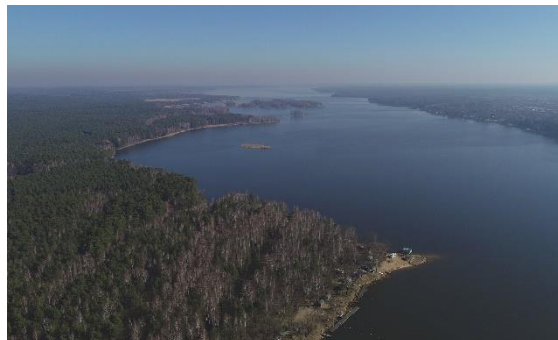
akcenty kulturowe:

- ruiny dworu w Skotnikach;

- obiekty zabytkowe w Bąkowej Górze: Dwór Małachowskich, spichlerz, ruiny zamku, dzwonnica przykościelna;
- kładka nad Pilicą, tzw. Małpi Most;

Dominanta krajobrazowa i główna oś Parku - Pilica.
(Fot. Wypych P.).

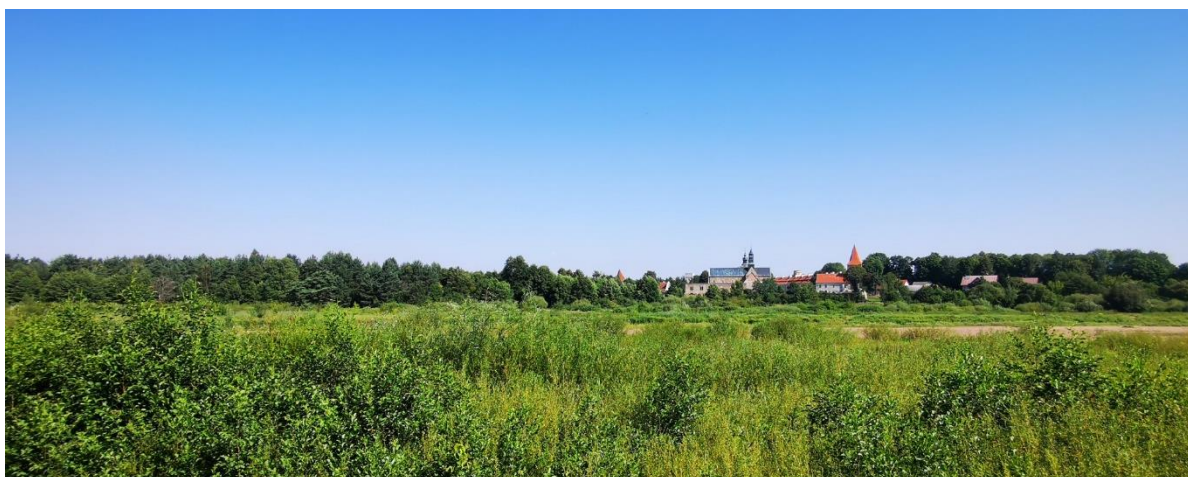
Dominanta krajobrazowa – Zbiornik Sulejowski (Fot. Wypych P.).

Fot. 69 Akcent przyrodniczy – wysoka skarpa na zakolu Pilicy pod Szarbskiem (źródło: Audyt Krajobrazowy).

Fot. 70 Dominanta przyrodnicza i kulturowa – sylweta Bąkowej Góry z bryłą kościoła. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 71 Dominanta kulturowa – opactwo cystersów w Sulejowie (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 72 Dominanta kulturowa – tama Zbiornika Sulejowskiego w Smardzewicach (Fot. Wypych P.).

Fot. 73 Dominanta kulturowa – ruiny zamku w Majkovicach (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 74 Dominanta kulturowa – zabytkowy kościół w Skotnikach (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 75 Dominanta kulturowa – kościół w Bąkowej Górze, obok zabytkowa dzwonnica (akcent kulturowy. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 76 Wąwóz w sąsiedztwie Góry Kazimierskiego w Barkowicach Mokrych – akcent przyrodniczy (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 77 Jeden z kilku wąwozów w Barkowicach – akcent przyrodniczy (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 78 Staw w Bronisławowie – akcent przyrodniczy (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 79 Akcent przyrodniczy – rzeka Luciąża. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 80 Akcent przyrodniczy – ujście Czarnej do Pilicy. (Fot. Wypych P.).

Fot. 81 Akcent przyrodniczy – rzeka Czarna z malowniczymi wyspami (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 82 Starorzeczka Pilicy - Pociosek (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 83 Akcent przyrodniczy – Dąb „Mikołaj” (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 84 Akcent kulturowy - Wapienniki (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 85 Przystań w Smardzewicach (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 86 Akcent kulturowy – kładka nad Pilicą, tzw. Małpi Most (Fot. Wasilewski M., 2025).

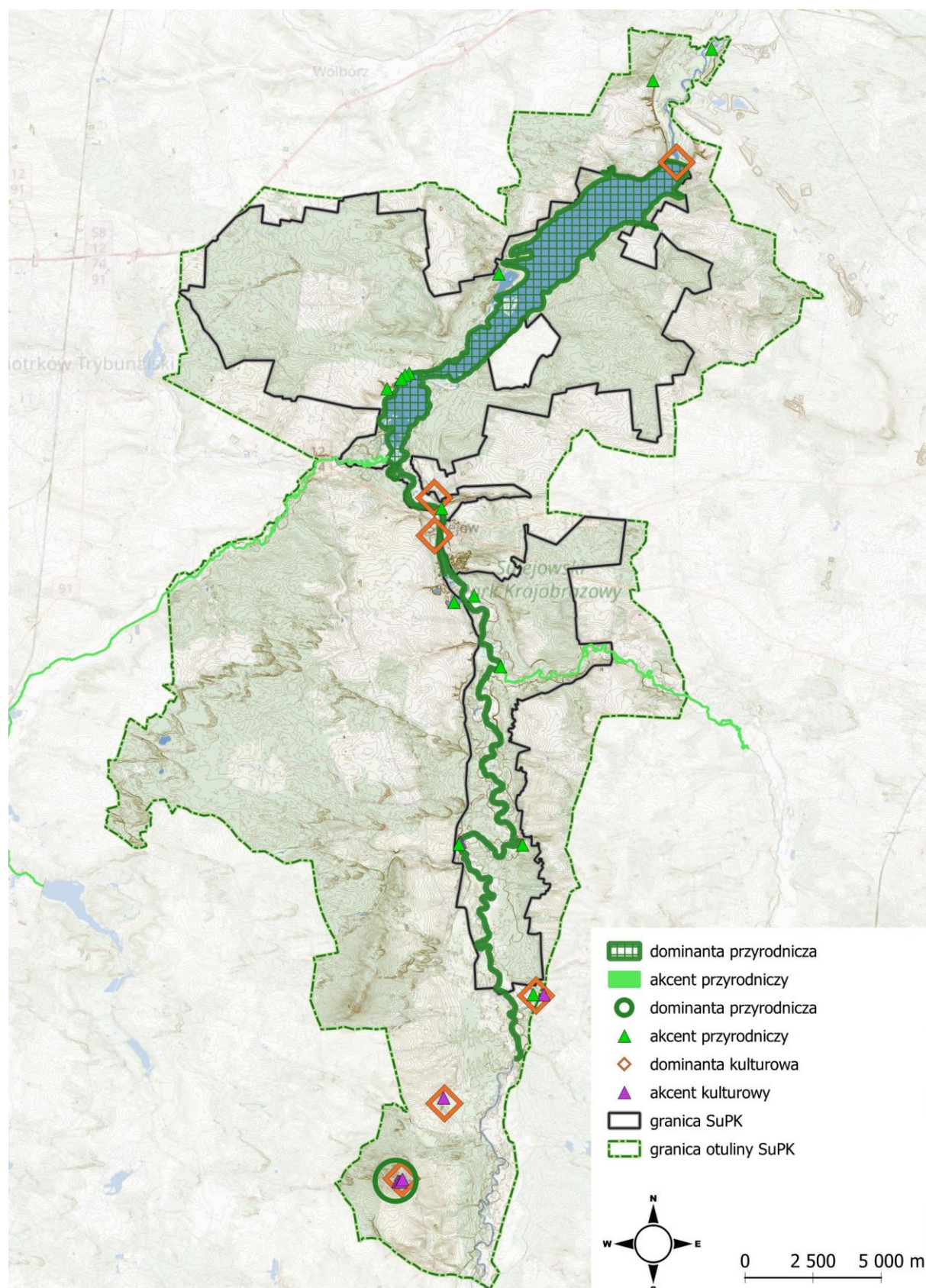
Fot. 87 Akcent kulturowy – staw we wsi o układzie owalnicy - Majkowice (Fot. Wypych P.).

Akcent kulturowy – ruiny dworu w Skotnikach (źródło: *Audyt Krajobrazowy*).

Ruiny zamku i dwór w Bąkowej Górze – akcenty kulturowe (źródło: *Audyt Krajobrazowy*).

Ryc. 18. Lokalizacja przestrzenna dominant i głównych akcentów w Parku i otulinie. (oprac. własne).

4.3.5. Wnętrza krajobrazowe

Wnętrza krajobrazowe to przestrzenie w krajobrazie, o dość jednorodnej strukturze, które dają się wyodrębnić z otoczenia m.in. poprzez tzw. ściany. Rzeka Pilica, płynąc szeroką doliną, użytkowaną głównie rolniczo (łąki, pastwiska, pola uprawne) oraz otoczona lasami, tworzy jedno duże makrownętrze krajobrazowe. Podobnie walor ten zidentyfikowany został w *Audycie Krajobrazowym*, przy czym obszar wyznaczonego makrowętrza zawierał też w swoich granicach wody zalewu (-> makrownętrze doliny Pilicy), a ponadto posiada znacznie szersze granice – w niniejszym operacie granice makrowętrza ograniczono wyznaczyły lasy i zwarte grupy zadrzewień po obu stronach doliny.

W pracach diagnostycznych nad operatem, analizując zasób walorów widokowych Parku, Zalew Sulejowski potraktowano jako osobne wnętrza krajobrazowe. Ponadto, z uwagi na specyfikę rzeki Pilica, tj. naturalny charakter koryta rzecznego tworzącego liczne meandry i zakola, wyodrębniono w ramach makrowętrza kameralne – lokalne - wnętrza krajobrazowe. "Podłogi" tych wnętrz budują wody powierzchniowe rzeki, roślinność wodna, nadwodna, bagienna oraz użytki zielone. "Ścianami" są lasy, te porastające tarasy nadzalewowe (głównie bory świeże) oraz te w dolinie rzeki, na tarasie zalewowym – łąki i olsy. Elementami krajobrazu, które podnoszą walory fizjonomiczne wnętrz krajobrazowych są m.in. wyspy na rzece, rozwidlające się odcinki koryta rzeki, starorzecza, a także malownicze skupiska krzewów i zadrzewień. Najciekawsze wnętrza krajobrazowe w dolinie Pilicy na odcinku, który ma naturalne koryto, zidentyfikowano w rejonie Szarbska (przełom Pilicy), Windugi, Białej, Kurnędza, a na odcinku o uregulowanym korycie – w Sulejowie, gdzie istotnym elementem budującym ścianę wnętrza jest dominanta kulturowa – zespół klasztorny cystersów.

Wśród wnętrz krajobrazowych związanych z dolinami rzek wyróżnia się dolina Łuciąży, w rejonie Murowańca, płynąc meandrującym korytem pośród niezalesionej doliny.

Innym przykładem wnętrza, w którego budowie przestrzennej najważniejszą rolę odgrywa powierzchnia wód jest znajdujący się przy granicy Parku sztuczny zbiornik Wapienniki, powstały przez wypełnienie wodami złoża poeksploatacyjnego. Ściany tego wnętrza są bardzo wyraźne – strome, niemal pionowe skarpy zbiornika, stanowią odsłonięte skały wapienne. Ich wysokość jest dodatkowo spotęgowana zadrzewieniem porastającym górną krawędź zbiornika.

Także zbiorniki wodne w Bronisławowie, przy zachodnim brzegu Zbiornika Sulejowskiego, tuż przy ujęciu wody, są ciekawym wnętrzem krajobrazowym. Największy ze z nich jest obecnie niemal całkowicie zarośnięty szuwarami, przez co jest też w zasadzie niedostępny dla zwiedzających. Zbiorniki w Bronisławowie, z uwagi na duże walory przyrodnicze siedlisk roślinnych, chronione są jako użytek ekologiczny "Bronisławów".

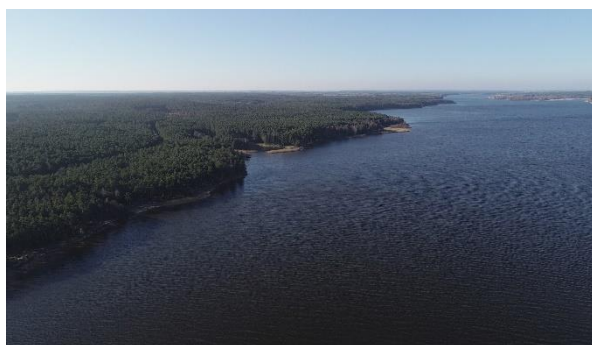
Wnętrzami krajobrazowymi o innym charakterze, niezwiązanym z wodami powierzchniowymi, są te obejmujące tereny wiejskie (grunty użytkowane rolniczo z zabudową zagrodową), zlokalizowane w rozległych przestrzennie enklawach leśnych. Zaliczyć do nich można przede wszystkim (w granicach Parku) wsie Koło i Taraska. Wnętrza te mają konkretne ściany – zwarty maszyn lasów jest dominującym tłem dla widoków z wewnątrz.

Należy też wspomnieć, że w strukturze lasów SuPK istnieje również wiele lokalnych, mniejszych wnętrz krajobrazowych, których z uwagi na niewielkie rozmiary, skalę oddziaływania oraz (czasem też) dostępność, nie omówiono bardziej szczegółowo ani też nie przedstawiono na mapach w ramach operatu diagnostycznego. Niewątpliwie jednak, tworząc małe kameralne wnętrza, znacznie urozmaicają (czasem monotony) wizualnie krajobraz leśny. Zaliczyć do nich można m.in. śródleśne bagna, torfowiska, oczka wodne i polany. Zidentyfikować je można w większości lasów w granicach

Parku, m.in. w Lesie Kolskim, w kompleksach leśnych: Błogie i Sieczka, w uroczysku Jaksonek, lesie Stanisławów czy Czarnym Lesie. Na Ryc. 32. przedstawiono mapę obrazującą ważniejsze wnętrza krajobrazowe SuPK oraz zdjęcia przedstawiające ich walory krajobrazowe.

Fot. 88 Makrownętrze Doliny Pilicy – Pilica pod Kurnędzem (Fot. Wypych P.).

Fot. 89 Wnętrze krajobrazowe – Zbiornik Sulejowski. (Fot. Wypych P.).

Fot. 90 Dominanta krajobrazowa – Zbiornik Sulejowski (Fot. Wypych P.).

Fot. 91 Łąki nad Pilicą w rejonie wsi Przewóz (Wasilewski M., 2025).

Fot. 92 Dolina Pilicy w rejonie Kurnędza (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 93 Dolina Pilicy w rejonie Kurnędza (Fot. Wasilewski M., 2025).

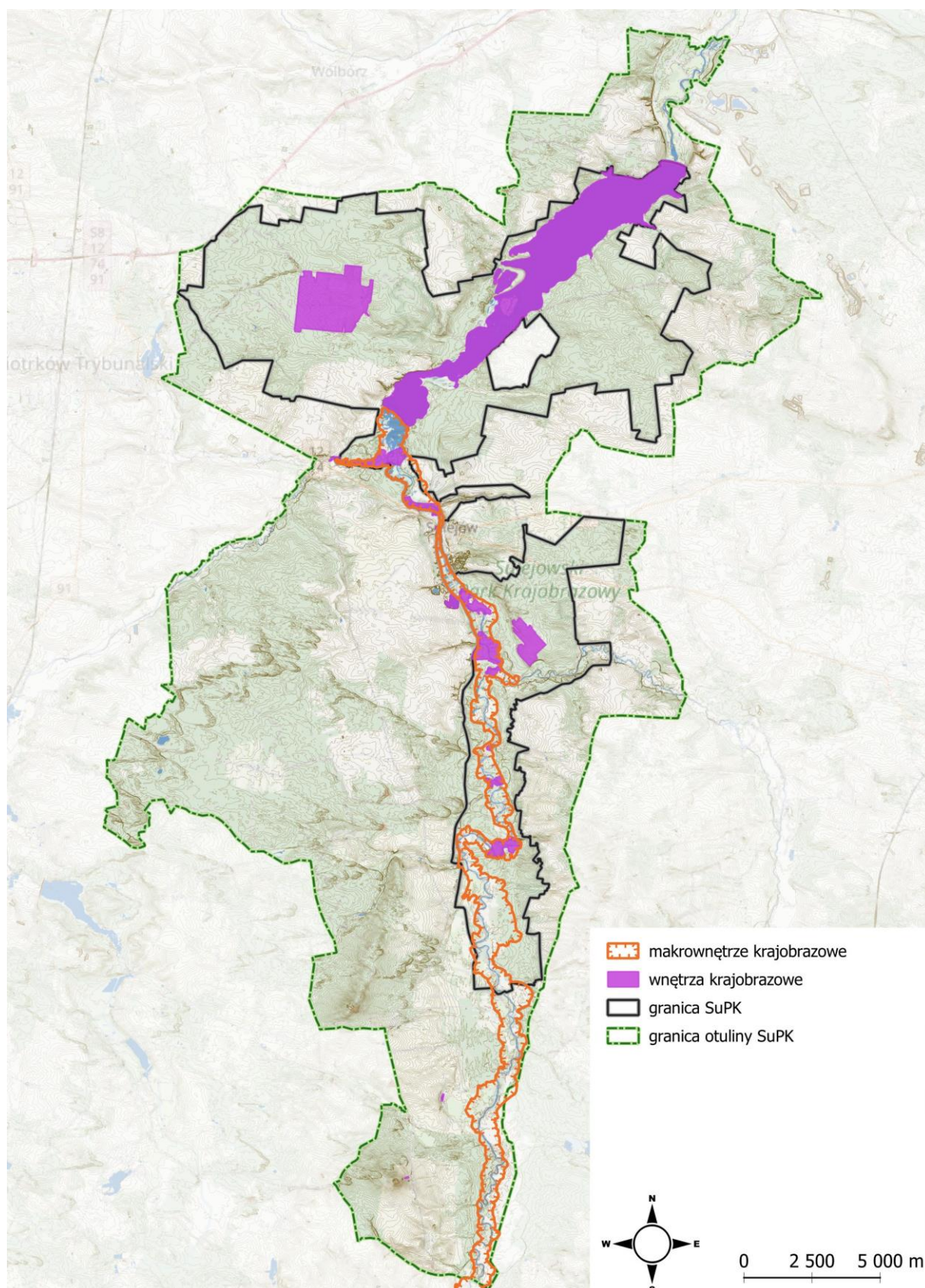
Fot. 94 Dolina Pilicy w rejonie Windugi (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 95 Dolina Pilicy w rejonie Windugi (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 96 Dolina Pilicy w Sulejowie (Wasilewski M., 2025).

Ryc. 19. Lokalizacja przestrzenna zidentyfikowanych najważniejszych wnętrz krajobrazowych w Parku i otulinie. (oprac. własne).

4.3.6. Przedpola ekspozycji widokowej

Przedpola ekspozycji widokowej towarzyszą punktom, otwarciom i ciągom widokowym, ponadto w zależności od uwarunkowań topograficznych i pokrycia terenu wyznaczyć je można również w otoczeniu eksponowanych w krajobrazie otwartym dominant i akcentów, do których często należą m.in. obiekty zabytkowe. W krajobrazie SuPK przedpolami ekspozycji widokowej są przede wszystkim powierzchnie wód i obszary dolinne rzek. Rozległe tafle wód Zbiornika Sulejowskiego stanowią przedpole ekspozycji wielu punktów, otwarć i ciągów widokowych zidentyfikowanych przy granicach Zalewu. Dalekie widoki z interesującymi akcentami i dominantami w tle zapewniają też otwarte krajobrazy doliny Pilicy – łąki, pastwiska, roślinność bagienna i nadwodna. W Sulejowie, gdzie dolina rzeczna została zagospodarowana w znacznym stopniu na cele rekreacyjno-wypoczynkowe istotny składnik przestrzenny przedpola ekspozycji stanowią urządzone plaże miejskie.

W krajobrazach rolniczych przedpolami ekspozycji są zwykle pola uprawne. Z uwagi na dużą lesistość oraz dolinny charakter Parku, stosunkowo niewiele punktów widokowych zostało zidentyfikowanych na otwartych terenach wiejskich, użytkowanych rolniczo (pola uprawne), które w granicach Parku zajmują małą powierzchnię. Do najważniejszych należą z pewnością przedpola ekspozycji w Barkowicach, gdzie z punktów widokowych podziwiać można zarówno Zalew Sulejowski jak i panoramę wsi o tradycyjnym układzie ruralistycznym (Barkowice). Więcej przedpola o tym charakterze zidentyfikowano w otulinie Parku, w szczególności w jej południowej części. Na uwagę i szczególne działania ochronne zasługują m.in. przedpola w rejonie Stobnicy, Paskrzyna, Ręczna, Majkowic oraz przede wszystkim w otoczeniu Bąkowej Góry, gdzie sylweta wzniesienia z licznymi obiektami zabytkowymi stanowi wybitną dominantę w przestrzeni.

Na podstawie prac w terenie oraz badań studialnych przeanalizowano punkty, otwarcia i ciągi widokowe pod kątem: przedmiotu widoku, struktury pokrycia terenu oraz rzeźby terenu. Przy wytyczeniu zakresu przedpola ekspozycji widokowej uwzględniano też wyniki analiz przestrzennych zakresu widoczności.

Przestrzenne rozmieszczenie wyróżnionych przedpola ekspozycji widokowej zaprezentowano na poglądowej mapie (poniżej) oraz na mapie walorów krajobrazowych (Załącznik 6).

Fot. 97 Barkowice – przedpole ekspozycji widokowej Zalewu (Fot. Wasilewski M., 2025).

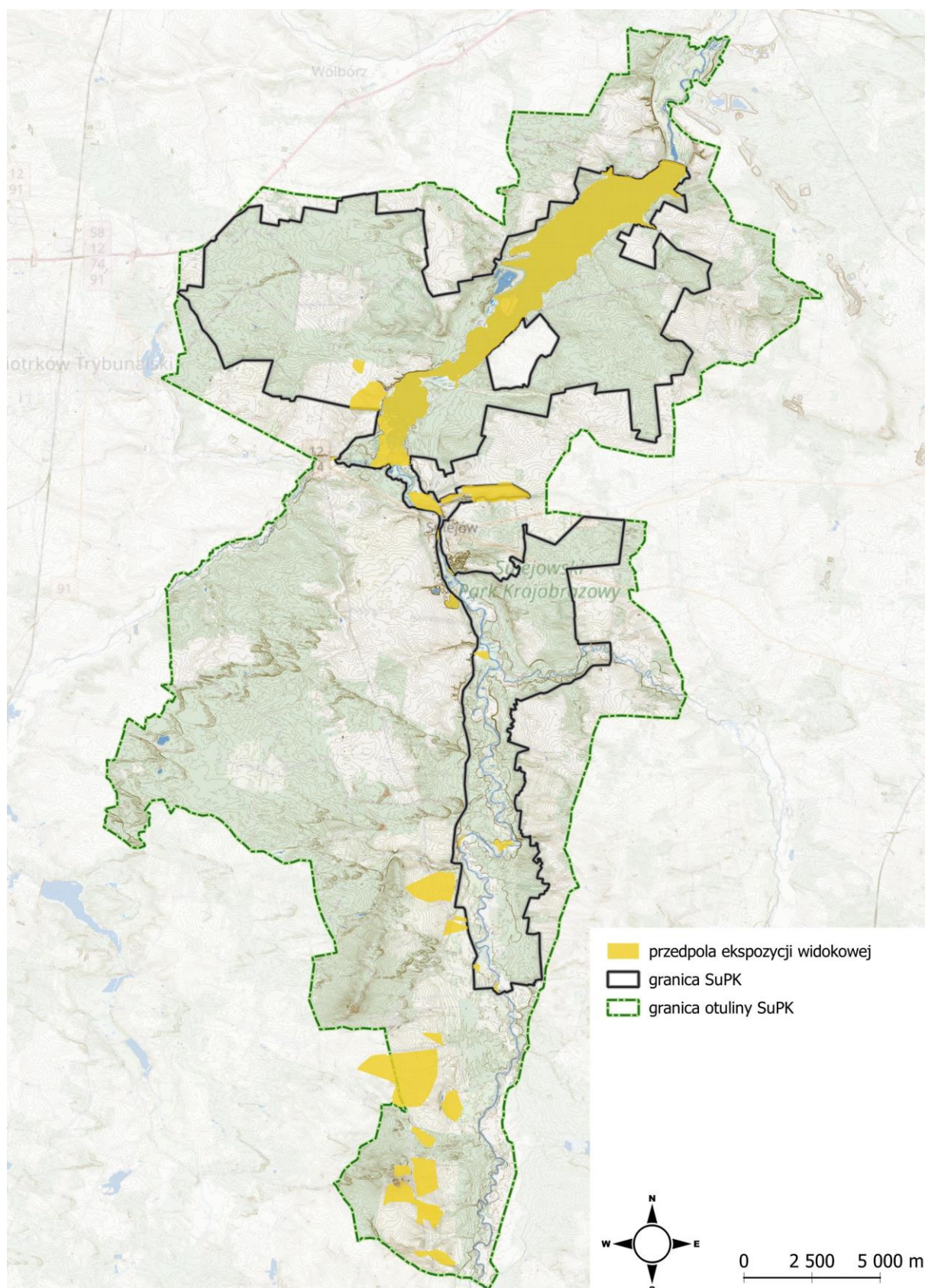
Fot. 98 Panorama wsi Barkowice - przedpole ekspozycji widokowej stanowią pola uprawne (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 99 Wody Zalewu i szuwary jak przedpole ekspozycji widokowej panoramy Sulejowa (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 100 Przedpole ekspozycji widokowej opactwa cystersów w Sulejowie (Fot. Wasilewski M., 2025).

Ryc. 20. Lokalizacja przestrzenna zidentyfikowanych najważniejszych przedpola ekspozycji widokowej w Parku i otulinie. (oprac. własne).

4.3.7. *Przejawy dewastacji i elementy dysharmonijne w krajobrazie SuPK*

Przejawy dysharmonii i dewastacji krajobrazu są wynikiem zmian i przekształceń jakie w nim zachodzą w związku z działalnością człowieka.

Zagrożenia dla fizjonomii krajobrazu, ładu przestrzennego i krajobrazów harmonijnych można podzielić na kilka kategorii:

- a. istniejąca i nowa zabudowa
- b. elementy zagospodarowania terenu towarzyszące zabudowie;
- c. elementy infrastruktury technicznej;
- d. elementy infrastruktury turystyczno-wypoczynkowej.

W zależności od rodzaju obiektów, ich skali i formy oraz lokalizacji w przestrzeni zagrożenia dla ochrony walorów krajobrazowych mogą prowadzić do:

- defragmentacji krajobrazów harmonijnych (przyrodniczych, przyrodniczo-kulturowych i kulturowych);
- wprowadzania dysharmonii w krajobrazie (negatywne dominanty, akcenty)
- zaburzenia panoram widokowych (chaos i dysharmonia);
- zaburzenia przedpoli ekspozycji widokowej;
- przesłonięcia widoków (w odniesieniu do potencjału ekspozycji czynnej);
- przesłonięcia cennych elementów krajobrazu (zaburzenie ekspozycji biernej).

Analizując obszar SuPK można stwierdzić, że jego główne walory stanowią dla niego jednocześnie największe zagrożenie, gdyż zarówno Pilica jak i Zbiornik Sulejowski są niezwykle atrakcyjne dla rozwoju funkcji turystycznej oraz wypoczynkowo-rekreacyjnej.

Ekspansja inwestycji w tym sektorze nabrała tempa po oddaniu do użytkowania Zalewu Sulejowskiego. Wraz z nim pojawiło się zagospodarowanie usługowe związane przede wszystkim ze sportami wodnymi i wykorzystaniem wypoczynkowym wód zalewu i okolicznych lasów. Na brzegu zbiornika urządzono plaże z infrastrukturą turystyczno-wypoczynkową, pojawiły się przystanie jachtowe, ośrodki sportów wodnych, ośrodki wypoczynkowe oraz drobne usługi handlu i gastronomii. Forma i styl wyposażenia i urządzeń służących rekreacji są elementem dysharmonijnym w krajobrazie Parku. Zalew przyczynił się także do rozwoju zabudowy letniskowej oraz (w mniejszym stopniu) mieszkaniowej – przy czym inwestycje w tym zakresie to często tzw. „drugie domy”. Także Pilica przyciąga amatorów sportów wodnych – a największy udział mają tu kajakarze. Z wykorzystaniem rzeki na potrzeby kajakarstwa wiąże się urządzenie na brzegu rzeki, w dolinie, licznych stanic kajakowych oraz ośrodków sportu, pól campingowych i namiotowych, a także ośrodków wypoczynkowych. Zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne, oznacza sporą presję na strefy brzegowe Pilicy, która lokalnie traci swą naturalność i harmonię. Instalowane elementy wyposażenia rekreacyjnego i małej architektury, często o wątpliwej estetyce i formie wprowadzają dysharmonię w krajobrazie doliny Pilicy. Problem ten występuje też w otoczeniu obiektów zabytkowych, stanowiących dominanty lub akcenty krajobrazowe. Przykładem na to jest zagospodarowanie wypoczynkowo-rekreacyjne doliny Pilicy w Sulejowie, w pobliżu obiektu zabytkowego o randze krajowej – opactwa cystersów. Forma i styl urządzeń zaburza przedpole ekspozycji zabytku. Podobnie, znajdujące się w sąsiedztwie zespołu klasztornego parkingi samochodowe oraz zabudowa gastronomiczna i usługowa wprowadzają dysonans estetyczny i obniżają walory krajobrazowe miejsca.

Istotnym problemem, który wpływa również na zaburzenia walorów krajobrazowych SuPK jest zabudowa letniskowa oraz mieszkaniowa, szczególnie ta pojawiająca się w newralgicznych, wrażliwych przyrodniczo miejscach, m.in. w dolinie rzeki czy w pobliżu wód Zalewu czy też w oderwaniu od istniejących układów zwartej zabudowy. Przykładem negatywnych zmian krajobrazowych w tym kontekście jest m.in. Ostrów, gdzie w ostatnich latach, szczególnie w okresie po wybuchu pandemii Covid-19 nastąpił wyraźny rozwój zabudowy. Atrakcyjne krajobrazowo miejsca sprawiają, że istnieje duża pokusa na stawianie domów „z widokami”. Takie przykłady odnajdujemy m.in. w Barkowicach, gdzie na wysokiej skarpie dolinnej, na zachodniej stronie Zalewu powstała zabudowa mieszkalna, całkowicie w oderwaniu od istniejącej tkanki zabudowy wiejskiej Barkowic. Taka lokalizacja budynków działa też negatywnie na ekspozycję widokową, gdyż cenne widoki i szerokie panoramy na Zalew zostały wyraźnie zaburzone. Innym przykładem dysharmonii w krajobrazie jest tzw. zabudowa deweloperska, którą tworzą zespoły budynków, umiejscowione zwykle na wąskich i długich działkach, przy drodze wewnętrznej. Są to obce w tradycyjnym krajobrazie wiejskim układy, które oprócz wprowadzania dysharmonii prowadzą też do defragmentacji krajobrazu i zaburzają powiązania ekologiczne. Przykład takiej zabudowy można zidentyfikować tuż przy granicy Parku, w otulinie, w miejscowości Przyglów, przy ul. Północnej.

Powszechnym problemem, który dotyka terenów zabudowanych, ale tak naprawdę większości współczesnych krajobrazów wiejskich (i miejskich) Polski, jest też architektura, a zatem forma i styl zabudowy nowej oraz zabudowy istniejącej „modernizowanej” lub remontowanej. Ogromne zróżnicowanie stosowanych form przestrzennych, kolorystyka fasad i dachów, użyte materiały wykończeniowe elewacji i pokryć dachowych, kształt i wygląd okien wprowadzają powszechny chaos i dysharmonię. Obecne w krajobrazach wiejskich przez dziesiątki lat szare dachy z eternitu zastąpione zostały blachodachówkami o urozmaiconej kolorystyce, wcześniej najczęściej w odcieniach czerwieni i brązu, dziś z kolei szarości i antracytu. Żółte bądź zielone elewacje z końca XX w. i początku XXI w., zastąpiła dziś szaro-biała tonacja. I choć skromniejsza i stonowana paleta barw wydaje się krokiem w dobrym kierunku, to jednak różne formy zastosowania, współistnienie nowych budynków z wcześniejszą zabudową, realizowanie domków katalogowych, itp. prowadzi do nijakości w krajobrazie i braku budowania tożsamości lokalnej i regionalnej architektury. Obecnie, większość budynków nie jest projektowana przez architektów, a jedynie adaptowana z powszechnych obecnie katalogów domów jednorodzinnych. Z kolei, powstające w oparciu o indywidualne architektoniczne projekty budynki, swą kubaturą i stylem powodują dysonans w krajobrazie i stają się nierzadko negatywnym akcentem w przestrzeni wizualnej.

Elementy zagospodarowania terenu – z uwagi na zróżnicowanie i styl (forma, kolor, skala) – zaburzają krajobraz obszarów zabudowanych w istotny sposób, wprowadzając dysharmonię i chaos wizualny. W największym stopniu odnosi się to do ogrodzeń. Poza tym negatywnym oddziaływaniem stanowią też inne zagrożenia, m.in. powodują defragmentację ekologiczną krajobrazu (bariery dla zwierząt), przesłaniają i zaburzają panoramy widokowe oraz są wykorzystywane do instalacji reklam, banerów czy plakatów (szczególnie przed wyborami samorządowymi i parlamentarnymi), co z kolei potęguje dysharmonię w krajobrazie, a czasem wpływa negatywnie na odbiór wizualny obiektów znajdujących się w sąsiedztwie (np. zabytków).

Również stosowana na działkach prywatnych, ale też w terenach publicznych i w otoczeniu obiektów zabytkowych roślinność ozdobna jest często elementem negatywnie oddziałującym na krajobraz. Problemem jest przede wszystkim dobór gatunków roślin ozdobnych, w którym dominują gatunki obcego pochodzenia, obce dla flory naszej strefy klimatycznej i występujących w SuPK siedlisk. Stosowana roślinność – najróżniejszych gatunków i odmian – z uwagi na wygląd i kolorystykę – zaburza tradycję regionalną obszarów wiejskich oraz szpeci krajobraz.

Walory fizjonomiczne obniżają też elementy infrastruktury technicznej i drogowej. Do najważniejszych negatywnych dominant zaliczyć należy:

- elementy infrastruktury technicznej: maszty telefoniczne, radiokomunikacyjne, internetowe, stacje przekaźnikowe (Smardzewice, Karolinów, Zarzęcin);
- maszty i kominy przy ujęciu wody i stacji elektroenergetycznej w Bronisławowie

Przykłady negatywnych zjawisk antropogenicznych w krajobrazie SuPK obrazują zobrazowano na zdjęciach.

Fot. 101 Dysharmonia w przedpolu ekspozycji widokowej obiektu zabytkowego - dominanty. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 102 Nowa zabudowa w Szarbsku, w pobliżu malowniczego zakola rzeki Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 103 Przykład zabudowy letniskowej eksponowanej w krajobrazie, w oderwaniu od zwartych układów. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 104 Lokalizacja nowej zabudowy zaburzająca panoramę na Zalew - Barkowice (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 105 Ogrodzenia przesłaniają/ zaburzają ekspozycję panoram – Stobnica, w otulinie Parku (Fot. Wasilewski M., 2025).

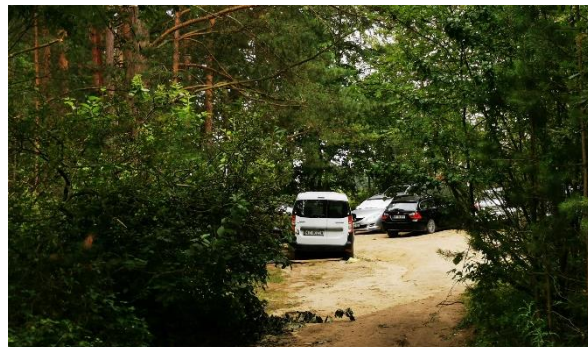
Fot. 106 Urbanistyka łanowa – przykład z miejscowości Przyglów, tuż przy granicy Parku (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 107 Domy „z widokiem” bez poszanowania dla krajobrazu – Barkowice. (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 108 Banery, reklamy i powszechny chaos form stylistycznych – Karolinów, nad Zalewem (Fot. Wasilewski M., 2025).

Fot. 109 Wraz z presją na tereny wyróżniające się krajobrazowo pojawiają się samochody parkujące poza wyznaczonymi miejscami (Fot. Wasilewski M., 2025).

4.4. Rozpoznanie zmian zachodzących w krajobrazie Parku oraz analiza skuteczności dotychczasowych sposobów jego ochrony

Dolina Pilicy od setek lat podlega presji antropogenicznej. Rzeka sprzyjała osadnictwu i wykorzystaniu rolniczemu terenów w dolinie. Sytuacja zmieniła się znacząco na przełomie XIX i XX w., kiedy to coraz większym problemem dla zamieszkujących te obszary włościan stanowiła zwierzyna leśna, wyrządzająca szkody w uprawach. Gdy rząd carski zaoferował mieszkańcom zamianę gruntów wiejskich na tereny położone w innych rejonach, nienarażone na penetrację zwierzyny leśnej, rozpoczęły się przesiedlenia. Grunty wysiedlonych wsi zalesiono, powiększając areał lasów i obszar łowisk.

Kolejne duże przekształcenia krajobrazu wiązały się z budową zbiornika retencyjnego na Pilicy, który został oddany do użytku w 1973 roku. Jedną z głównych funkcji zbiornika, obok funkcji retencyjnej było zaopatrzenie w wody pitne Łodzi i Tomaszowa Mazowieckiego. Zbiornik ma powierzchnię ok. 2180 ha, wraz z jego budową naturalny charakter Pilicy został bezpowrotnie zaburzony i przekształcony. Zwieńczenie Zalewu tworzy betonowo-ziemna zapora wodna o długości 1200 m i wysokości 16 m. Dziś, po ponad 50 latach, zbiornik nadal silnie oddziałuje na krajobraz, co przejawia się nie tylko w rekreacyjno-wypoczynkowym zagospodarowaniu brzegów Zalewu (ośrodki wypoczynkowe, sportowe, przystanie jachtowe, tereny rekreacyjne), ale także w rozwoju nowej zabudowy letniskowej i mieszkaniowej na okolicznych terenach rolnych i leśnych.

Malowniczy krajobraz utworzył się natomiast w strefie zasilającej Zbiornik w wody, przy ujściu Pilicy i Luciąży do Zalewu. Meandry i rozwidlenia koryt rzecznych, wyspy i różnorodna roślinność pełnią dziś dużą rolę przyrodniczą (miejsce bytowania fauny) oraz krajobrazową.

Krajobraz SuPK, w ciągu ostatnich 20-tu lat (okresu od uchwalenia poprzedniego planu ochrony) nie uległ znaczącym, przemianom. Dolina Pilicy na odcinku od południowej granicy do Sulejowa zachowała przyrodniczo-kulturowy, harmonijny charakter, podobnie jak doliny jej dopływów. Należy jednak zauważyć, że choć zjawisko urbanizacji nie przybiera w granicach Parku dużego rozmiaru, to jednak nowa zabudowa pojawia się w miejscach wrażliwych przyrodniczo, np. w dolinie rzeki (Ostrów) bądź jej bliskim sąsiedztwie (Szarbsko), działając degradująco na walory krajobrazowe. Rozwój zabudowy przyspieszył wyraźnie po wybuchu pandemii Covid-19. Nowa zabudowa pojawia się też na terenach rolnych, w sąsiedztwie Zalewu Sulejowskiego. Analizując obszar w granicach Parku, najwięcej nowej zabudowy powstało w Barkowicach, natomiast największa skala zmian następuję obecnie w rejonie Smardzewic, w otulinie Parku i tuż za jej granicą.

Zmiany krajobrazowe dolin rzecznych związane są też z sukcesją drzew, przy czym skala zmian, z uwagi na rolnicze użytkowanie tych terenów, nie jest duża. Sukcesja drzew na terenach nieużytków jest problemem krajobrazowym enklaw leśnych, wsi Koła i Taraski. Zadrzewienia na nieużytkowanych rozgłogach pól zaburzają czytelny charakter wnętrza krajobrazowego oraz prowadzą do przesłaniania widoków. Sukcesja jest też zagrożeniem dla funkcjonowania muraw kserotermicznych. Zarastanie muraw obserwujemy obecnie m.in. na wysokiej skarpie doliny w Podklasztorzu oraz w dolinie Radońki.

Dla wybranych obszarów Parku, gdzie zaobserwowano największe zmiany, przeprowadzono fotointerpretacyjną analizę retrospektywną skupiającą się na identyfikacji zmian zachodzących w pokryciu terenu. Skupiono się przede wszystkim na zmianach w zabudowie oraz zalesieniach i zadrzewieniach, które pojawiły się na terenach otwartych (poza lasami), głównie w wyniku naturalnej sukcesji. Stan aktualny (z uwagi na porównywalność danych wykorzystano ortofotomapę z 2024 r.) porównano z krajobrazem sprzed 10 i 20 lat (w zależności od dostępności zdjęć lotniczych dla konkretnych obszarów, analizowane przedziały czasowe nieznacznie się różniły). Analiza uwidoczniła skalę rozwoju nowej zabudowy oraz jej lokalizację przestrzenną.

Poniżej zaprezentowano zakres zmian zachodzących w krajobrazie na wybranych obszarach SuPK w okresie 2004 (2002)-2024:

Adelinów, Winduga i okolice nad Pilicą:

- w okresie 2002-2024 pojawiła się pojedyncza zabudowa na terenach leśnych na lewym brzegu Pilicy, od strony Adelinowa. Obserwuje się nieznaczny, ale dość stały rozwój nowej zabudowy mieszkaniowej
- zmiany w udziale zadrzewień (wzrost lesistości) bardzo niewielkie (w ostatnich 10 latach w zasadzie niezauważalne jeśli chodzi o zmiany w powierzchni

Bąkowa Góra i okolice:

- w latach 2004-2024 w zasadzie brak zmian w kontekście zabudowy mieszkaniowej. Powstały jedynie pojedyncze zabudowania, które uzupełniły dotychczasową tkankę zabudowy
- zadrzewieniu uległy nieliczne wąskie pasy nieużytkowanych działek rolnych. Nastąpił też wzrost udziału zadrzewień w dolinie rzeki Pilica i jej bliskim sąsiedztwie, w szczególności na prawym brzegu rzeki, na terenach rolnych

Barkowice i okolice:

- w Barkowicach, nad zalewem następuje systematyczny umiarkowany rozwój nowej zabudowy mieszkaniowej. Nowe budynki powstają przede wszystkim w zwartym układzie niewielkich parceli budowlanych na lewym brzegu zalewu w okolicach Murowańca – uzupełniają dotychczasową zabudowę rozplanowaną siatką ulic
- w okresie 2004-2024 nie zidentyfikowano większych przekształceń w kontekście wzrostu udziału terenów zadrzewionych na badanym obszarze

Barkowice Mokre, Barkowice i okolice:

- na analizowanym obszarze zidentyfikowano nieznaczny wzrost w udziale zabudowy mieszkaniowej w latach 2004-2024. Pojedyncze przykłady nowej zabudowy zaobserwowano w Nowej Wsi, wzdłuż istniejących dróg, jako dogęszczanie dotychczasowej zabudowy
- najbardziej newralgiczne z punktu widzenia walorów krajobrazowych są przykłady nowej zabudowy mieszkaniowej w bliskiej odległości od linii wysokiej skarpy zalewu, przy ul. Mokrej i Działkowej (Barkowice). W rejonie tym są liczne otwarcia widokowe na Zalew Sulejowski. Nowa zabudowa zaburzyła też widoki z terenów rolnych

położonych wyżej, na zachód, gdzie roztaczały się malownicze widoki na zbiornik wodny.

- nieliczne przykłady nowych zadrzewień dotyczą sukcesji drzew na nieużytkach rolnych, głównie we wsi Barkowice Mokre

Koło – enklawa leśna:

- krajobraz otwarty enklawy leśnej wsi Koło ulega pewnym stałym i stopniowym przekształceniom. Nie mają one dużej skali jednak w dalszej konsekwencji mogą prowadzić do znacznych zmian krajobrazowych w tej otwartej przestrzeni wśród lasu.
- w latach 2004-2024 zidentyfikowano co prawda niewielki rozwój nowej zabudowy, jednak z dla ochrony walorów widokowych i tradycyjnego układu wsi najbardziej zagrażające są zmiany polegające na powstawaniu nowej zabudowy w oderwaniu w drugiej lub dalszej linii zabudowy, a także przy lesie. Zaobserwowano kilka takich przykładów.
- stosunkowo liczne nieużytkowane rolniczo działki uległy procesom sukcesji roślinnej. Zadrzewienia pojawiły się głównie na działkach bezpośrednio w sąsiedztwie kompleksu leśnego

Ostrów i okolice:

- nastąpił umiarkowany rozwój nowej zabudowy. Nowa zabudowa uzupełniła luki w istniejącej strukturze zabudowy w formie ulicówki w Niewierszynie
- zwarta zabudowa na niewielkich działkach budowlanych powstaje w Ostrowie, na prawym brzegu Pilicy
- na przestrzeni ostatnich 20-tu lat zidentyfikowano znaczący wzrost lesistości. Nowe zadrzewienia w wyniku sukcesji na nieużytkach porolnych pojawiły się m.in. w Niewierszynie. Wiele terenów nadrzecznych również uległo dalszym przemianom

Smardzewice i wschodnie okolice Zbiornika Sulejowskiego:

- sąsiedztwo wód zalewu w miejscowości Smardzewice ulega znaczącemu rozwojowi terenów zabudowanych. Nowa zabudowa powstaje na terenach użytkowanych dotychczas rolniczo, na wydzielonych niewielkich działkach budowlanych, w zwartym układzie, przypominającym układ zabudowy podmiejskiej/ rekreacyjnej.
- zidentyfikowano liczne nowe zadrzewienia, które pojawiły się w wyniku naturalnej sukcesji terenów nieużytków rolnych, głównie w okresie 2004-2015 r.

Szarbsko i okolice:

- rejon Szarbska nie ulegał widocznym zmianom przestrzennym w ostatnich 20-tu latach. Nowa zabudowa to stosunkowo nieliczne przykłady budynków dogęszczających istniejące układy drogowe.
- z punktu widzenia krajobrazowego i największych walorów SuPK największe zagrożenia stanowi rozwój nowej zabudowy w niedalekiej odległości od malowniczego przełomu Pilicy, tuż przy lesie. Na przestrzeni ostatnich lat powstało już kilka budynków, a planowane są kolejne. Zwiększa to presję na tereny najbardziej wartościowe krajobrazowo, ale też niezwykle cenne przyrodniczo.
- przykłady nowych zadrzewień dotyczą sukcesji drzew na nieużytkach rolnych, głównie we wsi Szarbsko oraz na drugim brzegu rzeki w okolicach miejscowości Przewóz

Taraska i teren nad Pilicą:

- w enklawie leśnej zajmowanej przez wieś Taraska nie zidentyfikowano wielu przykładów nowej zabudowy powstałej w latach 2002-2024. Nieliczne nowe zabudowania uzupełniły tereny wzdłuż dróg. Pojawił się natomiast jeden

niebezpieczny przykład zabudowy w centralnej części otwartej enklawy leśnej, przy krawędzi lasu, w oderwaniu od istniejącej zwartej zabudowy.

- nieliczne wąskie i długie nieużytkowane działki rolnicze uległy sukcesji drzew. Pasy zadrzewień modyfikują kształt i odbiór wizualny wnętrza krajobrazowego enklawy leśnej

Trzymorgi i okolice:

- w okolicy nastąpił nieznaczny rozwój zabudowy w ostatnich 20-tu latach. Nowe budynki mieszkalne uzupełniają istniejący układ drogowy, są też pojedyncze przykłady gdzie nowa zabudowa pojawia się po drugiej strony drogi, wzdłuż której wieś ma układ 1-rzędowy (Trzy Morgi). Nieco większa skala rozwoju nowej zabudowy jest obserwowana w okolicy wsi Stobnica
- nieużytkowane działki rolne ulegają zadrzewieniu, w rejonie wsi Trzy Morgi. Ponadto nowe zadrzewienia pojawiły się też w dolinie rzeki

Sulejów – południowa część miasta, nad Pilicą:

- Południowy rejon miasta nad Pilicą nie uległ większym przekształceniom od 2004. w kontekście rozwoju zabudowy
- nieużytkowane działki rolne w enklawach leśnych uległy sukcesji roślinnej
- największa zmiana przestrzenna i fizjonomiczna tej okolicy wiąże się z urządzeniem rozległej plaży miejskiej na prawym brzegu Pilicy przy ul. Taraszczyńskiej. Plaża powstała w miejscu nadrzecznych łąk i meandrujących bocznych odgałęzień głównego nurtu rzeki

Ryc. 21. Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie Windugi (oprac. własne).

Ryc. 22. Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie Bąkowej Góry (oprac. własne).

Ryc. 23. Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie Barkowic i Przyglówia (oprac. własne).

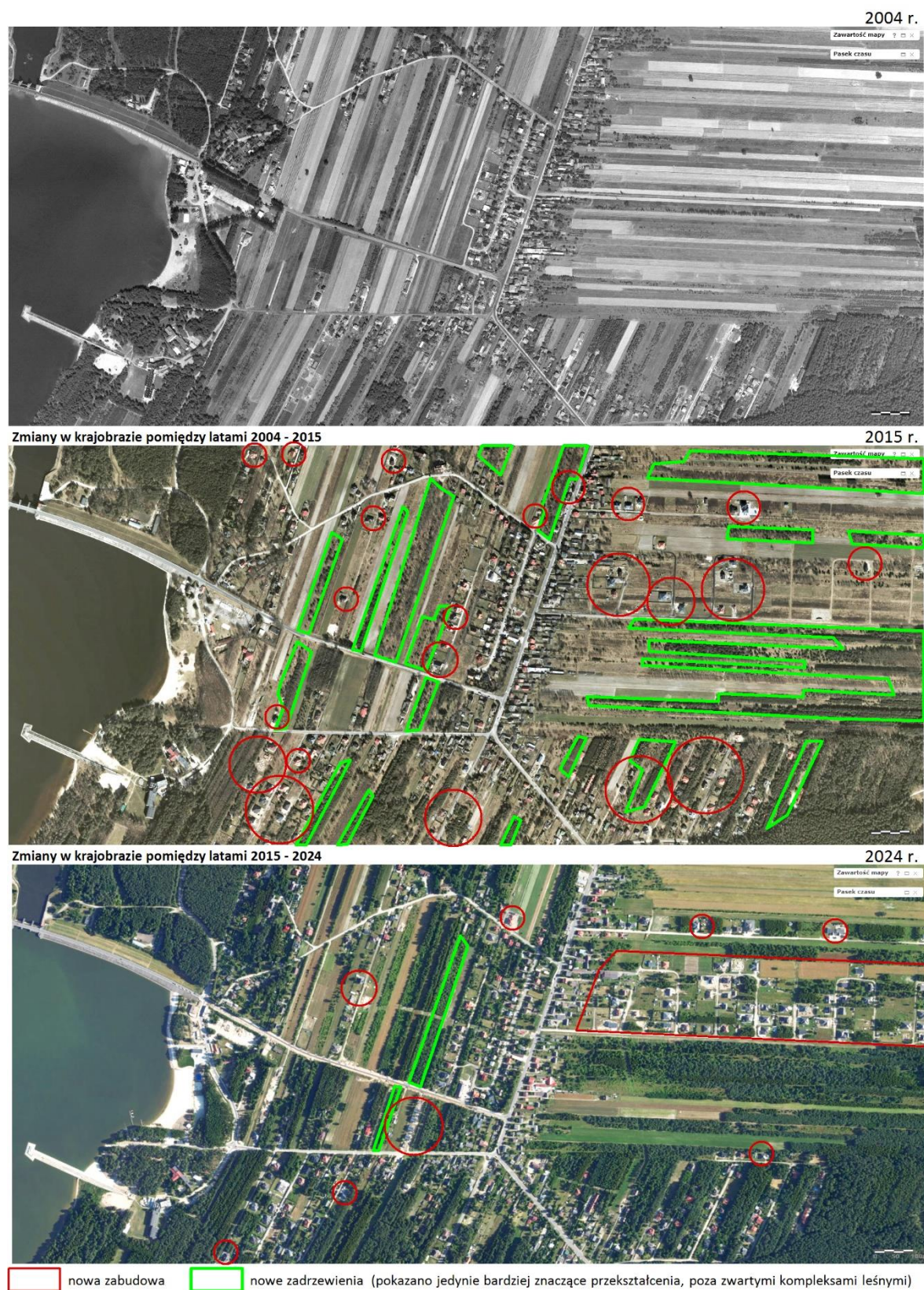
Ryc. 24. Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie Barkowic Mokrych (oprac. własne).

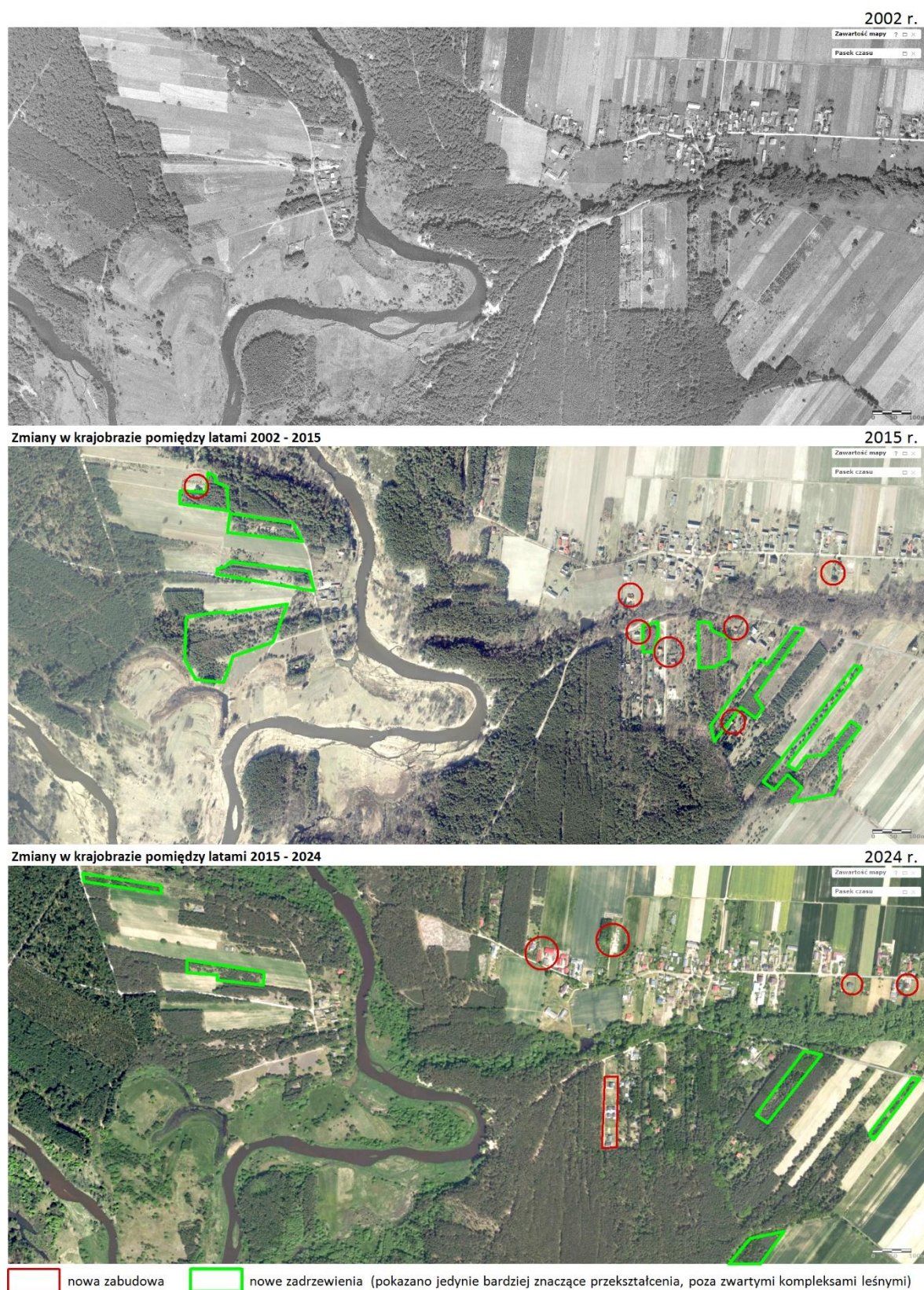
Ryc. 25. Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych we wsi Koło (oprac. własne).

Ryc. 26. Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie Ostrowa (oprac. własne).

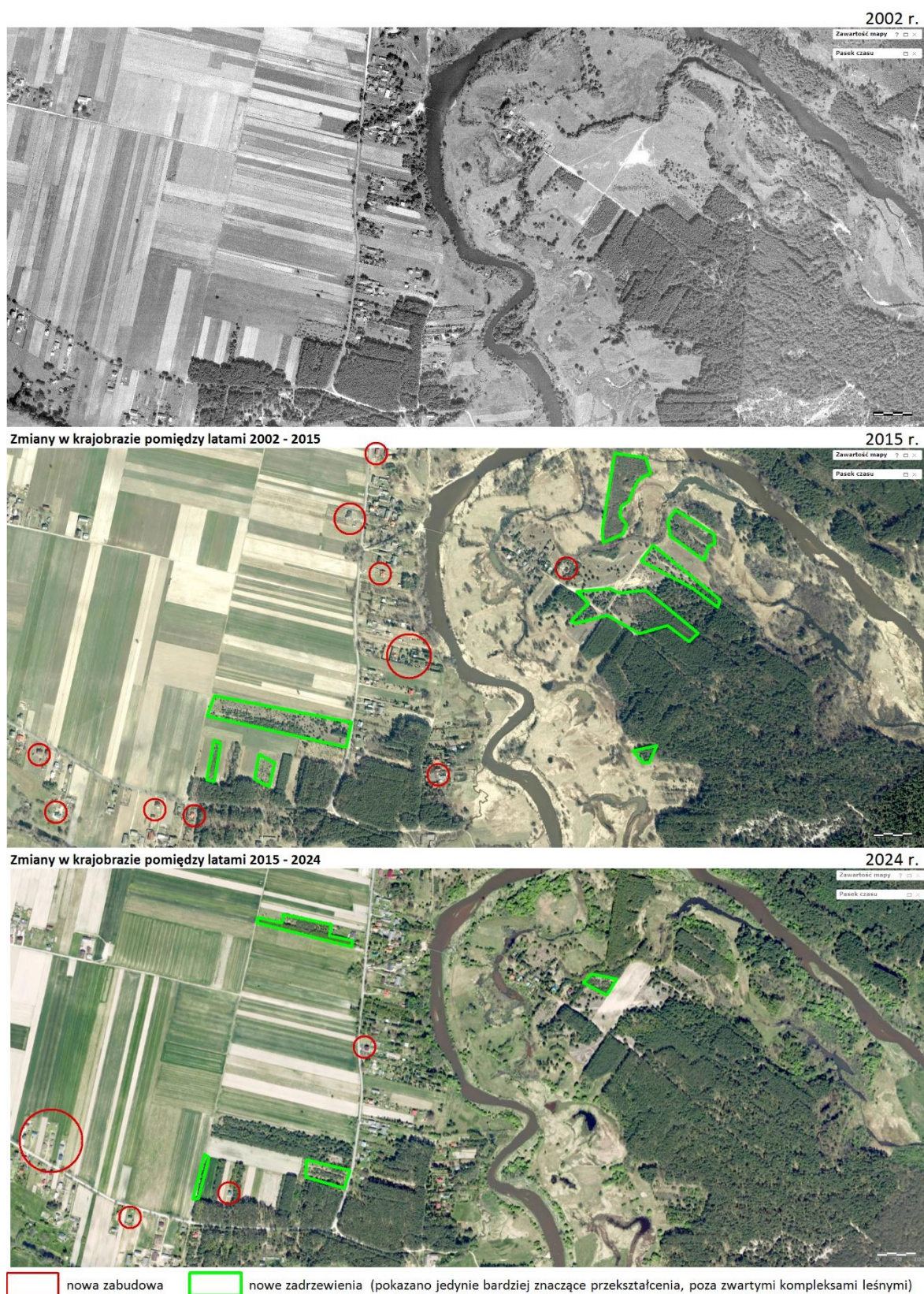
Ryc. 27. Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie Smardzewic (oprac. własne).

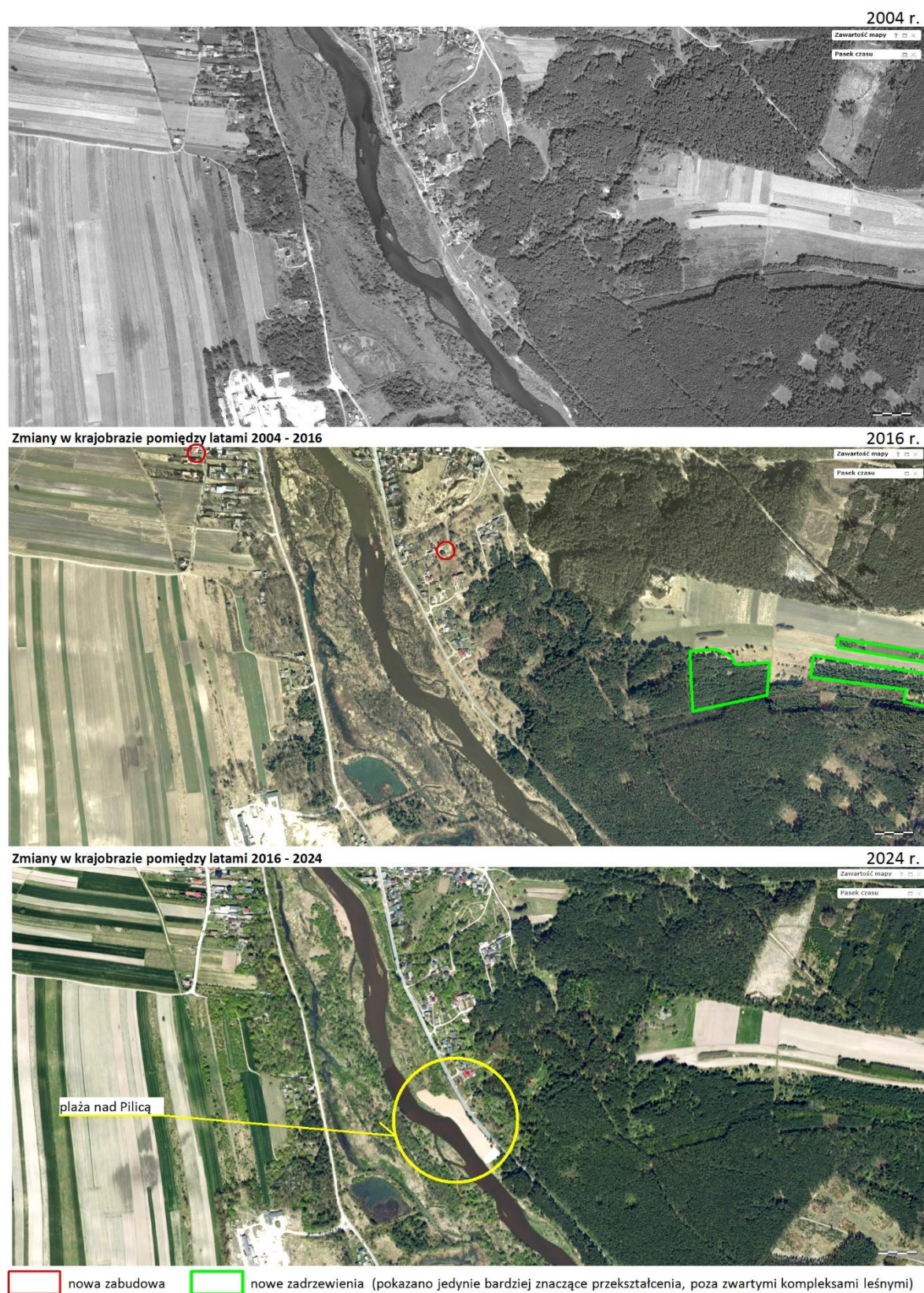
Ryc. 28. Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie Szarbska (oprac. własne).

Ryc. 29. Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych we wsi Taraska (oprac. własne).

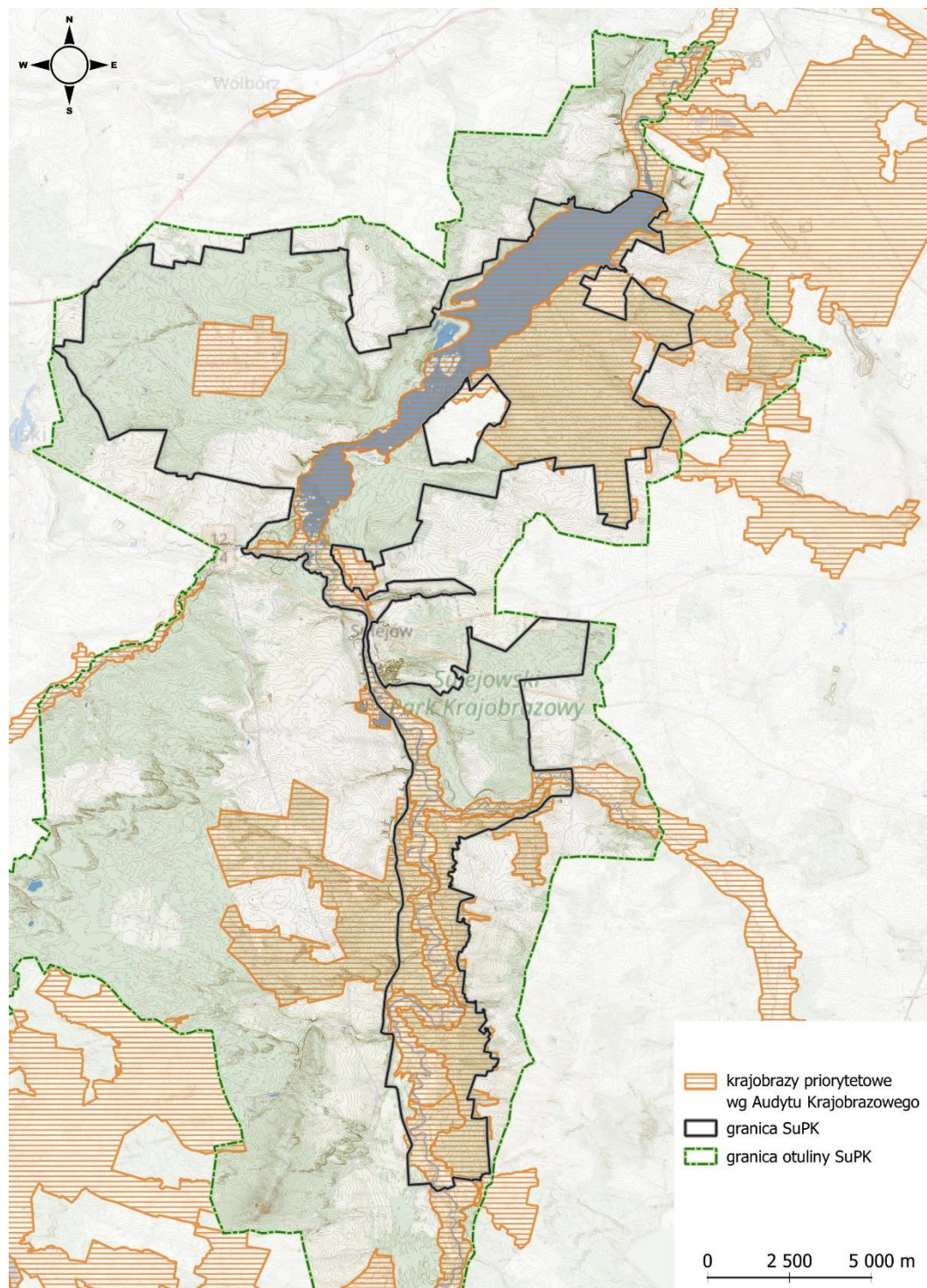
Ryc. 30. Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie wsi Trzy Morgi (oprac. własne).

Ryc. 31. Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w południowej części Sulejowa (oprac. własne).

4.5. Wstępna waloryzacja krajobrazowa

Istotny etap waloryzacji krajobrazu dokonany został w uchwalonym w 2025 r. Audycie Krajobrazowym Województwa Łódzkiego, który krajobrazy o znaczących walorach przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych, a jednocześnie reprezentatywne dla regionu wyznaczył jako priorytetowe.

Ryc. 32. Lokalizacja przestrzenna krajobrazów priorytetowych na tle granic SuPK (oprac. własne na podstawie Audytu Krajobrazowy Województwa Łódzkiego).

Jako priorytetowe, w granicach SuPK, uznane zostały m.in. doliny Pilicy, Luciąży i Czarnej Malenieckiej, Zbiornik Sulejowski, lasy między Zarzęcinem a Karolinowem oraz wieś Koło.

Z punktu widzenia zachowania walorów krajobrazowych Parku wyznaczenie krajobrazów priorytetowych na tak dużym obszarze SuPK jest bardzo korzystne. W obrębie krajobrazów priorytetowych wyznaczone mogą być bowiem strefy ochrony krajobrazów, w granicach których można ustanowić m.in. zakazy zabudowy czy zalesiania, co ma istotne znaczenie dla ochrony i kształtowania walorów krajobrazowych oraz potencjału widokowego Parku.

W ramach prac diagnostycznych nad Operatem krajobrazowym, charakteryzując krajobraz, wyznaczono tzw. krajobrazy lokalne, nawiązując przy tym do przyjętego w Audycie podziału na typy i podtypy krajobrazów. Taki podział ma za zadanie w głównej mierze w bardziej szczegółowy sposób pokazać zróżnicowanie krajobrazowe Parku. Oprócz syntetycznej charakterystyki głównych krajobrazów lokalnych (przedstawionej we wcześniejszym podrozdziale), dokonano również waloryzacji tych obszarów.

Przedmiotem waloryzacji krajobrazów były ich cechy przyrodnicze (abiotyczne i biotyczne), kulturowe oraz fizjonomiczne (walory widokowe). W procesie waloryzacji pod uwagę wzięto następujące cechy poszczególnych krajobrazów lokalnych:

1. Zróżnicowanie rzeźby terenu, występowanie wód powierzchniowych
2. Zróżnicowanie form pokrycia terenu i naturalność siedlisk
3. Zasoby dziedzictwa kulturowego
4. Walory widokowe:
 - 4a. punkty, ciągi, osie widokowe, przedpoła ekspozycji widokowej
 - 4b. elementy kompozycji widokowej: dominanty, akcenty, tło widoków
5. Elementy dysharmonijne w krajobrazie

Cechy wymienione na pozycjach od 1 do 4 oceniano w skali 0-3 punktów: *0-brak, 1-3 – obecność i wyrazistość cechy.*

Obecność cech destrukcyjnych (punkt 5) oceniano w sposób opisowy, syntetyczny: *brak, niewielkie oddziaływanie, widoczne oddziaływanie, duże oddziaływanie*

Punkty z pozycji 1-4 zsumowano i na tej podstawie przypisano do określonych klas. Identyfikacja elementów dysharmonijnych i oceniona skala zjawiska degradacji (punkt 5 waloryzacji) stanowiły dodatkowy składnik ogólnej waloryzacji krajobrazu, niezależnie od zidentyfikowanych pozytywnych uwarunkowań przyrodniczych, kulturowych i widokowych. Takie podejście zwraca uwagę na to, iż symptomy degradacji i dysharmonii w krajobrazie dotyczą zarówno przeciętne, niewyróżniające się krajobrazy, jak i te o wysokich czy wręcz wybitnych walorach krajobrazowych. Na potrzeby klasyfikacji zaś ze względu na czytelność oceny, jako przejaw degradacji, zaliczono jedynie „widoczne” lub „duże oddziaływanie” elementów dysharmonijnych w krajobrazie. „Brak” lub „niewielkie oddziaływanie” tych elementów nie wpłynęło natomiast na ogólną waloryzację krajobrazów lokalnych.

Waloryzację poszczególnych krajobrazów w odniesieniu do ocenianych cech przedstawiono w tabeli, na rycinach zaprezentowano waloryzację punktową elementów pozytywnych (dla ukazania zróżnicowania), występowanie elementów dysharmonijnych (natężenie), zaś ogólną zbiorczą ocenę i klasyfikację zarówno w tabeli, na rycinie oraz na załączniku graficznym (Załącznik 7).

Tab. 11 Przyjęta klasyfikacja krajobrazów lokalnych, opracowana na podstawie elementów ogólnej oceny walorów krajobrazowych oraz przejawów degradacji.

Ogólna liczba punktów (poz. 1-4)	Ocena krajobrazu	Elementy dysharmonijne w krajobrazie	Klasa waloryzacji
10-15	najwyższe walory krajobrazowe	brak lub niewielkie oddziaływanie	I
10-15	najwyższe walory krajobrazowe z przejawami degradacji	widoczne lub duże oddziaływanie	Id
6-9	wysokie walory krajobrazowe	brak lub niewielkie oddziaływanie	II
6-9	wysokie walory krajobrazowe z przejawami degradacji	widoczne lub duże oddziaływanie	IId
2-5	niewyróżniające się walory krajobrazowe	brak lub niewielkie oddziaływanie	III
2-5	niewyróżniające się walory krajobrazowe oraz przejawy degradacji	widoczne lub duże oddziaływanie	IIId
0-1	niewielkie walory krajobrazowe	brak niewielkie oddziaływanie, widoczne lub duże oddziaływanie	IV
0-1	zaburzone walory krajobrazowe	widoczne lub duże oddziaływanie	IVd

Tab. 12 Przyjęta klasyfikacja krajobrazów lokalnych, opracowana na podstawie elementów ogólnej oceny walorów krajobrazowych oraz przejawów degradacji

(elementy dysharmonijne ukazano schematycznie: „brak znaku” – brak, „x” – niewielkie oddziaływanie, „xx” – widoczne oddziaływanie, „xxx” – duże oddziaływanie).

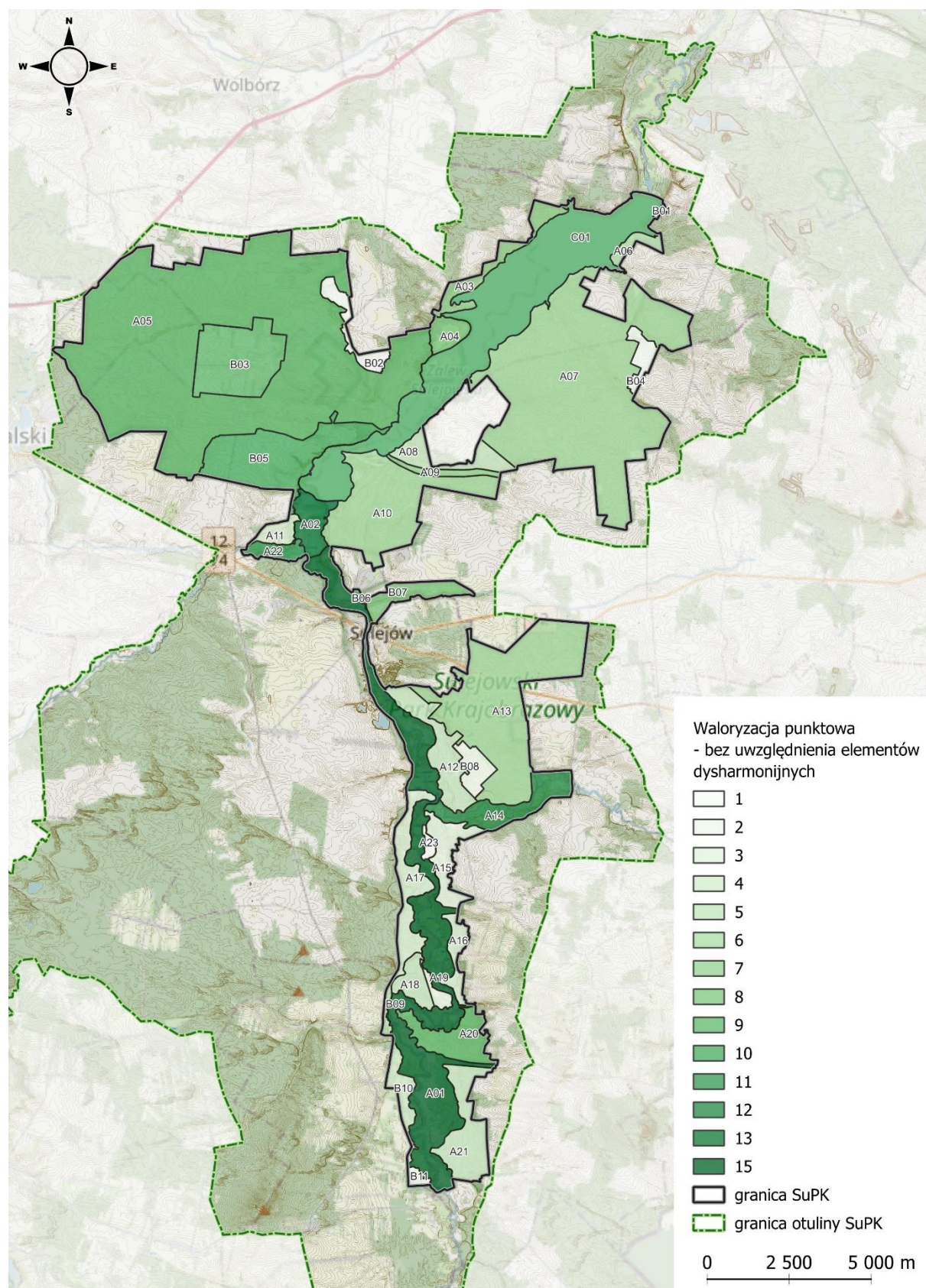
Nr i nazwa krajobrazu lokalnego	Cechy abiotyczne: zróżnicowanie rzeźby terenu; wody powierzchniowe	Zróżnicowanie form pokrycia terenu i naturalność siedlisk	Zasób dziedzictwa kulturowego	Punkty/otwarcia/ciągi widokowe/przedpola ekspozycji widokowej	Pozytywne dominanty/akcenty/istotny element ekspozycji biernej (tło widoków)	Walory krajobrazowe ogółem	Elementy dysharmonijne
A01 – Dolina Pilicy	3	3	3	3	3	15	x
A02 - Delta Pilicy - rozlewiska	3	3	1	3	3	13	
A03 - Swolszewice - las	2	1	0	2	2	7	x
A04 - Bronisławów – użytek ekologiczny	2	3	0	2	1	8	
A05 – Las Kolski	2	2	1	1	3	9	
A06 - Tresta	1	1	1	1	1	5	
A07 – Błogie – lasy mieszane	1	2	0	2	1	6	x
A08 – Błogie – lasy borowe	1	1	0	1	1	4	
A09- Dolina Bługi	2	3	0	2	0	7	
A10 – Sieczka – lasy borowe	1	2	0	2	1	6	

A11 – Murowaniec – lasy borowe	0	2	0	0	1	3	x
A12 – Taraska – lasy borowe	1	1	0	1	1	4	
A13 – Uroczysko Jaksonek	1	3	0	1	1	6	
A14 – Dolina Czarnej Malenieckiej	3	3	2	3	1	12	xx
A15 – Biała Góra – lasy borowe	0	1	0	0	1	2	x
A16 – Las Kanadyjski	1	1	0	0	1	3	
A17 – Winduga – lasy borowe	0	1	1	0	1	3	
A18 – Bory nad Pilicą	0	2	1	0	1	4	
A19 - Przewóz	0	1	0	1	0	2	xx
A20 – Stanisławów – lasy borowe	1	2	2	2	2	9	
A21 – Czarny Las – las borowy	1	2	0	0	1	4	
A22 – Dolina Luciąży	3	3	0	3	2	11	
A23 - Ostrów	0	1	0	0	0	1	xxx
B01 – Smardzewice – plaża	0	0	0	2	0	2	xxx
B02 - Golesze	0	0	1	0	0	1	xx
B03 - Koło	1	1	3	2	2	9	x
B04 - Julianów	0	1	0	0	0	1	x
B05 – Barkowice Mokre	3	1	2	3	1	10	xx
B06 – Sulejów – opactwo cystersów	2	1	3	2	3	11	xx
B07 – Dolina Radońki	3	3	0	2	0	8	x
B08 - Taraska	0	0	0	2	0	2	x
B09- Trzy Morgi	2	1	1	1	0	5	xx
B10 - Placówka	1	1	0	2	0	4	x
B11 – Łęg Ręczyński	0	1	0	0	0	1	x
C01 – Zbiornik Sulejowski	2	2	0	3	2	9	xx

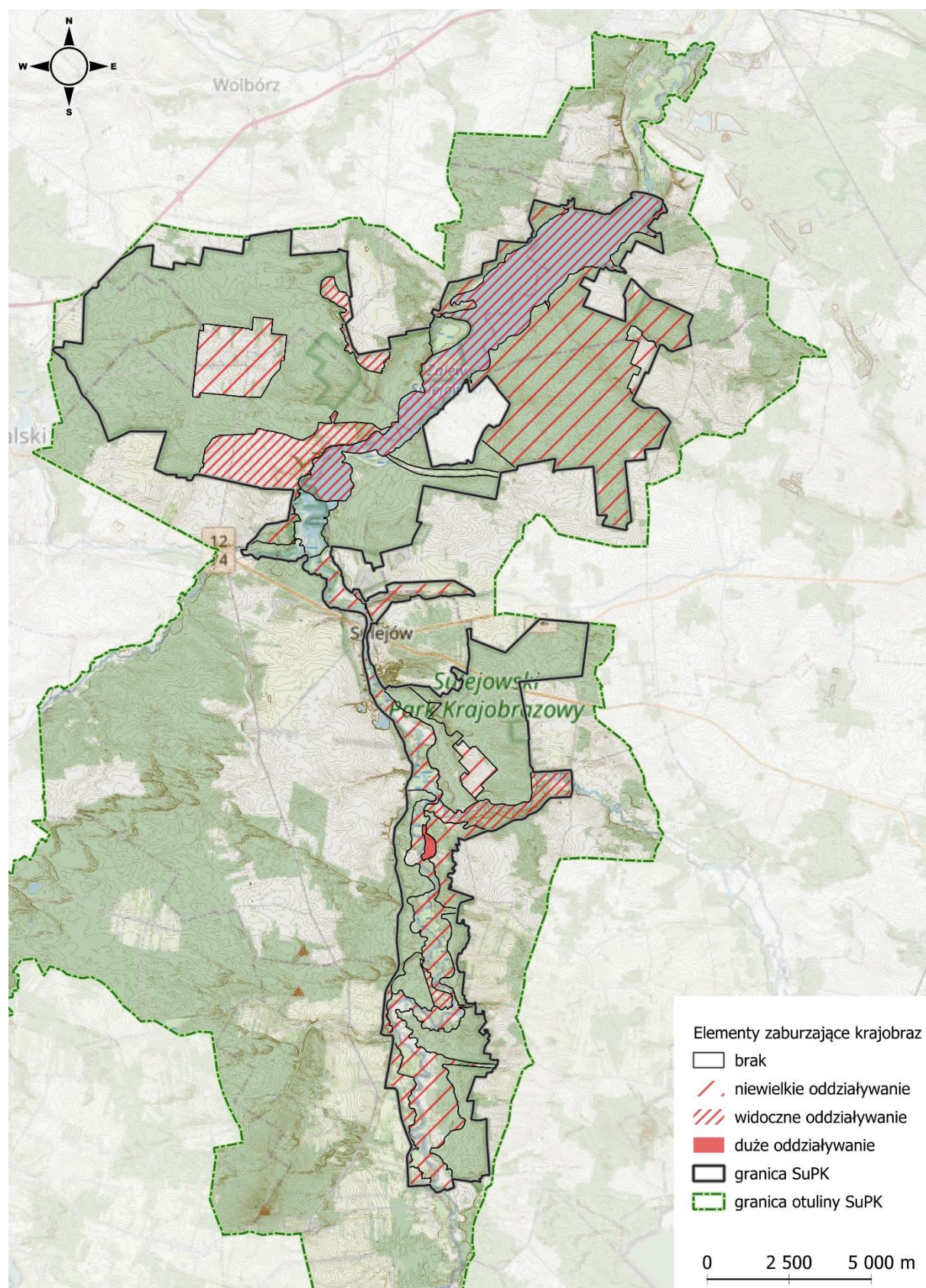
Spośród ogółem 35 krajobrazów lokalnych wyznaczonych w granicach SuPK, w wyniku waloryzacji wskazano 6 jednostek o najwyższych walorach, 11 jednostek o walorach wysokich, 14 jednostek o przeciętnych, niewyróżniających się walorach krajobrazowych, 2 jednostki o niewielkich walorach oraz

2 o zaburzonych walorach krajobrazowych. Do najcenniejszych krajobrazowo należą doliny rzek Pilicy (poza Zalewem Sulejowskim), Luciędzy i Czarnej Malenieckiej, a także tereny w rejonie Barkowic Mokrych i opactwo cystersów z otoczeniem, przy czym te dwie ostatnie jednostki wykazują pewne cechy degradacji. Do jednostek z walorami krajobrazowymi ocenionymi jako wysokie należy większość kompleksów leśnych, Zalew Sulejowski, wieś Koło, dolina Radońki i dolina Bługi. Spośród wymienionych jednostek symptomy dysharmonii i degradacji krajobrazowej występują w dużym stopniu na Zalewie Sulejowskim (głównie z uwagi na zagospodarowanie brzegów Zbiornika). Tereny wiejskie w granicach Parku mają przeciętne walory krajobrazowe, podobnie jak część lasów, o mniej zróżnicowanej strukturze drzewostanów. Kilka jednostek, gdzie presja inwestycyjna (zabudowa mieszkaniowa i letniskowa) jest szczególnie duża, a krajobraz został przekształcony i uległ defragmentacji, otrzymało najniższą ocenę w waloryzacji. Należy tu wymienić przede wszystkim Ostrów, gdzie nowa zabudowa w coraz większym stopniu wypełnia przestrzeń doliny na prawym brzegu Pilicy.

Wynik waloryzacji jest zbieżny z ustaleniami końcowymi Audytu Krajobrazowego. Krajobrazy uznane w Audycie jako priorytetowe, w przeprowadzonej waloryzacji, zostały zaliczone do jednostek o najwyższych bądź wysokich walorach krajobrazowych. Pewien wyjątek stanowią jednostki obejmujące tereny wiejskie, znajdujące się w sąsiedztwie doliny Pilicy – oceniono je bowiem jako posiadające niewyróżniające się walory krajobrazowe. Należy jednak zwrócić uwagę na odmienną skalę opracowania obu dokumentów (Audyt – skala regionalna/ wojewódzka), plan ochrony – skala lokalna) oraz szczegółowość granic wyznaczanych jednostek. Podział bardziej szczegółowy, na obszary o mniejszych powierzchniach i bardziej jednorodnym charakterze sprzyja większemu zróżnicowaniu w ocenach.

Ryc. 33. Waloryzacja krajobrazów lokalnych SuPK w skali punktowej (oprac. własne).

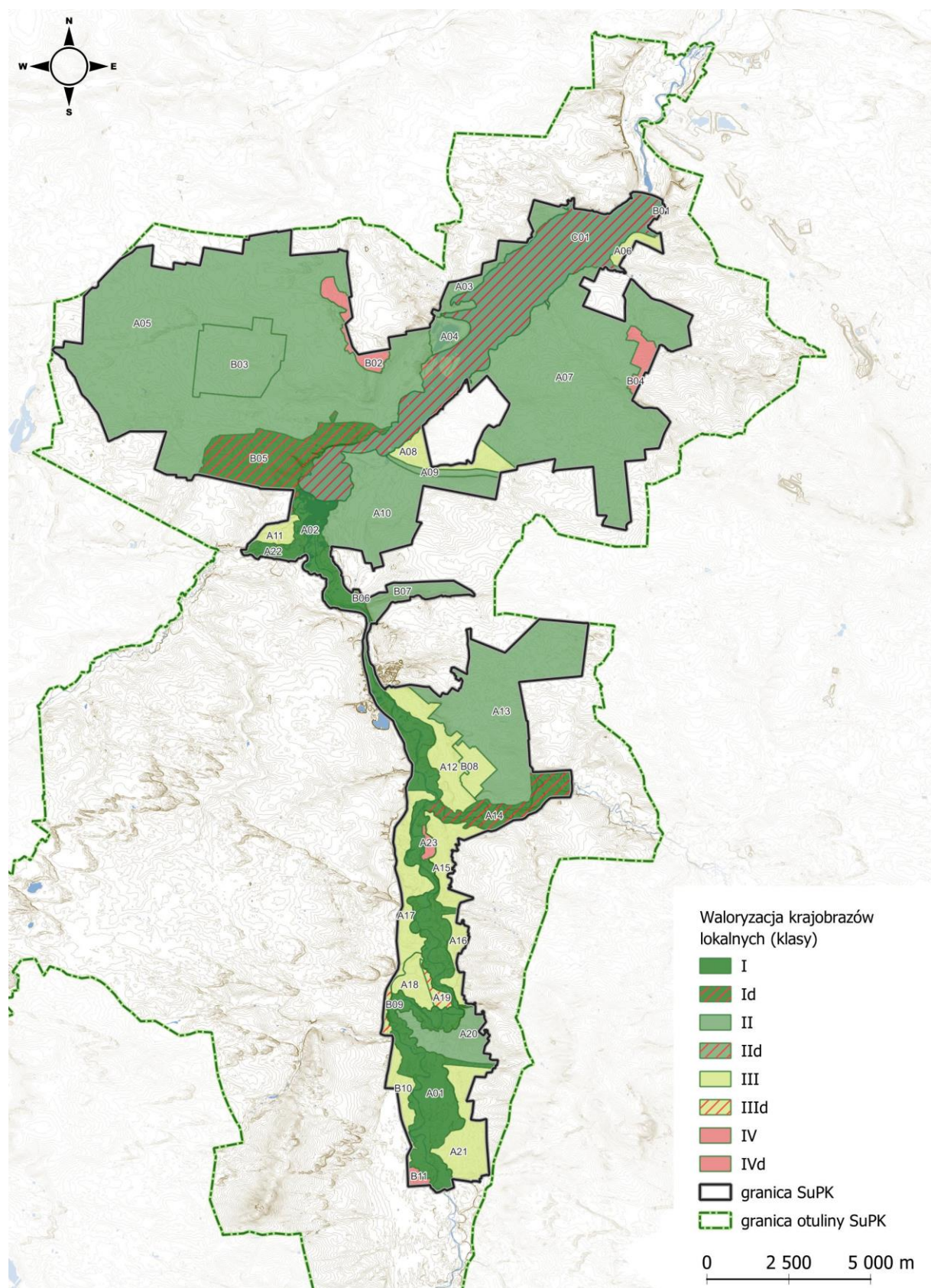

Ryc. 34. Waloryzacja krajobrazów lokalnych SuPK – elementy dysharmonijne (oprac. własne).

Tab. 13 Ogólna waloryzacja krajobrazów lokalnych.

Nr i nazwa krajobrazu lokalnego	Walory krajobrazowe ogółem	Elementy dysharmonijne	Klasa waloryzacji - symbol	Klasa waloryzacji - opis
A01 – Dolina Pilicy	15	niewielkie oddziaływanie	I	najwyższe walory krajobrazowe
A02 - Delta Pilicy - rozlewiska	13	brak	I	najwyższe walory krajobrazowe
A03 - Swolszewice - las	7	niewielkie oddziaływanie	II	wysokie walory krajobrazowe
A04 - Bronisławów – użytek ekologiczny	8	brak	II	wysokie walory krajobrazowe
A05 – Las Kolski	9	brak	II	wysokie walory krajobrazowe
A06 - Tresta	5	brak	III	niewyróżniające się walory krajobrazowe
A07 – Błogie – lasy mieszane	6	niewielkie oddziaływanie	II	wysokie walory krajobrazowe
A08 – Błogie – lasy borowe	4	brak	III	niewyróżniające się walory krajobrazowe
A09- Dolina Bługi	7	brak	II	wysokie walory krajobrazowe
A10 – Sieczka – lasy borowe	6	brak	II	wysokie walory krajobrazowe
A11 – Murowaniec – lasy borowe	3	niewielkie oddziaływanie	III	niewyróżniające się walory krajobrazowe
A12 – Taraska – lasy borowe	4	brak	III	niewyróżniające się walory krajobrazowe
A13 – Uroczysko Jaksonek	6	brak	II	wysokie walory krajobrazowe
A14 – Dolina Czarnej Malenieckiej	12	widoczne oddziaływanie	Id	najwyższe walory krajobrazowe z przejawami degradacji
A15 – Biała Góra – lasy borowe	2	niewielkie oddziaływanie	III	niewyróżniające się walory krajobrazowe
A16 – Las Kanadyjski	3	brak	III	niewyróżniające się walory krajobrazowe
A17 – Winduga – lasy borowe	3	brak	III	niewyróżniające się walory krajobrazowe
A18 – Bory nad Pilicą	4	brak	III	niewyróżniające się walory krajobrazowe
A19 - Przewóz	2	widoczne oddziaływanie	IIId	niewyróżniające się walory krajobrazowe oraz przejawy degradacji

A20 – Stanisławów – lasy borowe	9	brak	II	wysokie walory krajobrazowe
A21 – Czarny Las – las borowy	4	brak	III	niewyróżniające się walory krajobrazowe
A22 – Dolina Luciąży	11	brak	I	najwyższe walory krajobrazowe
A23 - Ostrów	1	duże oddziaływanie	IVd	zaburzone walory krajobrazowe
B01 – Smardzewice - plaża	2	duże oddziaływanie	IIIId	niewyróżniające się walory krajobrazowe oraz przejawy degradacji
B02 - Golesze	1	widoczne oddziaływanie	IVd	zaburzone walory krajobrazowe
B03 - Koło	9	niewielkie oddziaływanie	II	wysokie walory krajobrazowe
B04 - Julianów	1	niewielkie oddziaływanie	IV	niewielkie walory krajobrazowe
B05 – Barkowice Mokre	10	widoczne oddziaływanie	Id	najwyższe walory krajobrazowe z przejawami degradacji
B06 – Sulejów – opactwo cystersów	11	widoczne oddziaływanie	Id	najwyższe walory krajobrazowe z przejawami degradacji
B07 – Dolina Radońki	8	niewielkie oddziaływanie	II	wysokie walory krajobrazowe
B08 - Taraska	2	niewielkie oddziaływanie	III	niewyróżniające się walory krajobrazowe
B09- Trzy Morgi	5	widoczne oddziaływanie	IIIId	niewyróżniające się walory krajobrazowe oraz przejawy degradacji
B10 - Placówka	4	niewielkie oddziaływanie	III	niewyróżniające się walory krajobrazowe
B11 – Łęg Ręczyński	1	niewielkie oddziaływanie	IV	niewielkie walory krajobrazowe
C01 – Zbiornik Sulejowski	9	widoczne oddziaływanie	IIId	wysokie walory krajobrazowe z przejawami degradacji

Ryc. 35. Waloryzacja krajobrazów lokalnych SuPK. (oprac. własne).

5. ZAGROŻENIA DLA WALORÓW KRAJOBRAZOWYCH ORAZ MOŻLIWE SPOSOBY ICH ELIMINACJI LUB OGRANICZENIA

5.1. Charakterystyka oraz źródła zagrożeń wewnętrznych oraz możliwe sposoby ich eliminacji lub ograniczenia

Na obszarze SuPK główne zagrożenia dla ochrony walorów krajobrazowych związane są z presją turystyczno-rekreacyjną oraz presją zabudowy letniskowej na tereny atrakcyjne przyrodniczo. Zagrożeniem o mniejszej randze, choć częściowo także wpływającym na potencjał ekspozycyjny, jest spontaniczne wkraczanie roślinności (zarastanie) na obszary, które stanowią pola ekspozycji widokowej lub otwarte wnętrza krajobrazowe.

Tab. 14 Charakterystyka oraz źródła zagrożeń wewnętrznych oraz możliwe sposoby ich eliminacji lub ograniczenia.

Lp.	Charakterystyka i źródła zagrożenia	Bonitacja zagrożenia*	Miejsce występowania w obrębie Parku	Możliwe sposoby eliminacji lub ograniczenia zagrożeń i ich skutków
1	Rozwój zabudowy letniskowej i mieszkaniowej na obszarach o dużych walorach przyrodniczych i krajobrazowych. Źródłem zagrożenia jest przede wszystkim presja inwestycyjna i turystyczno-rekreacyjna. Zagrożenie prowadzi do defragmentacji krajobrazu, uszczuplania powierzchni terenów otwartych, zaburzania przedpoli ekspozycji widokowej, zaburzania funkcjonowania korytarzy ekologicznych, ograniczanie dostępności brzegów rzek i Zalewu poprzez grodzenie nieruchomości, stawianie szlabanów, itp.	11	dolina Pilicy, m.in. Ostrów, oraz miejscowości położone w pobliżu pozostałych rzek i Zalewu, m.in. Kurnędz, Szarbsko, Tresta, Karolinów	1. Na obszarach o przesądzonych kierunkach zagospodarowania terenu wprowadzanie rozwiązań, które ograniczą negatywny skutek wpływu nowej zabudowy na krajobraz, m.in. kontrola inwestycji budowlanych celem weryfikacji realizacji zgodnie z obowiązującymi przepisami, wprowadzanie roślinności izolacyjnej, przesłaniającej krajobraz naturalny od terenów zainwestowanych, zapewnienie swobodnego dojścia do brzegów rzeki. 2. Realizowanie nowej zabudowy jedynie w oparciu o miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Ustanowienie w mpzp stref wyłączonych z lokalizacji zabudowy. 3. Zachowanie przedpoli ekspozycji widokowej z punktów widokowych poprzez ustanowienie stref ochrony krajobrazów z zakazem zabudowy
2	Rozwój zabudowy mieszkaniowej, rezydencjonalnej i letniskowej na obszarach o dużym potencjale ekspozycyjnym. Źródłem zagrożenia jest przede wszystkim presja	8	Barkowice, Barkowice Mokre	1. Realizowanie nowej zabudowy jedynie w oparciu o miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Ustanowienie w mpzp stref wyłączonych z lokalizacji zabudowy. 2. Na obszarach o przesądzonych kierunkach zagospodarowania

Lp.	Charakterystyka i źródła zagrożenia	Bonitacja zagrożenia*	Miejsce występowania w obrębie Parku	Możliwe sposoby eliminacji lub ograniczenia zagrożeń i ich skutków
	<p>inwestycyjna na tereny o dużych walorach widokowych (np. z widokami na Zalew).</p> <p>Zagrożenie prowadzi do defragmentacji krajobrazu, uszczuplania powierzchni terenów otwartych, zaburzania przedpoli ekspozycji widokowej, zaburzania funkcjonowania korytarzy ekologicznych.</p>			<p>terenu wprowadzanie rozwiązań, które ograniczą negatywny skutek wpływu nowej zabudowy na krajobraz, m.in. kontrola inwestycji budowlanych celem weryfikacji realizacji zgodnie z obowiązującymi przepisami, wprowadzanie roślinności izolacyjnej, przesłaniającej krajobraz naturalny od terenów zainwestowanych, zapewnienie swobodnego dojścia do cennych obiektów przyrodniczych (np. wąwozy, parowy, skarpy i brzeg Zbiornika)</p> <p>3. Zachowanie przedpoli ekspozycji widokowej z punktów widokowych poprzez ustanowienie stref ochrony krajobrazów z zakazem zabudowy</p>
3	<p>Przekształcenia tradycyjnych układów wsi - zacieranie historycznych układów przestrzennych.</p> <p>Nowa zabudowa powstająca w oderwaniu od zwartej wiejskiej tkanki.</p>	6	Taraska	<p>1. Realizowanie nowej zabudowy jedynie w oparciu o miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Zachowanie tradycyjnych układów wsi (ulicówka, wielodrożnica, owalnica, itp.).</p> <p>2. Ochrona układów ruralistycznych – wprowadzenie zasięgów układów przestrzennych oraz stref ochrony ekspozycji widokowej do dokumentów planistycznych: planów ogólnych i planów miejscowych</p> <p>3. Opracowanie planów odnowy wsi dla miejscowości położonych w granicach Parku.</p>
4	<p>Zatracanie tożsamości tradycyjnych wsi poprzez zastępowanie zabudowy zagrodowej zabudową mieszkaniową (bądź też powstającą nową zabudową mieszkaniową).</p>	5	Obszary zabudowy wiejskiej	<p>1. Wprowadzanie odpowiednich zapisów do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i realizowanie zabudowy w oparciu o te dokumenty.</p> <p>2. Opracowanie planów odnowy wsi dla miejscowości położonych w granicach Parku.</p>

Lp.	Charakterystyka i źródła zagrożenia	Bonitacja zagrożenia*	Miejsce występowania w obrębie Parku	Możliwe sposoby eliminacji lub ograniczenia zagrożeń i ich skutków
5	Zanik cech architektury regionalnej; unifikacja materiałów i form architektury wiejskiej oraz jej bezpośredniego kontekstu krajobrazowego (ogrodzenia, nawierzchnie, podjazdy, mała architektura, zieleń)	8	Obszary zabudowy wiejskiej (m.in. Koło, Barkowice, Julianów, Taraska, Podklaszcze, Owczary, Winduga)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Promocja tradycyjnego budownictwa, przez stymulację programami wsparcia. Opracowanie wzornika form i detali architektonicznych dla regionu. 2. Stosowanie tradycyjnych regionalnych materiałów i form elementów architektonicznych. 3. Wprowadzenie odpowiednich standardów i zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. 4. Opracowanie planów odnowy wsi dla miejscowości położonych w granicach Parku.
6	<p>Nadmierny rozwój infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej i związane z tym lokalne przekształcenia doliny i strefy brzegowej Pilicy.</p> <p>Źródłem zagrożenia jest rosnąca atrakcyjność turystyki kajakowej</p>	12	rzeka Pilica	<ol style="list-style-type: none"> 1. Realizowanie inwestycji z zakresu usług turystyczno-rekreacyjnych w ścisłej współpracy z zarządem SuPK. 2. Opracowanie analizy chłonności turystycznej, analiz przyrodniczych i krajobrazowych oddziaływania ruchu turystycznego, które mogłyby stać się podstawą do kształtowania polityki przestrzennej gmin w tym zakresie. 3. Wypracowanie standardów (np. w formie katalogu) dotyczących infrastruktury turystycznej, w zakresie preferowanego wyglądu, stylistyki, kolorystyki, użytych materiałów, grafiki, itp. 4. Stworzenie barier wizualnych i akustycznych poprzez stosowanie zieleni izolacyjnej wokół miejsc urządzonych pod usługi turystyczno-rekreacyjne. Wykorzystanie roślinności charakterystycznej dla danych siedlisk.
7	Rozwój bazy turystycznej, sportowej i wypoczynkowej na terenach o dużych walorach krajobrazowych, w	8	Tereny wokół Zbiornika Sulejowskiego, m.in. Smardzewice,	<ol style="list-style-type: none"> 1. Realizowanie inwestycji z zakresu usług turystyczno-rekreacyjnych na podstawie mpzp.

Lp.	Charakterystyka i źródła zagrożenia	Bonitacja zagrożenia*	Miejsce występowania w obrębie Parku	Możliwe sposoby eliminacji lub ograniczenia zagrożeń i ich skutków
	otoczeniu Zalewu Sulejowskiego Źródłem zagrożenia jest potencjał Zbiornika dla rozwoju tych funkcji oraz kierunki rozwoju gmin, które predestynują go do pełnienia takich funkcji.		Swolszewice, Bronisławów, Tresta, Karolinów, Lubiaszów, Barkowice Mokre	2. Realizowanie inwestycji z zakresu usług turystyczno-rekreacyjnych w ścisłej współpracy z zarządem SuPK. 3. Promowanie idei realizowania inwestycji publicznych w oparciu o konkursy architektoniczne, w których SuPK znalazłby się w jury konkursu. 4. Realizacja działań mitygujących negatywne dysharmonijne oddziaływanie wizualne obiektów infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej, np. poprzez wprowadzanie roślinności (zgodnej z siedliskiem) przestaniającej i/ lub towarzyszącej obiektom budowlanym i urządzeniem wysokiej.
8	Dysharmonia i chaos przestrzenny w krajobrazie obszarów zabudowanych związany z różnorodnością i stylem obiektów małej architektury i elementów infrastruktury technicznej (np. towarzyszącej drogom). Zagęszczenie dysharmonijnych w krajobrazie form wizualnych reklam (banery, tablice, szyldy reklamowe). Brak uchwał reklamowych.	11	Sulejów	1. Opracowanie katalogu elementów małej architektury miejskiej (lampy uliczne, barierki, słupki, ławki, kosze na śmieci, itp.) zawierającego standardy projektowe (styl, rozmiar, kolorystyka, materiały). 2. Wprowadzenie uchwał reklamowych – uwzględnienie dziedzictwa kulturowego i krajobrazowych.
9	Degradacja wizualna przedpoli ekspozycji widokowej obiektów zabytkowych – realizacja infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej w otoczeniu zabytków.	8	Sulejów	1. Realizowanie inwestycji z zakresu usług turystyczno-rekreacyjnych na podstawie konkursów architektonicznych, po opracowanych studiach i analizach krajobrazowych oraz z uwzględnieniem wytycznych konserwatorskich 2. Realizowanie inwestycji z zakresu usług turystyczno-rekreacyjnych w ścisłej współpracy z zarządem SuPK.
10	Lokalizacja nowych wysokościowych dominant przestrzennych – maszty	2	Obszar SuPK	Możliwość ograniczenia odpowiednimi zapisami w mpzp. Lokalizacja elementów po

Lp.	Charakterystyka i źródła zagrożenia	Bonitacja zagrożenia*	Miejsce występowania w obrębie Parku	Możliwe sposoby eliminacji lub ograniczenia zagrożeń i ich skutków
	telefoniczne i radiowe na terenach eksponowanych widokowo (tereny użytkowane rolniczo)			wykonaniu analiz krajobrazowych.
11	Zarastanie krajobrazów otwartych, nieużytków. Brak użytkowania terenów rolniczych sprzyjający naturalnej sukcesji naturalnych i półnaturalnych zbiorowisk leśnych. Zaburzenia ekspozycji widokowej wewnątrz krajobrazowych	8	Koło, Taraska	1. Opracowanie studiów krajobrazowo-kulturowych wsi zlokalizowanych w enklawach leśnych. 2. Uwzględnienie walorów fizjonomicznych i kulturowych w polityce przestrzennej gmin, poprzez wprowadzanie stref z zakazem zalesiania. 3. Promowanie rolniczego wykorzystania gruntów
	Monotypizacja upraw, zanikanie charakterystycznego przestrzennego układu pól, zadrzewień oraz miedz, w postaci szachownicy pól, układu łąkowego, niwowego itp., stanowiącego wyróżnik regionu - tekstury i faktury krajobrazu	8	Koło, Taraska	1. Promowanie prośrodowiskowych programów sprzyjających tradycyjnym uprawom. 2. Promowanie wprowadzania zadrzewień śródpolnych poprawiających warunki klimatyczno-wilgotnościowe, łączność ekologiczną, a jednocześnie ograniczających ujednolicanie krajobrazu wiejskiego.
12	Naturalne procesy sukcesyjne w dolinach rzek na siedliskach łąk (szczególnie na glebach wilgotnych) i muraw prowadzące do zmian w strukturze i fizjonomii krajobrazu (sukcesja krzewów i drzew). Zaburzenia przedpoli ekspozycji widokowej	8	dolina Pilicy – obszary użytków zielonych	1. Promowanie i realizacja działań (np. wypas) mających na celu przeciwdziałanie sukcesji drzew na terenach przedpoli ekspozycji widokowej 2. Pozyskiwanie środków finansowania zewnętrznego na realizację programów przywracających naturalny stan siedliskom
13	Zarastanie i zmiany w strukturze gatunkowej muraw kserotermicznych	11	Podklasztorze, dolina Radońki	1. Promowanie i realizacja działań z zakresu ochrony czynnej (np. wypas, karczowanie). 2. Pozyskiwanie środków finansowania zewnętrznego na realizację programów przywracających naturalny stan siedliskom

Lp.	Charakterystyka i źródła zagrożenia	Bonitacja zagrożenia*	Miejsce występowania w obrębie Parku	Możliwe sposoby eliminacji lub ograniczenia zagrożeń i ich skutków
14	Spadek poziomu wód gruntowych prowadzący do zmian w strukturze gatunkowej zbiorowisk leśnych (wypadanie jodły, zmniejszanie się zasięgu wiąza, choroby dębów, itp.)	8	Tereny leśne Parku	Kształtowanie polityki przestrzennej terenów w zlewni rzek w poszanowaniu gospodarki wodami opadowymi (m.in. poprzez maksymalizację wskaźników powierzchni biologicznej terenów zainwestowania, zakaz zabudowy na terenach zalewowych)
15	Ogławianie i drastyczne, często nieodpowiednie przycinanie drzew przydrożnych, w tym drzew pomnikowych	8	Obszary zabudowy wiejskiej, Pomnik przyrody: aleja drzew (wierzby) w Kol. Ręczno	Realizacja działań z zakresu pielęgnacji drzew po konsultacjach dendrologicznych, przyrodniczych i (w razie potrzeby) konserwatorskich
16	Antropogeniczne przekształcenia rzeźby terenu, np. wysokich skarp dolin, wąwozów, parowów. Źródłem zagrożenia jest presja turystyczna oraz lokalizacja zabudowy mieszkaniowej w sąsiedztwie rzek i Zalewu	9	Dąbrowa nad Czarną, Szarbsko, Barkowice	1. Ograniczenia wkraczania zabudowy, elementów zagospodarowania terenu oraz zmiany rzeźby terenu poprzez narzędzia planistyczne (zapisy mpzp). 2. Nadzór budowlany – kontrola inwestycji budowlanych celem weryfikacji realizacji zgodnie z przepisami, zezwoleniami oraz zgodnie z ustaleniami mpzp 3. Kontrola ruchu turystycznego na obszarach wrażliwych przyrodniczo, a nie przystosowanych dla rozwoju tej funkcji.
17	Brak ochrony prawnej obiektu (zabytkowa stara zabudowa drewniana nie objęta wpisem do ewidencji. Brak kart ewidencyjnych zabytków	4	Barkowice Mokre	Uzupełnienie dokumentacji ewidencyjnej (karty zabytków, gminne ewidencje zabytków). Stały nadzór, wprowadzenie społecznych opiekunów zabytków.
18	Składowiska odpadów - dzikie wysypiska śmieci w suchych dolinach i parowach.	4	Przykładowo: Barkowice, Barkowice Mokre	1. Usuwanie dzikich wysypisk 2. Monitorowanie miejsc najczęściej zanieczyszczanych 3. Współpraca z urzędami gmin w sprawie ustalenia sprawców i nałożenia kar 4. Egzekwowanie prawa Kodeksu wykroczeń dotyczącego zanieczyszczania lasu;

Lp.	Charakterystyka i źródła zagrożenia	Bonitacja zagrożenia*	Miejsce występowania w obrębie Parku	Możliwe sposoby eliminacji lub ograniczenia zagrożeń i ich skutków
				5. Edukacja w zakresie zagrożeń spowodowanych zanieczyszczaniem środowiska przyrodniczego
19	Nadmierna eksploatacja rzeki Pilicy i Zbiornika Sulejowskiego przez ruch wodny (kajaki, łodzie, motorówki, jachty) oraz stref brzegowych (wypoczynek na plaży, brzegu rzeki)	12	Rzeka Pilica, Zalew Sulejowski	1. Kanalizacja ruchu turystycznego – wyznaczenie stref możliwego rozwoju funkcji turystyczno-rekreacyjnej, wprowadzenie odpowiednie infrastruktury, celem „odciążenia” pozostałych miejsc o największych walorach przyrodniczo-krajobrazowych 2. Ustanowienie form ochrony przyrody najcenniejszych fragmentów doliny Pilicy, które ograniczyłyby wykorzystanie turystyczne rzeki.
20	Zaśmiecenie koryta i brzegów rzeki Pilica oraz Zbiornika Sulejowskiego odpadami komunalnymi i budowlanymi	8	Rzeka Pilica, Zalew Sulejowski	1. Egzekwowanie prawa dotyczącego składowania i pozbywania się odpadów – kontrole urzędnicze. 2. Edukacja społeczeństwa.
21	Zanieczyszczenia wód powierzchniowych i podziemnych (źródła punktowe i rozproszone)	11	Rzeki, Zalew Sulejowski	1. Działania na rzecz kanalizacji terenów zabudowy, w tym kontrole zabudowy letniskowej i rekreacyjnej w tym zakresie. 2. Dopuszczenie do realizacji zabudowy jedynie w oparciu o mzp oraz w oparciu o projekty budowlane określające w sposób oczywisty sposób odprowadzania ścieków. 3. Edukacja społeczeństwa. Promowanie prośrodowiskowych rozwiązań.
22	Niska świadomość społeczna w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego, historycznych i krajobrazowych Parku.	8	Cały obszar Parku	Stworzenie oferty edukacyjnej, organizowanie warsztatów i zajęć przez samorządy i organizacje pozarządowe mających na celu podniesienie świadomości o zasobach kulturowych Parku. Opracowanie broszur i materiałów internetowych popularyzujących wiedzę o Parku.

* Zagrożenia oceniono stosując skalę bonitacji zagrożeń T.J. Chmielewskiego (2014) według przyjętej skali:

0 – brak zagrożeń

7 – zagrożenia istniejące, umiarkowane, o słabnącym natężeniu

1 – zagrożenia potencjalne, niewielkie	8 – zagrożenia istniejące, umiarkowane, względnie stałe
2 – zagrożenia potencjalne, umiarkowane	9 – zagrożenia istniejące, umiarkowane, o narastającym natężeniu
3 – zagrożenia potencjalne, duże,	10 – zagrożenia istniejące, duże, o słabnącym natężeniu
4 – zagrożenia istniejące, niewielkie, o słabnącym natężeniu	11 – zagrożenia istniejące, duże, względnie stałe
5 – zagrożenia istniejące, niewielkie, względnie stałe,	12 – zagrożenia istniejące, duże, o narastającym natężeniu
6 – zagrożenia istniejące, niewielkie, o narastającym natężeniu	? – zagrożenie trudne do oceny

5.2. Charakterystyka oraz źródła zagrożeń zewnętrznych oraz możliwe sposoby ich eliminacji lub ograniczenia

Największe zewnętrzne zagrożenia dla ochrony walorów krajobrazowych Parku wynikają, podobnie jak w przypadku zagrożeń wewnętrznych, przede wszystkim z dużej presji zabudowy lotniskowej, mieszkaniowej, nadmiernej presji turystyczno-rekreacyjnej oraz wprowadzania elementów infrastruktury technicznej (w tym energetycznej).

Tab. 15 Charakterystyka oraz źródła zagrożeń zewnętrznych oraz możliwe sposoby ich eliminacji lub ograniczenia.

Lp.	Charakterystyka i źródła zagrożenia	Bonitacja zagrożenia*	Miejsce występowania w obrębie Parku	Możliwe sposoby eliminacji lub ograniczenia zagrożeń i ich skutków
1	Wady systemu prawnego, w tym słabości narzędzi z zakresu ochrony przyrody oraz niedoskonałości systemu planowania przestrzennego (obecnie przechodzącego reformę)	3	Cały obszar Parku	1. Współpraca z samorządami (władzami gmin) w zakresie polityki przestrzennej opracowywanej w ramach planów ogólnych. 2. Wyznaczenie stref ochrony krajobrazów dla najcenniejszych obszarów.
2	Nadmierna presja inwestycyjna w otulinie Parku – rozwój nowej zabudowy lotniskowej i mieszkaniowej. Konsekwencją takich zmian będzie większa antropopresja i obciążenie turystyczne obszaru Parku	2	Otulina Parku	1. Realizowanie nowej zabudowy jedynie w oparciu o miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Ustanowienie w mpzp stref wyłączonych z lokalizacji zabudowy.
3	Nadmierny rozwój bazy turystyczno-rekreacyjnej, którego konsekwencją będzie wzmożona presja turystyczno-rekreacyjna	3	Otulina Parku	Kształtowanie kierunków rozwoju i polityki przestrzennej gmin w poszanowaniu największych walorów przyrodniczych.
4	Lokalizacja wysokościowych dominant przestrzennych – maszty telefoniczne i radiowe	6	Miejscowości zlokalizowane w otulinie, sąsiadujące z Parkiem	Brak możliwości eliminacji zapisami planu ochrony. Możliwość ograniczenia odpowiednimi zapisami w mpzp
5	Zmiany klimatyczne prowadzące m.in. do spadku poziomu wód gruntowych i	3	Cały Park	Zmniejszenie skutków tego zjawiska wymaga wielopłaszczyznowych działań

	podziemnych, zmniejszania zasobów wodnych siedlisk, przekształceń zbiorowisk roślinnych.			na różnych szczeblach (lokalnym, regionalnym, krajowym, ogólnopolskim)
--	--	--	--	--

* Skalę bonitacji zagrożenia opisano pod tabelą z zagrożeniami wewnętrznymi

Część IB

Charakterystyka i diagnoza stanu dziedzictwa kulturowego

6. OCENA DOTYCHCZASOWEGO STANU ROZPOZNANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

6.1. Ogólna charakterystyka stanu wiedzy w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego

Stan wiedzy o walorach dziedzictwa kulturowego Sulejowskiego Parku Krajobrazowego jest stosunkowo dobry i na potrzeby sporządzenia niniejszego Operatu wystarczający. Duża część publikacji i materiałów naukowych i popularnonaukowych o dolinie rzeki Pilicy w jej środkowym biegu dotyczy zasobów dziedzictwa kulturowego zarówno w sferze materialnej jak i niematerialnej.

Wiedza o poszczególnych elementach i aspektach dziedzictwa kulturowego Parku jest zawarta w różnych opracowaniach wydawanych od końca XIX w. aż do lat obecnych. Począwszy od końca II wojny światowej prowadzone są rejestry zabytków - będące w zasobach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi. Również od końca lat 40. XX w. prowadzono badania terenowe inwentaryzujące zabytki omawianego terenu – efekty tychże badań zawarte zostały w serii wydawniczej „Katalog zabytków sztuki w Polsce” (powiaty piotrkowski, radomszczański, opoczyński i konecki).

Do zwiększenia stanu wiedzy na omawianym terenie przyczyniły się badania pracowników Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Badania te dotyczyły szeroko pojętej antropologii kulturowej oraz archeologii i historii sztuki.

6.2. Zestawienie dostępnego piśmiennictwa oraz ocena zasobów informacji pod kątem ich przydatności do potrzeb Operatu

Wybrane i najważniejsze pozycje piśmiennictwa, które wykorzystano do sporządzenia diagnozy ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego Parku zawarto w Tab.16.

Tab. 16 Zestawienie dostępnej literatury z analizą jej przydatności na potrzeby Operatu ochrony walorów dziedzictwa kulturowego Sulejowskiego Parku Krajobrazowego

L.p.	Dane bibliograficzne	Komentarz
1.	Arkuszyński A., Kępińska-Bazylewicz H., Kopa M. 2001. Dzieje „25 pp Armii Krajowej”. Łódź	Miejsca pamięci narodowej na terenie Parku, historia współczesna omawianego terenu /II wojna światowa/
2.	Arnold T., 1927. Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski piastowskiej. Atlas historyczny Polski, t. 2, Kraków	Starożytność i średniowiecze na terenie Parku
3.	Augustyniak J., 2005. Cysterskie opactwo w Sulejowie. Łódź	Badania i opis najważniejszego zabytku w Parku – Opactwa Cystersów w Sulejowie
4.	Augustyniak J., 2014. Średniowieczne przeprawy przez Pilicę i ich obrona. Łódź	Badania nad archeologią i historią regionu, w tym terenów Parku
5.	Bajerowski J., Wypych P., 2023. Carskie przesiedlenia. Przesiedlone wsie Puszczy Pilickiej XIX/XX w. Piotrków Trybunalski.	Zmiany w sieci osadniczej Parku
6.	Baranowski B., 1971. Kultura ludowa w XVII i XVIII w. na ziemiach Polski Środkowej. Wydawnictwo Łódzkie.	Aspekty etnografii i etnologii na terenie Parku
7.	Białkowski A., Wypych P., 2008. Mapa folkloru województwa łódzkiego. Łódź.	Folklor na terenie Parku

8.	Biuro Planowania Regionalnego Województwa Łódzkiego. Audyt krajobrazowy województwa łódzkiego. 2025	Informacje o krajobrazach priorytetowych – podstawowe wiadomości o zasobach kulturowych krajobrazów Parku i otuliny
9.	Błaszczak Z. 2000. Archeologiczne Zdjęcie Polski w województwie piotrkowskim. Katalog stanowisk. Piotrków Trybunalski.	Informacje o stanowiskach archeologicznych na terenie Parku i otuliny
10.	Bogdanowski J., 1976. Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk	Metody analiz krajobrazowych w tym obiektów kultury. Możliwość zastosowania metody w ocenie walorów krajobrazowych SuPK
11.	Burzyński I. (red.). 1996. Parki krajobrazowe Ziemi Piotrkowskiej. Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych. Moszczenica. ss. 166	Historia i walory Parku
12.	Burzyński I., Ojrzyska G., Wypych P. 2010. Pomniki przyrody województwa łódzkiego wczoraj, dziś, jutro. Piotrkowskie Stowarzyszenie Rozwoju, Promocji i Integracji Europejskiej - EURO-CENTRUM. Piotrków Tryb.	Pomniki przyrody Parku
13.	Czas mija - pomniki pozostają. Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie łódzkim na lata 2008-2011. 2008., BPPWŁ, Urząd Marszałkowski w Łodzi	Ogólna charakterystyka dziedzictwa kulturowego Parku
14.	Dekowski J. P., 1933. Tomaszów i okolice. Tomaszów Mazowiecki	Ogólna charakterystyka dziedzictwa kulturowego w północnej części Parku
15.	Dekowski J. P., 1938. Powstanie styczniowe 1863-1864 w Tomaszowie Mazowieckim i sąsiednich powiatach. Tomaszów Mazowiecki	Wydarzenia historyczne z terenu Parku
16.	Dekowski J. P., 1935. Opoczyńskie Smardzewice. Nakład własny	Ogólna charakterystyka dziedzictwa kulturowego w północnej części Parku
17.	Dekowski J. P., 1954. Atlas polskich strojów ludowych. Strój piotrkowski. PTL Wrocław	Folklor Parku
18.	Dekowski J.P., 1963. Stan badań i problematyka badań nad obrzędowością ludową środkowego dorzecza Pilicy, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, t. 5, s. 75–99.	Badania etnograficzne na terenie Parku
19.	Dekowski J.P., 1964. Stań badań nad kulturą ludową środkowego dorzecza Pilicy, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, t. 6, s. 69–85.	Badania etnograficzne na terenie Parku
20.	Demel M., Lityński M., Helman B. 2015. Pilica szlak wielu możliwości. Stowarzyszenie Dolina Pilicy. Tomaszów Maz.	Walory turystyczne i kulturowe doliny Pilicy
21.	Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, 2004, Dziennik Ustaw Nr 14, Poz. 98, s. 564-576	Akt prawny o znaczeniu ogólnokrajowym, odnoszący się do zasad kształtowania krajobrazu
22.	Gąsior M., Orzyński J., Ratajski M. 2008. Piotrków Trybunalski i okolice. Przewodnik turystyczny. Piotrków Trybunalski - Łódź	Walory turystyczne Parku

23.	Geoportal Województwa Łódzkiego	Opracowania kartograficzne, ortofotomapy, mapy historyczne – możliwość oceny przekształceń w krajobrazie historycznym
24.	Głosek M. 1998. Dwór murowany w Bąkowej Górze. Łódź	Informacje historyczne na temat dworu. Walory zabytkowe i architektoniczne
25.	Gmina Aleksandrów pomiędzy Pilicą a Czarną. Mapa skala 1:25000. Wydawnictwo Stowarzyszenie Centrum Wspierania Inicjatyw. Sławno	Opracowanie kartograficzne. Lokalizacja głównych walorów krajobrazowych i kulturowych oraz punktów widokowych
26.	Goździk J. 1982. Środowisko przyrodnicze osadnictwa Średniowiecznego okolicy Rozpry. Prace i materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. seria archaologiczna nr 29. s: 129 - 151	Historia i ślady dawnego osadnictwa w okolicach Rozpry
27.	Grabowski J., 1967. Sztuka Ludowa – formy i regiony w Polsce. Arkady	Opisy podziału regionów etnograficznych. Możliwość zastosowania w opisie etnografii Parku
28.	Helman B. (red.). 2018. Skarby Doliny Pilicy - twórczość, rękodzieło, folklor. Stowarzyszenie Doliny Pilicy. Tomaszów Maz.	Walory kulturowe Parku
29.	Jagielska E., Kulesza-Szerniewicz E., Makowska B., Stieler E., Welc-Jedrzejska J. 2011. Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych. Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa	Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego
30.	Łoziński J. Z (red.) 1953. Katalog zabytków sztuki w Polsce, red., t. 2, z. 7, Powiat piotrkowski, Warszawa	Zabytki Parku
31.	Łoziński J. Z (red.) 1953. Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 2, z. 9, Powiat rawsko-mazowiecki, Warszawa	Zabytki Parku
32.	Łoziński J. Z (red.) 1958. Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 3, z. 5, Powiat konecki, Warszawa	Zabytki Parku
33.	Łoziński J. Z (red.) 1958. Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 3, z. 8, Powiat opoczyński, Warszawa	Zabytki Parku
34.	Kobalczyk A. 1998. Krajobrazy znad Pilicy. Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych. Moszczenica	Walory krajobrazowe Parku. Fotografie krajobrazów – możliwość dla oceny przekształceń
35.	Kobalczyk A., 1998. Gawędy znad modrych wód. Piotrków Trybunalski	Walory kulturowe i historyczne Parku
36.	Kucharska J. 1979. Kultura ludowa (w:) Stankiewicz Z., red., Województwo piotrkowskie – monografia regionalna, wyd. U.Ł.	Walory kulturowe na terenie Parku
37.	Kurowski J. K. 1999. Problemy ochrony walorów turystycznych w parkach krajobrazowych na przykładzie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego (w:) Wnuk Z.	Ochrona dziedzictwa kulturowego na terenie Parku

	(red.). Turystyka w parkach krajobrazowych. Wyższa Szkoła Pedagogiczna. Rzeszów: 93 -96	
38.	Kurowski J., K. (red). 1998. Sulejowski Park Krajobrazowy. Zespół Nadpiliczych Parków Krajobrazowych. Moszczenica. s. 183	Monografia Parku
39.	Kurowski J., K. 2012. Sulejowski Park Krajobrazowy. Zespół Nadpiliczych Parków Krajobrazowych. Moszczenica. s. 96	Monografia Parku
40.	Kurowski J.K, Wypych P. 2014. Sulejowski Park Krajobrazowy 20.lecie utworzenia parku 1994-2014. Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego. Łódź	Historia i walory Parku. Fotografie Parku – możliwość oceny przekształceń krajobrazowych
41.	Kurowski J.K. (red.) 1995. Sulejowski Park Krajobrazowy (informator przyrodniczo-krajoznawczy). Zarząd P.K. Piotrków Trybunalski. ss. 96	Informacje o najważniejszych walorach przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych Parku
42.	Kurowski J.K., 2003, Dolina Pilicy - województwo łódzkie. Informator przyrodniczo-turystyczny, Zespół nadpiliczych parków Krajobrazowych, Moszczenica	Omówienie najważniejszych dziedzictwa kulturowego i przyrodniczo-turystycznych Doliny Pilicy
43.	Krajewska J., 1956. Atlas polskich strojów ludowych. Strój opoczyński. PTL Wrocław	Folklor Parku
44.	Lechowa I., 1976. Rozwój i problematyka badań na obszarze Polski środkowej, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i etnograficznego w Łodzi”, Seria Etnograficzna, nr 19, Łódź, s. 40-52.	Stań badań etnograficznych, m.in. w dolinie środkowej Pilicy
45.	Liberska-Marinow B.M., 1984-85. Dawna rzeźba i malarstwo ludowe Polski środkowej, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Etnograficzna, nr 25, s. 5-193.	Stan zachowania rzeźby i malarstwa ludowego m.in. na terenie Parku
46.	Machlański P., Podolska J., Stańczak T., b.r.w., Spacerownik po regionie czyli szlakiem zamków w województwie łódzkim, Biblioteka gazety Wyborczej	Charakterystyka najważniejszych zamków w regionie łódzkim, m.in. w Wolborzu
47.	Machaliński P., 2009, Rys historyczny obecnego województwa łódzkiego i po okresie staropolskim, [w:] Województwo łódzkie 1919-2009 studia i materiały, red K. Badziak. Łódź s. 19-35.	Opis prowincji i historycznych podziałów terytorialnych Parku
48.	Mapy historyczne – Mapster. (http://igrek.amzp.pl/)	Analizy układu osiedleńczego, ruralistyki,
49.	Milecka M., Różańska A. 2010. Pilczańskie parki krajobrazowe – idea ochrony a praktyka. Czasopismo Architektura Krajobrazu. 1/2010, s. 4-10	Walory przyrodnicze i krajobrazowe Parku oraz ich zagrożenia. Przekształcenia krajobrazu doliny rzeki Pilicy
50.	Misińska M., 1962. Tradycyjny spław drewna w Polsce. Prace i materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria etnograficzna Nr 6. Łódź	Aspekty spławu drewna rzeką Pilicą
51.	Nowakowski T. 1993. Przedbórz i okolice. Biblioteka Piotrkowska, Piotrków Trybunalski	Opis tras i obiektów historycznych na terenie Parku

52.	Plan ochrony Sulejowskiego Parku Krajobrazowego. 2006. Dyrekcja Nadpilicznych Parków Krajobrazowych, Moszczenica	Diagnoza stanu Sulejowskiego PK z roku 2006
53.	Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego	Opisane uwarunkowania rozwoju przestrzennego województwa łódzkiego w kontekście zagospodarowania przestrzennego i zmian w krajobrazie oraz cele strategiczne w tym zakresie
54.	Rawita-Witanowski M., 1933. Ilustrowane okolice Piotrkowa, Piotrków Trybunalski.	Opis zabytków i historycznych miejsc w Parku
55.	Rawita-Witanowski M., 1910. Przewodnik po dawnym opactwie cystersów w Sulejowie, Piotrków Tryb.	Opis zabytków i historycznych miejsc w Parku
56.	Rawita-Witanowski M., 1924. Pomnik zwycięstwa beresteckiego pod Witowem, [w:] „Dzień Trybunalski”, R. I: nr 116, s. 3.	Opis zabytku
57.	Rejestr Zabytków Łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Stan na rok 2025	Opis zabytków – karty zabytków ruchomych i nieruchomych
58.	Rozporządzenia Wojewody Piotrkowskiego Nr 3/94 z dnia 21 lipca 1994 r. (Dz.U. Nr 22, poz. 136)	Akt prawny
59.	Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 roku w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i składników przyrody (Dz. U. z 2005 r. Nr 94, poz. 794)	Akt prawny
60.	Rozporządzenie Nr 24/2006 Wojewody Łódzkiego z dnia 03 lipca 2006 r. w sprawie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego	Akt prawny
61.	Seweryn T., 1926. O Chrystusie Frasobliwym. Figurki–legendy–świętkarze, Kraków	Sztuka ludowa spotykana na terenie Parku
62.	Seweryn T., 1958. Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce, Warszawa	Mała architektura sakralna
63.	Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030. Biuro Planowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego w Łodzi	Strategia rozwoju woj. łódzkiego
64.	Strategie rozwoju gmin i powiatów położonych w SuPK	Dokumenty przydatne na poziomie ustalenia celów strategicznych SuPK, w nawiązaniu do celów rozwoju społeczno-gospodarczego gmin m.in. w zakresie turystyki i rekreacji
65.	Studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin położonych w SuPK	Dokumenty przydatne dla diagnozy i projektu kształtowania zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego SuPK w zakresie zgodności z polityką przestrzenną gmin w tym zakresie
66.	Sulejowski Park Krajobrazowy. Mapa przyrodniczo-turystyczna, skala 1:50000, ZSuPK, Łódź 2023	Opracowanie kartograficzne, mapa Parku

67.	Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (Dz. U. z 2024 r. poz. 1478, 1940)	Akt prawny
68.	Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	Akt prawny
69.	Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury.	Akt prawny
70.	Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j. Dz. U. 2015 poz. 199	Akt prawny
71.	Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 1990 nr 16 poz. 95 z późn. zmianami)	Akt prawny
72.	Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2015 poz. 1445)	Akt prawny
73.	Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (t. j. Dz. U. 2013 poz. 1409	Akt prawny
74.	Wężyk M., Kołucki Z., Dziubecki Z. 2000. Pilica piękno zagrożone. Centrum Edukacji Ekologicznej, Kultury i Ochrony Środowiska. Piotrków Tryb., ss.120	Fotografie Parku. Walory przyrodnicze i krajobrazowe parków, zagrożenia dla przyrody Nadpilicza
75.	Wieczorek K., 2008. Nasza tradycja – obrzędy i zwyczaje w powiecie piotrkowskim. Lubiaszów	Opis obrzędów i zwyczajów na terenie Parku
76.	Wieczorek K., 2006 Tom I, Tom II Saga Młyn na Stawkach	Opisy życia codziennego w Nadpiliczu
77.	Wiśniewski J.,1913. Dekanat opoczyński. Radom	Opisy zabytków sakralnych
78.	Wiśniewski J., 1913. Dekanat konecki. Radom	Opisy zabytków sakralnych
79.	Wnuk Z., Olaczek R. 1995. Ochrona przyrody w województwie piotrkowskim. Zarząd Parków Krajobrazowych. Piotrków Trybunalski. ss.48	Formy ochrony przyrody w Parku
80.	Wojciechowska J. 1998. Kolonizacja turystyczna terenów nadpilicznych. ŁTN. 26	Współczesne osadnictwo na terenie Parku
81.	Wypych P.2001. Kapliczki i krzyże znad Pilicy. CEE, KiOŚŚ w Piotrkowie, ZNPK w Moszczenicy	Walory kulturowe
82.	Wypych P. 2024. Krajobraz terenów rolniczych. [w:] Zachowanie bioróżnorodności i ochrona wód w krajobrazie rolniczym. Materiały szkoleniowe	Rola zadrzewień śródpolnych w krajobrazie. Ogólna charakterystyka elementów krajobrazu wiejskiego
83.	Wypych P.2020. Kapliczki krzyże i figury przydrożne województwa łódzkiego. Łódź	Walory kulturowe
84.	Zalew Sulejowski, Spała i Tomaszów w Dolinie Pilicy. 2012. Starostwo Powiatowe w Tomaszowie Mazowieckim, Tomaszów Mazowiecki.	Informator turystyczny, mapa
85.	Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego. Informator przyrodniczo-turystyczny. 2016. Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego, Łódź, ss.: 86	Informator nt. Parku

7. OGÓLNE UWARUNKOWANIA OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W PARKU

7.1. Uwarunkowania prawa powszechnego i miejscowego

Podstawowe uwarunkowania prawne, mające znaczenie dla ochrony dziedzictwa kulturowego w Sulejowskim Parku Krajobrazowym wynikają z powszechnie obowiązujących ustaw i aktów wykonawczych oraz prawa międzynarodowego. W szczególności należą do nich:

- Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury – określa prawne podstawy ochrony dóbr kultury, definicję pojęć, przepisy karne oraz organizację ochrony w naszym kraju – „dobrem kultury w rozumieniu ustawy jest każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną”. Ustawa została ona uchylona w momencie wejścia w życie, w listopadzie 2003 r., Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Rozporządzenia wydane do ww. ustawy, w tym:
 - Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 poz. 56);
 - Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2021 poz. 81).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (Dz. U. z 2004 r. nr 92, poz. 880 z późniejszymi zmianami) wraz z przepisami wykonawczymi, w tym m.in. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 roku w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i składników przyrody (Dz. U. Nr 94, poz. 794) – reguluje m.in. zasady ustanawiania i określania zakazów obowiązujących dla obiektów i obszarów chronionych, w tym parków krajobrazowych; Ustawa porusza również przepisy określające m. in. kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew, na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j. Dz. U. 2015 poz. 199). Ustawa, określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa, mówi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;

- Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 1990 nr 16 poz. 95 z późn. zmianami) wraz z przepisami wykonawczymi – między innymi określa zadania własne gminy, w tym te związane z kulturą i zabytkami.
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2015 poz. 1445) - zostały tu określone zadania publiczne powiatu o charakterze ponadgminnym. Art. 4 ust. 1, punkt 7 nakłada na powiat zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j. Dz. U. 2014 poz. 518). W rozumieniu ustawy, celem publicznym jest między innymi: opieka nad nieruchomościami, stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa między innymi postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach – ustawa reguluje ich **funkcjonowanie, zadania, tworzenie i nadzór**. Określa cel istnienia muzeum (ochrona dziedzictwa), zasady gromadzenia, opracowywania i udostępniania zbiorów, a także reguluje kwestie związane z **ochroną prawną zabytków**.
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (t. j. Dz. U. 2013 poz. 1409). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbioru obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U. 2015 poz. 774 z późn. zmianami) wraz z przepisami wykonawczymi – reguluje między innymi zagadnienia związane z audytem krajobrazowym województwa;
- Agenda 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju, przyjęta przez zgromadzenie ogólne ONZ w dniu 25 września 2015 r.
- Karta Wenecka z 1964 roku - **Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych**. Została przyjęta w Wenecji na II Międzynarodowym Kongresie Architektów i Techników Zabytków, określając międzynarodowe zasady dotyczące konserwacji, restauracji i ochrony zabytkowej architektury.
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji. (Dz. U. z dnia 30 września 1976 r.). Konwencja UNESCO z 1972 roku to międzynarodowy akt prawny mający na celu ochronę i zachowanie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego o wyjątkowej, powszechnej wartości dla obecnych i przyszłych pokoleń. Zobowiązuje państwa-sygnatariuszy do identyfikacji, ochrony i przekazywania tego dziedzictwa, a także wspiera współpracę międzynarodową w tej dziedzinie.
- Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. – zawiera wiele ustępów poświęconych dziedzictwu kulturowemu zawartemu w krajobrazie – „Świadomi, że krajobraz przyczynia się do tworzenia kultur lokalnych oraz że jest on podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, przyczyniając się do dobrobytu ludzi i konsolidacji europejskiej tożsamości”.

- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r.
- Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z dnia 9 października 1996 r.)
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy, Grenada, 3 października 1985 roku (European Treaty Series (ETS)/Série des traités européens (STE) Nr 121, Dz. U. z 2012 r. poz. 210).
- Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106);
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz. U. z 2011 r. Nr 172, poz. 1018).

Podstawowym dokumentem miejscowym, regulującym aktualnie zagadnienia gospodarowania w granicach Sulejowskiego Parku Krajobrazowego jest Uchwała nr XLVII/614/18 Sejmiku Województwa Łódzkiego z dnia 27 lutego 2018 r. w sprawie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego (poz. 1342). Uchwała reguluje kwestie związane z dziedzictwem kulturowym i krajobrazem kulturowym na obszarze Parku, w szczególności w następujących zapisach:

- w § 2. szczególne cele ochrony Parku obejmują:

6) dla ochrony walorów krajobrazowych i kulturowych:

- ochrona terenów o wybitnych walorach krajobrazowych, w szczególności

krajobrazów rzecznych środkowego odcinka Pilicy, Czarnej Malenieckiej, ujściowego odcinka Łuciąży,

- ochrona rolniczych krajobrazów otwartych, tj. pól uprawnych z tradycyjnym układem miedz, łąk, pastwisk, zarośli i zadrzewień śródpolnych,
 - ochrona historycznego krajobrazu kulturowego o unikatowych wartościach wokół średniowiecznego Opactwa Cystersów w Sulejowie,
 - ochrona zabytków kultury materialnej, w tym charakterystycznych kapliczek, krzyży przydrożnych, stanowiących osobliwość Nadpilicza, miejsc pamięci narodowej, śladów historii regionu,
 - zachowanie charakterystycznych cech tradycyjnej architektury wiejskiej, lokalnych tradycji i zachowanych elementów kultury niematerialnej,
 - ochrona historycznych układów przestrzennych,
 - ochrona istniejących stanowisk archeologicznych, miejsc koncentracji oraz potencjalnego występowania stanowisk archeologicznych,
 - kształtowanie harmonijnego krajobrazu współczesnego,
 - ochrona przed eksploatacją surowców naturalnych;
 - ochrona najatrakcyjniejszych terenów turystycznych przed niewłaściwym zagospodarowaniem (obszary leśne, obrzeża Zbiornika Sulejowskiego, dolina Pilicy),
 - rozwój pożądanых form rekreacji – turystyki kwalifikowanej.
- § 3. 1. W Parku wprowadza się następujące zakazy - mowa jest o zakazach obejmujących działalność człowieka, która bezpośrednio i pośrednio wpływa na dobrostan dziedzictwa kulturowego Parku.:

- 1) realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko;
 - 2) umyślnego zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia ich nor, legowisk, innych schronień i miejsc rozrodu oraz tarlisk i złożonej ikry, z wyjątkiem amatorskiego połowu ryb oraz wykonywania czynności w ramach racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej, rybackiej i łowieckiej;
 - 3) likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych, jeżeli nie wynikają z potrzeby ochrony przeciwpowodziowej lub zapewnienia bezpieczeństwa ruchu drogowego lub wodnego lub budowy, odbudowy, utrzymania, remontów lub naprawy urządzeń wodnych;
 - 4) pozyskiwania do celów gospodarczych skał, w tym torfu, oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt, a także minerałów;
 - 5) wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu, z wyjątkiem prac związanych z zabezpieczeniem przeciwpowodziowym, przeciwsuwiskowym lub budową, odbudową, utrzymaniem, remontem lub naprawą urządzeń wodnych;
 - 6) dokonywania zmian stosunków wodnych, jeżeli zmiany te nie służą ochronie przyrody lub racjonalnej gospodarce rolnej, leśnej, wodnej lub rybackiej;
 - 7) budowania nowych obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od:
 - a) linii brzegów rzek, jezior i innych naturalnych zbiorników wodnych,
 - b) zasięgu lustra wody w sztucznych zbiornikach wodnych usytuowanych na wodach płynących przy normalnym poziomie piętrzenia określonym w pozwoleniu wodnoprawnym, o którym mowa w art. 389 pkt 1 ustawy z dnia 20 lipca 2017 r. – Prawo wodne – z wyjątkiem obiektów służących turystyce wodnej, gospodarce wodnej lub rybackiej;
 - 8) likwidowania, zasypywania i przekształcania zbiorników wodnych, starorzeczy oraz obszarów wodno-błotnych;
 - 9) wylewania gnojowicy, z wyjątkiem nawożenia własnych gruntów rolnych;
 - 10) prowadzenia chowu i hodowli zwierząt metodą bezściółkową;
 - 11) utrzymywania otwartych rowów ściekowych i zbiorników ściekowych;
 - 12) organizowania rajdów motorowych i samochodowych;
 - 13) używania łodzi motorowych i innego sprzętu motorowego na otwartych zbiornikach wodnych.
2. Zakaz, o którym mowa w ust. 1 pkt 3, nie dotyczy: 1) zadrzewień na obszarach przeznaczonych pod zabudowę w obowiązujących miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin.

7.2. Uwarunkowania wynikające z dokumentów strategicznych i planistycznych woj. łódzkiego i innych dokumentów ponadlokalnych

Do grupy dokumentów strategicznych i planistycznych województwa łódzkiego - chroniących i promujących dziedzictwo kulturowe na obszarze Parku należy zaliczyć przede wszystkim obowiązujące strategie rozwoju województwa i powiatów, plany zagospodarowania dla województwa, powiatów i miast oraz audyt krajobrazowy dla województwa łódzkiego. W dokumentach tych znajdują się odpowiednie zapisy chroniące dziedzictwo kulturowe.

7.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030

Najważniejszym dokumentem samorządu województwa łódzkiego, określającym projekty i cele polityki regionalnej w wymiarze gospodarczym, społecznym i przestrzennym (w tym dziedzictwa kulturowego) jest **Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030** (SRWŁ 2030), przyjęta przez Sejmik Województwa Łódzkiego 6 maja 2021 r. 25 marca 2025 r. Zarząd Województwa Łódzkiego uchwałą nr 359/25 przyjął tenże projekt aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030 - który dostosowuje obowiązujący dokument do aktualnych wymogów prawnych. Ważniejsze zapisy z niniejszego dokumentu wpływające na dziedzictwo kulturowe Sulejowski ego Parku Krajobrazowego:

- Dziedzictwo kulturowe wyzwania: degradacja układów i struktur funkcjonalno-przestrzennych w ośrodkach historycznych – „zachowaną spuściznę kulturową województwa cechuje różnorodność, wynikająca przede wszystkim z wielokulturowych tradycji historycznych. Najpełniejszy obraz zasobu przedstawia wojewódzka ewidencja zabytków nieruchomych (WEZ), której stan na 2024 r. liczył 7 549 pozycji. Pod względem ilościowym zasób lokuje Łódzkie na 13. pozycji w skali kraju. W rejestrze zabytków nieruchomych znajdowało się ponad 2 800 obiektów i obszarów”.
- Obszary i obiekty wyróżniające się krajobrazowo w województwie i Polsce – „wśród których najcenniejszymi wartościami odznacza się 5 pomników historii: w Łodzi (Wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego), Łowiczu (Bazylika Katedralna - dawna Kolegiata Prymasowska pw. Wniebowzięcia NMP), Nieborowie i Arkadii (Zespół pałacowo-ogrodowy i ogród sentymentalno-romantyczny), Sulejowie (Zespół Opactwa Cystersów) i Tumie pod Łęczycą (Zespół Archikolegiaty pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Aleksego)”.
- Ochrona historycznych jednostek osadniczych i tradycyjnych form architektury – „w procesie rozwoju przestrzennego zabytkowe struktury o zachowanych historycznych układach rozplanowania narażone są na szereg niekorzystnych oddziaływań, w których efekcie następuje sukcesywny zanik czytelności ich cech specyficznych (w tym także będących świadectwem historycznej obecności w przestrzeni mniejszości narodowych oraz wyznaniowych), głównie za sprawą: chaotycznego rozprzestrzeniania się zabudowy i braku harmonii w sposobie jej komponowania, powodującego dysharmonię w strukturze historycznych miejscowości i prowadzącego do stopniowego zaniku lokalnych form architektonicznych oraz tradycyjnych form zagospodarowania, a ostatecznie do zubożenia krajobrazu kulturowego. Negatywne zjawiska szczególnie mocno dotyczą nieliczne zachowanych cennych założeń ruralistycznych”.
- Ochrona wartości i kształtowanie dziedzictwa kulturowego, m.in. poprzez: „zachowanie kompletności i integralności zasobu jako czynnika definiującego krajobraz kulturowy i tożsamość regionalną, ze szczególnym uwzględnieniem pomników historii, zabytków reprezentatywnych, historycznych jednostek przestrzennych oraz unikatowych komponentów dziedzictwa m.in. poprzemysłowego, związanego z komunikacją, sakralnego, rezydencjalnego, filmowego, mniejszości narodowych, drewnianego; wykorzystanie potencjału dziedzictwa do celów użytkowych (w tym komercyjnych) i promocyjnych (rewitalizacja obszarów zdegradowanych oraz zagospodarowanie obiektów zagrożonych i nieużytkowanych m.in. na funkcje kulturalne, naukowo-edukacyjne, turystyczne i rekreacyjne, zapewnienie należytego stanu zachowania zwłaszcza unikatowych komponentów), z uwzględnieniem walorów krajobrazowych i przyrodniczych; zwiększenie skali i skuteczności ochrony zasobów kulturowych, w tym wspieranie projektów rewitalizacji zabytków, rozszerzenie możliwości finansowania, wspieranie alternatywnych form finansowania dziedzictwa kulturowego, np. finansowanie społecznościowe; inwentaryzacja i promocja lokalnych form architektonicznych

zabudowy, promowanie wiedzy o architekturze, przygotowanie katalogów wzorów projektowania form nowej architektury (zgodnej z tradycją lokalną) wpisanej w kontekst krajobrazowy”.

- Rewaloryzowanie, poszerzanie i wzbogacanie przestrzeni o atrakcyjnie zaaranżowane tereny zieleni m.in. takie jak: „zabytkowe formy zieleni (np. przy obiektach rezydencjalnych i sakralnych)”.

7.2.2. Plan Zagospodarowanie Przestrzennego Województwa Łódzkiego

Plan Zagospodarowanie Przestrzennego Województwa Łódzkiego został przyjęty uchwałą nr LV/679/18 w dniu 28 sierpnia 2018 r. przez Sejmik Województwa Łódzkiego. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa odgrywa ważną rolę gospodarowania przestrzenią. Określa cele i kierunki rozwoju przestrzennego regionu w perspektywie długookresowej, uwzględnia ustalenia strategii rozwoju województwa stanowiąc jednocześnie podstawę dla wyboru działań priorytetowych w kolejnych okresach programowania oraz uwzględnia rekomendacje i wnioski zawarte w audycie krajobrazowym. Również materiały i informacje zawarte w planie pełnią rolę poznawczą i informacyjną dla mieszkańców i potencjalnych inwestorów. W Tomie I Planu w rozdziale „diagnozy” w podrozdziale „dziedzictwo kulturowe” widnieje zapis: „należy stwierdzić, że wzrastająca świadomość lokalnych społeczności w zakresie potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego skutkuje m.in. powoływaniem form ochrony, w tym ustanawianiem nowych pomników historii. Jednocześnie problemem w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest: brak objęcia ochroną prawną cennych obiektów i obszarów zabytkowych będących w ewidencji zabytków, brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla wielu obszarów, co skutkuje niekonsekwencją w zarządzaniu przestrzenią, w tym zabytkowymi historycznymi strukturami przestrzennymi, brak objęcia ochroną prawną dóbr kultury współczesnej”.

Z kolei w rozdziale „Dziedzictwo kulturowe – cel szczegółowy V” zapisano:

Zachowanie materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego, m.in. poprzez:

- identyfikację i dokumentowanie zachowanego zasobu dziedzictwa kulturowego regionu, w tym m.in. kontynuacja: opracowania i aktualizacji gminnych ewidencji zabytków; opracowania katalogu lokalnych form architektonicznych; opracowania list dóbr kultury współczesnej.
- monitorowanie stanu zachowania i planowanie działań na rzecz właściwego utrzymania i przeciwdziałania zagrożeniom dla dziedzictwa kulturowego regionu, w tym m.in.: realizację obowiązku sporządzania i aktualizacji gminnych i powiatowych programów opieki nad zabytkami; sporządzanie studiów historyczno-urbanistycznych dla historycznych założeń przestrzennych.
- zapewnienie ochrony prawnej dziedzictwa kulturowego regionu, w tym m.in.: podejmowanie działań na rzecz utrzymania ustanowionych form ochrony dla zabytków: z wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych; z parków kulturowych: Miasto Tkaczy w Zgierzu, Wzgórze Zamkowe w Sieradzu, Etnograficznego podregionu kutnowskiego związanego z poetą romantycznym Józefem Bohdanem Zalewskim w Leszczynku, Ulicy Piotrkowskiej w Łodzi; ☐ pomników historii: Łowicz – Bazylika Katedralna p.w. Wniebowzięcia NMP, Zespół Opactwa Cystersów w Sulejowie, Łódź – wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego, Nieborów i Arkadia – zespół pałacowo – ogrodowy i ogród sentymentalno-romantyczny; z ochroną ekspozycji historycznych sylwet i panoram, w szczególności zachowanie w niezakłóconej postaci otwarcie oraz osi widokowych na zabytki i zabytków; z wyznaczania stref ochronnych, w których obowiązują ograniczenia dotyczące sposobu zagospodarowania terenu oraz rodzaju dopuszczalnej działalności gospodarczej.

- wzmacnianie ochrony obszarowej dla szczególnie cennych form zabytkowego krajobrazu kulturowego regionu, w tym m.in.: wytypowanych obszarów charakterystycznych dla tradycji osadniczej regionu, odznaczających się szczególnymi wartościami: Sulejów – Podklasztorze, Spała – Inowódz, Bąkowa Góra – Majkowice (...).

Zachowanie niematerialnych zasobów dziedzictwa kulturowego, m.in. poprzez:

- wzmacnianie walorów zidentyfikowanych podregionów kulturowych: łęczyckiego, łowickiego, opoczyńskiego, piotrkowskiego, sieradzkiego, rawskiego i wieluńskiego, z ich głównymi ośrodkami, w tym m.in.: identyfikację i utrwalanie specyficznych przejawów kultury ludowej, w szczególności: wspieranie i promocję lokalnych aktywności w zakresie kultywowania różnych przejawów tradycji ludowych (obrzędowości, legendy, gwara, strój, muzyka, kulinaria, rzemiosło i rękodzieło artystyczne etc.); wspieranie działalności oraz promocję istniejących, a także tworzenie nowych skansenów (m.in. istniejących – Maurzyce, Łowicz, Lipce Reymontowskie, Uniejów, Sieradz, Tomaszów Mazowiecki, Tum – Kwiatkówka, a także nowo tworzonych – Złaków Kościelny); wspieranie działalności oraz promocję istniejących, a także tworzenie nowych muzeów, izb muzealnych i galerii plenerowych (gromadzących zbiory specyficzne dla dziedzictwa kulturowego regionu); promocję unikatowych i specyficznych form tradycji, w szczególności: procesji Bożego Ciała w Łowiczu oraz zwyczaju układania dywanów kwiatowych w procesji Bożego Ciała w Spiczynie, wpisanych na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa UNESCO; wytworów rzemiosła i sztuki ludowej (m.in. kowalstwa artystycznego, garncarstwa, wikliniarstwa, tkactwa, hafciarstwa, wycinankarstwa, rzeźbiarstwa), w tym wzornictwa łowickiego, ceramiki bolimowskiej, łęczyckiej rzeźby o tematyce demonicznej; tradycyjnych produktów regionalnych.

Do największych problemów z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego w Planie zaliczono:

- znaczną skalę zdegradowanych obiektów i obszarów wymagających rewitalizacji oraz zły stan zachowania wielu zabytków;
- utratę wartości przez miasta-ogrody;
- postępującą niekontrolowaną urbanizację na obszarach cennych kulturowo w strefach podmiejskich;
- nasilające się konflikty przestrzenne związane z brakiem obwodnic i prowadzeniem ruchu tranzytowego przez centra historycznych miast i wsi, a także wynikające z różnych form działalności gospodarczej, eksploatacji złóż kopalin oraz inwestycji infrastruktury technicznej;
- wprowadzenie obcych form architektonicznych i materiałów wykończeniowych;
- brak zintegrowanego systemu informacji o stanie i potrzebach dziedzictwa kulturowego oraz analiz, studiów i programów opieki nad zabytkami;
- słabo rozwinięte więzi społeczności lokalnych z regionem, brak objęcia ochroną prawną cennych obiektów i obszarów zabytkowych będących w ewidencji zabytków, brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla wielu obszarów, co skutkuje niekonsekwencją w zarządzaniu przestrzenią, w tym zabytkowymi historycznymi strukturami przestrzennymi; brak objęcia ochroną prawną dóbr kultury współczesnej;

7.2.3. Audyt Krajobrazowy Województwa Łódzkiego

Zgodnie z obecnie obowiązującą definicją prawną zawartą w art. 2 pkt 22, ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2024 r. poz. 1130, w dalszej części zwanej „u.p.z.p.”) audyt krajobrazowy jest aktem planowania przestrzennego, uchwalanym przez sejmik województwa. Zgodnie z art. 38a ust. 1 zarząd województwa sporządza audyt krajobrazowy nie rzadziej niż raz na 20 lat. Celem audytu krajobrazowego województwa łódzkiego jest **identyfikacja, analiza i ocena krajobrazów regionu oraz wskazanie sposobów ich ochrony i kształtowania**. Audyt ma służyć

identyfikacji krajobrazów priorytetowych, wskazaniu obszarów wymagających szczególnej ochrony oraz dostarczeniu rekomendacji dla samorządów w procesie planowania przestrzennego. Opracowanie to stanowi źródło wiedzy o krajobrazie i zawiera zbiór wytycznych służących między innymi zachowaniu wartości kulturowych województwa. Opracowanie audytu krajobrazowego województwa łódzkiego obejmuje m.in.: identyfikację i charakterystykę krajobrazów (systematyczne wyróżnienie i opisanie krajobrazów występujących na terenie województwa), ocenę wartości krajobrazowej (analiza walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych poszczególnych obszarów), identyfikację obszarów o szczególnych walorach, określenie sposobów ochrony (opracowanie rekomendacji dotyczących ochrony krajobrazu, które powinny być uwzględnione w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i planach ogólnych), wsparcie dla planowania przestrzennego: dostarczenie narzędzia dla władz samorządowych które pomoże w podejmowaniu świadomych decyzji dotyczących zagospodarowania przestrzennego, chroniąc jednocześnie cenne krajobrazy.

W audycie szczegółowej analizie poddany jest obszar Sulejowskiego Parku Krajobrazowego. Rekomendacje i wnioski dotyczące kierunków i celu ochrony dziedzictwa kulturowego obejmują m.in.:

- ochrona terenów o wybitnych walorach krajobrazowych, w szczególności krajobrazów rzecznych środkowego odcinka Pilicy, Czarnej Malenieckiej, ujściowego odcinka Łuży,
- ochrona rolniczych krajobrazów otwartych, tj. pól uprawnych z tradycyjnym układem miedzi, łąk, pastwisk, zarośli i zadrzewień śródpolnych,
- ochrona historycznego krajobrazu kulturowego o unikatowych wartościach wokół średniowiecznego Opactwa Cystersów w Sulejowie,
- ochrona zabytków kultury materialnej, w tym charakterystycznych kapliczek, krzyży przydrożnych, stanowiących osobiwość Nadpilicza, miejsc pamięci narodowej, śladów historii regionu,
- zachowanie charakterystycznych cech tradycyjnej architektury wiejskiej, lokalnych tradycji i zachowanych elementów kultury niematerialnej,
- ochrona historycznych układów przestrzennych,
- ochrona istniejących stanowisk archeologicznych, miejsc koncentracji oraz potencjalnego występowania stanowisk archeologicznych,
- kształtowanie harmonijnego krajobrazu współczesnego,

7.2.4. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Łódzkim

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Łódzkim na lata 2020-2023 (dalej zwany WPOnZ) został przyjęty przez Sejmik Województwa Łódzkiego w dniu 27 października 2020 r. Uchwałą nr XXI/352/20, (Dz. Urz. Woj. Łódz. z dnia 23.12.2020, poz. 7131). Celem strategicznym WPOnZ jest zachowanie dla przyszłych pokoleń dziedzictwa kulturowego regionu jako istotnej części spuścizny dziejowej. WPOnZ określi strategiczne cele, działania i zadania w zakresie ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego oraz tożsamości regionalnej w województwie. Jest to trzecia edycja opracowywania Programu, która uwzględnia uwarunkowania wewnętrzne wynikające ze zmian w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a także stanowi podsumowanie działań realizowanych w poprzednich latach.

Głównym zagadnieniem WPOnZ jest problematyka rewitalizacji unikatowych struktur zabytkowych, która w okresie nowej perspektywy finansowej została uznana za jedno z najważniejszych tematów

związanych z atrakcyjnością krajobrazu kulturowego. WPOnZ podtrzymał strategiczne cele, w zakresie dziedzictwa kulturowego ustalone w „Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami w Województwie Łódzkim na lata 2016-2019” uwzględniające ochronę obiektów i obszarów zabytkowych prowadzącą do: poprawy stanu oraz podniesienia rangi obiektów i obszarów zabytkowych, zachowania i eksponowania zabytków archeologicznych, eksponowania zabytków ruchomych w muzeach i obiektach sakralnych; ochrony historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych poprzez rewitalizację układów przestrzennych miast i wsi; świadome kształtowanie tożsamości regionalnej realizowane poprzez: edukację kulturową mieszkańców województwa, wzmocnienie różnorodności kulturowej.

Na cel strategiczny WPOnZ składają się następujące 3 cele operacyjne wraz z wyznaczonymi kierunkami działań: „Atrakcyjność krajobrazu kulturowego”, „Zintegrowany system zarządzania dziedzictwem kulturowym” i „Tożsamość wielokulturowa regionu”. WPOnZ wskazuje, że ze względu na znaczące przemiany gospodarcze, społeczne i przestrzenne, zachodzące w ostatnich latach, dominującym problemem i działaniem priorytetowym w województwie łódzkim jest „rewitalizacja układów przestrzennych miast i wsi”. Działaniami wspomagającymi procesy rewitalizacji ma być: „poprawa stanu obiektów i obszarów zabytkowych”, „kreowanie różnorodności kulturowej”, „edukację kulturową mieszkańców województwa” oraz „cyfryzację zasobów ewidencyjnych dziedzictwa kulturowego w regionie łódzkim”. Pozostałe działania wskazane w WPOnZ zaliczono do działań uzupełniających i są to m.in. „stworzenie mechanizmu współpracy w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym” i „poprawa stanu i dostępności zabytków ruchomych w muzeach oraz obiektach sakralnych”. WPOnZ w Powiecie Piotrkowskim wskazuje 5 stanowisk archeologicznych, które uznano za obszary zabytkowe i reprezentacyjne. Na terenie otuliny Sulejowskiego Parku Krajobrazowego są to: Majkowice gm. Ręčno - tzw. grodzisko stożkowate XIII-XIV w., Majkowice gm. Ręčno - relikw zamek rycerski „Surdęga” XIV –XV w.

7.2.5. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Piotrkowskiego

Dokument ten został przyjęty na mocy Uchwały Nr LXIII/434/23 Rady Powiatu w Piotrkowie Trybunalskim z dnia 12 kwietnia 2023 r. Program ten jest zgodny z polityką państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami i stanowi podstawę do planowania i koordynowania działań związanych z dziedzictwem kulturowym na terenie powiatu. Poprzednio obowiązującym dokumentem był program na lata 2017-2020.

W zawartej w Programie charakterystyce zasobów i analizie stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu wymieniono obiekty zabytkowe z terenu wszystkich gmin powiatu – znalazły się tu zabytki z terenu Parku. W związku z rozbieżnością danych zawartych w Gminnych Ewidencjach Zabytków Starostwo zamierza wystosować pismo do Burmistrzów i Wójtów z terenu Powiatu Piotrkowskiego dotyczące konieczności dokonania aktualizacji oraz ujednolicenia Gminnych Ewidencji Zabytków. Ponadto, Wójtowie i Burmistrzowie zostaną zobligowani do opracowania Gminnych Programów Opieki nad Zabytkami oraz aktualizacji Gminnych Planów Ochrony Zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Dokonano również analizy działań z Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami. Zgodnie z zapisami WPOnZ dziedzictwo kulturowe Powiatu Piotrkowskiego posiada walory ponadlokalne, stanowiąc strategiczne znaczenie w kształtowaniu systemu ochrony dziedzictwa kulturowego Województwa Łódzkiego. W zakresie poprawy stanu obiektów i obszarów zabytkowych WPOnZ wskazuje na potrzebę rewaloryzacji, remontów i przeprowadzania prac konserwatorskich bieżących w obiektach priorytetowych, do których zakwalifikowano m.in.:

- Bąkowa Góra – Gmina Ręčno - układ przestrzenno-krajobrazowy z zespołem kościoła parafialnego św. Trójcy
- Majkowice – Gmina Ręčno - układ ruralistyczny z zamkiem
- Skotniki – Gmina Aleksandrów - układ przestrzenny
- Podklasztorze – Gmina Sulejów - zespół klasztorny cystersów

Na listę pomników historii z terenu Powiatu Piotrkowskiego włączony został „Sulejów – zespół Opactwa Cystersów”. Podstawą prawną włączenia na listę pomników historii jest Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 października 2012 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 1242) w sprawie uznania za pomnik historii „Sulejów – zespół opactwa cystersów”.

Za główne cele dla realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Piotrkowskiego na lata 2023-2026 przyjęto:

- Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania. Metodą do realizacji tak określonego celu będzie m.in.:
 - ustanawianie przez Starostę na wniosek łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków;
 - opracowywanie Gminnych Planów Opieki nad Zabytkami w gminach powiatu - opracowywanie i aktualizacja planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla obszarów gmin,
 - zapewnienie bezpiecznego użytkowania zabytków w razie wystąpienia czynników zewnętrznych oddziałujących na obiekt, związanych z działaniem człowieka lub sił natury, takich jak: wyładowania atmosferyczne, wstrząsy sejsmiczne, silne wiatry, intensywne opady atmosferyczne, pożary lub powodzie, w wyniku których następuje uszkodzenie zabytków,
 - zabezpieczenie w budżecie Powiatu Piotrkowskiego środków na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków niebędących własnością powiatu,
 - udzielanie na wniosek zainteresowanych podmiotów dotacji z budżetu powiatu na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, co wpłynie będzie na zahamowanie procesu degradacji zabytków i na poprawę ich stanu zachowania,
 - kontynuacja prowadzenia prac remontowo-budowlanych oraz konserwatorskich przy obiektach zabytkowych nieruchomości, będących własnością powiatu,
 - zabezpieczenie i utrzymanie tych obiektów oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie; - korzystanie z nich w sposób zapewniający trwałe zachowanie ich wartości,
 - pozyskiwanie środków zewnętrznych na odnowę zabytków - stworzenie mechanizmu współpracy w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym.
- Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
 - rozwijanie działalności edukacyjnej poprzez współdziałanie z samorządami, organizacjami pozarządowymi i instytucjami, popularyzującą ochronę zabytków, kulturę, regionalne tradycje,
 - upowszechnianie edukacji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w placówkach oświatowych m. in. poprzez: wprowadzanie zagadnień opieki nad zabytkami i historii regionu do zajęć szkolnych poprzez organizowanie lekcji popularyzujących historię powiatu oraz zabytki znajdujące się na jego terenie,

- organizacja konkursów poszerzających wiedzę uczniów w zakresie dziedzictwa kulturowego i jego ochrony oraz walorów Powiatu Piotrkowskiego;
- organizację szkoleń, prelekcji, spotkań informacyjnych na temat dziedzictwa kulturowego.
- utrzymywanie istniejących i wytyczenie nowych szlaków turystycznych, pieszych, wodnych, konnych, kulturowych, których atrakcją są obiekty zabytkowe z terenu powiatu i regionu,
- podejmowanie działań promocyjnych na rzecz najcenniejszych i najciekawszych zabytków powiatu m. in. poprzez promocję pomnika historii „Sulejów – zespół opactwa cystersów” oraz obszarów/obiektów reprezentatywnych dla powiatu,
- wydawanie i rozpowszechnianie materiałów, publikacji, folderów dotyczących zabytków w powiecie oraz wspieranie wydawania niekomercyjnych niskonakładowych wydawnictw
- upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych i przyrodniczych powiatu, a także o jego walorach turystycznych na stronie internetowej powiatu, FB Powiat Piotrkowski, gmin powiatu oraz w innych dostępnych środkach masowego przekazu,
- nagłaśnianie i informowanie lokalnej społeczności o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych w celu budowania tożsamości historycznej oraz kreowania właściwych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego,
- Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych, edukacyjnych.
 - organizacja wydarzeń z wykorzystaniem walorów obiektów zabytkowych i dziedzictwa kulturowego,
 - wspieranie organizacji spotkań na temat historii regionu, dawnego i dzisiejszego krajobrazu kulturowego, zabytków,
 - podejmowanie działań zachęcających do poszukiwania elementów dziedzictwa niematerialnego, wspieranie rozwoju lokalnych inicjatyw w zakresie podtrzymania miejscowych tradycji folklorystycznych.

7.2.6. Strategia Rozwoju Powiatu Piotrkowskiego na lata 2021-2030

Dokument ten został przyjęty przez Radę Powiatu w Piotrkowie Trybunalskim Uchwałą nr XLV/314/21 z dnia 20 grudnia 2021 r. Strategia jako misję powiatu wskazuje zrównoważony rozwój mający na celu poprawę warunków życia mieszkańców i funkcjonowania przyjezdnych, oraz wzrost gospodarczy oparty na potencjale rolniczym, przedsiębiorczości i walorach turystycznych z uwzględnieniem poprawy stanu środowiska naturalnego. Dokument jako cele strategiczne wskazuje:

- Rozwój infrastruktury.
- Poprawa jakości życia w Powiecie, w tym rozwój społeczny oraz podniesienie jakości usług publicznych.
- Wykorzystanie i ochrona potencjałów Powiatu, w tym rozwój gospodarczy.

Strategia zakłada ochronę wartości i kształtowanie dziedzictwa kulturowego poprzez realizację celu strategicznego „Wykorzystanie i ochrona potencjałów Powiatu, w tym rozwój gospodarczy” poprzez działania ujęte w celu operacyjnym „Rozwój oferty kulturalnej Powiatu:

- Włączanie mieszkańców w proces tworzenia oferty kulturalnej, intensyfikację działań informacyjno - promocyjnych o ofercie kulturalnej Powiatu,
- Organizacja wydarzeń kulturalnych na terenie Powiatu, dostępnych zarówno na miejscu, jak i online,

- Promocja istniejących zabytków i obiektów muzealnych na terenie Powiatu – współpraca z miastem Piotrkowem Trybunalskim,
- Promowanie lokalnej sztuki i literatury – wystawy, druk książek, powieści lokalnych autorów – szczególnie o charakterze historycznym, opisujących kulturę i historię regionu,
- Organizacja powiatowego muzeum we współpracy z lokalnymi społecznościami – w formie filii przy lokalnych domach ludowych, domach kultury czy bibliotekach – utworzenie spójnego systemu we współpracy z gminami Powiatu,
- Wzrost aktywności kulturalnej wiejskich świetlic oraz bibliotek,
- Rozwój lokalnych domów kultury.

7.2.7. Strategia Rozwoju Powiatu Tomaszowskiego na lata 2021-2030

W strategii rozwoju powiatu zawarto niewiele informacji o dziedzictwie kulturowym, część z nich została zawarta w rozdziale opisującym potencjał turystyczny - został tu scharakteryzowany i opisany w dużym skrócie Sulejowski Park Krajobrazowy. Autorzy strategii w analizie SWOT wyróżniają w silnych stronach potencjału gospodarczego powiatu Dolinę rzeki Pilicy i Zalew Sulejowski, i na nich skupiają uwagę w zakresie planów rozwojowych turystyki i rekreacji. W zapisach celu operacyjnego 5.2.: „Budowanie świadomości wśród mieszkańców w zakresie wartości lokalnych zasobów przyrodniczych i kulturowych” – zaproponowano zadania:

- Zachowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego powiatu (np. folklor, tradycje ludowe, rękodzieło i sztuka).
- Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami na terenie powiatu poprzez: udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach, opracowanie powiatowego programu opieki nad zabytkami, oznakowanie obiektów zabytkowych.
- Wspieranie działalności bibliotek jako centrów czytelnictwa, dostępu do wiedzy i kultury.
- Wzbogacenie oferty kulturalnej powiatu oraz wspieranie rozwoju kulturalnego i artystycznego mieszkańców poprzez organizację, współorganizację lub wspieranie imprez i wydarzeń kulturalnych (gminy, placówki kultury, organizacje pozarządowe).

7.2.8. Strategia Rozwoju Powiatu Opoczyńskiego na lata 2021-2030

W strategii syntetycznie scharakteryzowano zasoby dziedzictwa kulturowego powiatu. W analizie SWOT za mocne strony powiatu uznano: dużą atrakcyjność Powiatu wynikająca m.in. z wysokich walorów przyrodniczo-krajobrazowych i tradycji kulturowych. Również mocną stroną analizy jest historia oraz obiekty zabytkowe, żywy folklor, miejsca kultury tworzące tożsamość kulturową (miejsca pamięci, zabytki); Sulejowski Park Krajobrazowy figuruje również w części opisującej mocne strony powiatu. Park jednak nie jest uznany za wyróżniający się potencjał turystyczny czy rekreacyjny powiatu. Według badań ankietowych z zakresu historii i kultury napisano: „Dumą powiatu opoczyńskiego jest dziedzictwo historyczne. Liczne zabytkowe kościoły i parki są widocznym dowodem bogatej historii naszego regionu. Badany czynnik ma wskazać poziom realizacji różnego rodzaju działań na rzecz dbania o szeroko rozumiane dziedzictwo regionu stanowiące o indywidualności krajobrazu, tożsamości kulturalnej oraz atrakcyjności turystycznej regionu”.

7.3. Uwarunkowania wynikające z dokumentów strategicznych i planistycznych gmin

Gmina Aleksandrów

Sulejowski Park Krajobrazowy zajmuje na terenie Gminy Aleksandrów 3449 ha, co stanowi 24 % powierzchni gminy oraz 20,3 % powierzchni Parku.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Aleksandrów - Uchwała Nr XXIII/181/2017 Rady Gminy Aleksandrów z dnia 29 listopada 2017 r. Aleksandrów, 2017 r.

Dokument ten określa politykę przestrzenną gminy, zawiera opis stanu istniejącego oraz kierunki przyszłego rozwoju, uwzględniając czynniki środowiskowe, społeczne i kulturowe. Dla ochrony walorów przyrodniczych i kulturowych w studium określone są obszary i obiekty objęte prawną ochroną: Sulejowski Park Krajobrazowy, rezerwat przyrody Jaksonek, Obszar Natura 2000 Dolina Środkowej Pilicy PLH100008, Obszar Natura 2000 Dolina Czarnej PLH 260015, 15 użytków ekologicznych oraz 18 pomników przyrody. Rozdział 2.9 Środowisko kulturowe – scharakteryzowano poprzez: układy przestrzenne wsi, obiekty architektury i budownictwa, zespoły zieleni urządzonej (parki), obiekty i stanowiska archeologiczne oraz dobra kultury współczesnej. Wykazano:

- Chronione układy przestrzenne wsi w Parku i otulinie:
 - Dąbrowa nad Czarną – średniowieczny układ nierozpoznany
 - Skotniki - złożony układ przestrzenny
 - Szarbsko- układ nierozpoznany
- Obiekty architektury i budownictwa: w rejestrze zabytków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków znajduje się 5 obiektów o charakterze świeckim oraz 2 obiekty sakralne. Na terenie Parku i otuliny znajdują się:
 - Dąbrowa nad Czarną - kościół rzymsko-katolicki p.w. św. Piotra i Pawła, z 1890-98, 1902 (kościół, kaplica, ogrodzenie i otoczenie) – nr rej. A/96;
 - Dębowa Góra - zespół dworski z XVIII w: – dwór nr rej. 778, park – nr rej. 378;
 - Skotniki - kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP z XVI w.: – kościół – nr rej. 308, dzwonnica - 31-II-17
- Zespoły zieleni urządzonej - na terenie gminy znajduje się obecnie 7 zabytkowych parków, z czego 3 jest wpisanych do rejestru zabytków, pozostałe zaś znajdują się w gminnej ewidencji. 3 pierwsze stanowią część zespołów dworsko – parkowych. Na terenie Parku i otuliny znajdują się:
 - Dębowa Góra - zespół dworski z XVIII w, park – nr rej. 378;
 - Piła – park krajobrazowy.
- Obiekty i stanowiska archeologiczne - na terenie gminy znajdują się liczne stanowiska archeologiczne, począwszy od epoki kamienia, przez okres brązu, okres rzymski, aż po średniowiecze i okres nowożytny. Największe zgrupowania punktów osadniczych na terenie Parku i otuliny znajdują się w rejonie Skotnik, Ostrowa, Starej w części południowej, Zygmuntowa, Szarbska na zachodzie, oraz Dąbrowy nad Czarną i Dębowej Góry w części północnej. Na terenie gminy stwierdzono 136 stanowisk archeologicznych z czego na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego znajduje się 46.
- Dobra kultury współczesnej – m.in. miejsca pamięci narodowej. Na terenie Parku i otuliny to:

- obelisk poświęcony pamięci ppor. art. Bolesława Odrowąża-Szukiewicza, który jako „Cichociemny” zginął podczas zrzutu w dniu 17 lutego 1943 r. w okolicach Sieczki – Niewierszyna;
- pomnik upamiętniający pomordowanych w 1944 r. przez hitlerowskiego okupanta mieszkańców wsi Zygmuntów – położony na brzegu rzeki Pilicy, we wsi Zygmuntów;
- pomnik poświęcony pomordowanym podczas pacyfikacji w 1944 r. koło mostu nad rzeką w Dąbrowie nad Czarną;
- krzyż - pomnik na miejscu gajówki Taraska poświęcony oddziałom NSZ „Sosna” i „Las”.

W syntezie oceny stanu środowiska kulturowego napisano: „środowisko kulturowe gminy Aleksandrów jest zróżnicowane. Z jednej strony duża liczba stanowisk archeologicznych odkrytych na terenie gminy może świadczyć o dynamicznym rozkwicie osadnictwa przed wieloma wiekami, z drugiej zaś niewielka liczba obiektów wpisanych zarówno do ewidencji jak i rejestru zabytków odzwierciedla niekorzystne wpływy historyczno – polityczne. Warto także podkreślić, że duża część istniejących, chronionych prawnie obiektów jest zagrożona nieodwracalnymi w skutkach procesami dewastacji i degradacji. Do obiektów wyjątkowo narażonych na oddziaływanie powyższych procesów należy zaliczyć te wykonane z drewna. W złej sytuacji znajdują się również parki dawnych zespołów rezydencjalnych oraz cmentarze”.

Studium w ramach zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej - ustaliło formy ochrony w postaci stref ochronnych:

- „B” – ochrony konserwatorskiej historycznych układów przestrzennych;
- „K” – ochrony konserwatorskiej krajobrazu kulturowego;
- „E” – ochrony konserwatorskiej otwartych panoram;
- „W” – ochrony archeologicznej;
- „OW” – obserwacji archeologicznej.

Kierunki zagospodarowania przestrzennego w sołectwach wchodzących w obręb Parku uwzględniają wszystkie zapisy wynikłe z Planu Ochrony Sulejowskiego Parku, ponadto wykluczają zabudowę z: obszarów leśnych i zakwalifikowanych do zalesień, obszarów pradolin rzek Pilicy i Czarnej Malenieckiej. Ograniczającymi zabudowę jest obecność obiektów wpisanych do rejestru zabytków, do gminnej ewidencji zabytków, stanowisk archeologicznych czy stref ochrony konserwatorskiej.

Strategia rozwoju Gminy Aleksandrów na lata 2023-2030 Uchwała NR LV/368/2024 Rady Gminy Aleksandrów z dnia 28 marca 2024 r. w sprawie przyjęcia "Strategii Rozwoju Gminy Aleksandrów na lata 2023-2030"

W diagnozie dziedzictwa kulturowego i aktywności społecznej Gminy Aleksandrów nie wymieniono zabytków z nazwy ani konkretnej identyfikacji zasobu gminy i jego charakteru: „Środowisko kulturowe gminy determinowane jest występowaniem na jej obszarze zabytków archeologicznych, zabytków architektury, urbanistyki i ruralistyki (nauka o budowie wsi) oraz wartości niematerialnych tj. krajobraz, język znaków i symboli, kultura ludowa, język”.

Analiza SWOT wskazuje mocne strony Gminy w postaci: walorów przyrodniczo-krajobrazowych gminy, zabytkowego dziedzictwa kulturowego gminy (zachowana zabudowa, obiekty sakralne, dwory i parki oraz stanowiska archeologiczne), tradycji rybołówstwa i regionalizmu. Niestety nie są tu wymienione z nazwy i form ochrony zabytki.

Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy wskazuje między innymi na zachowanie wartości obecnego zainwestowania gminy przez ochronę dziedzictwa w postaci historycznych układów urbanistycznych wsi, ochronę wartości krajobrazowo - kulturowych w postaci zagospodarowania doliny rzeki Czarnej Malenieckiej, ochronę wartości krajobrazowych we fragmencie wsi Taraska, wskazanie do objęcia ochroną innych elementów dziedzictwa kulturowego w postaci stanowisk archeologicznych, obiektów wpisanych do rejestru i gminnej ewidencji zabytków, pomników przyrody, zespołów podworskich, parków wiejskich i cmentarzy.

Gmina Mniszków

Sulejowski Park Krajobrazowy zajmuje na terenie Gminy Aleksandrów 3171 ha, co stanowi 25,1 % powierzchni gminy oraz 18,6 % powierzchni Parku.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Mniszków. Uchwała nr XL/220/21 Rady Gminy Mniszków z dnia 29 grudnia 2021 r.

Władze gminy wychodząc z założenia, że zagospodarowanie terenów odbywać się może w oparciu o wiele miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, poprzez studium znaleźli rozwiązanie problemu koordynacji wszystkich planów, decyzji i przedsięwzięć realizacyjnych. Opracowaniem, które będzie pełnić rolę koordynacyjną a zarazem opracowaniem określającym politykę gminy w zakresie gospodarki przestrzennej jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. Dokument ten określa politykę przestrzenną gminy, zawiera opis stanu istniejącego – uwarunkowania gminy, kierunki przyszłego rozwoju gminy, uwzględniając m.in. kierunki rozwoju w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego, kierunki polityki przestrzennej w zakresie dziedzictwa kulturowego. Podsumowaniem studium są zawarte kierunki zasad polityki zagospodarowania przestrzennego. W rozdziale 1.6 Uwarunkowania środowisko kulturowego - jako wartości kulturowe mające wpływ na kształtowanie polityki przestrzennej gminy Mniszków uznano: układy przestrzenne historycznych wsi: Błogie Szlacheckie, Radonia, Stok, Zajączków i Zarzęcin, obiekty architektury wpisane do rejestru zabytków i ewidencji konserwatorskiej, historyczne zespoły zieleni formowanej, cmentarze, stanowiska archeologiczne. „Studium” ustala za konieczne zapisanie w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego gminy Mniszków stref ochrony konserwatorskiej bezpośredniej, pośredniej, widokowej i archeologicznej ze szczegółowymi ustaleniami dotyczącymi wymogów przy planowaniu nowej zabudowy i zakresu prac konserwatorskich.

Strategiczne cele odnoszące się do ochrony dziedzictwa kulturowego:

- Udokumentowanie, zachowanie i właściwe wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego
- Ochrona dóbr kultury w procesie planowania przestrzennego realizowana poprzez wprowadzenie stref ochronnych
- Zapisanie w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego gminy Mniszków stref ochrony konserwatorskiej bezpośredniej, pośredniej, widokowej i archeologicznej ze szczegółowymi ustaleniami dotyczącymi wymogów przy planowaniu nowej zabudowy i zakresu prac konserwatorskich
- Miejscowości: Błogie Szlacheckie, Radonia, Stok, Zajączków i Zarzęcin winny być poddane na etapie opracowywania planów zagospodarowania przestrzennego szczegółowej analizie pod kątem zachowania dziedzictwa kulturowego m.in. w zakresie układów rozplanowania, rozłogu pól, rozplanowania zagród, zabudowy, a w przypadku stwierdzenia ich występowania objęte ochroną.
- Dla miejscowości z historycznymi układami przestrzennymi istnieje obowiązek opracowania planów miejscowych o szczegółowej problematyce

- Zachowanie obecnie obowiązujących stref ochrony konserwatorskiej na podstawie wpisu do rejestru zabytków i wprowadzenie nowych, obejmujących tereny posiadające wartości kulturowe i krajobrazowe.
- Szczególne warunki zagospodarowania terenów oraz ograniczenia ich użytkowania wynikające z uwarunkowań kulturowych w tym ochrona zabudowy o cechach regionalnych na terenie Sulejowskiego Parku:
 - ochrona stanowisk archeologicznych;
 - zakaz zabudowy otwarc widokowych w dolinie Radońki;
 - kierunki zagospodarowania przestrzennego w sołectwach wchodzących w obręb Parku uwzględniają wszystkie zapisy wynikłe z Planu Ochrony Parku, wykluczają zabudowę z obszarów leśnych i zakwalifikowanych do zalesień, obszarów pradolin rzek Pilicy i Czarnej Malenieckiej.
- Uwarunkowaniami ograniczającymi zabudowę jest obecność obiektów wpisanych do rejestru zabytków, do gminnej ewidencji zabytków, stanowisk archeologicznych czy stref ochrony konserwatorskiej;
- Stały nadzór na stanem i sposobem zagospodarowania zabytkowych obiektów;
- Dla inwestycji planowanych na terenach wpisanych do rejestru zabytku lub w najbliższym sąsiedztwie obiektów wpisanych do rejestru zabytku oraz w wyznaczonych w planie zagospodarowania gminy strefach ochrony konserwatorskiej wymagane jest uzgodnienie decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu.

Spod zabudowy na terenie całej gminy wyłączono m.in. tereny o wysokich walorach przyrodniczych i kulturowych z oznaczonymi strefami ochrony konserwatorskiej.

Jednym z filarów rozwoju, na którym należy oprzeć rozwój zrównoważony gminy Mniszków jest „ochrona walorów przyrodniczych i kulturowych gminy, w tym Sulejowskiego Parku Krajobrazowego wraz z otuliną Sulejowskiego Parku Krajobrazowego, rezerwatów, rzek, i cieków.

Gmina Sulejów

Sulejowski Park Krajobrazowy zajmuje na terenie Gminy Aleksandrów 4524 ha, co stanowi 24 powierzchni gminy oraz 26,6 % powierzchni Parku.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sulejów. Uchwała Nr XLVIII/450/2022 Rady Miejskiej w Sulejowie z dnia 28 czerwca 2022 r. w sprawie przyjęcia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sulejów.

Przyjęty niniejszą uchwałą dokument Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sulejów określa aktualny stan zagospodarowania terenów gminy oraz gminną politykę przestrzenną, ustalone w oparciu o obowiązujące przepisy prawne w zakresie planowania i zagospodarowania przestrzennego. Podsumowaniem studium są zawarte kierunki zasad polityki zagospodarowania przestrzennego. Stan środowiska kulturowego zawarto w rozdziale 2.9. Jako wartości kulturowe mające wpływ na kształtowanie polityki przestrzennej gminy Sulejów uznano:

- W zakresie urbanistyki i ruralistyki w ewidencji zabytków znajdują się następujące obiekty w Parku i otulinie:
 - Sulejów - 1145 r., złożony układ przestrzenny
 - Barkowice Mokre - 1231 r., ulicówka
 - Biała - 1176 r., rzędówka

- Bilska Wola do XIV w., rzędówka
- Przyglów - 1242 r., złożony układ przestrzenny
- Winduga - do XIII w., przysiółek
- Archeologia - w systemie A.Z.P. (Archeologicznego Zdjęcia Polski) na obszarze opracowania zaewidencjonowane są 103 stanowiska. W tym na terenie Parku znajduje się 21 stanowisk. Wszystkie stanowiska podlegają ochronie, a w przypadku prowadzenia prac ziemnych na ich obszarze - obowiązkowi wykonania badań archeologicznych. Ponadto obowiązkowi ścisłej ochrony konserwatorskiej podlegają, wpisane do rejestru zabytków stanowiska archeologiczne oznaczone na terenie Sulejowskiego Parku:
 - stanowisko archeologiczne - cmentarzysko p. średniowieczne - 75-55/12 (nr rej. 569).
 - stanowisko archeologiczne - osada, wczesne średniowiecze 75-55/6 (nr rej. 400)
 - stanowisko archeologiczne – cmentarzysko z epoki brązu–77-56 /13 (nr rej. 1044)
 - stanowisko archeologiczne – osada kultury łużyckiej - 77-56/ 15 (nr rej. 1070)
 - stanowisko archeologiczne – osada neolityczna - 77-56 / 14 (nr rej. 1069)
- Na terenie Miasta i Gminy Sulejów, zlokalizowanych jest 26 zabytków, które zostały objęte prawną formą ochrony jaką jest wpis do rejestru zabytków, większość tych zabytków położona jest w zespole opactwa cystersów w Sulejowie-Podklasztorzu lub w zespole opactwa norbertanów w Witowie. Na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego znajduje się 20 zabytków w obrębie Opactwa Cystersów

Według zasad polityki zagospodarowania przestrzennego dotyczącej ochrony zabytków:

- Wszelkie prace przy obiektach wpisanych do rejestru i ewidencji dóbr kultury oraz w ich bezpośrednim otoczeniu mogą być prowadzone za zezwoleniem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi (art. 27 ustawy o ochronie dóbr kultury);
- W odniesieniu do dóbr kultury nie wpisanych do rejestru zabytków może nastąpić trzymiesięczne wstrzymanie wszelkich prac podjętych bez stosownego zezwolenia w celu dokonania wpisu do rejestru;
- W przypadku gdy obiekty zabytkowe utraciły swą wartość zabytkową, wskutek całkowitego zniszczenia albo których wartość zostanie zdyskwalifikowana w wyniku nowych ustaleń naukowych (art. 16, ust. 2 ustawy o ochronie dóbr kultury) należy występować do Generalnego Konserwatora Zabytków w/s skreślenia ich z rejestru
- Należy zawiadamiać Burmistrza Miasta Sulejów lub Zarząd Powiatu Piotrkowskiego i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi o ujawnieniu podczas prowadzenia robót ziemnych, (lub budowlanych) przedmiotu posiadającego cechy zabytku z równoczesnym zabezpieczeniem odkrytego przedmiotu i wstrzymaniem wszelkich robót mogących go uszkodzić lub zniszczyć do czasu wydania przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi odpowiedniego zarządzenia. Zarządzenie to powinno być doręczone nie później niż trzeciego dnia od otrzymania zawiadomienia o odkryciu. Jeżeli zarządzenie nie zostanie doręczone w terminie przerwane roboty mogą być podjęte (art. 22 ustawy o ochronie dóbr kultury);

- W przypadku realizacji inwestycji naruszających wierzchnią warstwę ziemi (a szczególnie przy inwestycjach liniowych infrastruktury technicznej, jak nowe drogi, rurociągi, gazociągi ect.) należy ustanowić nadzór archeologiczny, którego zakres i metodę każdorazowo indywidualnie należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Łodzi;
- Należy zawiadamiać Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi o znalezieniu przedmiotu archeologicznego, lub odkryciu wykopaliska oraz równocześnie je zabezpieczyć. Dopełnienie tego obowiązku wiąże się z prawem uzyskania nagrody od państwa dla osoby fizycznej lub prawnej, która dokonała tych czynności. – Zakłada się kontynuację sporządzania okresowych, specjalistycznych analiz stanu środowiska kulturowego gminy w celu stworzenia aktualnych, merytorycznych podstaw procesów planistycznych i decyzji administracyjnych dotyczących obiektów i obszarów istotnych dla ochrony i kształtowania środowiska kulturowego gminy;
- Ustala się zasadę zachowania cmentarzy i mogił historycznych przez: wyłączenia ich z wszelkiej działalności inwestycyjnej nie związanej z rewaloryzacją obiektu, zachowanie i konserwację historycznych elementów ukształtowania terenu cmentarzy, zachowanie i konserwację starodrzewu, zabytkowych nagrobków, krzyży i innych elementów małej architektury, usuwanie elementów zniekształcających (samosiewy, erozja, śmietniki etc.) ☐ uwzględnienie ich występowania przy ustalaniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu z nimi sąsiadujących;
- Ustala się przestrzeganie prawnego obowiązku przedkładania do uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Łodzi wszystkich projektów m.p.z.p.;

Zasady polityki zagospodarowania przestrzennego Parku. Dla poszczególnych elementów tworzących przestrzeń Sulejowskiego Parku Krajobrazowego – znajdujących się na terenie miasta i gminy Sulejów, są realizowane poprzez:

- Ochrona walorów krajobrazowych i kulturowych:
 - ochrona naturalnych krajobrazów rzecznych o wybitnych walorach: środkowego odcinka Pilicy, Czarnej Malenieckiej, ujściowego odcinka Łuciąży,
 - ochrona wieloprzestrzennych obszarów leśnych, pozostałości puszczy pilickiej z enklawami naturalnej przyrody,
 - ochrona rolniczych krajobrazów otwartych tj. pól uprawnych z tradycyjnym układem miedz, łąk, pastwisk, zarośli śródpolnych, kęp drzew
 - ochrona historycznego krajobrazu kulturowego o unikatowych wartościach – Sulejów – Podklasztorze,
 - ochrona zabytków kultury materialnej, w tym charakterystycznych kapliczek i krzyży przydrożnych stanowiących osobiliwość Nadpilicza, miejsc pamięci narodowej, śladów historii regionu,
 - ochrona punktów i panoram widokowych
 - zachowanie charakterystycznych cech tradycyjnej architektury wiejskiej, lokalnych tradycji i zachowanych elementów kultury niematerialnej,
 - ochrona historycznych układów przestrzennych,

- ochrona istniejących stanowisk archeologicznych, miejsc koncentracji oraz potencjalnego występowania stanowisk archeologicznych,
- kształtowanie harmonijnego krajobrazu współczesnego,
- ochrona przed eksploatacją surowców naturalnych,

Spod zabudowy na terenie całej gminy wyłączono m.in. tereny o wysokich walorach przyrodniczych i kulturowych z oznaczonymi strefami ochrony konserwatorskiej.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Sulejów na lata 2021-2024 przyjęty przez Radę Miejską w Sulejowie dnia 28 października 2016 r. Uchwałą nr XXIX/256/2019 (Ogłoszonego w DZ. URZ. WOJ. ŁÓDZ. Z dnia 2016-11-18 poz. 4857).

Celem strategicznym, wskazanym w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Sulejów jest poprawa stanu zachowania oraz atrakcyjności turystycznej zabytkowych obszarów i obiektów położonych na terenie gminy oraz promowanie indywidualnego dziedzictwa kulturowego gminy, w szczególności pomnika historii – zespołu opactwa cystersów, co przyczyni się do podniesienia statusu Sulejowa z ośrodka historycznego o randze lokalnej na ośrodek o randze ponadregionalnej oraz wzmocnienia tożsamości regionalnej. W tym celu należy prowadzić działania zmierzające do:

- wpisania pomnika historii – zespołu opactwa cystersów na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO;
- rewitalizacji historycznych układów przestrzennych z jednoczesnym ich wykorzystaniem jako przestrzeń publiczną przyjazną mieszkańcom, stanowiącą serce miejscowości;
- dalszej rewaloryzacji cennych zespołów sakralnych – klasztornych oraz zabytków poprzemysłowych;
- zachowania krajobrazu kulturowego oraz bogatego dziedzictwa kulturowego;
- adaptacji obiektów i obszarów zabytkowych na cele edukacyjne, kulturalne, społeczne oraz turystyczne;
- tworzenia nowych atrakcji w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego Gminy Sulejów;
- wzrostu identyfikacji mieszkańców z kulturą regionu i uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych prowadzących do kreowania piotrkowskiego podregionu kulturowego;
- poprawy społecznej akceptacji do konieczności ochrony zabytków i dziedzictwa;
- promocji zasobów i walorów dziedzictwa kulturowego Miasta i Gminy Sulejów.

Dla realizacji strategii w gminnym programie opieki nad zabytkami zostały wskazano następujące kierunki oraz typy działań:

Zachowanie tożsamości regionalnej

- kształtowanie lokalnej dumy;
- kreowanie lokalnych produktów regionalnych;
- integracja kulturalna mieszkańców;
- edukacja mieszkańców o bogactwie lokalnego dziedzictwa.

Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju gospodarczego Gminy:

- dalszą rewitalizację i rewaloryzację obszarów, ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego,
- promocję obiektów o wysokiej randze – pomnika historii - Opactwa Cystersów w Sulejowie w skali regionu, kraju i Europy;
- kształtowanie wizerunku Gminy Sulejów jako obszaru o unikatowym dziedzictwie kulturowym, wspieranie posiadaczy obiektów zabytkowych w działaniach mających na celu poprawę stanu obiektów i ich wykorzystania na cele kulturalne, edukacyjne i społeczne;
- kreowanie produktów turystyki kulturowej.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Sulejów na lata 2021-2024 jest nieaktualny, ponieważ zgodnie z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wykonany został na okres 4 lat. W chwili obecnej Miasto i Gmina Sulejów powinno wykonać nowe Programy Opieki nad Zabytkami na kolejne 4 lata. Program opierać się winien na zaktualizowanej i uzupełnionej wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków.

Strategia Rozwoju Gminy Sulejów na lata 2020 – 2030 Uchwała Rady Miejskiej w Sulejowie numer XXXVII/350/2021 z dnia 20 lipca 2021 roku

Strategia wyznacza ramy dla planów i programów powstających w gminie podczas jej obowiązywania. Strategia Rozwoju Gminy Sulejów na lata 2021 - 2030 została opracowana na podstawie aktualnych dokumentów planistycznych, sprawozdań oraz danych statystycznych. Diagnoza strategiczna została uzupełniona o analizę ankiet wypełnionych przez mieszkańców. W analizie SWOT poddano czynniki wewnętrzne (mocne i słabe strony) oraz czynniki zewnętrzne (szanse i zagrożenia rozwojowe). W celu sporządzenia analizy, określono oraz sklasyfikowano czynniki, które mają wpływ na obecną, ale również przyszłą sytuację w gminie. Mocne strony podano w panelu „turystyka, sport rekreacja”:

- Występowanie obiektów zabytkowych, ciekawa historia;
- Istnienie obiektów oraz miejsc, które można wykorzystać dla rozwoju turystyki, sportu i rekreacji;
- Funkcjonowanie Miejskiego Ośrodka Kultury;
- Funkcjonowanie Bibliotek Publicznych.

Walory przyrodnicze: duża lesistość, rzeki Pilica, Radońka, Zbiornik Sulejowski, Jezioro Wapienniki, tereny chronione: Sulejowski Park Krajobrazowy, obszar Natura 2000 „Dolina Środkowej Pilicy” PLH100008, obszar Natura 2000 „Lubiaszów w Puszczy Pilickiej” PLH100026.

Walory historyczno-kulturowe: unikatowe zabytki architektoniczne: opactwo Cystersów, kościół, jezioro Wapienniki.

Osiągnięcie celi strategicznych w zakresie poprawy jakości środowiska naturalnego Miasta i Gminy Sulejów z zachowaniem ładu przestrzennego i bioróżnorodności obszaru gminy - osiągnięte będą m.in. poprzez działania:

- Zagospodarowanie turystyczne ponadlokalnych szlaków turystycznych i ich promocja;
- Ochrona wód Zalewu Sulejowskiego i rzeki Pilicy poprzez uporządkowanie, zrównoważone zagospodarowanie turystyczne, rekreacyjne i sportowe;
- Unowocześnienie planowania przestrzennego poprzez ucyfrowienie baz danych;

- Stworzenie warunków do promocji lokalnych produktów poprzez przebudowę targowiska miejskiego;
- Kształtowanie spójnego regionalnego systemu obszarów chronionych województwa (SOCh) – Sulejowski Park Krajobrazowy oraz proponowany obszar chronionego krajobrazu Spalsko-Sulejowski;
- Ochrona wartości i kształtowanie dziedzictwa kulturowego Gminy Sulejów.

Diagnoza stanu dziedzictwa kulturowego Strategii ogranicza się do wyszczególnienia obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Gmina Ręčno

Sulejowski Park Krajobrazowy zajmuje na terenie Gminy Ręčno 547 ha, co stanowi 6.2 % powierzchni gminy oraz 3,2 % powierzchni Parku.

Strategia Rozwoju Gminy Ręčno na lata 2023 – 2030. Uchwała NR XLVII.300.2023 Rady Gminy Ręčno.

W Strategii zawarto wnioski z diagnozy oraz cele strategiczne rozwoju w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym. Niestety w ramach wniosków diagnozy nie zarekomendowano żadnych walorów dziedzictwa kulturowego. W analizie SWOT za mocną stroną gminy uznano: położenie w dolinie Pilicy, atrakcyjne tereny przyrodnicze, krajobrazowe.

Wyzwaniem dla Gminy w kategorii przestrzennej jest ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego. Cele kulturowe zawarte są w kształtowaniu struktur przestrzennych – mają chronić istniejące dziedzictwo kulturowe przed zniszczeniem i dewastacją. Metodą ochrony jest „powiązanie obiektów historycznych z krajobrazem naturalnym i wkomponowanie ich we współczesne struktury funkcjonalno – przestrzenne”.

W planach projektów inwestycyjnych strategii zawarto realizację gminnego programu opieki nad zabytkami (nie podano ram czasowych realizacji). Diagnoza praktycznie nie ujęła stanu dziedzictwa kulturowego gminy. W strategii nie wyszczególniono obiektów zabytkowych. Wśród celi strategicznych i operacyjnych nie wskazano żadnych odnoszących się bezpośrednio do ochrony dziedzictwa kulturowego gminy.

Gmina Wolbórz

Sulejowski Park Krajobrazowy zajmuje na terenie Gminy Wolbórz 2713 ha, co stanowi 18,5 % powierzchni gminy oraz 15,9 % powierzchni Parku.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wolbórz. Uchwała Nr XVII/159/2012 Rady Miejskiej w Wolborzu z dnia 29 lutego 2012 r.

Dokument ten jest podstawą do uchwalania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla poszczególnych obszarów gminy i stanowi element polityki przestrzennej gminy, co potwierdza "Strategia Zrównoważonego Rozwoju Gminy Wolbórz na lata 2022-2030". Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wolbórz z 2012 roku zawiera wytyczne dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego. Dokument wskazuje na konieczność ochrony obiektów i zespołów wpisanych do rejestru zabytków oraz stanowisk archeologicznych. Środowisko kulturowe determinowane jest występowaniem na obszarze gminy: zabytków archeologicznych, zespołów obiektów i terenów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych, obiektów, zespołów obiektów i terenów położonych w strefach ochrony konserwatorskiej, obiektów znajdujących się w gminnej

ewidencji zabytków, wartości niematerialnych jak: język, tradycja, kultura ludowa, język znaków oraz cech krajobrazu. Na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego i otuliny wykazano:

- Obiekty architektury i budownictwa - w rejestrze zabytków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków znajduje się 12 obiektów. Na terenie Parku i otuliny nie wykazano żadnego z wymienionych obiektów.
- Obiekty w ewidencji konserwatorskiej na terenie Parku i otuliny:
 - Golesze – cmentarz rzymsko-katolicki XX w.
 - Golesze – kapliczka domkowa z XVIII/XIX w.
 - Golesze – park dworski XIX w.
 - Golesze – spichlerz podworski XX w.
 - Golesze – cmentarz w lesie, mogiła powstańca 1863 r.
 - Leonów – cmentarz ewangelicki XIX w.
 - Polichno – cmentarz ewangelicki XIX w.
 - Lubiaszów – cmentarz ewangelicki XIX w.
 - Lubiaszów – cmentarz mogiła leśna z 1939 r.
- Obiekty i stanowiska archeologiczne - na terenie gminy stwierdzono 187 stanowisk archeologicznych z czego na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego znajduje się wyodrębnione jedno stanowisko.

Według zasad polityki gminy dotyczącej ochrony zabytków:

- Wszelkie prace przy obiektach wpisanych do rejestru i ewidencji zabytków oraz w ich bezpośrednim otoczeniu mogą być prowadzone w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Łodzi;
- Należy zawiadamiać Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi lub gdy jest to niemożliwe - Burmistrza Wolborza, o ujawnieniu podczas prowadzenia robót ziemnych, (lub budowlanych) przedmiotu posiadającego cechy zabytku z równoczesnym zabezpieczeniem odkrytego przedmiotu i wstrzymaniem wszelkich robót mogących go uszkodzić lub zniszczyć do czasu podjęcia przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi odpowiedniej decyzji.
- Należy zawiadamiać Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi o znalezieniu przedmiotu archeologicznego lub odkryciu wykopaliska oraz równocześnie je zabezpieczyć. –
- Zakłada się kontynuację sporządzania okresowych, specjalistycznych analiz stanu środowiska kulturowego gminy Wolbórz w celu stworzenia aktualnych, merytorycznych podstaw procesów planistycznych i decyzji administracyjnych dotyczących obiektów i obszarów istotnych dla ochrony i kształtowania środowiska kulturowego gminy.
- Ustala się zasadę zachowania cmentarzy i mogił historycznych przez:
 - wyłączenia ich z wszelkiej działalności inwestycyjnej nie związanej z rewaloryzacją obiektu,
 - zachowanie i konserwację historycznych elementów ukształtowania terenu cmentarzy,
 - zachowanie i konserwację starodrzewu, zabytkowych nagrobków, krzyży i innych elementów małej architektury,
 - usuwanie elementów zniekształcających (samosiewy, erozja, śmietniki etc.),

- uwzględnienie ich występowania przy ustalaniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu z nimi sąsiadujących.

Według studium gmina ma obowiązek przedkładania do właściwym wojewódzkim konserwatorom zabytków projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu. Również w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego należy uwzględniać zapisy i wytyczne dotyczące w szczególności wyznaczonych stref ochrony konserwatorskiej:

- „A” – Strefa pełnej ochrony konserwatorskiej historycznej struktury przestrzennej.
- „B” – Strefa ochrony konserwatorskiej zachowanych elementów zabytkowych.
- „K” – Strefa ochrony krajobrazu obejmująca: - obszary krajobrazu o wysokich, naturalnych wartościach przyrodniczych oraz rezerwat przyrody i Sulejowski Park Krajobrazowy, w których obowiązują również odrębne przepisy o ochronie przyrody oraz zapisy planu ochrony parku krajobrazowego. Strefa ta dotyczy bezpośrednio terenu Parku.
- „W” – Strefa ochrony stanowisk archeologicznych obejmująca: - stanowiska archeologiczne wykazane w AZP oraz potencjalne stanowiska archeologiczne. Strefa ta dotyczy bezpośrednio terenu Parku.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Wolbórz na lata 2023-2026 Uchwała NR XLVIII/451/2022 Rady Miejskiej w Wolborzu, z dnia 28 września 2022 r.

Celem strategicznym, wskazanym w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Wolbórz jest „zamierzone modelowanie indywidualnego – lokalnego dziedzictwa kulturowego i eksponowanie jego zasobów, co przyczyni się do propagowania dorobku kultury materialnej i niematerialnej, zacieśniania więzi lokalnych, podtrzymywania obyczajów i podniesienia atrakcyjności rekreacyjnej Gminy Wolbórz”. Głównym priorytetem programu jest przeprowadzenie działań rewitalizacyjnych, rewaloryzacyjnych, renowacyjnych i remontowych zabytkowych obszarów i obiektów na terenie gminy, będących ważnym elementem dziedzictwa przeszłości ważnym nie tylko dla gminy, ale i regionu. postumentem zrównoważonego rozwoju obszaru opartego o walory krajobrazu przyrodniczo - kulturowego. W tym celu gmina zamierza prowadzić działania zmierzające do:

- podjęcie zintegrowanych, kompleksowych działań prowadzących do zahamowania degradacji dziedzictwa kulturowego;
- ujednolicenie systemowych działań renowacyjnych i rewaloryzacyjnych;
- poprawę walorów i wartości obszarów i obiektów zabytkowych oraz ich wykorzystanie dla rozwoju turystyki i propagowanie dziedzictwa i krajobrazu kulturowego;
- kształtowanie poczucia odpowiedzialności za zasoby dziedzictwa regionalnego i lokalnego;
- wzmocnienie więzi społeczności lokalnych;
- właściwe pozyskanie funduszy pomocowych z Unii Europejskiej.

W części diagnostycznej opracowania opisano zabytki będące w Gminnej Ewidencji Zabytków oraz zabytki w rejestrze i ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Ochrony Zabytków. W ewidencji z terenu otuliny Parku znalazła się kapliczka św. Jana Nepomucena w Goleszach z XVIII/XIX w. W diagnozie opisano również dziedzictwo kultury niematerialnej.

W ramach „Celów i kierunków działania” wyznaczono: „Cel operacyjny Kreowanie wartości i walorów Gminy Wolbórz” ma być osiągnięty poprzez „Działanie 1 Zachowanie ciągłości cennych wartości dziedzictwa kulturowego” w którego skład wchodzi zadania: „Prowadzenie zintegrowanych – kompleksowych działań rewitalizacyjnych tkanki urbanistycznej w ramach realizowanych projektów rewitalizacji struktur historycznych”, „Utworzenie parku kulturowego”, „Promowanie obiektów

reprezentatywnych”, „Wyeksponowanie obiektów rozwoju turystyki i oznakowanie zabytków znajdujących się w rejestrze WKZ”, „Ochrona, rewaloryzacja i rozwój turystyki kulturowej i pielgrzymkowej w oparciu o Kościół parafii rzymskokatolickiej p.w. św. Mikołaja Biskupa w Wolborzu, i liczne kapliczki”.

Strategia Rozwoju Gminy Wolbórz na lata 2022-2030. Uchwała NR XLIII/410/2022 Rady Miejskiej w Wolborzu z dnia 30 marca 2022 r.

W diagnozie sytuacji społeczno-gospodarczej Gminy Wolbórz w części dotyczącej dziedzictwa kulturowego nie wyszczególniono obiektów zabytkowych z obszaru Sulejowskiego Parku Krajobrazowego bez konkretnej identyfikacji zasobu gminy i jego charakteru. Analiza SWOT wskazuje mocne strony Gminy w postaci bogactwa historycznego i kulturowego oraz walorów krajobrazowych i turystycznych. Według analizy słabe strony to m.in. niszczące zabytki. Ze względu na niekorzystne oddziaływanie inwestycji zawartych w strategii na „zabytki i dobra materialne”, zaproponowano zalecenia: „planowanie nowych inwestycji w harmonii z istniejącym krajobrazowych i historycznym układem przestrzennym (miasta Wolborza), odpowiednie wyeksponowanie obiektów zabytkowych o wysokich wartościach artystycznych, historycznych i kulturowych”, „prowadzenie prac remontowych obiektów zabytkowych w uzgodnieniu z Konserwatorem Zabytków”. Diagnoza opracowania praktycznie nie ujęła stanu dziedzictwa kulturowego gminy. W strategii nie wyszczególniono obiektów zabytkowych. Wśród celi strategicznych i operacyjnych nie wskazano żadnych odnoszących się bezpośrednio do ochrony dziedzictwa kulturowego gminy.

Gmina Tomaszów Mazowiecki

Sulejowski Park Krajobrazowy zajmuje na terenie Tomaszów Mazowiecki 1741 ha, co stanowi 12,1 % powierzchni gminy oraz 10,2 % powierzchni Parku.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Tomaszów Mazowiecki Uchwała Nr LXVI/409/23 Rady Gminy Tomaszów Mazowiecki z dnia 12.01.2023.

Dokument ten jest podstawą do uchwalania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla poszczególnych obszarów gminy i stanowi element polityki przestrzennej gminy, co potwierdza "Strategia Zrównoważonego Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki 2030". Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Tomaszów Mazowiecki z 2023 roku zawiera wytyczne dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego. W rozdziale VIII dokonano diagnozy dziedzictwa kulturowego. W uwarunkowaniach wynikłych z „diagnozy dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej” napisano: „ze względu na historyczne znaczenie oraz zabytkowy charakter obiektów i terenów, zasadne jest wykluczenie możliwości zabudowy, która mogłaby spowodować uszczerbek dla chronionych wartości. Działania projektowe i wykonawcze należy realizować z wykorzystaniem cech krajobrazu i zachowaniem zasad hierarchii znaczeniowej i formalnej poszczególnych jej elementów. Wykluczone jest przestawianie chronionych obiektów oraz umieszczanie innych obiektów o gabarytach mogących doprowadzić do zmiany ekspozycji (w tym również za obiektem historycznie eksponowanym)”. Dziedzictwo kulturowe w granicach Sulejowskiego Parku Krajobrazowego na obszarze gminy jest nader skromne, o wiele więcej obiektów i stanowisk znajduje się w otulinie Parku. Składają się na nie zabytki:

- Obiekty architektury i budownictwa (zabytki nieruchome) - w rejestrze zabytków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków znajduje się 13 obiektów. Na terenie otuliny Parku znajdują się:
 - Tresta/ Twarda - Kościół filialny rzymsko-katolicki p.w. św. Wacława z 1781 r. ul. Kościelna 8, nr rejestru 340, KL.IV-680/816/67.

- Obiekty w ewidencji konserwatorskiej na terenie otuliny Parku:
 - Nagórzyce – układ przestrzenny – rządówka, XIII w.;
 - Smardzewice – układ przestrzenny – ulicówka, 1412 r.;
 - Smardzewice – dom murowany – lata 30. XX w.;
 - Smardzewice – dom murowany – kon. XIX w.;
 - Twarda – młyn murowano-drewniany XVIII/XIX w.
- Obiekty i stanowiska archeologiczne - na terenie gminy stwierdzono 177 stanowisk archeologicznych z czego w granicach Sulejowskiego Parku Krajobrazowego znajdują się wydodrębnione cztery stanowiska.

W rozdziale XVII "Obiekty i obszary objęte ochroną oraz przyjęte zasady ochrony" twórcy planu podają ustalenia dotyczące ochrony cennych kulturowo obiektów m.in.: „Postulowane są intensywniejsze działania wymagające starania się o odrestaurowanie obiektów zabytkowych, które mogą stanowić atrakcyjne miejsce w strukturze przestrzennej miejscowości oraz zapoczątkować dalsze działania mające na celu poprawę względów estetycznych krajobrazu”, „Dla utrzymania wartościowej ciągłości historycznej użytkowanych obiektów, pożądane jest ustalenie dla nich funkcji nawiązującej do pierwotnego przeznaczenia. Zapis ten dotyczy przede wszystkim obiektów wpisanych do rejestru i ewidencji zabytków (...), „Dla obiektów wpisanych do rejestru oraz ewidencji zabytków, w celu ochrony zabytku, w później uchwalanych planach zagospodarowania przestrzennego powinny być wyznaczone strefy ochrony ekspozycji”. W odniesieniu do zabytków archeologicznych w rozdziale XVII.2 istnieje zapis „Ochrona konserwatorska zabytków archeologicznych Ochroną konserwatorską objęte są wszystkie zabytki archeologiczne z terenu gminy Tomaszów Mazowiecki. Zakres ich ochrony jest zróżnicowany. Dla większości stanowisk zostały wytyczone strefy ochrony archeologicznej w odległości 30,0 m od granicy stanowiska, których zasięgi pokazano na rysunku „Studium...”. Strefy ochrony archeologicznej nie wyznacza się stanowisk z okresu nowożytnego”.

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Mazowiecki 2030. Uchwała Nr LIII/337/22 Rady Gminy Tomaszów Mazowiecki z dnia 28 marca 2022

W diagnozie sytuacji społeczno-gospodarczo-przestrzennej Gminy Tomaszów Mazowiecki nie zawarto informacji dotyczącej dziedzictwa kulturowego, nie wyszczególniono obiektów zabytkowych z obszaru Sulejowskiego Parku Krajobrazowego, bez konkretnej identyfikacji zasobu gminy i jego charakteru. W części „społecznej” diagnozy napisano: „Potencjał turystyczny gminy tworzy przede wszystkim Zbiornik Sulejowski oraz rzeka Pilica. Potencjał turystyczno-rekreacyjny gminy to również lasy, obiekty zabytkowe, miejsca pielgrzymkowe, w tym Sanktuarium św. Anny w Smardzewicach”. Również w diagnozie widnieje lakoniczne stwierdzenie: „Gmina Tomaszów Mazowiecki przejawia dużą aktywność na polu krzewienia kultury regionalnej”. Analiza SWOT wskazuje mocne strony Gminy w postaci aktywności kulturalnej, społecznej instytucji i mieszkańców gminy oraz istniejące zasoby dziedzictwa kulturowego. Według analizy słabe strony w zakresie dziedzictwa kulturowego nie były wykazane. W Priorytecie 1.1. „Rozwój kultury i zachowanie dziedzictwa kulturowego” ogólnie wskazano na budowanie lokalnej tożsamości poprzez „pielęgnację i zachowanie dziedzictwa kulturowego”. Diagnoza opracowania praktycznie nie ujęła stanu dziedzictwa kulturowego gminy. W strategii nie wyszczególniono obiektów zabytkowych. Wśród celi strategicznych i operacyjnych nie wskazano żadnych odnoszących się bezpośrednio do ochrony dziedzictwa kulturowego gminy.

Miasto Piotrków Trybunalski

Sulejowski Park Krajobrazowy zajmuje na terenie Miasta Piotrków Trybunalski 885 ha, co stanowi 13,2 % powierzchni miasta oraz 5,2 % powierzchni Parku.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Piotrkowa Trybunalskiego Uchwała Nr XLIX/625/22 Rady Miasta Piotrkowa Trybunalskiego z dnia 30 marca 2022 r.

Park Krajobrazowy w całych granicach Piotrkowa Trybunalskiego swym zasięgiem pokrywa tereny leśne – obszary te nie posiadają zabytków ani innych cennych zasobów dziedzictwa kulturowego. Studium w rozdziale II.2.2. „Występujące dodatkowe uwarunkowania” określiło ustalenia do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta m.in. poprzez zapisy zawarte w Planie Ochrony Sulejowskiego Parku Krajobrazowego: „Ponieważ fragment SPK położony na terenie miasta obejmuje kompleks lasów państwowych, wytyczne do Studium uikzp Piotrkowa Trybunalskiego zawarte w Planie Ochrony odnoszą się tylko do wybranych elementów”. Jednym z podstawowych kierunków działań w polityce przestrzennej uznano: kompleksową ochronę krajobrazu naturalnego i kulturowego, rozwój różnorodnych form turystyki.

7.4. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze

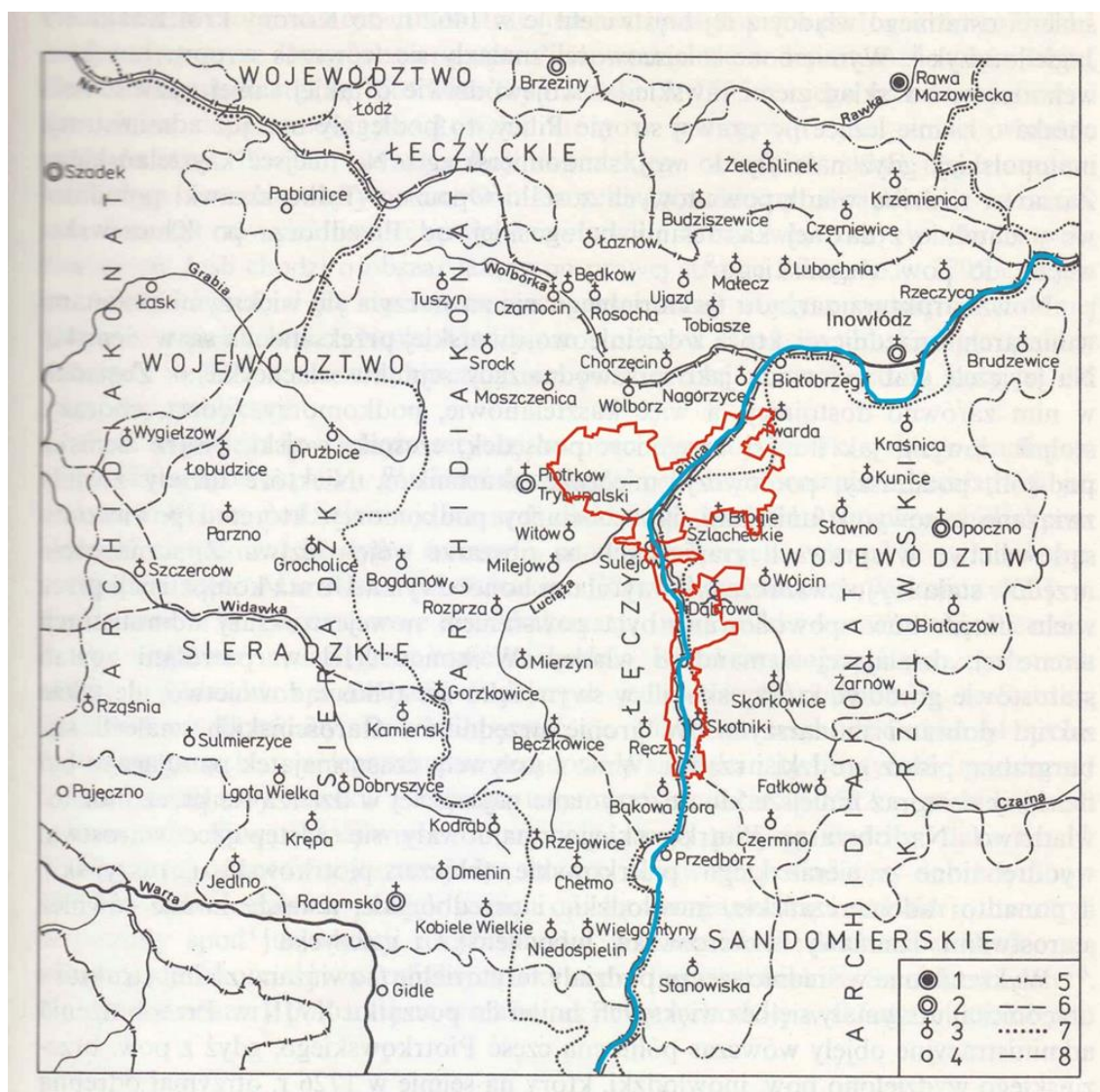
Uwarunkowania historyczne i krajobrazowe obszaru stanowią o potencjale rozwoju społeczno-gospodarczego powiatów i gmin w obrębie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego. Duża świadomość władz, mieszkańców Parku i turystów dotycząca spuścizny kulturowej terenu i poszczególnych obiektów będzie przyczyniać się do ich promocji i dbałości o nie. Z kolei niska świadomość społeczna dotycząca dóbr kultury przyczyni się do ich degradacji i marginalizacji tych wartości. Obiekty historyczne na terenie Parku często tracą wartość autentyczności i właściwego odbioru poprzez coraz większą liczbę działek rekreacyjnych - ich szczelne wygradzanie, stanowiące skuteczną barierę odgradzającą i niszczącą pola widokowe dla zabytków. Nasilony ruch budowlany prowadzi do powstawania nowych podziałów parcelacyjnych, tworzą się małe działki, następuje stopniowe zagęszczanie zabudowy. Skutkiem intensywnego rozwoju zabudowy lotniskowej, prywatnych ośrodków wypoczynkowych jest zagęszczenie sieci dróg i ścieżek. Nowa zabudowa, pozornie przyczyniająca się do rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru, degraduje wartościowy fundament tego rozwoju w postaci walorów krajobrazowych. Zasoby dziedzictwa kulturowego materialnego jak i niematerialnego oraz walory krajobrazowe stanowią wciąż nie w pełni wykorzystany potencjał obszaru Parku.

Występujące na terenie Parku obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków objęte były dotychczas ochroną na mocy ustawy *o ochronie dóbr kultury* z 1962 roku. Od roku 2003 obowiązuje nowa ustawa *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z 23 lipca 2003 roku. Plan ochrony Sulejowskiego Parku Krajobrazowego obejmował ochroną wszystkie obiekty zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków i ewidencji konserwatorskiej wraz ze stanowiskami archeologicznymi. W odniesieniu do obiektów architektonicznych wpisanych do rejestru zabytków działania ochronne zakładały zachowanie ich w stanie niezmienionym i dbałość o ich stan techniczny. Spośród obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków najlepiej utrzymane są zespoły sakralne (w Parku i otulinie). Dla zapewnienia skutecznej ochrony wartościowych elementów spuścizny kulturowej niezbędne jest prowadzenie prac porządkowych i rewitalizacyjnych przy niektórych obiektach. Ścisła ochrona konserwatorska obejmować winna również stanowiska archeologiczne. Prace inwestycyjne na obszarze stanowisk archeologicznych i obiektów zabytkowych muszą wymagać każdorazowego uzgodnienia ze służbami konserwatorskimi.

8. CHARAKTERYSTYKA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO SuPK

8.1. Zarys historii działalności człowieka na obszarze Parku i jego otoczenia oraz ogólna charakterystyka zasobów kulturowych na tle regionu i kraju

Ochrona krajobrazu kulturowego stała się działaniem priorytetowym dla Wspólnoty Europejskiej, w tym dla poszczególnych krajów członkowskich – również Polski. Zgodnie z Europejską Konwencją Krajobrazową, sporządzoną we Florencji dnia 20 października 2000 r., a przez Polskę ratyfikowaną 27 września 2004 roku, termin krajobraz „znaczy obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich” (Art. 1, definicje, lit. a). Treść tego zapisu wskazuje na dwa kluczowe czynniki kształtujące i determinujące postać krajobrazu - świat przyrody i świat kultury (materialnej jak i niematerialnej).

Ryc. 36. Województwo Sieradzkie i Województwo Sandomierskie w XV – XVIII w.

kolorem czerwonym zaznaczono w przybliżeniu teren Sulejowskiego PK. Mapa – Szymczak J., Corpus Inscriptionum Poloniae, Łódź 1993, s.9. Spis: 1 – siedziba województwa, 2- siedziby powiatów, 3 siedziby parafii, 5 – granice województw w XV-XVIII w., 6 – granice powiatów w XV-XVIII ww.

Wyznaczenie w miarę dokładnej daty pojawienia się pierwszych ludzi w dolinie Pilicy zapewne nie będzie możliwe. Do niedawna uważano, iż najstarsze ślady pobytu ludzi na ziemiach polskich w bliskim sąsiedztwie źródeł Pilicy sięgają 180-250 tys. lat. Osadnictwo na terenie Sulejowskiego PK sięga starszej epoki kamienia i trwa przez wszystkie okresy pradziejowe i średniowiecze. Najstarsze ślady osadnictwa paleolitycznego odkryte zostały nad brzegami Radońki ok. 600 m na wschód od klasztoru sulejowskiego (Augustyniak 2005). Ślady w postaci znajdowanych luźno narzędzi krzemiennych albo półwytworów pochodzące z paleolitu schyłkowego (ok 15.000 lat p.n.e.) i mezolitu (ok 10.000 – 3.500 lat p.n.e.) - pozostawione przez grupy łowców poszukujących zwierzyny spotykane są na całej długości Pilicy. W trakcie badań prowadzonych na stanowisku pradziejowym w okolicy wsi Winduga natrafiono na pozostałości pracowni krzemieniarskiej ze schyłkowego paleolitu. Mezolityczne znaleziska narzędzi krzemiennych były również spotykane na terenie Parku i w jego pobliżu w Stobnicy, Salkowszczyźnie, Karolinowie i Treście. Innymi cennymi pozostałościami bytności społeczności ludzkich w dolinie Pilicy są licznie zachowane ślady pradziejowego osadnictwa związane przede wszystkim z okresem kultury trzcinieckiej i łużyckiej (1500-400 p.n.e.), grobów kloszowych (400-125 p.n.e.), czy kulturą przeworską (250-375 p.n.e.). Najważniejsze skupiska stanowisk archeologicznych występują w rejonie Sulejowa (Owczary) oraz w gminie Ręczno (Stobnica). Obszar Parku (słowińszczyzna zachodnia) ok. 800 –900 roku stanowił teren przejściowy i płynną granicę pomiędzy plemionami Sieradzan i Łęczycan (na przestrzeni wieków włączonymi do Polan) a Wiślan (Gąsior 2000). Omawiany obszar – Sulejowski Park Krajobrazowy znajduje się w granicach obecnego Województwa łódzkiego. W dużej mierze krainy historyczne Polski, tożsame z obszarami dawnych państw plemiennych, kształtowały się w taki sposób, że ich granice na ogół pokrywały się z granicami krain geograficznych, wyznaczonych zasięgiem dorzeczy rzecznych. Główną osią i granicami regionów stawały się rzeki. Dzieje regionu tworzącego Sulejowski Park Krajobrazowy sięgają X w. Ziemie te początkowo należały do państwa Polan, a następnie do Polski piastowskiej. Do XV w. trwał proces kształtowania się opisywanego terytorium, które przetrwało niezmienione do 1793 r. Teren ten tworzyły dawne obszary graniczne należące do Wielkopolski i Małopolski. Większa część ziem obecnego łódzkiego w XII w. należała do prowincji łęczyckiej. Na początku wieku XIII jej południowo wschodnie ziemie w wyniku pertraktacji pomiędzy książętami dzielnicowymi zostały dołączone do Małopolski. Łęczyckie w latach 60. XIII w. podzieliło się na dwa księstwa ze stolicami w Łęczycy i Sieradzu. Sieradzkie powiększono na początku XV w. o ziemie wieluńską. Najwcześniejsza organizacja kościelna włączyła teren księstwa sieradzkiego do archidiaconatu łęczyckiego, a księstwo sandomierskie do archidiaconatu kurzelowskiego. Obecnie obszar ten przynależy do diecezji łódzkiej i radomskiej które rozgranicza rzeka Pilica.

Pozostały obszar dzisiejszego województwa zajmowało województwo rawskie będące integralną częścią Mazowsza, oraz od wschodu wzdłuż rzeki Pilicy województwo sandomierskie wchodzące w skład Małopolski. Od XVI w. dwa powiaty sandomierskiego: Chęciński i Opoczyński – tworzyły wschodnią granicę dzisiejszego województwa łódzkiego. Teren dzisiejszego Parku nie jest kontynuacją żadnej jednostki administracyjnej z wieków wcześniejszych. Stykają się tu pogranicza historycznych terytoriów: Wielkopolski i Małopolski - które na przestrzeni dziejów wchodziły w skład różnych jednostek terytorialnych państwa polskiego.

Na historię omawianego terenu miały zasadniczy wpływ dwie jednostki administracyjne: powiat piotrkowski i opoczyński. Powiat piotrkowski (Ziemia Piotrkowska) już w swym zaraniu dziejów posiadała charakter przejściowy – stanowił pomost między Wielkopolską i Małopolską. Miało to decydujący wpływ na zjawiska demograficzne i kulturowe. Największe centra gospodarcze w XII w. na omawianym terenie znajdowały się w Wolborzu, Sulejowie i Rozprzy. Za czasów Kazimierza Wielkiego na tym terenie krzyżowały się dwie główne drogi handlowe – jedna biegła z Rusi Halickiej przez Sandomierz, Opatów, Wąchock, Żarnów, Piotrków, Sieradz, Kalisz po Pomorze Szczecińskie, druga –

z Węgier przez Kraków, Miechów, Kurzelów, Przedbórz, Sulejów, Łęczycę, do Gdańska. Na terenie Krainy Piotrkowskiej w XII wieku istniały dwie kasztelanie: jedna w Wolborzu, druga z siedzibą w Rozprzy. W okresie rozbicia dzielnicowego obie te kasztelanie weszły do Księstwa Sieradzkiego, które powstało w pierwszej połowie XIII w. W tym czasie doszło do podziału kasztelanii wolborskiej – jej północna część dostała się do dzielnicy łęczyckiej, a południowa do dzielnicy sieradzkiej. We wczesnym średniowieczu na obszarach tych kasztelanii powstaje duża feudalna własność duchowna i rycerska. Z nadania Bolesława Krzywoustego kasztelania wolborska przechodzi na własność biskupów kujawskich. W XIII w. powstają klasztory cystersów w Sulejowie oraz norbertanów w Witowie. Oba te zakony otrzymały w uposażeniu olbrzymie okoliczne dobra ziemskie. Również do dużych włości na omawianym terenie zaliczyć można dobra należące do biskupów kujawskich, które pod koniec XVIII w. znalazły się w rejestrze majątków rządowych. Ludność tych dóbr w porównaniu z poddanymi szlachty miała lepsze warunki socjalno-bytowe i szybciej została zwolniona z pańszczyzny. U ludności tej budzi się wcześniej poczucie własnej tożsamości i pochodzenia, szacunku do tradycji i sztuki ludowej. W 2. poł. XIV w. wytworzył się podział administracyjny na powiaty. Piotrków stał się wówczas ośrodkiem powiatu, obejmującego dawne okręgi kasztelańskie: wolborski i rozpierski. Powiat piotrkowski, o którym pierwsza historyczna wzmianka pochodzi z 1418 r., w tamtych czasach sięgał na północy do Czarnocina, zaś na zachodzie do Tuszyńa i Rzgowa a od wschodu naturalną granicę stanowiła Pilica. Obejmował również tereny obecnego powiatu bełchatowskiego, bez Szczercowa. W tym kształcie powiat przetrwał do III rozbioru Polski. Według Aleksandra Gieysztora i Stanisława Arnolda w średniowieczu piotrkowskie i dolina środkowej Pilicy (tereny Parku) były kolonizowane przez osadników sieradzkich, którzy migrowali z dorzecza gęsto zaludnionej Warty w doliny Pilicy, Wolbórki i Łuciąży.

Na terenie obecnego powiatu opoczyńskiego za Piastów w okresie Polski dzielnicowej istniały dwie kasztelanie: Żarnów i Skrzynno, zaś rzeka Pilica i Drzewiczka były naturalnymi granicami tej jednostki administracyjnej. Z zachodu z tymi kasztelaniami graniczyły kasztelanie w Wolborzu i Rozprzy wchodzące w skład księstwa sieradzkiego. W XII w. obydwie kasztelanie należały do księstwa łęczycko-sieradzkiego.

Od roku 1239 na skutek rozgrywek dynastycznych kasztelanie te weszły w skład księstwa sandomierskiego. Przez Opoczyńskie przechodziły ważne szlaki handlowe: z Rusi przez Sandomierz, Skrzynno, Inowłódz, Łęczycę, do Włocławka a dalej do Gdańska. w XIV w., kiedy kasztelanie traciły znaczenie administracyjne powstał powiat z siedzibą w Opocznie, który z niewielkimi zmianami terytorialnymi dotrwał do naszych czasów. Niemalże cała część Parku oddzielona Pilicą po wschodniej stronie znajdowała się na terenie ówczesnego powiatu opoczyńskiego w ziemi sandomierskiej.

Osią omawianego terenu jest dolina rzeki Pilicy w jej środkowym biegu, która od początków państwowości aż do XX w. miała charakter graniczny. Pilica w swym środkowym biegu, od zarania dziejów stanowiła naturalną granicę pomiędzy Ziemią Sieradzką i Ziemią Łęczycką a Małopolską. W połowie XVI w. w skład Wschodniej Wielkopolski wchodzi województwa: Sieradzkie i Łęczyckie, graniczą one z Województwem Sandomierskim wchodzącym w skład Małopolski. Województwo to od strony północnej na Pilicy graniczy z województwem Rawskim wchodzącym w skład Mazowsza (Mazowsze Rawskie). W 1795 r. po III rozbiorze Polski – Pilica na całej swej długości oddziela granice Prus od Austrii. Po Kongresie Wiedeńskim ziemie regionu weszły w skład Królestwa Polskiego, będącego częścią Imperium Rosyjskiego. Okres ten przyniósł zmiany związane z uprzemysłowieniem. Teren tego regionu w wieku XVIII i XIX zamieszkiwany był przez katolików, wyznawców judaizmu, prawosławia oraz ewangelików. W 2. poł. XIX w po reformie administracyjnej z 1867 r., rzeka Pilica była naturalną granicą pomiędzy gubernią piotrkowską a radomską – cały obszar Parku znajdował się wówczas na terenie tych dwu guberni.

Największa operacja zbrojna I wojny światowej na froncie wschodnim, uznana za pierwszy Blitzkrieg na Wschodzie, czyli „Bitwa o Łódź” rozegrała się na przełomie listopada i grudnia 1914 r. w armiach niemieckiej i rosyjskiej walczyło ok. 700 tys. żołnierzy. W grudniu 1915 r. front ustabilizował się na linii rzeki Rawki i Pilicy. Znaczna część działań wojennych toczyła się na terenie dzisiejszego Parku. W latach 1915-1918 ziemie dzisiejszego Łódzkiego trafiły pod panowanie niemieckie i austriackie. Granica pomiędzy obydwojma okupacyjnymi armiami przebiegała w okolicach Wolborza. Północna część regionu znajdowała się pod okupacją wojsk niemieckich, południowa armii cesarsko-królewskiej. Sejm Ustawodawczy RP 2 sierpnia 1919 r. powołał do życia województwo łódzkie. Składało się ono z 13 powiatów. Osiem z nich: brzeziński, łaski, łódzki, łęczycki, piotrkowski, radomszczański, sieradzki i wieluński należało do przedrozbiorowych województw sieradzkiego i łęczyckiego. Konsolidacja tych terenów była zjawiskiem historycznie poprawnym, gdyż większość tego obszaru w średniowieczu stanowiła jeden organizm – prowincję łęczycką. Wielkim ciosem dla zasobów dziedzictwa kulturowego był wybuch II wojny światowej. Wojska niemieckie wczesnym rankiem 1 września 1939 r. przystąpiły do realizacji planu operacyjnego „Fall Weiss”, którego pierwszą ofiarą padł położony na południu naszego województwa Wieluń. O godzinie 440 lotnictwo niemieckie zrzuciło na miasto pierwsze w tej wojnie bomby. Głównie uderzenie niemieckie skierowane było w kierunku Radomska, Piotrkowa Trybunalskiego i Tomaszowa Mazowieckiego. Opór najeźdźcy stawiała Armia Łódź znajdując schronienie w nadpilicznych lasach, która powstrzymywała marsz wojsk niemieckich na Warszawę. W wyniku działań zbrojnych w 1939 r. zachodnią część regionu włączono bezpośrednio do III Rzeszy w obręb Kraju Warty, pozostały teren zaś do Generalnego Gubernatorstwa. Okupant rozpoczął realizację polityki niszczącej polską ludność. Niemiecka okupacja została zakończona w wyniku ofensywy sowieckiej w styczniu 1945 r., po przełamaniu niemieckiej obrony na liniach rzek Pilicy i Rawki. Już we wrześniu 1944 r. władze komunistyczne określiły kształt województwa, które po zakończeniu wojny miało wyglądać jak w 1939 r. Łódzkie tworzyło 14 powiatów ziemskich: brzeziński, konecki, kutnowski, łaski, łęczycki, łowicki, łódzki, opoczyński, piotrkowski, radomszczański, rawski, sieradzki, skierniewicki, wieluński i cztery powiaty grodzkie: Pabianice, Piotrków Trybunalski, Tomaszów Mazowiecki i Zgierz. Powierzchnia wynosiła 19 912,02 km². Korekty granic dokonywano w 1950, 1954 i 1956 r., włączając do województwa łódzkiego powiaty konecki, opoczyński, bełchatowski, pajęczański i poddębicki. Proces unifikacji ziem środkowopolskich został przerwany w wyniku realizacji reformy administracyjnej z 1 VI 1975 r. Według ustawodawcy Polska Rzeczpospolita Ludowa została podzielona aż na 49 województw. Z ziem Łódzkiego powstało nowe województwo łódzkie ograniczone do aglomeracji łódzkiej oraz województwa piotrkowskie, skierniewickie i sieradzkie. Sulejowski PK znajdował się w latach 1975-1999 na terenie województwa piotrkowskiego. Z kolei z wejściem w życie reformy administracyjnej kraju z 1998 r. Park w całości znalazł się w granicach województwa łódzkiego.

Pierwszą miejscowością położoną w dolinie Pilicy, która została wymieniona w źródłach pisanych jest Żarnowiec – czytamy o nim w kronice Galla pod rokiem. Prof. Aleksander Gieysztor opisując krajobrazy międzyrzecza Pilicy i Wisły we wczesnym średniowieczu wskazał, iż „szczególną rolę na tym obszarze grała Pilica, nie jako trakt, ale jako swoisty kręgosłup osadnictwa, które skupiało się przy przeprawach rzecznych.” Bulla papieża Innocentego II z roku 1136 wspomina o komorach celnych przy przeprawach na Pilicy od Chrzastowa do ujścia (po raz pierwszy jest wtedy wymieniona nazwa rzeki – fluvium Pelza), a tzw. falsyfikat trzemeszeński z roku 1145 wymienia Inowłódz, **Sulejów** i Przedbórz, jako miejsca poboru cła na tej rzece. Wymiana przez źródła pisane komór celnych na Pilicy jest potwierdzeniem, iż rejon dorzecza tej rzeki był we wczesnym średniowieczu rejonem, przez który prowadziły liczne szlaki drożne. Na podstawie ostatnich badań w Inowłodzu i Sulejowie ustalono np., że przeprawy te były wykorzystywane przez zorganizowane grupy kupieckie już w tzw. okresie rzymskim (0-400 n.e.), a w X-XI wieku odgrywały znaczną rolę na starym szlaku tzw. „kijowsko-gnieźnieńskim”. W okresie

formowania się Państwowości Polskiej, obszar dorzecza Pilicy, był łącznikiem między starymi centrami południowo-wschodniej Polski (Kraków, Sandomierz), a rejonem Wielkopolski, Kujaw i Mazowsza. Jest rzeczą charakterystyczną, iż nad Pilicą nie powstał żaden gród kasztelański. Pod koniec XIII wieku istniało już na terenie dorzecza Pilicy kilkanaście miejscowości, których potencjał gospodarczy pozwolił w następnych wiekach nadać charakter miasta. Były to m.in.: Przedbórz, Końskie, Opoczno, **Sulejów**, Piotrków, Wolbórz, Inowódz.

Zasoby kulturowe w postaci materialnego dziedzictwa minionych wieków na terenie samego Parku przedstawiają się skromnie. Niewątpliwie najcenniejszym zabytkiem Sulejowskiego Parku Krajobrazowego jest Opactwo O.O Cystersów w Sulejowie – pomnik historii. Założone w 1176 r. należy do najstarszych zabytków późnoromańskich i najlepiej zachowanych obronnych założeń cysterskich w Europie.

W 1176 roku Kazimierz Sprawiedliwy ulokował w Sulejowie francuskich mnichów nadając im znaczne dobra - otrzymali oni Sulejów wraz z przyległościami. Pierwsi cystersi, w liczbie przypuszczalnie dwunastu zakonników przybywają do Sulejowa w 1176 lub 1177 roku z miejscowości Morimond w Burgundii. Oparty na surowej regule benedyktyńskiej zakon należy już wówczas do jednego najbogatszych w Europie, a liczne przywileje królewskie, darowizny osób świeckich, ale również wzorowo prowadzona gospodarka rolna, dochody z targów i odpustów, czy zwolnienia z podatków ugruntowują jego silną pozycję ekonomiczną umożliwiającą udźwignięcie wielkiego wysiłku finansowego, jakim jest budowa okazałego zespołu klasztorowego. Wkrótce po swoim przybyciu cystersi wznoszą prowizoryczną świątynię, tzw. oratorium, która w latach 1213-32 zostaje rozbudowana pod kierunkiem włoskiego architekta Simona w trójnawowy kościół p.w. Najświętszej Marii Panny i św. Tomasza Kantauryjskiego. W roku jej ukończenia, za rządów opata Wilhelma, świątynię konsekruje arcybiskup gnieźnieński Pełka. Opactwo trzykrotnie było niszczone podczas napadów tatarskich (1241 r., 1259 r., 1431 r.), ale zawsze szybko odbudowywane powracało do pierwotnego stanu z coraz bardziej rozbudowanymi obiektami obronnymi. Klasztor w poł. XIII w. był w posiadaniu ok. pięćdziesięciu wsi i czterdziestu pięciu dziesięcin z wsi, dysponował obszernym immunitetem, kościołami, targami, licznie zgromadzonymi regaliai oraz przypisaniami osadzonymi w poszczególnych wsiach. Dynamiczny rozwój klasztoru został jednak dość niespodziewanie zahamowany. Już w 1 poł. XIII w. cystersi sulejowscy rozpoczęli spory z norbertanami osadzonymi w pobliskim Witowie (głównie o dziesięciny), a także z okolicznym rycerstwem. Z biegiem czasu opactwo cystersów osiągało znaczne dochody, jednakże mieszkańcy Sulejowa nie czerpali z tego żadnych korzyści. Wskutek czego dochodziło do wielorazowych buntów mieszczan. Spowodowało to konieczność obrony stanu posiadania przed sądami książęcymi. Brak wiarygodnych świadectw prawnych wymusił na mnichach sulejowskich dokonywanie licznych fałszerstw dyplomatycznych. Obok tych kłopotów wraz z uciezkami przypisańców w 1259 r. dobra opactwa zostały częściowo złupione przez drugi najazd Tatarów. Wszystkie te czynniki, a także ogromny wzrost majątku i rozproszenie go po ziemiach krakowskiej, sandomierskiej, łęczyckiej – sieradzkiej, Wielkopolsce, Pomorzu i Kujawach musiały powodować narastanie problemów. Zapewne to wszystko wywołało kryzys opactwa, który określono w 1285 r. mianem zgorszenia. Interweniowali: kapituła generalna, opat Morimond Hugo oraz arcybiskup gnieźnieński Jakub Świnka. W wyniku wizytacji opatów z Wąchocka, Koprzywnicy i decyzji kapituły generalnej z 1285 r. przeniesiono konwent sulejowski do Byszewa. Klasztor sulejowski został natomiast zasiedlony przez mnichów z Wąchocka, którzy przybyli tam niezwłocznie, na czele z opatem Janem. W wieku XIV-XVII wzniesiono, poza czworobokiem zabudowań klasztornych, obwód warowny (gotycki i renesansowo-barokowy), co było wynikiem okrzepnięcia opactwa po wydarzeniach z 1285 r. W wieku XV w klasztorze przebywali m.in. Władysław Jagiełło i Kazimierz Jagiellończyk. Ten pierwszy wystawił klasztorowi serię przywilejów (w 1388, 1405, 1406 i 1431). W roku 1431 klasztor został spalony przez Tatarów, w tym czasie w klasztorze

było ok. dwudziestu pięciu zakonników. Po najeździe tatarskim przyspieszono powstanie obwodu obronnego rozbudowanego na przestrzeni XV i pocz. XVI w. W XVI w. wzniesiono południowe i zachodnie skrzydło klasztoru, a także położone w zachodniej partii opactwa zabudowania gospodarcze. Na przełomie XVI i XVII w. powstał budynek arsenału oraz nieistniejący dziś pałac opacki i tzw. mały klasztor. W XVII w. prowadzono także prace budowlane w obrębie kościoła i w południowym skrzydle klasztoru. Wiek XVIII przyniósł zmianę funkcji umocnień klasztoru. W oparciu o nie powstały zabudowania gospodarcze, m.in. młyn przy wieży bramnej tzw. rycerskiej oraz północnego i północno-wschodniego odcinka muru obronnego. Również w XVIII w. wzniesiono przy prezbiterium kościoła zakrystię, przeprowadzono pracę przebudowy szczytu kościoła i obecnej plebanii, a także nadbudowano część wież. W wieku XVI w zabudowaniach klasztornych często zatrzymywali się legaci papiescy. W 1655 roku w klasztorze przebywał król Jan Kazimierz. W tym samym roku w wyniku działań wojennych w czasie potopu szwedzkiego zniszczeniu uległa cała osada przy klasztorze, która w XVI w. uchodziła za niewielkie miasteczko. W wieku XVIII klasztor otrzęsnięt się ze zniszczeń spowodowanych najazdem szwedzkim, ale w 1731 r. wybuchł groźny pożar. Jeszcze pod koniec XVII w. wznowiono toczące się z przerwami od XIII w. spory z klasztorem Norbertanów w Witowie o graniczące ze sobą posiadłości. Ostatecznie spory załatwiono polubownie dopiero w 1742 r. W czasie konfederacji barskiej klasztor poniósł liczne szkody, a w 1790 r. olbrzymi pożar objął zarówno kościół, jak i zabudowania klasztorne, w roku 1772 opactwo zamieszkiwało dwudziestu dziewięciu zakonników, a pod jego opieką znajdowały się cztery kościoły parafialne w: Sulejowie, Bałdrzychowie, Łaszowie i Mogielnicy. W następnych latach liczba zakonników wyraźnie spadła, gdyż w 1808 i 1818 r., czyli tuż przed kasatą, było ich tam piętnastu. W roku 1793 klasztor i miasteczko zajęli pruscy huzarzy, a w roku 1795 (po trzecim rozbiórce) miasto znalazło się po pruskiej stronie granicy, klasztor zaś przejęli Austriacy. W roku 1819 władze carskie położyły kres istnieniu w Sulejowie klasztoru Cystersów dokonując jego kasaty. Mienie poklasztorne przejął rząd Królestwa Polskiego. Biblioteka klasztorna liczyła 2312 książek, w tym dzieła teologiczne i liturgiczne. Kościół w Sulejowie (konwentualny) przeznaczono na parafię i oddano duchowieństwu diecezjalnemu. W roku 1823 przebywało tam jeszcze dwóch cystersów. Kolejny pożar kościoła i klasztoru nastąpił w 1847 r., a odbudowano je w latach 1852-1861. W 1860 r. w murach klasztornych umieszczono ochronkę dla dzieci. W 1883 roku przekazano parafii budynek arsenału. Wtedy też sprzedano Barbarze Brzeszczyńskiej budynki gospodarcze w północnej i wschodniej części opactwa. W 1893 roku nabyli je z kolei Tomasz Kaczorowski i Stanisław Lisiecki, a w r. 1895 Marceli Czuprykowski, po którym w roku 1904 odziedziczyły je jego córki Zofia Szwarcowa, Paulina Joachimowa i Celina Niemcowa. Podczas działań wojennych w roku 1914 zabudowania klasztorne uległy drobnym uszkodzeniom. W 1923 roku spłonął dach kościoła. W latach 1923-1928 prowadzono prace konserwatorskie przy kościele, arsenale i części umocnień. W latach 1946-1949 ponownie prowadzono prace konserwatorskie przy kościele i części umocnień. Prowadzono je również w kapitularni i przy innych reliktach klasztoru. W latach 1952-1959 odbudowano część zabudowań gospodarczych w północnej i północno-wschodniej części opactwa. W roku 1953 spłonęła plebania w zachodnim narożniku założenia, a jej funkcję przejął budynek w sąsiedztwie ruin klasztoru. Prace remontowe w obiektach należących do parafii prowadzono również w latach sześćdziesiątych, osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. Natomiast w pozostałej części opactwa przeprowadzono generalny remont połączony z rekonstrukcją i odbudową części dawnych zabudowań gospodarczych. Prace te dokonano w latach 1973-1981. Przekształciły one obiekt w ośrodek wczasowy Młostoprojektu Łódź, który przejął go od spadkobierców Marcelego Czuprykowskiego. Obiekty ośrodka wczasowego przejęło Przedsiębiorstwo Turystyczno-Handlowe "Trybunalskie" z Piotrkowa Trybunalskiego, które prowadziło hotel do 2010 r. Nowy właściciel, firma PTH Trybunalskie S.A. (Przedsiębiorstwo Turystyczno-Hotelowe "Trybunalskie"), przejęła hotel wraz z całą spółką w 2010 roku. Po 167 latach w roku 1986 powrócili do Opactwa prawowici gospodarze – ojcowie cystersi i podjęli dzieło kompleksowego remontu

macierzystych zabudowań. Powrót cystersów do Sulejowa położył kres postępującej dewastacji zabudowań sakralnych i gospodarczych. Nie było to przedsięwzięcie łatwe. Klasztor był prawie zniszczony i wymagał generalnej renowacji. W tym celu klasztor podpisał również porozumienie z dyrektorem Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Łodzi w dniu 12.10.1988 r., o przeprowadzenie badań wykopaliskowych na terenie dawnego opactwa. Kierownictwo prac powierzono Jerzemu Augustyniakowi, archeologowi z Muzeum Archeologicznego – Etnograficznego w Łodzi, przy współpracy z mgr Marią Augustyniak – historykiem sztuki, prof. dr hab. Andrzejem Grzybkowskim – konsultantem ds. architektonicznych z Instytutu Sztuki UW oraz dr Robertem Kunkelem z Instytutu Historii Architektury Politechniki Warszawskiej. Prace były prowadzone z przerwami w latach 1989 – 2003. W latach 1984 – 1999 trwały prace konserwatorskie przy poszczególnych elementach wystroju świątyni zewnątrz i wewnątrz. W roku 1987 ojcowie przystąpili do renowacji zniszczonych stalli. Prace renowacyjne trwały do 1996 roku. Stalle po demontażu zostały przewiezione do pracowni konserwatorskiej w Kielcach. W roku 1998 r. gospodarze obiektu przystąpili do renowacji posadzki w kościele. Posadzka wykonana była z płyt piaskowca i pochodziła z 1858 roku. Pierwotna, romańska całkowicie zniszczona, została zrekonstruowana.

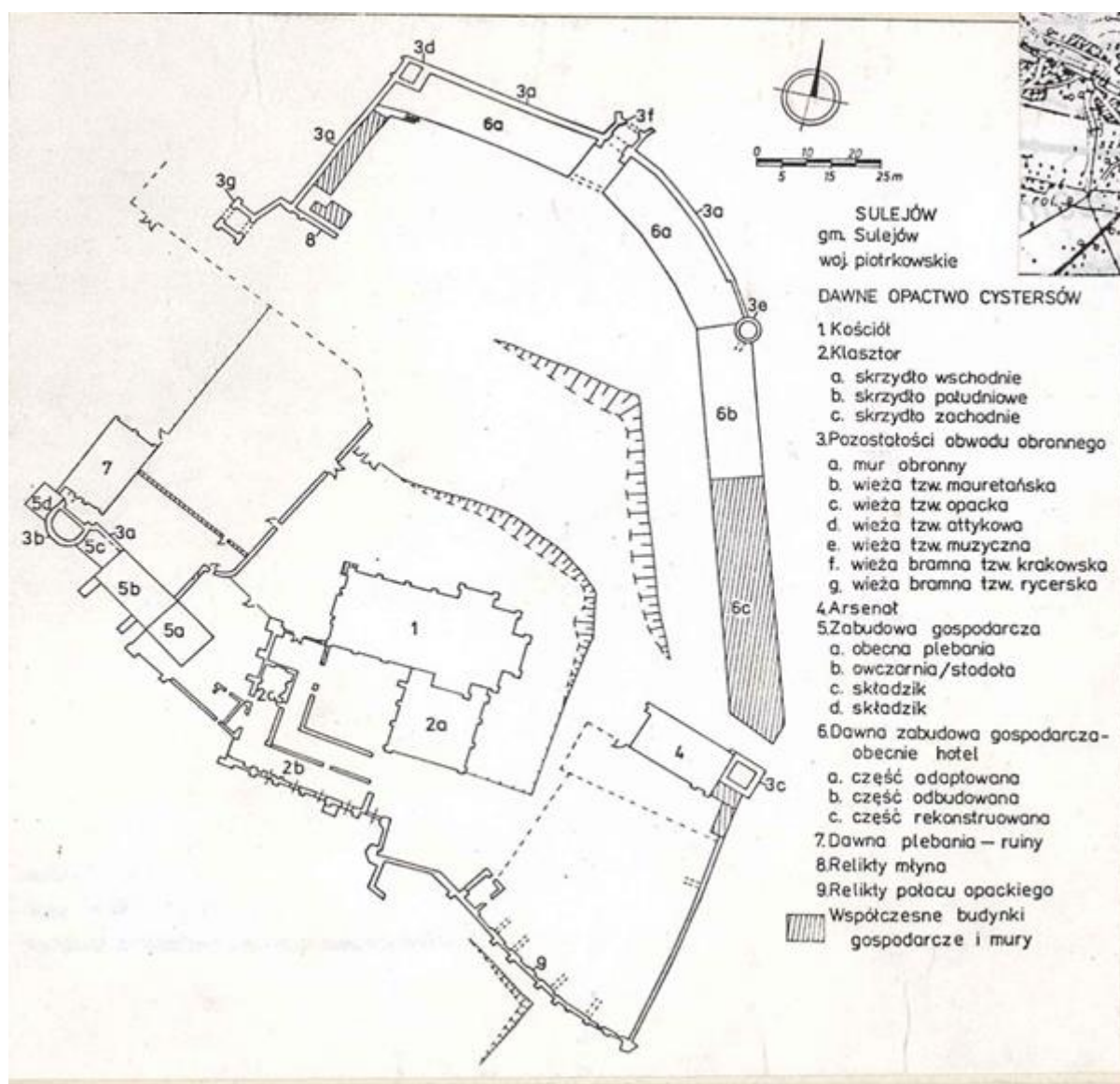
Dużym osiągnięciem obecnego proboszcza, o. Augustyna Węgrzyna, było rozpoczęcie prac renowacyjnych przy Arsenale i wieży Opackiej – które zakończono w 2025 roku.

Do zabytkowych obiektów na terenie opactwa należą:

- Kościół p.w. św. Tomasza Kantuaryjskiego - późnoromański, z lat 1213-1232, orientowany. Świątynia zbudowana na planie krzyża łacińskiego jako tzw. założenie bazylikowe, trójnawowa, orientowana na wschód, przecięta jest transeptem (nawą poprzeczną), do którego przylegają dwie bliźniacze kaplice. Nawę główną wypełniały stalle, gdzie odbywały się śpiewy chorałowe cystersów. Nowością bazylik cysterskich było przesklepienie całego kościoła, przeprowadzone w oparciu o system sklepień krzyżowo-żebrowych. Romański portal głównego wejścia do kościoła mieści się w ścianie zachodniej, na osi nawy głównej, nad nim zaś umieszczono maswerk. Nad dawnym wejściem bocznym znajduje się romański tympanon z końca XII w., przedstawiający płaskorzeźbiony krzyż wczesnochrześcijański, po bokach którego jest słońce, księżyc i ptak jako symbole śmierci Chrystusa;
- Klasztor - wzniesiony w okresie od poł. XIII do XVI (pocz. XVII) w., jako piętrowy, dwutraktowy czworobok wokół wirydarza, rozebrany częściowo po roku 1847, zachowany w relikwie skrzydła wschodniego i ruinach skrzydeł południowego i zachodniego:
 - skrzydło wschodnie – kapitułarz - na rzucie kwadratu, nakrytym sklepieniem krzyżowo-żebrowym o czterech przęsłach wspartych tylko na jednej kolumnie. Konstrukcja kapitułarza jest wykonana po mistrzowsku. Należy ją zaliczyć do najśmielszych przedsięwzięć sztuki sklepiania systemem krzyżowo-żebrowym na ziemiach polskich. Kapitułarz mimo sklepienia ostrołukowego zachował cechy romańskie, takie jak: proporcje, kolumny, ornamentacja kapiteli i przezrocza. W krużganku kapitułarza zaskakuje bogata kamieniarka zworników i wsporników o motywach heraldycznych. Występujące na wspornikach sklepiennych: orzeł jagielloński, Pogoń litewska i krzyż węgierski, upewniają pobyt Władysława Jagiełły w Sulejowie. W kapitułarzu Ojcowie Cystersi po odzyskaniu swojej własności urządzili muzeum;
 - skrzydło południowe - zachowana (w części rekonstruowana) ściana południową oraz relikty ścian wewnętrznych, w partii zachodniej zagruzowane piwnice;
 - skrzydło zachodnie - zachowane w relikwie ścian parteru; piwnice pod skrzydłem z zawalonymi sklepieniami, zagruzowane;

- Pozostałości obwodu obronnego - wznoszone od końca XIV po wiek XVI, wchłonięte przez zabudowę opactwa w XVIII w.:
 - relikty muru obronnego - zachowane cztery odcinki;
 - w zachodnim narożniku obiektu powstały wraz z wieżą tzw. mauretańską;
 - w północnej i północno-wschodniej części założenia łączące wieże dwóch bram. To tzw. brama rycerska i krakowska oraz wieże - attykowa i muzyczna;
 - wieża tzw. Mauretańska - na rzucie zbliżonym do półkola, wchłonięta częściowo w obręb późniejszej zabudowy gospodarczej, czterokondygnacyjna z wysokim stożkowym dachem, w grubości murów schody na ganki muru obronnego oraz schody łączące kondygnacje;
 - wieża tzw. Opacka - na rzucie zbliżonym do kwadratu, czterokondygnacyjna o najwyższej kondygnacji wspartej na kroksztynach, tworzących machikuły, dach ostrosłupowy, załamany, do wieży dostawiony od zachodu budynek arsenału;
 - wieża tzw. Attykowa - na rzucie zbliżonym do kwadratu, wchłonięta przez późniejsze budynki gospodarcze w ich obrys, pierwotnie trójkondygnacyjna, czwarta kondygnacja zwieńczona attyką o grzebieniu z półokrągłych zębów nadbudowana, w partii pierwotnej wyjście na mury obronne oraz schody między poziomami w grubości murów wieży;
 - wieża tzw. Muzyczna - na rzucie koła, cylindryczna, w części wchłonięta w obrys późniejszej zabudowy gospodarczej, pierwotnie czterokondygnacyjna, nadmurowana o jeden poziom i attykę z przezroczami, górne poziomy ze schodami w grubości muru;
 - wieża bramna tzw. Krakowska - na rzucie prostokąta, oszkarpowana, od wnętrza założenia obudowana wtórną zabudową gospodarczą, pierwotnie czterokondygnacyjna, nadbudowana kondygnacją mieszczącą dzwonnice, zwieńczona pseudo- barokowym hełmem, w partii pierwotnej relikty systemu komunikacji w grubości ścian, przejazd bramny w przyziemiu;
 - wieża bramna tzw. Rycerska - na rzucie zbliżonym do kwadratu, od zewnątrz oszkarpowana, silnie wysunięta przed lico muru obronnego, wzniesiona na zewnątrz dzieła obronnego flankującego mur, obniżona, obecnie trójkondygnacyjna kryta namiotowym dachem, komunikacja pionowa schodami w grubości murów wieży i dzieła obronnego, przejazd bramny arkadowy
- Wieża tzw. Mauretańska – gotycka z końca XV wieku. Na rzucie zbliżonym do półkola, czterokondygnacyjna. Dach stożkowy o wiązaniu storczykowym;
- Arsenał - z XVI/XVII wieku, dostawiony do wieży Opackiej, prostokątny, jednotraktowy, piętrowy. Kryty dwuspadowym dachem, w części pomieszczeń zachowane pierwotne drewniane stropy o profilowanych belkach
- Zabudowa gospodarcza w zachodnim narożniku założenia - wzniesiona w okrasie od XV do XVIII wieku, w części oparta o relikty obwodu obronnego:
 - budynek gospodarczo-mieszkalny ob. plebania - na planie prostokąta połączonego krótszym bokiem w jeden obrys z budynkiem owczarni stodoły, jednotraktowy, wtórnie podzielony na szereg lokalności, jednopiętrowy, kryty dwuspadowym dachem przestłoniętym od południowego-wschodu barokowym szczytem;
 - budynek gospodarczy-owczarnia/stodoła - na rzucie prostokąta, połączony w jeden obrys z budynkiem obecnej plebanii i składzikiem, jednotraktowy, pierwotnie jednokondygnacyjny (obecnie w części dwu. kondygnacyjny), kryty dwuspadowym

- dachem o połaciach wspólnych z budynkiem plebanii, w ścianie południowo-zachodniej przesklepione strzelnice;
- o budynek gospodarczy - składzik po południowo-wschodniej stronie wieży tzw. mauretańskiej - na rzucie prostokąta, węższy od owczarni/stodoły i wieży mauretańskiej, powstały w efekcie zabudowania przestrzeni między nimi, obiekt jednotraktowy bez oddziałów wewnętrznych, pierwotnie dwukondygnacyjny, kryty dwuspadowym dachem o połaci południowo-wschodniej wspólnej z owczarnią/stodołą, w ścianie południowo-zachodniej strzelnice;
- o budynek gospodarczy - składzik po północno-zachodniej stronie wieży tzw. mauretańskiej - w stanie ruiny, pozbawiony dachu i stolarki, na rzucie zbliżonym do kwadratu, dostawiony do wieży, kryty niegdyś dachem jednospadowym.

Ryc. 37. Plan Opactwa Cystersów w zabytków architektury i budownictwa w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, rejestr zabytków nr. 569 / 17. 08. 1992.

- Zabudowa gospodarcza w północnej, północno-wschodniej i wschodniej partii zespołu - obecnie hotel - złożona z czterech podpiwniczonych budynków o ujednoliconej elewacji od strony dziedzińca, krytych wspólnym dachem, dwuspadowym, łamanym, polskim:

- budynek po obu stronach wieży bramnej - krakowskiej - adaptowany na potrzeby hotelu, o przebudowanych wnętrzach, całość łącznikiem wzniesionym przy bramie, oba budynki wzniesiono, opierając je o mur kurtynowy obwodu obronnego budynek zachodni na planie zbliżonym do rombu, uzupełniony o przybudówkę przy wieży attykowej, budynek na południowy-wschód od bramy na planie wycinka pierścienia,
- budynek na południe od wieży tzw. muzycznej - odbudowany na potrzeby hotelu, na rzucie prostokąta, z obiektu pierwotnego zachowały się jedynie ściany zewnętrzne,
- budynek na południowym skraju ciągu zabudowy - całkowicie rekonstruowany, wzniesiony na potrzeby hotelu.

Zespół Opactwa Cystersów w Sulejowie został uznany za pomnik historii Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bronisława Komorowskiego z dnia 22 października 2012 r. (Dz.U. z dnia 13 listopada) „Na podstawie art. 15 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.1) zarządza się, co następuje:

§ 1. Uznaje się za pomnik historii „Sulejów – zespół opactwa cystersów”, położony w Sulejowie, w powiecie piotrkowskim, w województwie łódzkim.

§ 2. Celem ochrony pomnika historii wymienionego w § 1 jest zachowanie, ze względu na wartości artystyczne, materialne i niematerialne, zespołu opactwa cysterskiego będącego przykładem warownego założenia klasztorного, odznaczającego się wyjątkową autentycznością substancji zabytkowej oraz powiązań z otaczającym krajobrazem.

§3. 1. Obszar pomnika historii „Sulejów – zespół opactwa cystersów” obejmuje kościół pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny i św. Tomasza Kantuarijskiego (Becketa) wraz z kapitułarem oraz pozostałościami południowego i zachodniego skrzydła klasztorного, obwodem warownym z fragmentami murów kurtynowych, basztami: Opacką, Muzyczną, Attikową i Mauretańską, basztami bramnymi: Krakowską i Rycerską, arsenałem, zabudowaniami gospodarczymi, pozostałościami: młyna, pałacu opackiego, dawnej plebanii oraz układu wodnego – będącego elementem dawnych ogrodów klasztorных. Granica pomnika historii przebiega od wschodu wzdłuż ulicy Władysława Jagiełły (z jej wyłączeniem), skręca na południowy zachód i biegnie wzdłuż północnych granic działek nr 111, nr 243 i nr 170/6, dochodzi do działki nr 219, po czym skręca w kierunku północno-zachodnim i wzdłuż północno-wschodniej granicy tej działki dochodzi do polnej drogi znajdującej się na działce nr 220, biegnie dalej wzdłuż drogi (z jej wyłączeniem) i na granicy z działką nr 202 skręca w kierunku północno-wschodnim w polną drogę na tzw. Iwon, następnie wzdłuż drogi (z jej wyłączeniem) dochodzi do mostu nad przepływającym przez dawne ogrody klasztorne strumieniem, przecina działkę nr 124 i wzdłuż polnej drogi znajdującej się na działce nr 201”.

Fot. 110 Opactwo Cystersów w Sulejowie - widok od strony południowo-zachodniej (Fot. P. Wypych 2023 r.).

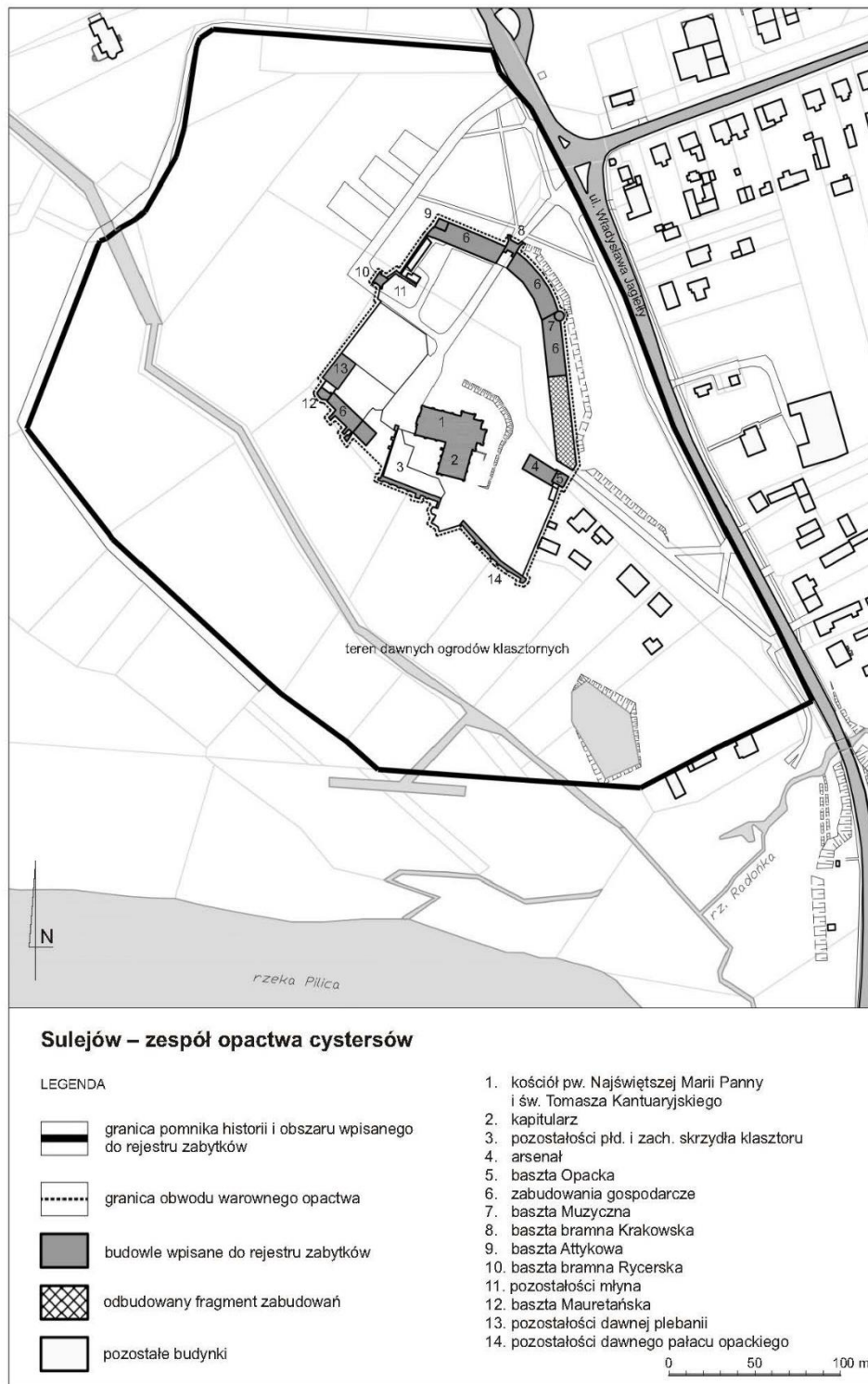
Fot. 111 Opactwo Cystersów w Sulejowie - widok od strony wschodniej – widoczne (po lewo) baszta Opacka, w centrum zabudowa tzw. gospodarcza – obecnie hotel (spa), po prawo - wieża Muzyczna i wieża (brama) Krakowska. (fot. P. Wypych).

Fot. 112 Opactwo Cystersów w Sulejowie – na pierwszym planie relikty / pozostałości „młyna końskiego”, w tle wieża Attykowa, po prawo wieża (brama) Krakowska (fot. P. Wypych 2024 r.).

Załącznik do rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej
Polskiej z dnia 22 października 2012 r. (poz. 1242)

MAPA „SULEJOWA – ZESPOŁU OPACTWA CYSTERSÓW”

Ryc. 38. Mapa „Sulejowa – zespołu opactwa cystersów” stanowi załącznik do rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 22 października 2012 r. (Dz.U. z dnia 13 listopada).

Fot. 113 Opactwo Cystersów w Sulejowie – odrestaurowany budynek Arsenалу i przylegająca do niego wieża (baszta) Opacka (fot. P. Wypych 2025 r.).

Fot. 114 Opactwo Cystersów w Sulejowie widok na kościół i kapitularz (fot. P. Wypych 2025 r.).

Fot. 115 Opactwo Cystersów w Sulejowie - widok na pozostałości południowo-zachodniej części klasztoru (fot. P. Wypych 2025 r.).

Fot. 116 Opactwo Cystersów w Sulejowie - widok na wieżę Rycerską (fot. P. Wypych 2025 r.).

Ryc. 39. Jan Ferdynand Nax - mapa Pilicy od Przedborza do ujścia do Wisły z 1775 roku. Fragment mapy z widokiem na Sulejów i opactwo cysterskie, mapa pochodzi z wystawy „Pilica na dawnych mapach i rycinach” w Skansenie Rzeki Pilicy w Tomaszowie Mazowieckim, 2013 r.

Miasto Sulejów to „patron” Sulejowskiego Parku Krajobrazowego. Falsyfikat trzemeszeński z roku 1145 wymienia Inowłódz, Sulejów i Przedbórz, jako miejsca poboru cła na Pilicy. Rejon dorzecza Pilicy był we wczesnym średniowieczu terenem, przez który prowadziły liczne szlaki drożne. Na podstawie ostatnich badań w Inowłodzu i Sulejowie ustalono np., że przeprawy na rzece były wykorzystywane przez zorganizowane grupy kupieckie już w tzw. okresie rzymskim (0-400 n.e.), a w X-XI wieku odgrywały znaczną rolę na starym szlaku tzw. „kijowsko-gnieźnieńskim”. Sulejów to jedna z pierwszych osad nadpilicznych. Osada powstała około X wieku. Sulejów w średniowieczu nazywano wówczas: Dulugov, Siliev, Sulev i Syrie.

Z początku Sulejów był osadą książęcą (targowiskiem) z miejscem poboru cła. Zgodnie z legendą nazwa Sulejów związana jest z osobą Suleja - rycerza, którego ojcowizna miała być ulokowana na tych ziemiach w XI wieku. Rozkwit wczesnej osady wiązał się zapewne ze zlokalizowaniem w dolinie rzeki Pilicy brodu przeprawowego związanego z poborem myt. Na rzece operowała bowiem komora celna. Taka lokalizacja musiała mieć znaczenie strategiczne. W tym miejscu przechodziły ważne szlaki handlowe. Najważniejszy szlak wiódł z Krakowa do Torunia, tworząc część trasy z Węgier przez Kraków nad Bałtyk, zwanej drogą węgiersko – bałtycką. Kolejny szlak wiódł z Kazimierza Dolnego przez Radom, Opoczno, Sulejów do Piotrkowa, Widawy, Kępna, z odnogą w kierunku Kalisza. Na przestrzeni dziejów strategiczne drogi stanowiły główne szlaki handlowe. Pierwotna osada handlowa wraz z targowiskiem po prawej stronie Pilicy znajdowała się nieopodal późniejszego opactwa cystersów. Prawa lokacyjne Sulejów uzyskał w 1279 roku, zaś jego erekcję poprzedziło wybudowanie kościoła św. Floriana. W 1308 roku zostały nadane prawa miejskie z rąk księcia Władysława Łokietka. Opat i bracia cystersi posiadali prawo służące uprawianiu rzemiosła, sprowadzania ludność wszelkich zawodów i pochodzenia oprócz Żydów. Żydom nie wolno było również nabywać na tym terenie domów. Opaci nie wyrażali zgody na tworzenie jakichkolwiek zakładów, dlatego Sulejów, posiadający naturalne bogactwa, nie rozwijał się. Miasteczko było ubogie i nieudolne. Z biegiem czasu Sulejów ulegał stopniowej agraryzacji. Mieszkańcy

Sulejowa trudnili się głównie gospodarką rolną, eksploatacją puszczańskich lasów, handlem i wypalaniem wapna. Miasteczko przechodziło swój rozkwit, jak ośrodek handlowy o zasięgu regionalnym, będący rynkiem płodów rolnych i działalności rzemieślniczej. Od roku 1313 za zgodą Władysława Łokietka mieszkańcy rozpoczęli handel solą, mięsem i suknem w całym Księstwie Sieradzkim, a głównie w Piotrkowie Trybunalskim. Król Władysław Jagiełło w 1388 roku ustanowił środy dniami targów w Sulejowie. Kościół parafialny pw. św. Floriana był na pocz. XVI stulecia objęty prawem patronatu i prezenty opata i konwentu sulejowskiego. W 1640 roku na miejscu dotychczasowego drewnianego kościoła zaczęto wznosić murowany, który dopiero w 1748 r. konsekrował biskup łucki Franciszek Kobielski. Fundamentalną gospodarkę miasta zaczynał jednak stanowić handel i wydobywanie wapna. Równocześnie ludność żydowska w XVII w. sięgnęła 552 osób, przez kolejne 20 lat dwukrotnie zwiększając swą ilość. Na skutek Potopu szwedzkiego oraz wielkiego pożaru Sulejowa w 1731 r. miasto zaczęło popadać w ruinę, mieszkańcy żyli w ubóstwie. Od 1793 roku Sulejów był pod panowaniem pruskim, wojska zajęły opactwo i miasto. W 1795 razem z upadkiem Rzeczypospolitej, klasztor oraz prawy brzeg Pilicy przeszły pod panowanie Austrii, zaś miasto Sulejów pod panowanie pruskie. W 1819 roku zlikwidowano klasztor cysterski, Sulejów stał się miastem rządowym. Lata trzydzieste XVIII wieku jest to czas w których rozpoczyna się trwający 150 lat regres miasta. W latach 1870-1927 na skutek wcześniejszych zmian Sulejów utracił prawa miejskie oraz został dołączony do zbiorowej gminy wiejskiej Łęczno, zaś od roku 1912 stanowił osobną gminę, jednak wciąż nieposiadającą praw miejskich. Pod koniec XIX wieku lokalna gospodarka uległa odrodzeniu. Miasto stało się w tym czasie ważnym ośrodkiem przemysłu wapienniczego i drzewnego, zaopatrując w materiały budowlane szybko rozwijającą się Łódź. W roku 1901 swoją działalność rozpoczęło przedsiębiorstwo zajmujące się przemysłowym wypalaniem wapnia- „Pereswit”. W następnych latach dzięki inicjatywie ziemianina Stanisława Psarskiego, ruszyła kolejka wąskotorowa z Sulejowa do Piotrkowa Trybunalskiego - zapewniła ona miejscowym wytwórcom lepszy dostęp do wielu rynków zbytu. Wybuch II wojny światowej przerwał okres intensywnego rozwoju miasta. Na skutek bombardowań w dniach 4-6 września 1939 roku śmierć poniosło nie mniej niż 700 osób (niektóre źródła podają nawet 1600 osób, a większość budynków uległo zniszczeniu. Na skutek II wojny światowej Sulejów stracił prawie 35 % ludności i 80 % zabudowań.

Fot. 117 Panorama na miasto Sulejów – widoczny most i kładka na rzece Pilicy w Sulejowie, obok Plac Straży.
(fot. P. Wypych 2024 r.).

Do cennych obiektów dziedzictwa kulturowego w granicach Parku wpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków należą dwór w Dębowej Górze i zabytkowy park wokół dworu. Wieś Dębowa Góra położona w pobliżu rzeki Czarnej Malenieckiej, jest wymieniana w źródłach od XV w. Właścicielami wsi byli Dembowscy herbu Jastrzębiec, a od XVII w. Duninowie. Dwór w Dębowej Górze powstał w poł. XVIII w. dla opatów z Sulejowa. Jest to budynek murowany, na planie prostokąta, parterowy, z gankiem wspartym na kolumnach w fasadzie, pokryty dachem łamanym mansardowym. Otoczenie dworu stanowi pozostałość parku. Dwór jest w rękach prywatnych, obecnie park wymaga zabiegów pielęgnacyjnych. Kręcono tutaj film „Wierna rzeka”.

Fot. 118 Dwór w Dębowej Górze z połowy XVIII w. (fot. P. Wypych 2024 r.).

Ustalono również stanowiska archeologiczne w rejestrze Łódzkiego Konserwatora Zabytków na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego:

- Sulejów /gmina Sulejów / ul. Opacka 13, pow. piotrkowski - nr. 400 / Nr. stan. 75-55 / 12 – osada, stanowisko z okresu wpływów rzymskich, wczesnego średniowiecza, kultury przeworskiej;
- Sulejów /gmina Sulejów / ul. Opacka 13, pow. piotrkowski - 569 / Nr. stan. 75-55 / 6 – cmentarzysko ciałopalne, cmentarzysko szkieletowe, skarb – stanowisko z okresu kultury przeworskiej i łużyckiej;
- Stobnica-Trzy Morgi /gmina Ręčno/ pow., piotrkowski, 1044 / Nr. stan. 77-56/13 – ślad osadniczy, cmentarzysko - stanowisko pradziejowe, kultury ceramiki sznurkowej, kultury łużyckiej z okresów mezolitu, neolitu, III epoki brązu;
- Stobnica Ostra Góra /gmina Ręčno/ pow. piotrkowski, 1070 / Nr. stan. ZP 77-56/ 15 – osada i ślad osadniczy - stanowisko z okresu IV epoki brązu, III neolitu, wczesnego średniowiecza

- Stobnica – Trzy Morgi /gmina Ręčno / pow. Piotrkowski, 1069/ c/134/ Nr. stan. 77-56 /14 – osada, ślad osadniczy – stanowisko z okresu pradziejowego, kultury łużyckiej, kultury przeworskiej;

Ryc. 40. Stanowiska archeologiczne na obszarze nr 77-56 – Stobnica, Trzy Morgi, Zygmunty. (Wg. Materiałów AZP z Urzędu Wojewódzkiego Konserwatora Ochrony Zabytków w Łodzi, Łódź październik 2025).

Na terenie otuliny Sulejowskiego Parku Krajobrazowego, w swoich dziejach historycznych, miastami o nieudanych lokacjach były Błogie Szlacheckie i Skotniki. Błogie stanowiło własność duchowną zakonu cystersów, natomiast Skotniki były własnością rycerską.

Błogie – pierwsza chronologiczna informacja o tej wsi pochodzi z dokumentu księcia Leszka Białego wystawionego w 1221 roku na rzecz cystersów sulejowskich. Wśród świadków nadania książęcego byli wymienieni Nicolas et Marius capellani de Blogie. W 1237 roku w Błogiem istniał kościół o charakterze parafialnym. Wieś ta, istniała już w XI–XII wieku, o czym świadczą badania archeologiczne. W 1784 roku cystersi wybudowali w Błogiem niewielki kościół murowany pod wezwaniem Nawiedzenia N.M.P. i św. Mikołaja. Fundatorami byli m.in. Stanisław Wroński – ówczesny proboszcz oraz Karol Dunin – dziedzic części wsi Błogie. Tuż przed wybuchem I wojny światowej kościół rozbudowano wg. projektu inż. Z. Słomińskiego. Dużą pomoc przy budowie okazał car Mikołaj II, który przyjeżdżał wraz z rodziną i dworem przez Błogie w 1912 roku. Przydzielił on m.in. drzewo na budowę z pobliskich lasów, w okresie zaborów w tych lasach odbywały się polowania carskie.

Fot. 119 Kościół w Błogich Szlacheckich pod wezwaniem Nawiedzenia N.M.P. i św. Mikołaja, (fot. P. Wypych 2020 r.)

Skotniki - w roku 1508 wieś należała do Mikołaja Skotnickiego. Po nim dziedzicem został Mikołaj Wspinek z Bandkowa. Ksiądz Wiśniewski pisze: „Pan ten widząc wielką niedogodność dla ludu, nie mogącego należycie wypełniać obowiązki religijne z powodu oddalenia od Ręczna (Ręczno, gdzie znajdowała się wówczas parafia, leży po drugiej stronie Pilicy) i Skórkowic, gdy dzieci marły bez chrztu a chorzy bez św. sakramentów, ufundował w Skotnikach w 1528 roku kościół, mający być filią Ręczna, posiadać zaś własnego plebana i wikarego. Kościół stanął ku czci Pana Boga, Najświętszej Panny, św. Wojciecha, Stanisława, Mikołaja i Wawrzyńca”. W roku 1604 kościół w Skotnikach udało się uniezależnić od parafii w Ręcznie. Na pocz. XVI w. istniał w Skotnikach już dwór z folwarkiem i rolą, zwaną Dolną Niwą, płacił dziesięcinę plebani w Ręcznie, kmieci zaś „kantoryi sandomierskiej”, a plebanowi płacono jedynie kolędę. Była to wieś leżąca w parafii Ręczno, należąca do Jana Wspinka, miała 6 łanów, z których dziesięcinę konopną i snopową płacono kantoryi sandomierskiej. Znajdowała się tam karczma i zagroda. Dziedzic Skotnik, Mikołaj Wspinek (zwany też Spinek), który otrzymał wieś w posagu żony, najprawdopodobniej już w latach dwudziestych XVI w. wybudował także najstarszą wschodnią część dworu w Skotnikach. Od 1604 r. kościół stał się parafialnym, liczącym w dekanacie koneckim 1280 wiernych. W XVII w. Skotniki należały do Trojanowskich, to oni rozbudowali dwór od strony północno-zachodniej. W 1800 r. właścicielem Skotnik i okolicznych wsi był Józef Łącki. Po jego śmierci w 1846 r. wieś otrzymuje jego siostra Konstancja z Łęckich Lubieńska. W 1853 r. majątek nabyła Romania z Rutkowskich herbu Mycielska, a w 1860 r. za 120 tysięcy srebrnych rubli dobra odkupił Edward Wzdulski.

W wieku XVI Skotniki – własność Stanisława Dobrzykowskiego herbu Dołęga były miasteczkiem. Kościół w Skotnikach jest zbudowany z drewna modrzewiowego. Kościół wyremontowała w 1768 r. Antonina z Pruszyńskich Łącka, dziedziczka Skotnik, żona Adama Dezyderego Sarjusza. Kościół jest orientowany. Składa się z niemal kwadratowej nawy o boku długości ok. 10 metrów i węższego od niej, prostokątnego prezbiterium, zamkniętego wielobocznie. Do prezbiterium od północy przylega niewielka zakrystia, a po jego drugiej stronie – symetrycznie, przybudowana jest kaplica. Całość bryły kościołka uzupełnia zachodnia kruchta. Kościół zbudowany jest w konstrukcji zrębowej. Nakrywają go dwuspadowe, gontowe dachy „z przyszuflnicami” – osobny nad nawą i nieco niższy, ale o tym samym kącie nachylenia, nad prezbiterium. Kaplicę i zakrystię nakrywają daszki trójpołaciowe, a kruchtę – dwupołaciowy. Niezbędny remont kościoła nastąpił latach 90. XX wieku. Do czasu remontu do wschodniej ściany prezbiterium przystawiony był kamienny pomnik wystawiony Janowi Chrzycielowi z Zakliczyna Jordanowi, „Generałowi Wojsk Polskich, Pośłowi na Sejm Konstytucyjny 3 maja 1791”, zmarłemu w roku 1810. Pomnik stanął teraz przy ogrodzeniu, w narożniku południowo-wschodnim, naprzeciwko drewnianej dzwonnicy z XVIII wieku.

Fot. 120 Kościół w Skotnikach z 1528 r. – wielokrotnie przebudowywany (fot. P. Wypych 2020).

Dąbrowa nad Czarną to miejscowość, przez którą przechodzi granica Parku i otuliny. Znana była już w średniowieczu - „in Dambrowa” (1357), pochodzi od wyrazu dąbrowa, czyli lasu liściastego z przewagą dębów. Nazwa wsi bierze się stąd, że po obu stronach rzeki Czarnej (Malenieckiej) były gęste lasy dębowe, pełne dzikiej zwierzyny, a nad brzegami rzeki osiedlali się ludzie, tworząc osadę, w miejscu wykarczowanego lasu. Najstarsza zapisana wzmianka historyczna dotyczy wsi z 1176 r., kiedy to książę Kazimierz Sprawiedliwy przekazał wieś aktem fundacyjnym klasztorowi Cystersów w Sulejowie. Dąbrowa jest tak starą osadą jak Nadpiliczný Sulejów. Najstarszą budowlą we wsi był drewniany kościół, który istniał już w 1415 r. i był on zapewne wzniesiony z fundacji opatów sulejowskich. Wieś w

posiadaniu klasztoru Cystersów pozostała do 1819 r., po czym przeszła na własność skarbu państwa i została rozparcelowana. Według Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego w 1827 r. wieś liczyła 41 domów i 328 mieszkańców. Znajdowała się tu szkoła, gorzelnia i kościół parafialny. Kolejny kościół został zbudowany z drewna w 1834 r. Natomiast parafia dekanatu opoczyńskiego liczyła 2408 osób i istniała już w 1521 r. W latach siedemdziesiątych XIX w. Dąbrowa liczyła 42 domy, 393 mieszkańców oraz rozpościerała się na 559 morgach roli dworskiej i 230 morgach roli włościańskiej. Dąbrowa od niepamiętnych czasów słynęła z wyrobów rękodzielnych, a w szczególności garncarstwa. Rozwój tej tradycji przypisywany jest okresowi panowania Kazimierza Wielkiego. W końcu XIX w. we wsi było pięćdziesięciu garncarzy, którzy wyrabiali różne naczynia użytkowe oraz kafle służące do budowy pieców. Dąbrowa w tym czasie była prężnym i aktywnym ośrodkiem rzemieślniczym, do którego na naukę i praktykę przybywali uczniowie z całego obszaru ziem polskich. Niestety już w okresie międzywojnia naliczono we wsi jedynie trzech garncarzy, a kiedy zmarli nie było już ich kontynuatorów.

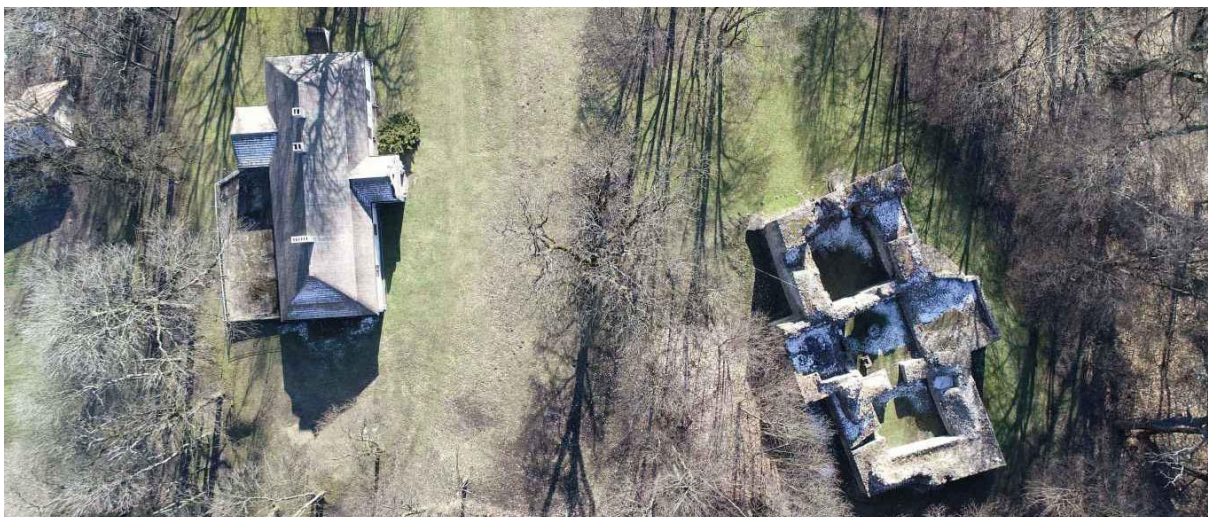
Fot. 121 Panorama na Dąbrowę nad Czarną (fot. P. Wypych 2023).

W południowej części otuliny Sulejowskiego Parku Krajobrazowego znajduje się Bąkowa Góra - wieś położona w gminie Ręčno. Leży na zboczu wysokiego wzniesienia (282 m n.p.m.) stanowiącego najbardziej wysuniętą na północ część pasma Małogosko – Przedborskiego. Pierwsze wzmianki o Bąkowej Górze pochodzą z 1340 r. i dowodzą istnienia miejscowości już w XIV wieku. Właścicielem Bąkowej Góry był rycerz Zbigniew Bąk herbu Zadora - fundator zamku wybudowanego na przełomie XIV i XV wieku. W tym okresie Bąkowa Góra stanowiła centrum posiadłości liczącej kilkanaście wsi, a przedstawiciele rodu Bąków należeli do grona najbliższych współpracowników króla Władysława Jagiełły. Zamek wzniesiony został na planie prostokąta o wymiarach 14×30 m. Na dłuższych ścianach posiadał dwa ryzality, z których wschodni prawdopodobnie pełnił rolę sieni wjazdowej. Wśród historyków trwa dyskusja, czy zakwalifikować go jako zamek, czy raczej dwór obronny. Mury wykonano z miejscowego łamanego piaskowca mają ponad 3,5 m grubości. Świadczyć to może, że była to wieża obronno-mieszkalna (donżon) która mogła mieć nawet 4 kondygnacje. Na przełomie XVI i XVII wieku miała miejsce przebudowa zamku. Znajdowane renesansowe detale świadczą, że obiekt zyskał bardziej reprezentacyjny wygląd, możliwe, że został obniżony o jedną kondygnację. Zamek był zamieszkiwany

do XVIII wieku, a opuszczony popadł w ruinę. Po śmierci Zbigniewa Bąka w roku 1489 jego majątek został podzielony. Bąkowa Góra stała się własnością Łaskich, a następnie Małachowskich. Od tego czasu przez kolejne trzysta lat właścicielami Bąkowej Góry byli Małachowscy herbu Nałęcz, ród wywodzący się z ziemi łęczyckiej. Wśród nich jako pierwszy wymieniany w Polskim Słowniku Biograficznym był królewski sekretarz i dworzanin, a następnie kasztelan spicimierski - Mikołaj Małachowski (zm. 1575 r.). Małachowscy z Bąkowej Góry licznie reprezentowani byli przez barwne postacie – Jana Małachowskiego podkanclerza królewskiego (XVII w.), czy też Adama Małachowskiego (XVIII w.) marszałka Trybunału Koronnego. Silna pozycja i powiązania polityczne właścicieli decydowały o rozwoju Bąkowej Góry. W XVIII w. Bąkowa Góra wchodziła w skład dużego latyfundium magnackiego należącego do rodziny Małachowskich. W latach 1770 –1780 poniżej zamku wybudowano murowany dworek, który był ważnym ośrodkiem życia kulturalnego. W XVIII wieku przekomponowano także istniejący park. Do 1939 r. właściciele dworu zmieniali się na drodze dziedziczenia i kolejno byli nimi: Ostrowscy, Małachowscy i Potoccy a także skoligaceni z nimi Zamojscy. Ostatnimi właścicielami Bąkowej Góry byli Paweł i Alberta Potoccy. O dawnej świetności Bąkowej Góry świadczą obiekty dziedzictwa kulturowego, które przetrwały do dnia dzisiejszego w mniej lub bardziej zmienionym stanie, jako zabytki architektury i budownictwa. Ruiny murowanego zamku górują na wzgórzu Bąkowa Góra, na którego szczycie zachowały się ślady kamieniołomów porośniętych wiekowymi bukami, grabami i dębami. Zabytkowy dwór, formą nawiązujący do ówczesnego stylu architektonicznego – barokowy, parterowy, kryty łamanym „polskim dachem”, z ozdobnym portalem i zabytkowym. Obiekt ten jest tylko jednym z elementem zespołu dworskiego, na który składają się spichlerz, a przede wszystkim park, który stanowi także otoczenie zamku. Pierwotna struktura tego 5 ha zabytkowego założenia wiejskiego parkowego została zatarta przez leśny charakter okazałego drzewostanu i naturalną sukcesję roślinną – przy braku zabiegów pielęgnacyjnych. Wraz z historycznymi budynkami tworzy kompozycję przyrodniczo-kulturową, o dużych walorach poznawczych, dydaktycznych i krajoznawczych. Dziś dwór, zamek i park są własnością prywatną.

Istotną dominantą Bąkowej Góry jest zabytkowy zespół kościoła parafialnego p.w. Św. Trójcy, na który składają się kościół murowany z XIV/XV w. oraz osiemnastowieczna murowana dzwonnica, warto również wspomnieć o figurze kamiennej Matki Bożej Świątynia była rozbudowana w 1603 r., zaś w I połowie XVIII w. przebudowana. Pomimo kilkakrotnej przebudowy kościoła, zachowała się nawa wschodnia oraz gotyckie prezbiterium. W prezbiterium wejście do zakrystii zdobi renesansowy portal. We wnętrzu kościoła znajdują się elementy związane z historyczną przeszłością Bąkowej Góry – tablice poświęcone członkom rodziny Małachowskich oraz rodowe herby. Kościelny dziedziniec zdobi osiemnastowieczna murowana dzwonnica z opilastrowanymi ścianami, w której na dębowym tramie wisi odlany w 1657 r. dzwon z herbem Małachowskich. W sąsiedztwie kościoła znajduje się plebania z bielonymi ścianami podkreślająca walory zespołu sakralnego.

Historia Bąkowej Góry nierozzerwalnie związana jest z pobliską wsią Majkowie (w otulinie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego), w której do dziś pozostały ruiny zamku. Właściciel Bąkowej Góry pozostawał w wieloletnim konflikcie z właścicielem majkowickiego zamku - rycerzem Florianem Szarym. Historia zwaśnionych rycerzy była tak popularna, że J. I. Kraszewski uczynił ją wątkiem powieści „Jelita”.

Fot. 122 Zdjęcie lotnicze ruin zamku (po prawej) i dworu (po lewej) w Bąkowej Górze (fot. P. Wypych 2024).

Fot. 123 Dwór Małachowskich z XVIII w. w Bąkowej Górze (fot. P. Wypych 2024).

Fot. 124 Ruiny zamku z XIV/XV w. w Bąkowej Górze (fot. P. Wypych 2022).

Klucz posiadłości Nagodziców - Jelitczyków z centrum w Majkowicach, a kościołem parafialnym w Ręcznie, pojawia się w źródłach pisanych od 1398 roku, kiedy to wymieniono rycerza Floriana Szarego z Majkowic. Majkowice to zespół siedzib rodowych Jelitczyków obejmujący: grodzisko stożkowe położone na podmokłych łąkach Pilicy, średniowieczny zamek „Surdega” (pozostało tylko stanowisko) położony nad brzegiem rzeki i zamek (dwór obronny) renesansowy położony na skraju wsi. Ponadto w najbliższym otoczeniu wymienionych obiektów w trakcie badań AZP zarejestrowano 11 stanowisk z okresu średniowiecza.

Grodzisko położone jest w zalewowej dolinie rzeki Pilicy w odległości około 1 km na wschód od wsi oraz około 800 m na zachód od dzisiejszego lewego brzegu rzeki. Gród wzniesiono na niewielkim piaszczystym wyniesieniu wznoszącym się ponad poziom zalewowych łąk. Zachowana wysokość stożka grodu wynosi około 3 m. Kopiec o średnicy podstawy około 25 metrów otoczony jest fosą mającą około 12 metrów szerokości i 70 cm głębokości. Zewnętrzny wał obwodowy ma dołem około 10 metrów szerokości. Badania wykopaliskowe grodziska były prowadzone w latach 1972-1974. W obrębie grodziska założono trzy wykopy. Wykop I o powierzchni 65 m² objął północno-zachodnią partię kopca. Siedziba rycerska w tym miejscu funkcjonowała w 2 poł. XIII - XIV w. Jak wykazały badania trzon nasypu. tworzyły dwa rzędy skrzyń, rozmieszczonych koncentrycznie i obwiedzionych na obwodzie podwójną linią palisady. Otaczająca kopiec wał zbudowano z wydobytej z fosi gliny na wysokość wysokości około 0,3 metra i oblicowano nieznana bliżej konstrukcją drewnianą, przypuszczalnie faszyną. Z tego stanowiska pozyskano kilkadziesiąt fragmentów naczyń ceramicznych pochodzących z przełomu wczesnego i pełnego średniowiecza, oraz 28 przedmiotów żelaznych w tym kilka gwoździ, dwa krzesiwa ogniwkowe, noże i haki. Materiał zabytkowy został określony na 2 połowę XIII i pierwszą połowę XIV wieku.

Zamek „Surdega” to odwieczne dziedzictwo Jelirczyków. Jego fundatorem był rycerz Florian Szary – bohater spod Płowiec. Do II wojny światowej zachowały się częściowo kamienne konstrukcje fundamentów zamku. W czasie budowy fortyfikacji militarynych w 1944/1945 roku teren zamku poprzecinano okopami i transejami, zaś kamienne fundamenty i mury rozebrano do budowy stanowisk artyleryjskich. Podczas prac archeologicznych w latach 60/70 XX w. odsłonięto pozostałości budowli i ustalono, że zamek pochodził z XV i początków XVI w.

Na lekkim wzniesieniu wsi Majkowice w latach 1530-1540 został wybudowany zamek renesansowy (przez wielu historyków sztuki określany jako „dwór”). Wieś ta w początkach XVI wieku stanowiła własność rodziny Mojkowskich. Zamek został zbudowany na planie prostokąta z dwoma ryzalitami od strony północnej i wschodniej, posiadał trzy kondygnacje. W północno-zachodnim narożniku znajduje się baszta obronna wybudowana na rzucie koła, w środkowej części ośmioboczna, a w górnej kwadratowa. 2 lipca 1702 roku przeprowadził się przez Pilicę wojska szwedzkie i zniszczyły zamek, od tego czasu obiekt popadł w ruinę. Dziś ruiny zamku są własnością prywatną i dostęp do nich jest ograniczony.

Fot. 125 Ruiny zamku z lat 1530-1540 w Majkowicach (fot. P. Wypych 2022).

Spośród obiektów zabytkowych na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego rangę krajową – (pomnika historii) posiada zespół O.O Cystersów w Sulejowie, pozostałe obiekty posiadają rangę lokalną. W otulinie Parku obszarami o unikalnych walorach na skalę regionalną są: układ przestrzenny Bąkowej Góry z zabytkowymi obiektami, układ przestrzenny Majkowic z zabytkowymi obiektami, zespół drewnianego kościoła w Skotnikach. Należy jednak pamiętać, iż Bąkowa Góra i Majkowice są własnością prywatną – a w związku z tym promocja i poznawanie tych obiektów są ograniczone. Pozostałe obiekty zabytkowe w najbliższym sąsiedztwie - posiadają znaczenie lokalne.

8.2. Wyniki inwentaryzacji i ocena znaczenia zasobów kulturowych

Do głównych uwarunkowań kulturowych Sulejowskiego Parku Krajobrazowego - po przeprowadzonych badaniach terenowych, weryfikacji danych i wywiadów bezpośrednich - należy zaliczyć:

- opactwo Cystersów w Sulejowie – zabytek o randze ogólnopolskiej - Pomnik Historii;
- obiekty zabytkowe wpisane do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków - według materiałów uzyskanych od służb konserwatorskich na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego znajduje się: 26 obiektów wpisanych do rejestru zabytków, z czego 21

wchodzi w obręb zespołu O.O Cystersów (ilość obiektów na podstawie danych z powiatowego programu ochrony zabytków, gminnego programu ochrony zabytków, danych z Urzędu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków jest różna – lecz dotyczy jednego obrębu-- zespół d. opactwa Cystersów w Sulejowie-Podklasztorzu, nr rej.: 569 z 16.09.1971 - w skład którego wchodzi: - kościół pw. św. Tomasza Kantuaryjskiego (obecnie parafialny) - kapituła z pozostałościami południowo-zachodnimi skrzydła klasztoru - obwód warowny - arsenał z basztą opacką - zabudowania gospodarcze - baszta Muzyczna - brama Krakowska - baszta północno-zachodnią. - wieża bramna rycerska - pozostałości młyna - zabudowania gospodarcze z basztą Mauretańską - teren klasztoru oo. Cystersów w Sulejowie wraz z otoczeniem (ochronie podlegają warstwy i zabytki archeologiczne, pozostałości ogrodu, ukształtowania powierzchni i zachowanej zieleni), nr rej.: 429 z 17.08.1992;).

- obiekty zabytkowe w wojewódzkiej ewidencji konserwatorskiej - na terenie Parku znalazło się 14 obiektów w ewidencji konserwatorskiej w tym 3 historyczne układy przestrzenne, 2 parki, 1 młyn, 1 dom, 1 stodoła, 3 kapliczki, 3 cmentarze;
- położenie Parku w strefie dolin rzecznych Pilicy, Łuciąży i Czarnej Malenieckiej – jest związane z licznymi stanowiskami archeologicznymi w dolinach tych rzek. Dolina Pilicy wraz z pobocznymi dolinami posiada licznie zachowane ślady pradziejowego osadnictwa związane przede wszystkim z okresem kultury trzcinieckiej i łużyckiej (1500-400 p.n.e.), grobów kloszowych (400-125 p.n.e.), czy kulturą przeworską (250-375 p.n.e.). Najważniejsze skupiska stanowisk archeologicznych występują w rejonie Sulejowa, Stobnicy Trzech Morgach i Zygmuntowie. Ogółem na terenie parku wyodrębniono 148 stanowiska archeologiczne (osady, ślady osadnictwa, cmentarzyska, obozowiska) ujętych w ewidencji konserwatora zabytków poprzez dane z Archeologicznego Zdjęcia Polski w (dawnym) Województwie Piotrkowskim;

8.2.1. Archeologia

Pilica wypływa z Jury Krakowsko - Częstochowskiej w bezpośrednim sąsiedztwie jednego z najstarszych w Europie środkowej i najstarszego w Polsce centrum osadnictwa paleolitycznego: doliny Wisły pod Krakowem i przylegającego do niej od północy obszaru Jury. To na tym terenie odnalezione zostały (jaskinie Ojcowa, okolice Krakowa i Zawiercia) pierwsze na naszych ziemiach ślady istnienia człowieka pochodzące ze starszego i środkowego okresu paleolitu przypadającego na lata około 200 - 80 tys. p.n.e. Odkrycia, m.in. łódzkich archeologów w Jaskini Jasnej, w skale Biśnik w rejonie Strzegowej przyniosły potwierdzenie istnienia osadnictwa z ok. 80 tys - 25 tys. lat p.n.e. Jedną z dróg, którą osadnictwo posuwało się na północ, była dolina rzeki Pilicy. Nadpilickie znaleziska z okresu paleolitu, neolitu, wczesnej epoki brązu świadczą, iż właśnie wzdłuż Pilicy człowiek w pradziejach był obecny na tych terenach. Dolina Pilicy w latach 60. XX w. była stosunkowo słabo poznana. Wielu ówczesnych badaczy zagadnienia uważało ten teren za „peryferyjny” - gdzie ludzie zapuszczali się rzadko, co skutkowało brakiem śladów większego osadnictwa, które rozwinęło się tutaj w okresie wczesnośredniowiecznym (XII i XIII w.). Potwierdzały to w tym okresie krótkotrwałe badania powierzchniowe z nikłymi rezultatami znalezisk. Dopiero na przełomie lat 60. i 70 XX w. rozpoczęto systematyczne badania Pilicy w jej środkowym biegu – obraz pradziejów na tym terenie zaczął się zmieniać. Luźno znajdowane narzędzia krzemienne pozostawione przez łowców z epoki późnego paleolitu i mezolitu znajdowano na całej długości Pilicy na terenie dzisiejszego Parku. W Windudze natrafiono na pozostałości pracowni krzemieniarskiej z okresu schyłkowego paleolitu (obszar 77-56/24, stan.2, 77-56/25, stan.3). Mezolityczne znaleziska narzędzi krzemiennych kultur pradziejowych odkryto w Salkowszczyźnie, Stobnicy (77-56/15, stan.3, 77-56/16, stan.4), Karolinowie (73-56/2,

stan.1, 73-56/3, stan.2) i Treście (73-57/3, stan.6, 73-57/1, stan.1). Na stanowiskach badanych w Swolszewicach, Treście Rządowej (73-57/1, stan.1), Barkowicach Mokrych (74-55/11 stan.2), Karolinowie (73-56/2/3/7), Stobnicy (77-56/15/16), Trzech Morgach (77-56/ 13/19) pozyskano materiał kultur neolitycznych jak: kultura pucharów lejkowatych, amfor kulistych, ceramiki sznurowej i ceramiki grzebykowo-dołkowej. W epoce brązu (ok 2200 – 700 lat p.n.e.) osadnictwo na omawianych terenach było na tyle długotrwałe, że powstawały pierwsze cmentarzyska szkieletowe ludzi kultury trzcinieckiej w Swolszowicach Małych (73-56 /32/4), a potem większe cmentarzyska ciałopalne ludności kultury łużyckiej w Stobnicy Trzech Morgach (77-56/13/1), Zarzęcinie, Treście Rządowej (73-56/1/1) i Borowcu nad Czarną Maleniecką. Wiele stanowisk archeologicznych w Sulejowskim Parku Krajobrazowym i jego otulinie ma charakter wielokulturowy – ludzie w różnych epokach dziejowych osadzali się wielokrotnie. Dobrym przykładem jest Opactwo Cystersów w Sulejowie – gdzie w obrębie murów znaleziono materiały osadnicze ludności kultury łużyckiej z końca epoki brązu i kultury przeworskiej z II/III w.n.e. (75-55/7), a w bliskim sąsiedztwie ślady osad wczesnośredniowiecznych istniejących tutaj w IX/X w (75-55/6). Wieloletnie badania wykopaliskowe na wysoczyźnie brzegowej Pilicy w Barkowicach Mokrych odkryły warowną osadę istniejącą w tym miejscu od VII do X w. (74-55/10) - znaleziono pozostałości dawnych domostw i umocnień. W tym miejscu znaleziono również starsze ślady osady z epoki wpływów rzymskich którą prawdopodobnie strawił pożar w IV w.

Duże skupiska stanowisk pradziejowych znaleziono w rejonie dzisiejszej tamy Zbiornika Sulejowskiego w Smardzewicach – w ramach prowadzenia ratowniczych badań wykopaliskowych poprzedzających powstanie Zalewu Sulejowskiego. Znanym i cennym odkryciem archeologicznym na dzisiejszym terenie zbiornika był kompleks osadniczy w rejonie Tresty Rządowej (73-57/1/1) składający się z kilku osad i największego w dolinie Pilicy cmentarzyska ciałopalnego ludności kultury łużyckiej liczącego ponad 300 grobów. Szczególnym zabytkiem znalezionym na tym cmentarzysku jest waza z fryzem dookolnym przedstawiającym sześć ludzkich postaci. W rejonie nie istniejących dziś Swolszowic Małych – Błot istniał kompleks osadniczy ludności kultury trzcinieckiej z II okresu epoki brązu (73-56/13/1). Niemal na całej długości doliny Pilicy w Parku występują materiały osadnicze ludności kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich w pierwszych wiekach naszej ery.

Dane o liczbie i charakterze stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie Parku pochodzą z ewidencji archeologicznej realizowanej w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego znajduje się 148 stanowisk ujęte w wojewódzkiej ewidencji. W tym znajduje się pięć stanowisk archeologicznych objętych ochroną, poprzez wpis do rejestru zabytków archeologicznych: 569 / Nr. stan. 75-55/6, 400/ Nr. stan. 75-55/12, 1044 / Nr. stan. 77-56/13, 1070 / Nr. stan. 77-56/15, 1069/c/134 / Nr. stan. 77-56 /14.

Tab. 17 Stanowiska archeologiczne AZP zlokalizowane w obrębie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego.

Nr obszaru	Lokalizacja	Nr stanowiska na obszarze	Nr stanowiska w miejscowości	Chronologia	Kultura
76-56	Dębowa Góra	1	1	okres wczesnorzymski?	przeworska?
	Dębowa Góra	2	2	?	okres pradziejowy, okres nowożytny
	Ostrów	4	1	epoka kamienia	okres pradziejowy
	Ostrów	5	2	okres wczesnorzymski	przeworska

	Ostrów	6	3	paleolit? epoka brązu	okres pradziejowy
	Ostrów	7	4	okres nowożytny	
	Ostrów	8	5	epoka kamienia	okres pradziejowy
	Ostrów	9	6	II/III epoka brązu	trzcieniecko - łużycka
	Ostrów	19	8	III epoka brązu	łużycka
	Ostrów	20	9	III epoka brązu	łużycka
	Ostrów	10	7	okres nowożytny	
	Dąbrowa n. Czarną	13	2	okres nowożytny	
	Kurnędz	15	2	lateńska, okres wpływów rzymskich?	przeworska?
77-56	Szarbsko	7	1	wczesna epoka brązu	trzcieniecka
	Szarbsko	8	2	wczesna epoka brązu	trzcieniecka?
	Zygmuntów	9	4	mezolit - neolit, późny okres lateński, okres wczesnorzymski	okres pradziejowy, przeworska
	Zygmuntów	10	10	neolit? okres wczesnorzymski, wczesne średniowiecze	epoka pradziejowa, przeworska
	Szarbsko	20	3	epoka kamienia - wczesna epoka brązu	okres pradziejowy
	Szarbsko	20	3	wczesne średniowiecze	
	Szarbsko	21	4	halsztat	łużycka
	Szarbsko	22	5	epoka kamienia, wczesna epoka brązu	okres pradziejowy
	Zygmuntów	26	1	epoka kamienia, wczesna epoka brązu, halsztat	łużycka
	Zygmuntów	27	2	IV epoka brązu	łużycka
	Zygmuntów	28	3	neolit,	pomorska

				wczesna epoka brązu, wczesna epoka żelaza	
	Zygmuntów	29	5	epoka kamienia, wczesna epoka brązu, halsztat, okres wczesnorzymski, wczesne średniowiecze	łużycka, przeworska
	Zygmuntów	30	6	neolit, wczesna epoka brązu	okres pradziejowy
77-56	Zygmuntów	31	7	epoka kamienia, wczesna epoka brązu, halsztat, okres wczesnorzymski, wczesne średniowiecze	łużycka, przeworska
	Zygmuntów	32	8	epoka kamienia, wczesna epoka brązu, IV epoka brązu	Kultura łużycka
	Zygmuntów	33	9	neolit, wczesna epoka brązu	kultura ceramiki sznurowej
	Zygmuntów	34	11	epoka kamienia, halsztat	łużycka
	Sieczka	61	4	I okres epoki brązu, starszy okres epoki neolitu	kultura ceramiki grzebykowo- dołkowej
	Szarbsko	62	6	?	okres pradziejowy
	Szarbsko	63	7	?	okres pradziejowy
	Szarbsko	64	8	okres nowożytny	
	Zygmuntów	67	12	epoka brązu	łużycka
	Zygmuntów	68	13	epoka brązu?	łużycka?
	Zygmuntów	69	14	późny okres rzymski?	przeworska?
	Zygmuntów	70	15	?	okres pradziejowy
	Zygmuntów	71	16	schyłek neolitu/wczesna epoka brązu	okres pradziejowy

Zygmuntów	72	17	epoka brązu	łużycka
Winduga	65			nowożytna
Winduga	66		II epoka brązu	trzcieniecka
Winduga	23	1	II epoka brązu	trzcieniecka
Winduga	24	2	Paleolit, III epoka brązu	pradziejowa, trzcieniecka
Winduga	25	3	paleolit	pradziejowa
Przewóz	2	2	okres wpływów rzymskich	przeworska
Przewóz	3	3	II epoka brązu	trzcieniecka
Przewóz	4	4	neolit	okres pradziejowy
Przewóz	12	1	paleolit-mezolit? neolit, I epoka brązu, epoka brązu, III w. średniowiecze, halsztat	okres pradziejowy, okres pradziejowy, trzcieniecka, łużycka
Przewóz	46	6	epoka brązu?	okres pradziejowy
Przewóz	47	7	nowożytny	
Stobnica-Trzy Morgi	6	7	halsztat?	łużycka
Stobnica-Ostra Górka	15	3	IV epoka brązu, III neolit, III w. średniowiecze neolit, neolit, mezolit	łużycka, ceramiki grzebykowo- dołkowej, amfor kulistych, pucharów lejkowych
Stobnica-Trzy Morgi	16	4	V epoka brązu, halsztat, okres wpływów rzymskich, mezolit-neolit	łużycka, przeworska, pradziejowa
Stobnica-Trzy Morgi	13	1	neolit?	pradziejowa
Stobnica-Trzy Morgi	19	9	V epoka brązu, halsztat, okres wpływów rzymskich, mezolit-neolit	łużycka, przeworska, pradziejowa

	Stobnica-Trzy Morgi	5	6	III epoka brązu	łużycka
	Stobnica	52	12	III epoka brązu	łużycka
	Stobnica	53	13	paleolit?	świderska?
	Stobnica	57	17	epoka kamienia	pradziejowa
	Stobnica	58	18	II epoka brązu, późny okres lateński, okres nowożytny	trzcieniecka, przeworska
78-56	Stara	68	4	IV epoka brązu, halsztat, epoka kamienia	łużycka, pradziejowa
	Skotniki	59	3	mezolit	komornicka
	Skotniki	60	4	mezolit	komornicka?
	Skotniki	61	5	mezolit	komornicka?
	Skotniki	62	6	okres nowożytny	
	Paskrzyn	12	3	neolit, epoka brązu, wczesne średniowiecze, IV epoka brązu, halsztat, II epoka brązu	łużycka, grobow kloszowych, trzcieniecka, kultura ceramiki sznurkowej
	Łęg Ręczyński	1	1	halsztat	łużycka
	Łęg Ręczyński	2	2	?	?
	Łęg Ręczyński	3	3	halsztat	łużycka
	Łęg Ręczyński	31	14	IV epoka brązu, halsztat?	łużycka?
	Placówka	13	1	epoka kamienia, epoka brązu, epoka brązu halsztat, w. średniowiecze	łużycka, pradziejowa
	Placówka	53	3	nowożytna	
	Placówka	54	4	epoka brązu?	łużycka?
	Placówka	55	5	epoka brązu	łużycka?
	Paskrzyn	50	16	nowożytna	

	Paskrzyn	49	17	p. średniowiecze	
	Paskrzyn	38	4	epoka kamienia, neolit, w. średniowiecze	kultura ceramiki sznurkowej, pradziejowa
	Justynów	19	1	nowożytna	
	Justynów	20	2	nowożytna	
	Justynów	21	3	I epoka brązu	
	Justynów	22	4	epoka kamienia, IV epoka brązu, halsztat	
	Justynów	23	5	p. średniowiecze, nowożytna	
73-56	Karolinów	2	1	okres epoki brązu, starszy okres epoki neolitu/, I okres epoki brązu, starszy okres epoki paleolitu, okres epoki mezolitu	trzcieniecka, ceramiki grzebykowo- dołkowej
	Karolinów	3	2	III okres epoki neolitu? Starszy okres epoki neolitu/ I okres epoki brązu, II okres epoki brązu	ceramiki sznurowej? ceramiki grzebykowo- dołkowej, trzcieniecka
	Karolinów	4	3	okres epoki brązu	trzcieniecka
	Karolinów Tresta	5	4	wczesne średniowiecze	pradziejowa?
	Karolinów	6	5	II (starszy) okres epoki brązu	trzcieniecka
	Karolinów	7	6	starszy okres epoki neolitu/, I (wczesny) okres epoki brązu	ceramiki grzebykowo- dołkowej?
	Swolszewice Małe Błota	13	1	II (starszy) okres epoki brązu?	trzcieniecka?
	Swolszewice Małe Błota	14	2	III (środkowy) okres epoki brązu	łużycka
	Swolszewice Małe	15	1	epoka mezolitu, epoka neolitu,	pradziejowa, trzcieniecka

				II okres epoki brązu, III okres wczesnego średniowiecza	
	Swolszewice Małe	16	2	II (starszy) okres epoki brązu? III okres wczesnego średniowiecza?	trzcieniecka?
	Swolszewice Małe	17	3	?	?
	Tresta Rządowa	18	2	okres rzymski	przeworska
	Tresta Rządowa	19	3	IV okres epoki brązu	łużycka
	Tresta Rządowa	20	4	epoka brązu	łużycka
	Swolszewice Małe	32	4	późny okres lateński	przeworska
	Swolszewice Małe	33	5	okres neolitu	ceramiki sznurowej
73-56	Lubiaszów	8	2	II okres epoki brązu,	trzcieniecka
	Lubiaszów	9	3	epoka brązu	trzcieniecka, łużycka
	Lubiaszów	10	4	II epoka brązu	trzcieniecka
	Zarzęcín	21	3	I epoka brązu	pradziejowa
	Zarzęcín	31	4	halsztat	łużycka
	Swolszowice Duże	30	3	średniowiecze, nowożytny	?
73-57	Tresta Rządowa	1	1	okres neolitu, II okres epoki brązu, epoka brązu, wczesna epoka żelazna, późny okres lateński	grzebykowo- dołkowa, trzcieniecka, łużycka, przeworska
	Tresta Rządowa	2	5	średniowiecze	nieokreślona
	Tresta Rządowa	3	6	epoka paleolitu, okres halszacki, II okres epoki brązu, okres rzymski	pradziejowa, grobow kłozowych, przeworska
	Tresta Rządowa	4	7	okres neolitu, II okres epoki brązu, IV-V okres epoki brązu,	pradziejowa, trzcieniecka, łużycka,

				okres rzymski	przeworska
	Tresta Rządowa	5	8	okres rzymski	przeworska
	Grzmiąca	6	1	wczesna epoka żelaza, okres rzymski	łużycka, przeworska
	Grzmiąca	7	2	okres rzymski	przeworska
	Grzmiąca	8	3	epoka neolitu, epoka brązu II okres epoki brązu	ceramiki grzebykowo- dołkowej, trzcinińska
	Trzebiatów/Julia nów	38	1	okres nowożytny	polska- nowożytna
	Trzebiatów/Julia nów	39	2	okres nowożytny	polska- nowożytna
	Trzebiatów/Julia nów	40	3	okres nowożytny	polska- nowożytna
73-55	Koło	3	1	nowożytny	?
	Koło	4	2	II okres epoki brązu,	trzcinińska?
	Koło	5	3	nowożytny	?
74-55	Barkowice	7	1	II okres epoki brązu, neolit, neolit	trzcinińska, ceramiki grzebykowo- dołkowej, ceramiki sznurowej
	Barkowice	8	2	II okres epoki brązu, okres wpływów rzymskich, w. średniowiecze	łużycka. przeworska, trzcinińska
	Barkowice Mokre	10	1	epoka kamienia, okres wpływów rzymskich, w. średniowiecze	pradziejowa, przeworska
	Barkowice Mokre	11	2	neolit	ceramiki grzebykowo- dołkowej
	Przyglów	2	2	III epoka brązu? neolit?	konstantynowska, pradziejowa
	Przyglów	3	3	II epoka brązu?	trzcinińska
	Przyglów Murowaniec	4	4	późny okr. laterński	przeworska
	Przyglów	5	1	epoka brązu?	konstantynowska,

				w. średniowiecze, neolit?	pucharów lejkowatych
	Sulejów Obdzierz	12	3	II epoka brązu,	trzciniicka?
	Sulejów Obdzierz	14	1	II epoka brązu, IV-V epoka brązu	trzciniicka łużycka
	Sulejów Obdzierz	15	1	III-V epoka brązu	łużycka
74-56	Prócheńsko	25	1	IV-V epoka brązu	łużycka
	Prócheńsko	26	3	III epoka brązu	łużycka
	Lubiaszów	27	3	II epoka brązu	trzciniicka
	75-55				
	Sulejów Podklaszt.	6	1	wpływy rzymskie, okres wędrówek ludów, IV epoka brązu, p. średniowiecze	przeworska łużycka
	Sulejów Podklaszt.	7	2	okres wpływów rzymskich	przeworska
	Sulejów Piaski	8	1	halsztacki, wczesny okres lateński, II epoka brązu	pomorska trzciniicka
	Sulejów Piaski	9	2	epoka brązu	łużycka
	Sulejów Piaski	10	3	halsztad D	pomorska
	Sulejów Podklaszt.	12	4	w. średniowiecze okres wpływów rzymskich	przeworska
75-56	Sulejów	35	9	okres wpływów rzymskich	przeworska
	Sulejów Podklaszt.	10	6	epoka kamienia okres nowożytny	pradziejowa
	Sulejów Podklaszt.	12	4	epoka brązu	łużycka
	Owczary	3	1	w. średniowiecze	pradziejowa
	Owczary	9	4	p. średniowiecze	
	Owczary	13	3	w. średniowiecze	
	Sulejów	33	7	okres wpływów rzymskich	przeworska

	Sulejów	35	9	okres wpływów rzymskich	przeworska
--	---------	----	---	----------------------------	------------

W granicach Sulejowskiego Parku Krajobrazowego stwierdzono 144 stanowiska archeologiczne. Najwięcej stanowisk znajduje się w Gminie Aleksandrów - w okolicy Zygmuntowa i Szarbska - 49. Na terenie Gminy Mniszków stwierdzono 8 stanowisk. W gminie Tomaszów Mazowiecki znajdują się 24 stanowiska. W Gminie Ręčno – 28 stanowisk. W Gminie i mieście Sulejów – 30 stanowisk, a w Gminie Wolbórz 5 stanowisk.

8.2.2. Obiekty nieruchome – obiekty budowlane i zieleń komponowana

Na zasób dziedzictwa kulturowego miejscowości i miejsc w obrębie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego składa się 26 obiektów zabytkowych (nieruchomych) wykazanych w rejestrze zabytków, ponadto na terenie Parku znajdują się cztery parki – zespoły zieleni urządzonej. W ewidencji zabytków Wojewódzkiego Konserwatora i Gminnej Ewidencji Zabytków znajduje się 14 obiektów na terenie Parku, zaś w otulinie 81 obiektów.

Tab. 18 Obiekty zabytkowe z terenu Sulejowskiego Parku Krajobrazowego i otuliny będące w rejestrze Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi.

Obiekty zabytkowe z terenu Sulejowskiego Parku Krajobrazowego będące w rejestrze Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi.									
Nr	Obiekt	Wiek powstania	Adres	Miejscowość	Gmina	Powiat	Nr rejestru	Położenie	Dane o obiekcie
1	park		ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	429	teren Parku	park przykościelny - zespół klasztorny O.O. Cystersów,
2	klasztor	XIII	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	klasztor - wsch. cz. z kapitularem - zespół klasztorny O.O. Cystersów, II ćw. XVIII w.,
3	wieża	XVI	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	wieża obronna tzw. Mauretańska - zespół klasztorny O.O. Cystersów, poł. XVI w.,
4	młyn	XVIII	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	młyn koński "trwała ruina" - zespół klasztorny O.O. Cystersów, XVIII w.,
5	wieża	XVI	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	wieża obronna tzw. Opacka - zespół klasztorny O.O. Cystersów, pocz. XVI w.,
6	kościół	XIII	ul. Opacka 11	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	kościół klasztorny rzym. - kat. pw. św. Tomasza Kantauryjskiego -

									zespół klasztorny O.O. Cystersów, przed 1259 r.,
7	budynek	XVIII	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	d. gorzelnia, ob. budynek gospodarczy s k r z y d ł o - zach. zespół klasztorny O.O. Cystersów, XVIII w.,
8	budynek plebania	XV/XVIII	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	d. mieszkalny, ob. plebania - ciąg południowy, zespół klasztorny O.O. Cystersów, kon. XV w.,
9	wieża	XVI	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	wieża obronna tzw. Attykowa - zespół klasztorny O.O. Cystersów, pocz. XVI w.,
10	wieża	XV/XVI	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	wieża obronna tzw. Muzyczna - zespół klasztorny O.O. Cystersów, XV/XVI w.,
11	arsenał	XVI/XVII	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	arsenał - zespół klasztorny O.O. Cystersów, X VI/XVII w.,
12	wieża	XV	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	wieża bramna, dzwonnica tzw. Krakowska - zespół klasztorny O.O. Cystersów, pocz. XVI w.,
13	pałac opata	XVI	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	relikty pałacu Opata - zespół klasztorny O.O. Cystersów, XVI w.,
14	wieża	XVI	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	wieża bramna tzw. Rycerska - zespół klasztorny O.O. Cystersów, pocz. XVI w.,
15	mury obronne	XV/XVI/XVIII	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	obwód warowny - zespół klasztorny O.O. Cystersów, XV/XVI w.,

16	budynki gospodarcze		ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	budynki dawnej owczarni, chlewni, składzik
17	budynek dawnej plebanii		ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	budynek dawnej plebanii, ruina
18	klasztor		ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569	teren Parku	skrzydło południowe skrzydło zachodnie
19	cmentarz	różny	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	429	teren Parku	cmentarz przy klasztorze O.O. Cystersów, Sulejów, ostatni pochówek 1929 r.
20	cmentarzysko	p. średniowieczne	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	569 Nr. stan. 75-55 6	teren Parku	cmentarzysko szkieletów, późne średniowiecze, 4 stanowiska, skarb,
21	osada	średniowieczne	ul. Opacka 13	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	400/ Nr. stan. 75-55 12	teren Parku	osada, wczesne średniowiecze,
22	dwór	XVIII/XIX	Dębowa Góra 13	Dębowa Góra	Aleksandrów	piotrkowski	255 /778A	teren Parku	dwór, d. myśliwski - zespół dworsko - parkowy, XVIII - XIX w., wł. prywatna,
23	park	XVIII/XIX	Dębowa Góra 13	Dębowa Góra	Aleksandrów	piotrkowski	378	teren Parku	park dworski - zespół dworsko - parkowy, XVIII /XIX w., pow. 1,65 ha,
24	cmentarzysko	III epoka brązu		Stobnica - Trzymorgi	Ręczno	piotrkowski	1044 Nr. stan. 77-56 13	teren Parku	cmentarzysko ciepłopalne kultury łużyckiej z III okresu epoki brązu
25	osada	różny		Stobnica – Ostra Góra	Ręczno	piotrkowski	1070 Nr. stan. ZP 77-56/ 15	teren Parku	osada kultury łużyckiej z IV w. epoki brązu
26	osada	różny		Stobnica - Trzymorgi	Ręczno	piotrkowski	1069/ c/134 Nr. stan. 77-56 14	teren Parku	ślady osady, neolit / wczesna epoka brązu, ślady osady, mezozoik – neolit.

Obiekty zabytkowe z terenu Sulejowskiego Parku Krajobrazowego będące w otulinie i rejestrze Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi.									
1	kościół	XIX/XX	Dąbrowa nad Czarną 78	Dąbrowa nad Czarną	Aleksandrów	piotrkowski	A/96	otulina Parku	kościół rzymsko-katolicki p.w. św. Piotra i Pawła, z 1890-98, 1902 (kościół, kaplica, ogrodzenie i otoczenie)
2	kościół	XVI	Skotniki 15	Skotniki	Aleksandrów	piotrkowski	308	otulina Parku	drewniany kościół parafialny rzymsko - katolicki p. w. Niepokalanego Poczęcia NMP, z XVI w.,
3	dzwonnica	XVIII	Skotniki 15	Skotniki	Aleksandrów	piotrkowski	308	otulina Parku	drewniana dzwonnica, kościoła p. w. Niepokalanego Poczęcia NMP, z XVIII w.,
4	kaplica	XIX	ul. Cmentarna 22	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	181	otulina Parku	kaplica cmentarna Więckowskich - zespół kościoła parafialnego rzym. - kat., I poł. XIX w.,
5	kaplica	XVII	ul. Cmentarna 22	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	190	otulina Parku	d. kościół rzym. - kat. szpitalny, ob. kaplica p.w. NMP zw. „Ligęzków”, 1644 r.,
6	kościół	XX	ul. Podkurnędz 2	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	358	otulina Parku	kościół parafialny p.w. św. Floriana, 1901 - 1903 r., na miejscu
7	kościół	XVIII	ul. Wodna	Tresta Twarda	Tomaszów Mazowiecki	tomaszowski	88	otulina Parku	drewniany kościół filialny, rzymsko - katolicki p.w. św. Wacława, 1781 r., ob. murowany,
8	kościół	XVIII	ul. Wodna	Tresta Twarda	Tomaszów Mazowiecki	tomaszowski	88	otulina Parku	drewniany kościół filialny, rzymsko - katolicki p.w. św. Wacława, 1781 r., ob. murowany,
9	dwór	XX	Zajęczków 16	Zajęczków	Mniszków	opoczyński	371	otulina Parku	I. 20-te XX w., stan bardzo dobry,
10	park	XIX	Zajęczków 16	Zajęczków	Mniszków	opoczyński	347	otulina Parku	park dworski, II poł. XIX w., urządzony,

11	kościół	XVIII		Błogie Szlacheckie	Mniszków	opoczyński	250/ 736	otulina Parku	kat. pw. Nawiedzenia NMP i św. Mikołaja z 1785 - 1789 r.
12	kościół	XVII/XVIII/XIX, stan obecny 1820-1897		Ręczno	Ręczno	piotrkowski	A/63	otulina Parku	zespół kościoła p.w. Przemienienia Pańskiego parafii rzymsko-katolickiej św. Stanisława Biskupa i Męczennika - kościół - brama z dzwonnicą - cmentarz przykościelny z ogrodzeniem
13	cmentarzysko	w. średniowieczne		Lubień	Rozprza	piotrkowski	198	otulina Parku	wczesne średniowiecze,
14	kościół	XVIII		Błogie Szlacheckie	Mniszków	opoczyński	250/ 736	otulina Parku	kat. pw. Nawiedzenia NMP i św. Mikołaja z 1785 - 1789 r.
15	ruiny zamku	XVI	Majkowice 1	Majkowice	Ręczno	piotrkowski	738	otulina Parku	trwała ruina - zespół zamkowo - parkowy, II ćw. XVI, wł. prywatna
16	grodzisko	p. średniowieczne	Majkowice	Majkowice	Ręczno	piotrkowski	442 (lokalizacja wg AZP 79-56 /41)	otulina Parku	grodzisko późnośredniowieczne na łąkach, ok 800 m na wschód od ruin zamku w Majkowicach
17	zamek pozostałości	p.średniowieczne	Majkowice	Majkowice	Ręczno	piotrkowski	443 (lokalizacja wg AZP 79-56 /38)	otulina Parku	Majkowice-Surdęga, pozostałości po zamku Jelitczyków nad Pilicą
18	ruiny zamku	XV	Bąkowa Góra 82	Bąkowa Góra	Ręczno	piotrkowski	214	otulina Parku	1 poł. XV w., "trwała ruina", miejsce zabytkowe o znaczeniu regionalnym, wł. prywatna
19	dwór	XVIII	Bąkowa Góra 82	Bąkowa Góra	Ręczno	piotrkowski	215	otulina Parku	dwór - zespół dworski - parkowy, 2 poł. XVIII w., wł. prywatna
20	park	XVIII	Bąkowa Góra 82	Bąkowa Góra	Ręczno	piotrkowski	285	otulina Parku	góra i teren - parku dworskiego, XVIII w., miejsce zabytkowe o znaczeniu regionalnym, wł. prywatna
21	dzwonnica	XVIII	Bąkowa Góra 1	Bąkowa Góra	Ręczno	piotrkowski	213	otulina Parku	dzwonnica kościoła p.w. św. Trójcy, pocz. XVIII w.,
22	kościół	XIV	Bąkowa Góra 1	Bąkowa Góra	Ręczno	piotrkowski	212	otulina Parku	kościół parafialny rzymsko - katolicki p.w. św. Trójcy, XIV - XV w., przebudowany w XVII w.

Według materiałów uzyskanych od służb konserwatorskich na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego znajduje się: 26 obiektów wpisanych do rejestru zabytków, z czego 21 wchodzi w

obręb zespołu klasztoru O.O Cystersów. Na terenie otuliny Parku znajdują się 22 obiekty wpisane do rejestru zabytków.

Tab. 19 Obiekty zabytkowe z terenu Sulejowskiego Parku Krajobrazowego i otuliny będące w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi i Gminnej Ewidencji Zabytków.

Obiekty zabytkowe z terenu Sulejowskiego Parku Krajobrazowego będące w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi i Gminnej Ewidencji Zabytków.								
Nr	Obiekt	Wiek powstania	Adres	Miejscowość	Gmina	Powiat	Położenie	Dane o obiekcie
1	układ przestrzenny	XIII w.		Barkowice Mokre	Sulejów	piotrkowski	teren Parku	ulicówka, 1231 r.
2	Kapliczka	1937 r.		Barkowice Mokre	Sulejów	piotrkowski	teren Parku	kapliczka słupowa, miejsce pamięci narodowej
3	kapliczka	1935 r.		Barkowice	Sulejów	piotrkowski	teren Parku	kapliczka postumentowa na miejscu cmentarza cholerycznego
4	kapliczka	XIX w.	kapliczka przy drodze Koło – Przyglów	Koło	Sulejów	piotrkowski	teren Parku	w kapliczce była cenna rzeźba „Anioła z Tobiaszem” z XVIII w. została skradziona, odtworzona na początku XXI w.
5	budynek	XX w.		Koło	Sulejów	piotrkowski	teren Parku	dawna szkoła
6	park	XX w.		Winduga	Sulejów	piotrkowski	teren Parku	d. leśny
7	układ przestrzenny	ok. XIII w.		Winduga	Sulejów	piotrkowski	teren Parku	przysiółek ok. XIII w.
8	cmentarz	XIX w.		Polichno	Wolbórz	piotrkowski	teren Parku	ewangelicki, kon. XIX w.
9	młyn	XX w.		Piła	Aleksandrów	piotrkowski	teren Parku	młyn wodny zbożowy na rz. Czarnej, drewniany, 1905 r.
10	park	XIX w.		Piła	Aleksandrów	piotrkowski	teren Parku	park dworski, XIX w., pow. 2 ha
11	cmentarz	XX w.	rezerwat jodły	Lubiaszów	Wolbórz	piotrkowski	teren Parku	mogila rozstrzelanych z 1939 r.
12	cmentarz	XIX w.	w lesie	Lubiaszów	Wolbórz	piotrkowski	teren Parku	ewangelicki, 2 poł. XIX w.
13	stodoła	XIX w.		Dębowa Góra	Aleksandrów	piotrkowski	teren Parku	zespół dworsko - parkowy, XIX w

14	Układ przestrzenny	XII w.		Dąbrowa n/Czarną	Aleksandrów	piotrkowski	Park / otulina	układ nierozpoznany, 1176 r.
Obiekty zabytkowe z terenu Sulejowskiego Parku Krajobrazowego będące w otulinie Parku i ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi i Gminnej Ewidencji Zabytków.								
1	układprzestrzenny	XII w.		Biała	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	rzędówka, 1176 r.,
2	kapliczka	pocz. XX w.	na drodze z Dorotowa do Bilskiej Woli	Bilska Wola	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	
3	układprzestrzenny	do XIV w.		Bilska Wola	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	rzędówka, do XIV w.,
4	cmentarz	XIX w.	w lesie	Golesze	Wolbórz	piotrkowski	otulina Parku	cmentarz - mogiła powstańców, 1863 r.,
5	układprzestrzenny	XIV w.		Zbytowice	Ręčno	piotrkowski	otulina Parku	rzędówka, 1398 r.,
6	kapliczka	pocz. XX w.		Bilska Wola	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	kapliczka rzymsko - katolicka, pocz. XX w.,
7	dzwonnica	XVIII w.		Bilska Wola	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	kościół parafialnego, kon. XVIII w.?
8	chałupa	XIX w.	Bilska Wola 31	Bilska Wola	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	drewniany, l. 90 - te XIX w.,
9	chałupa	XX w.	Bilska Wola 27	Bilska Wola	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	pocz. XX w.,
10	spichlerz	1907	Bąkowa Góra	Bąkowa Góra	Ręčno	piotrkowski	otulina Parku	murowany, obecnie hotel
11	młyn	XIX w.		Kątek	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	młyn wodny, 1881 r.,
12	układ przestrzenny	XIII w.		Lubień	Rozprza	piotrkowski	otulina Parku	ulicówka, 1298 r.,
13	cmentarz	brak danych		Klementynów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	ewangelicki dla wsi kolonistów niemieckich, układ nieczytelny, resztki kamiennych tablic
14	układ przestrzenny	XV w.		Smardzewice	Tomaszów Mazowiecki	tomaszowski	otulina Parku	ulicówka, 1412 r.,
15	układprzestrzenny	XII w.		Łęczno	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	rzędówka, 1176 r.,

16	park	XIX w.	na terenie Nadleśnictwa Piotrków z/s w Łęczynie	Łęczno	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	park w złym stanie, układ nieczytelny
17	układ przestrzenny	XIII w.		Przygłów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	owalnica, 1242 r.,
18	cmentarz	1864 r.		Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	cmentarz żydowski – 1864 r. założenie
19	układ przestrzenny	XII w.		Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	miejski układ przestrzenny,
20	cmentarz	XIX w.	ul. Cmentarna	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	cmentarz rzymsko - katolicki,
21	cmentarz	brak danych	ul. Podkurnędz 2	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	cmentarz przykościelny kościoła p.w. św. Floriana,
22	cmentarz	XIX w.	ul. Ustronna	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	cmentarz rzymsko – katolicki, dla Sulejowa - Podklasztorza
23	dom	XX w.	ul. Górna 5	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	murowany, 1909 r.,
24	dom	XX w.	ul. Konecka 5	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	murowany, I. 30 - te XX w.,
25	dom	XX w.	ul. Konecka 7	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	murowany, I. 20 - te XX w.,
26	dom	XIX w.	ul. Konecka 46	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	murowany, I. 20 - te XX w.,
27	dom	XX w.	Pl. Straży 2	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	pocz. XX w.
28	dom – budynek straży	XX w.	Pl. Straży 1	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	1905
29	dom	XX w.	ul. Leśna 5	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	tzw. „Zakopianka”, murowany, 1925 r.,
30	dworzec kolejki	XX w.	Piotrkowska 64	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	pocz. XX w.,
31	plebania	XIX w.	ul. Podkurnędz 2	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	plebania kościoła p.w. św. Floriana 4 ćw. XIX w.,

32	kapliczka	XVIII w.	ul. Grunwaldzka	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	rzym. - kat. p.w. św. Jana Nepomucena,
33	cmentarz I wojna	1915.	ul. Polna 10	Sulejów	Sulejów	piotrkowski	otulina Parku	składa się z kilku grobów, wcześniej w tym miejscu był cmentarz choleryczny
34	cmentarz	XIX w.		Dąbrowan/Czarńa	Aleksandrów	piotrkowski	otulina Parku	wiele cennych obiektów sztuki sepulkralnej, miejsca pamięci narodowej
35	kapliczka	1931 r.	ul. Łęczyńska 94	Włodzimierzów	Sulejów	piotrkowski	teren otuliny	
36	kapliczka	1900 r.	Kasztanowa/Polna	Włodzimierzów	Sulejów	piotrkowski	teren otuliny	
37	kapliczka	1644 r.	Ul. Łęczyńska	Włodzimierzów	Sulejów	piotrkowski	teren otuliny	kapliczka słupowa, obiekt o wysokich wartościach w skali regionu
38	kapliczka	1887 r.	Droga Łęczno – Sulejów	Wójtostwo	Sulejów	piotrkowski	teren otuliny	figura przydrożna Matki Bożej o wysokich wartościach artystycznych i cennej historii
39	cmentarz	brak danych		Skotniki	Aleksandrów	piotrkowski	otulina Parku	cmentarz rzymsko - katolicki,
40	plebania	XX w.		Skotniki	Aleksandrów	piotrkowski	otulina Parku	kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, pocz. XX w.,
41	układ przestrzenny	do XIII w.		Skotniki	Aleksandrów	piotrkowski	otulina Parku	złożony układ przestrzenny, do XIII w.,
42	park	XIX w.		Szarbsko	Aleksandrów	piotrkowski	otulina Parku	park wiejski,
43	układ przestrzenny	brak danych		Szarbsko	Aleksandrów	piotrkowski	otulina Parku	układ nierozpoznany,
44	cmentarz	XX w.		Bukowiec/Pilicą	Mniszków	opoczyński	otulina Parku	pocz. XX w.,
45	dzwonnica	XX w.		Zajączków	Mniszków	piotrkowski	otulina Parku	kościół p.w. Serca Jezusowego, l. 30. XX w.
46	kościół	XX w.		Zajączków	Mniszków	piotrkowski	otulina Parku	kościół p.w. Serca Jezusowego, z 1932 r.,

47	spichlerz	XIX w.	Zajączków 16	Zajączków	Aleksandrów	piotrkowski	otulina Parku	spichlerz w zespole dworsko -parkowym,
48	układprzestrzenny	brak danych		Zajączków	Mniszków	piotrkowski	otulina Parku	rzędówka
49	układprzestrzenny	brak danych		Zarzęcin	Mniszków	piotrkowski	otulina Parku	
50	cmentarz	XIX w.		Bąkowa Góra	Ręczno	piotrkowski	otulina Parku	rzymsko – katolicki, kilka cennych nagrobków, miejsca pamięci narodowej
51	cmentarz	brak danych	Bąkowa Góra 2	Bąkowa Góra	Ręczno	piotrkowski	otulina Parku	przykościelny, kościoła p.w. św. Trójcy,
52	układprzestrzenny	XIV w.		Dęba	Ręczno	piotrkowski	otulina Parku	nierozpoznany, 1398 r.,
53	układprzestrzenny	X w., XIVw.		Majkowice	Ręczno	piotrkowski	otulina Parku	owalnica, X w., 1398 r.
54	park	XIV w.	Majkowice 1	Majkowice	Ręczno	piotrkowski	otulina Parku	zespół zamkowo - parkowy,
55	układprzestrzenny	XIV w.		Ręczno	Ręczno	piotrkowski	otulina Parku	wielodrożnica, 1399 r.,
56	cmentarz	brak danych	ul. Cmentarna	Ręczno	Ręczno	piotrkowski	otulina Parku	cmentarz rzymsko - katolicki,
57	kościół	XV/XVIII w.	ul. Główna 19	Ręczno	Ręczno	piotrkowski	otulina Parku	parafialny rzym.-kat. p.w. NMP i Pocieszenia i św. St. Bpa..., XV w. przebudowywana w XVIII/XIX w.
58	kapliczka	XIX / XX w.		Ręczno Kolonia	Ręczno	piotrkowski	otulina Parku	przydrożna, mur., czworoscian., z figurką św. Jana Nepomucena
59	układprzestrzenny	XIX w.		Ręczno Kolonia	Ręczno	piotrkowski	otulina Parku	rzędówka,
60	młyn	XIX w.	Jaroszewizna	Stobnica	Ręczno	piotrkowski	otulina Parku	
61	młyn	XIX w.	Olszyny	Stobnica	Ręczno	piotrkowski	otulina Parku	młyn motorowy,
62	młyn	XIX w.	Piła	Stobnica	Ręczno	piotrkowski	otulina Parku	
63	układprzestrzenny	XIV w.		Stobnica	Ręczno	piotrkowski	otulina Parku	rzędówka, 1328 r.,
64	cmentarz	XX w.		Golesze	Wolbórz	piotrkowski	otulina Parku	rzymsko - katolicki,

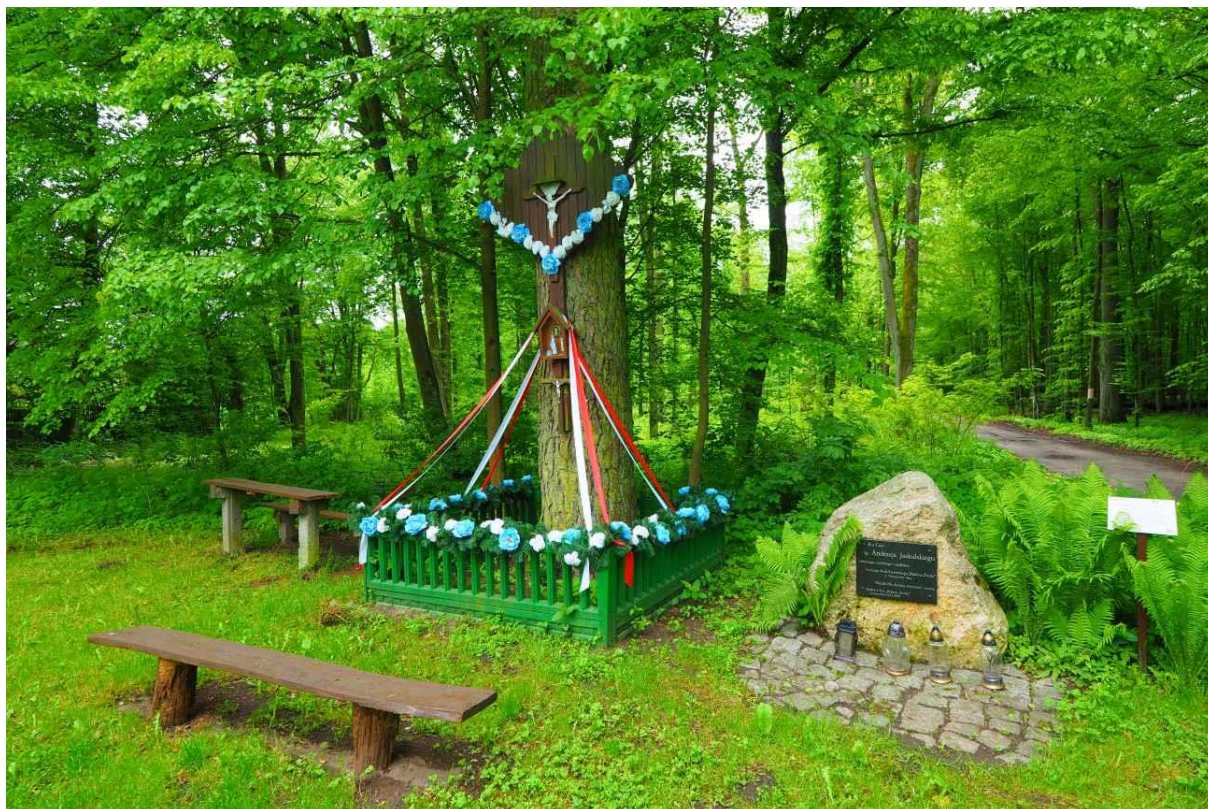
65	kaplica	XIX w.		Golesze	Wolbórz	piotrkowski	otulina Parku	rym. - kat., figura św. Jana Nepomucena, przed 1830 r.,
66	park	XIX w.		Golesze	Wolbórz	piotrkowski	otulina Parku	dworski, I. poł. XIX w.,
67	spichlerz	XX w.		Golesze	Wolbórz	piotrkowski	otulina Parku	podworski, pocz. XX w.,
68	cmentarz	XX w.		Golesze	Wolbórz	piotrkowski	otulina Parku	rzymsko - katolicki,
69	kaplica	XIX w.		Golesze	Wolbórz	piotrkowski	otulina Parku	rym. - kat., figura św. Jana Nepomucena, przed 1830 r.,
70	dom	XX w.		Golesze	Wolbórz	piotrkowski	otulina Parku	1918-1939
71	cmentarz	XIX w.		Leonów	Wolbórz	piotrkowski	otulina Parku	ewangelicki,
72	układprzestrzenny	do XIII w.		Nagórzyce	Tomaszów Mazowiecki	tomaszowski	otulina Parku	rzędówka,
73	cmentarz	brak danych		Lubień	Rozprza	piotrkowski	otulina Parku	cmentarz rzymsko - katolicki,
74	kapliczka	XX w.		Lubień	Rozprza	piotrkowski	otulina Parku	kapliczka rzymsko - katolicka, I. 10 - te XX w.,
76	park	XIX w.		Kawęczyn	Aleksandrów	piotrkowski	otulina Parku	park dworski, 2 poł. XIX w., pow. 2 ha,
77	mogiła	XX w.		Tresta - Twarda	Tomaszów Mazowiecki	tomaszowski	otulina Parku	Tresta -Twarda skraj lasu cmentarz - mogiła I połowa XX w.
78	układprzestrzenny	XV w.		Smardzewice	Tomaszów Mazowiecki	tomaszowski	otulina Parku	ulicówka, 1412 r.,
79	dom	XX w.	ul. Jakuba Tomanka	Smardzewice	Tomaszów Mazowiecki	tomaszowski	otulina Parku	murowany, I. 30 te XX w.,
80	dom	XIX w.	ul. Wesoła 20	Smardzewice	Tomaszów Mazowiecki	tomaszowski	otulina Parku	murowany, kon. XIX w.,
81	dom	XX w.	ul. Południowa	Twarda	Tomaszów Mazowiecki	tomaszowski	otulina Parku	1955 r.

Spośród obiektów stałych - w ewidencji konserwatorskiej na terenie Parku znajduje się 14 obiektów, zaś na terenie otuliny znajduje się 81 obiektów. Na uwagę zasługują chronione układy przestrzenne z Barkowic Mokrych, Windugi i Dąbrowy nad Czarną. Istotnym elementem w przestrzeni Parku są kapliczki przydrożne: z Barkowic Mokrych, Barkowic i Koła - są w ewidencji zabytków.

Kilka cennych miejsc „uświęconych” małą architekturą sakralną w Sulejowskim Parku Krajobrazowym zasługuje na ochronę. Jednak to głównie wydarzenia historyczne i pamięć o nich winna być przesłanką do ich ochrony i promocji.

Tab. 20 Obiekty dziedzictwa kulturowego wyróżniające się w Sulejowskim w Parku Krajobrazowy.

Nr	Obiekt	Wiek powstania	Adres	Miejscowość	Gmina	Powiat	Położenie	Dane o obiekcie
1	krzyż z tablicami hist. na miejscu zniszczonej gajówki Taraska – miejsce pamięci narodowej	XXI	Taraska, lasy	Taraska była gajówka	Aleksandrów	piotrkowski	teren Parku	Gajówka spacyfikowana 24 października 1943 r. przez hitlerowców - zamordowano na miejscu członka NSZ/AK gajowego Józefa Kozłowskiego. W gajówce swój początek brały oddziały partyzanckie NSZ „Sosna” i „Las”.
2	Krzyż i pomnik na miejscu gajówki Korytnica – miejsce pamięci narodowej	XXI	Korytnica, las w pobliżu leśniczówki	Korytnica	Sulejów	piotrkowski	teren Parku	Na terenie gajówki 5 maja 1944 r. rozegrała się dramatyczna bitwa żołnierzy 25.p.p AK oddziału „Błyskawica” - a niemiecką żandarmerią – zginęło 16 Niemców, a 25 było rannych. „Akowcy” stracili 8 osób. Zginął również gajowy Józef Lejka z córką.
3	Krzyż w Lubiaszowie – miejsce pamięci narodowej	XIX/XIX w	Lubiaszów przy starej leśniczówce	Lubiaszów	Wolbórz	piotrkowski	teren Parku	Krzyż o ciekawej formie powieszony na ponad 200 letniej sosnie. W tym miejscu stracono powstańców styczniowych w 1864 roku, przy krzyżu znajduje się głaz pamiątkowy zasłużonego leśnika.
4	Kapliczka słupowa, cmentarzyk choleryczny w okolicach Stanisławowa - Szarbska	XIX w.	w lesie przy starej drodze łączącej Szarbsko ze Starą	Okolice Starej-Szarbska	Aleksandrów	piotrkowski	teren Parku	Kapliczka słupowa, murowana stoi na miejscu cmentarzyka cholerycznego z XIX w. - ciekawy przykład sztuki sepulkralnej oraz obrzędowości ludowej.

Fot. 126 Krzyż w Lubiaszowie – miejsce pamięci narodowej (fot. P. Wypych 2024).

Fot. 127 Kapliczka słupowa w Stanisławowie – Szarbsku – cmentarzyk choleryczny (fot. P. Wypych 2024).

Fot. 128 Krzyż na miejscu zniszczonej gajówki Taraska – miejsce pamięci narodowej. (fot. P. Wypych 2024).

Parki, zespoły zieleni urządzonej na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego:

- **Dębowa Góra** – park dworski w stylu krajobrazowym, z końca XVIII w., jego powierzchnia wynosi 1,65 ha, park jest własnością prywatną. Park wpisany jest do rejestru zabytków. Park położony jest w odległości 0,5 km w kierunku południowo-zachodnim od miejscowości Dąbrowa nad Czarną. Park ma kształt nieregularnego prostokąta, gdzie w jego południowej części stoi dwór z połowy XVIII w. Jest to dawny dwór myśliwski opatów cysterskich z pobliskiego Sulejowa. Założenie parkowe składa się z trzech wyraźnych tarasów, lecz układ założenia uległ przez lata braku odpowiedniej pielęgnacji wyraźnemu zatarciu. W południowej części parku rosną stare lipy drobnolistne – dwie z nich spełniają kryteria pomników przyrody. Po wschodniej stronie dworu rosną jesiony wyniosłe i okazała lipa drobnolistna. Kondycja starodrzewu jest dobra. W parku rosną również klony pospolite i cenny modrzew. W północnej części parku, na skarpie rosną sosny, modrzewie i robinie. Wiek sosen można ocenić na 190 – 210 lat. Sosny, lipy i jesiony spełniają kryteria pomników przyrody – należy objąć je ochroną. Całe założenie parkowe winno być objęte czynną opieką konserwatorską.

Fot. 129 Zabytkowe założenie parkowe w Dębowej Górze – widok od strony wschodniej (fot. P. Wypych 2025).

Fot. 130 Zabytkowe założenie parkowe w Pile – widok od strony północnej (fot. P. Wypych 2025).

- **Park przyklasztorny w obrębie Opactw Cystersów w Sulejowie** –, gmina Sulejów. Park znajduje się na terenie zespołu klasztorного zakonu Cystersów. Park widnieje w rejestrze zabytków. Park uległ bardzo dużemu przekształceniu. Wewnątrz zabudowy praktycznie brak drzewostanu, drzewostan pomiędzy murem klasztoru a ulicą Opacką pochodzi ze stosunkowo niedawnego nasadzenia. Powierzchnia parku wynosi 1,75 ha. Na uwagę zwracają lipy drobnolistne rosnące od strony wschodniej kościoła.
- **Park podworski z XIX w. w Pile**, gmina Aleksandrów. Jest to park zabytkowy z XIX w. chroniony na podstawie ewidencji konserwatorskiej. Jest to dawny zespół dworsko-parkowy położony nad rzeką Czarną Maleniecką. Zespół ten w znacznym stopniu zatracił swój zabytkowy charakter. Powierzchnia parku wynosi 2,0 ha. Dawny układ parku jest obecnie niewidoczny. Po dawnych nasadzeniach pozostało kilka starych drzew. Na uwagę zwraca szpaler okazałych dębów od strony wschodniej, najgrubsze drzewo posiada ponad 600 cm obwodu.
- **Park leśny z XX w. w Windudze**, gmina Sulejów. Park wpisany jest do ewidencji konserwatorskiej. Jest to mały park leśny o powierzchni ok. 1 ha. Leży na terenie byłej osady leśnej, którą zarządzało Nadleśnictwo Łęczno, znajdował się tam dworek myśliwski, na miejscu starszego założenia wybudowano nowsze – które nie dotrwało do naszych czasów. Granicę założenia wyznacza drzewostan sosnowy otaczający park od północy, zachodu i południa. Od wschodu naturalną granicę tworzy skarpa i naturalne starorzecza Pilicy. Układ przestrzenny nie czytelny. Najliczniej występującymi gatunkami są sosny zwyczajne i dęby szypułkowe. Prawie wszystkie drzewa znajdują się w dobrym stanie zdrowotnym, jedynie najokazalszy dąb o obwodzie 335 cm – wymaga zabiegów konserwatorskich. W północno-wschodniej części parku rośnie ciekawa lipa drobnolistna o sześciu pniach. Park wymaga prac porządkowych.

8.2.3. Obiekty nieruchome - mała architektura sakralna

Mała architektura sakralna w postaci kapliczek, krzyży i figur przydrożnych to nieodzowny element krajobrazu Sulejowskiego Parku. W Parku dominują krzyże przydrożne zarówno drewniane jak i metalowe oraz kapliczki postumentowe zbudowane z kamienia i z cegieł. Również dużo znajduje się tu kamiennych figur przydrożnych. Istotnym dla danego obiektu jest motyw jego fundacji, do najczęściej spotykanych na omawianym terenie fundacji należą:

- kapliczka, krzyż i figura jako dziękczynienie-wotum za doznane łaski;
- kapliczka, krzyż i figura, jako „tarcza ochronna” (apotropejon) przeciw wszelkiemu złu i niepowodzeniom życiowym;
- kapliczka jako święty znak upamiętniający zgon lub nieszczęśliwy wypadek;
- kapliczka jako pomnik i pamiątka po ważnych wydarzeniach historycznych i religijnych w życiu społeczności i narodu;
- fundowanie kapliczek i krzyży na miejscu cudów i objawień;
- kapliczka i krzyż jako znak podziału przestrzeni;
- kapliczka i krzyż jako wyraz skruchy i pokuty (ekspiacja).

Tab. 21 Kapliczki, krzyże i figury przydrożne w Parku i otulinie.

Nr	Lokalizacja / miejscowość	Obiekt	Typ / typy ikonograficzne	Datowanie / uwagi	Teren Parku / Teren otuliny
1	Leonów	krzyż metalowy kapliczka skrzynkowa metalowa w typie	Chrystus Ukrzyżowany, Matka Boska Częstochowska, Matka Boża	lata 80. XX w.	teren otuliny
2	Leonów	krzyż drewniany		1922 r. na cmentarzyku ewangelickim	teren otuliny
3	Barkowice	kapliczka postumentowa	Matka Boża Niepokalana, św. Teresa, Chrystus Ukrzyżowany	1935 r.	teren Parku
4	Barkowice Mokre	kapliczka postumentowa (tablica historyczna)	Matka Boża Niepokalana, Chrystus Ukrzyżowany, Jan Paweł II	1937 r. wmurowana tablica historyczna z listą mieszkańców zamordowanych przez Niemców, miejsce pamięci narodowej	teren Parku
5	Bąkowa Góra	figura przydrożna	Matka Boża Królująca z Dzieciątkiem, rzeźba z piaskowca	1917 r. związana z patriotyczną postawą fundatorów	teren otuliny
6	Bąkowa Góra	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany	1921 r.	teren otuliny

7	Bąkowa Góra	kapliczka słupowa		XVII lub XVIII w. teren prywatny	teren otuliny
8	Bąkowa Góra	krzyż drewniany	Chrystus Ukrzyżowany, Jan Paweł II, Matka Boża Fatimska	1983 r.	teren otuliny
9	Bąkowa Góra	kapliczka postumentowa	św. Florian rzeźba drewniana z XVIII w., skradziona w 1997 r.	XVIII lub XIX w.	teren otuliny
10	Bąkowa Góra	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany, Matka Boża Niepokalana	lata 20. XX w	teren otuliny
11	Bąkowa Góra	kapliczka słupowa drewniana, na miejscu krzyża drewnianego	św. Rozalia rzeźba drewniana współczesna	2006 r. na miejscu cmentarzyka cholerycznego z XIX w.	teren otuliny
12	Błogie Szlacheckie	figura przydrożna	Serce Jezusa figura kamienna	XIX lub początek XX w.	teren otuliny
13	Błogie Szlacheckie	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany	lata 20. XX w.	teren otuliny
14	Błogie	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany	1922 r.	teren otuliny
15	Bagno	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany	1852 r., na cmentarzyku cholerycznym	teren otuliny
16	Biała	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany, Matka Boża Niepokalana	1945 r. kapliczka „graniczna”	teren otuliny
17	Biała	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany, Matka Boża	1945 r. kapliczka „graniczna”	teren otuliny
18	Biała / Krzewiny	krzyż metalowy	Chrystus Ukrzyżowany	1949 r. wykonany z lufy armaty niemieckiej	teren otuliny
19	Biała	krzyż rzymski metalowy	Chrystus Ukrzyżowany	1947 r. wykonany z lufy armaty niemieckiej	teren otuliny
20	Biała	kapliczka postument	Chrystus Ukrzyżowany	pocz. XX w.	teren otuliny

21	Bukowiec n.Pilicą	kapliczka postumentowa	Matka Boża Niepokalana, Chrystus Ukrzyżowany	lata 20. XX w	teren otuliny
22	Bukowiec n.Pilicą	figura przydrożna	Matka Boża Niepokalana, figura kamienna	1928 r.	teren otuliny
23	Bukowiec n.Pilicą	krzyż metalowy z kapliczką skrzynkową	Matka Boża Niepokalana, Chrystus Ukrzyżowany	1928 r.	teren otuliny
24	Dębowa Góra	kapliczka słupowa	Chrystus Frasobliwy, rzeźba kamienna Jan Paweł II	2 poł. XX w. wykonana przez artystę Enri Groszanga	teren otuliny
25	Dąbrowa n.Czarną	figura przydrożna	Serce Jezusa, rzeźba kamienna	1918 związana z odzyskaniem niepodległości	teren otuliny
26	Dąbrowa n.Czarną	figura przydrożna	św. Florian rzeźba kamienna	koniec XX w. wykonana przez artystę ludowego z Siucic Pana Ślusarczyka	teren otuliny
27	Dąbrowa n.Czarną	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany	początek XX w.	teren otuliny
28	Bilska Wola	kapliczka postumentowa	Matka Boża Niepokalana, Pasyjka	XIX w.	teren otuliny
29	Dąbrówka	kapliczka postumentowa	Matka Boża Chrystus Ukrzyżowany	XIXw., odnowiona i zmieniona 1957 r., odnowiona i zmieniona 2010 r.	teren otuliny
30	Golesze	kapliczka słupowa	Chrystus Ukrzyżowany współczesny, Jan Paweł II	1930 r. cenny obiekt w typie monumentalnych kapliczek słupowych	teren otuliny
31	Golesze	kapliczka domkowa	Chrystus Ukrzyżowany, św. Jan Nepomucen rzeźba drewniana, M. B Częstochowska, Serce Jezusa	XVIII w., Pełniła rolę kaplicy, wielokrotnie przebudowywana, ostatni remont w 2008 r.	teren otuliny
32	Golesze las	krzyż drewniany, na miejscu starego krzyża, mogiły z powstania	Chrystus Ukrzyżowany	2007 r.	teren otuliny

		styczniowego 1864 r., zrekonstruowany			
33	Jaksonek	figura przydrożna	Matka Boża Niepokalana	lata 90. XX w.	teren otuliny
34	Jaksonek	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany, Serce Jezusa	1897 r.	teren otuliny
35	Jaksonek	kapliczka postumentowa	Jan Paweł II Matka Boska Częstochowska	początek XX w.	teren otuliny
36	Koło	kapliczka posumentowa	Chrystus Ukrzyżowany, Matka Boska Częstochowska, Jezus Miłosierny, św. Katarzyna	1928 r. Związana z X rocznicą odzyskania niepodległości przez Polskę	teren Parku
37	Koło	kapliczka posumentowa	Anioł z Tobiaszem, rzeźba drewniana kon. XVIII w. skradziona w 1998 r.,	XIX w., przebudowywana i przeniesiona w 1943 r.	teren Parku
38	Korytnica	krzyż drewniany	Chrystus Ukrzyżowany, rzeźba w drewnie	2022 r. Miejsce pamięci narodowej zasługujące na ochronę	teren Parku
39	Klementynów	kapliczka słupowa drewniana	św. Rozalia, św. Barbara, Pieta, Chrystus Frasobliwy	2006 r. na miejscu cmentarzyka ewangelickiego	teren otuliny
40	Kłudzice las	kapliczka słupowa drewniana	św. Hubert płaskorzeźba w drewnie kapliczki	2002 r.	teren otuliny
41	Lubiaszów	krzyż drewniany nadrzewny	Chrystus Ukrzyżowany, Matka Boża Licheńska	1864 r., wielokrotnie remontowany, ostatnio 2009 r., na miejscu kaźni powstańców 1864 r., miejsce pamięci narodowej zasługujące na ochronę	teren Parku
42	Lubiaszów	krzyż drewniany	Chrystus Ukrzyżowany	XIX w., obecny 2004 r. związany z powstaniem styczniowym	teren Parku

43	Lubień	kapliczka postumentowa	Matka Boża Niepokalana, Pasyjka	XIX w.	teren otuliny
44	Łęg Ręczyński	kapliczka postumentowa	Matka Boża Niepokalana	XX w.	teren otuliny
45	Łęczno	krzyż drewniany zastąpiony metalowym	Chrystus Ukrzyżowany	XIX w. obecny początek XXI w.	teren otuliny
46	Łęczno gajówka	krzyż drewniany	Chrystus Ukrzyżowany, rzeźba w drewnie	2022 r. Miejsce pamięci narodowej zasługujące na ochronę	teren otuliny
47	Majkowie	2 krzyże drewniane w typie średniowiecznych „Bożych Męk”		pierwszy obiekt wg. legend 1331 r., obecny koniec XVIII w., obok krzyż zrekonstruowany w 2010 r.	teren otuliny
48	Majkowie	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany, Matka Boża Niepokalana	1923 r.	
49	Będziń	krzyż kamienny	Chrystus Cierniem Koronowany	1944 r., obecny lata 50. XX w.	teren otuliny
50	Niewierszyn	krzyż drewniany zastąpiony metalowym	Chrystus Ukrzyżowany	okres międzywojenny ob. istniejący kon. XX w.	teren otuliny
51	Niewierszyn	krzyż drewniany	Chrystus Ukrzyżowany	początek XX w.	teren otuliny
52	Niewierszyn	kapliczka postumentowa	Matka Boża Niepokalana	XX w.	teren otuliny
53	Ostrów n.Czarną	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany Matka Boska Częstochowska	lata 30. XX w.	teren Parku
54	Paskrzyn	krzyż drewniany, kapliczka postumentowa, kapliczka postumentowa,	Chrystus Ukrzyżowany, Matka Boża Niepokalana, Chrystus Ukrzyżowany	początek XX w.	teren otuliny
55	Prucheńsko Stare	kapliczka postumentowa	Matka Boża	lata 30. XX w.	teren otuliny
56	Prucheńsko Duże	figura przydrożna	Matka Boża Niepokalana, rzeźba kamienna	1923 r.	teren otuliny
57	Prucheńsko Małe	figura przydrożna	św. Jan Nepomucen, rzeźba kamienna	1925 r.	teren otuliny

58	Przygłów	kapliczka postumentowa	Matka Boska Częstochowska, św. Teresa, Chrystus Ukrzyżowany	okres międzywojenny	teren otuliny
59	Murowaniec	krzyż drewniany	Chrystus Ukrzyżowany	pierwotnie koniec XIX w., obecny 1999 r.	teren Parku
60	Ręczno	kapliczka postumentowa	św. Jan Nepomucen rzeźba drewno	XIX w.	teren otuliny
61	Ręczno	kapliczka słupowa drewniana	św. Barbara, rzeźba z drewna	pierwotnie początek XX w., obecnie 2006 r.	teren otuliny
62	Ręczno	figura przydrożna, pomnik	Matka Boża Różańcowa rzeźba kamienna	1924 r. tablica z 1989 r., miejsce pamięci narodowej	teren otuliny
63	Ręczno	krzyż drewniany, obecnie metalowy	Chrystus Ukrzyżowany, Matka Boża Karmiąca	pierwotnie 1905 r., obecny 1998 r.	teren otuliny
64	Ręczno Kol.	krzyż drewniany	Chrystus Ukrzyżowany	XIX w., obecny XX w.	teren otuliny
65	Ręczno Kol.	kapliczka domkowa	Matka Boża Różańcowa	1953 r., odnowiona w 2003 r.	teren otuliny
66	Sieczka	krzyż kuty na postumencie	Chrystus Ukrzyżowany	2. poł. XIX w.	teren otuliny
67	Skotniki	figura przydrożna	Matka Boża Niepokalana, rzeźba kamienna	1926 r	teren otuliny
68	Skotniki	kapliczka słupowa, figura Chrystusa Frasobliwego	Chrystus Frasobliwy	XVII lub XVIII w., zniszczona przez churagan w 2007 r., zastąpiona w 2012 r. figurą Chrystusa frasobliwego	teren otuliny
69	Skotniki	kapliczka postumentowa		początek XX w.	teren otuliny
70	Skotniki	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany	początek XX w.	teren otuliny
71	Stara	figura przydrożna	Matka Boża Niepokalana rzeźba kamienna	początek XX w.	teren otuliny
72	Stobnica	kapliczka skrzynkowa na słupie drewnianym	Matka Boża	obrazek	teren otuliny
73	Stobnica	kapliczka słupowa drewniana	św. Walenty, rzeźba drewniana	pierwotnie XIX w., obecny obiekt z 2006 r.	teren otuliny

74	Stobnica las	krzyż drewniany prawosławny		lata 20. XX w	teren otuliny
75	Stobnica - Piła	kapliczka słupowa drewniana	Matka Boska Częstochowska	XIX w.,	teren otuliny
76	Sulejów	krzyż drewniany rzymski	Chrystus Ukrzyżowany	1873 r. Na miejscu cmentarza cholerycznego	teren otuliny
77	Sulejów	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany	1898 r.	teren otuliny
78	Sulejów	kapliczka postumentowa	Matka Boża Ostrobramska, Matka Boża Licheńska, Matka Boska Częstochowska,	1905 r.	teren otuliny
79	Sulejów	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany	1908 r	teren otuliny
80	Sulejów	kapliczka słupowa	Matka Boska Częstochowska, Matka Boża Różańcowa, Matka Boża Niepokalana	połowa XVII w., stan obecny XIX w. teren pobożowiska z „Potopu szwedzkiego”	teren otuliny
81	Sulejów Wójtostwo	figura przydrożna	Matka Boża Niepokalana, rzeźba kamienna	1887 r. obiekt o wysokich walorach artystycznych	teren otuliny
82	Sulejów-Piaski	figura przydrożna	rzeźba kamienna	1945 r.	teren otuliny
83	Sulejów	kapliczka postumentowa	Matka Boża Niepokalana, Jezus Miłosierny, Chrystus Ukrzyżowany	1934 r.	teren otuliny
84	Sulejów	kapliczka postumentowa w typie 2a	Chrystus Ukrzyżowany	1940 r.	teren otuliny
85	Sulejów	kapliczka słupowa	Chrystus Ukrzyżowany	XIX w.	teren otuliny
86	Sulejów Podklasztorze	kapliczka domkowa	św. Jan Nepomucen	XVIII w. kapliczka w ewidencji zabytków	teren otuliny
87	Sulejów Podklasztorze	kapliczka postumentowa	Serce Jezusa, Matka Boska Częstochowska,	XIX w.	teren otuliny
88	Sulejów Dobra Woda	krzyż drewniany kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany, Matka Boża Niepokalana	okres miedzywojenny okres miedzywojenny	teren otuliny

89	Stara	figura przydrożna	Matka Boża Niepokalana, rzeźba kamienna	1919 r	teren otuliny
90	Swolszewice Duże	kapliczka słupowa	Chrystus Miłosierny, Matka Boska Częstochowska	1948 r.	teren otuliny
91	Swolszewice Duże	krzyż drewniany		XIX w.	teren otuliny
92	Swolszewice Duże	kapliczka słupowa	Matka Boska Częstochowska, Matka Boża Niepokalana	1948 r. cenny obiekt, o ciekawej historii	teren otuliny
93	Swolszewice	krzyż metalowy w typie 1b	Chrystus Ukrzyżowany	koniec XX w.	teren otuliny
94	Szarbsko	kapliczka postumentowa	Matka Boża, rzeźba kamienna	1919 r.	teren otuliny
95	Szarbsko	kapliczka postumentowa w typie 2a	Matka Boża, rzeźba kamienna	1902 r.	teren otuliny
96	Szarbsko	kapliczka domkowa	Matka Boska Częstochowska,	początek XX w.	teren otuliny
97	Szarbsko	krzyż kamienny		1943 r. miejsce egzekucji z II wojny światowej	teren otuliny
98	Szarbsko	krzyż drewniany na słupie pocztynionowym	Chrystus Ukrzyżowany	XIX w., zmieniony w latach 70. XX w.	teren otuliny
99	Stanisławów	kapliczka słupowa	Matka Boska Częstochowska	XIX w. cenny obiekt położony na terenie cmentarzyka cholerycznego	teren otuliny
100	Taraska	krzyż drewniany	Chrystus Ukrzyżowany	okr. międzywojenny	teren Parku
101	Taraska	krzyż drewniany	Chrystus Ukrzyżowany	2022 r. Miejsce pamięci narodowej zasługujące na ochronę	teren Parku
102	Taraska droga pątnicza las	kapliczka skrzynkowa - zespół obrazków i wotów na drzewie w typie 2d	Chrystus Ukrzyżowany, Pasyjka, św. Krzysztof, Matka Boska Częstochowska, Chrystus Tronujący, Matka Boża Niepokalana	XX w.	teren Parku
103	Trzebiatów	kapliczka domkowa kubaturowa	św. Jan Nepomucen, rzeźba drewniana	XIX w, przebudowywana wielokrotnie	teren Parku

104	Trzy Morgi	kapliczka postumentowa		lata 30. XX w	teren Parku
105	Trzy Morgi	krzyż drewniany zastąpiony metalowym	Chrystus Ukrzyżowany	początek XX w., obecny połowa XX w.	teren Parku
106	Winduga	krzyż metalowy	Chrystus Ukrzyżowany	XX w.	teren Parku
107	Włodzimierzów	kapliczka słupowa	Serce Jezusa, Matka Boska Częstochowska	Daty wyrzeźbione na latarni i kapliczki: 1644, 1852, 1992 r. jeden z cenniejszych i najstarszych obiektów na terenie Parku	teren otuliny
108	Włodzimierzów	kapliczka skrzynkowa na drzewie	Matka Boska Częstochowska	pierwotny obiekt 1912 r., obecny początek XXI w.	teren otuliny
109	Włodzimierzów	kapliczka postumentowa	Chrystus Ukrzyżowany, Matka Boża Niepokalana, Matka Boża Karmiąca	1931 r.	teren otuliny
110	Włodzimierzów las	kapliczka skrzynkowa na drzewie	Matka Boża Niepokalana	początek XX w.	teren otuliny
111	Wygnanów	kapliczka słupowa drewniana	Chrystus Frasobliwy, rzeźba drewniana	XIX w., 2007 r. kapliczka stoi na miejscu nieistniejącej wsi	teren Parku
112	Wykno	kapliczka słupowa drewniana		1914 r., obecna z połowy XX w.	
113	„Zapałówka”	krzyż drewniany	Chrystus Ukrzyżowany, rzeźba w drewnie	2022 r. Miejsce pamięci narodowej zasługujące na ochronę	teren otuliny
114	Zbytówice	kapliczka postumentowa	Matka Boża	lata 20. XX w.	
115	Żarnowica Duża	kapliczka słupowa	Chrystus Ukrzyżowany, Matka Boska Częstochowska	okres międzywojenny, cenny obiekt ze względu na wartości architektoniczne	

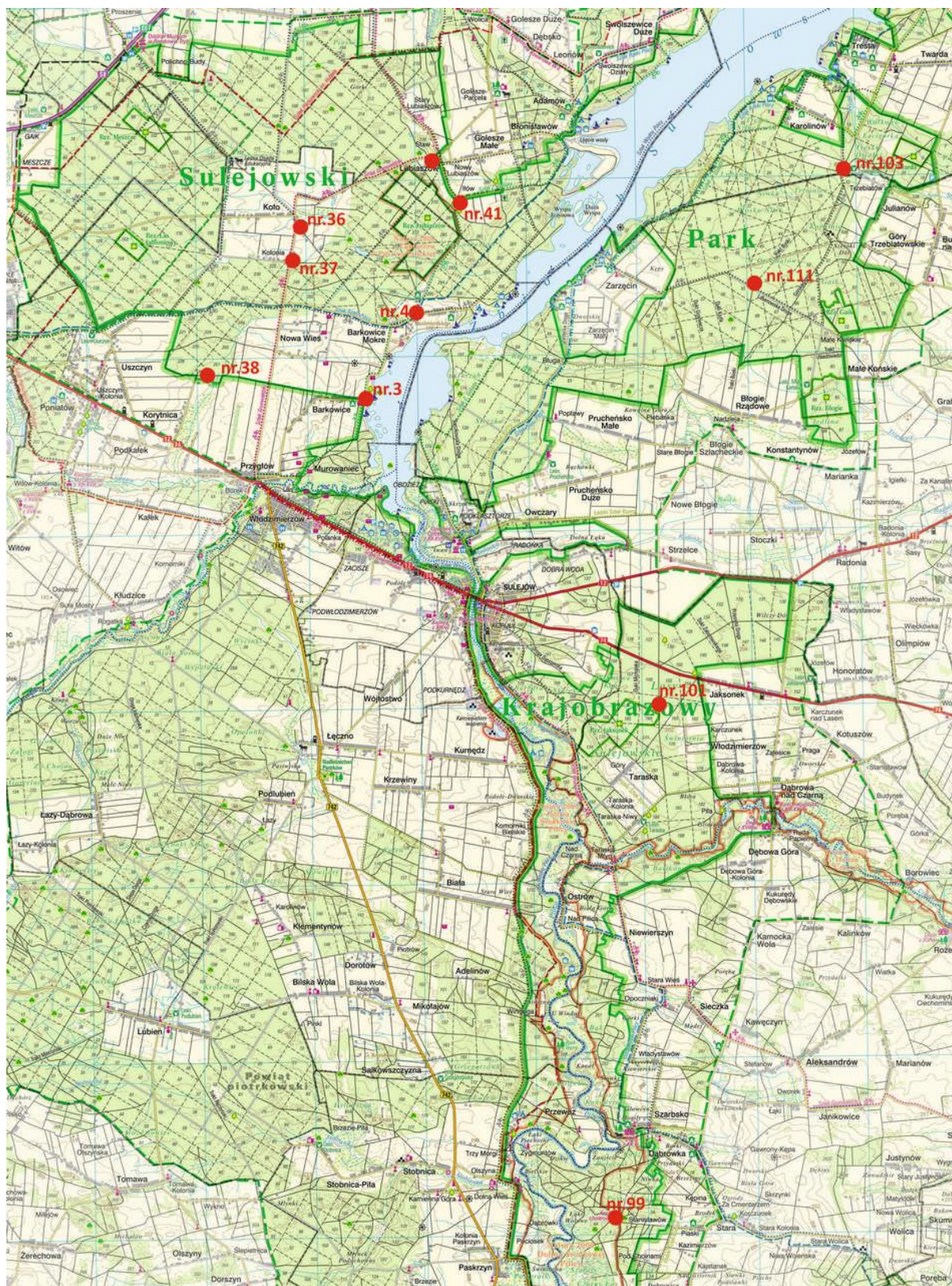
Na terenie Parku cennymi obiektami o wyróżniających się wartościach są:

- Kapliczka postumentowa w Barkowicach z 1935 r. (nr 3)
- Kapliczka postumentowa w Barkowicach Mokrych z 1937 r. – miejsce pamięci narodowej (nr 4)
- Krzyż drewniany w Korytnicy – miejsce pamięci narodowej z 2002 r. (nr 38)
- Kapliczka postumentowa w Kole z XIX w. (nr 37)
- Kapliczka postumentowa w Kole z 1928 r. (nr 36)
- Krzyż drewniany na sośnie w Lubiaszowie – miejsce pamięci narodowej z 1864 r. (nr 41)
- Krzyż drewniany w Lubiaszowie – miejsce pamięci narodowej z 1864 r. (nr 42)
- Krzyż drewniany w Tarasce (teren gajówki) z 2022 r. – miejsce pamięci narodowej (nr 101)
- Kapliczka słupowa w Stanisławowie z XIX w. – teren cmentarzyka cholerycznego (nr 99)
- Kapliczka domkowa w Trzebiatowie z XIX w. (nr 103)
- Kapliczka słupowa w Wygnanowie z 2007 r. (nr 111)

Na terenie otuliny Parku cennymi obiektami o wyróżniających się wartościach są:

- Kapliczka słupowa z XVII/XVIII w. w Bąkowej Górze (nr 7)
- Figura przydrożna z 1917 r. w Bąkowej Górze (nr 5)
- Krzyż metalowy w Białej/Krzewinach – wykonany z lufy niemieckiej armaty z II wojny światowej – 1949 r. (18)
- Kapliczka słupowa w Dębowej Górze z Chrystusem Frasobliwym z 2 poł. XX w. (nr 24)
- Figura przydrożna w Dąbrowie n. Czarną z 1918 r. (nr 25)
- Kapliczka słupowa w Goleszach z 1930 r. (nr 30)
- Kapliczka domkowa z XVIII w. w Goleszach (nr 31)
- Krzyż drewniany w Goleszach (las) z 2007 r., miejsce pamięci narodowej (nr 32)
- Krzyże drewniane w Majkowicach – pierwotny z 1331, obecny z XVIII w., nowy krzyż 2010 r (nr 46)
- Figura przydrożna w Prucheńsku Małym z 1925 r. (nr 57)
- Figura przydrożna w Ręcznie z 1924 r.- miejsce pamięci narodowej (nr 63)
- Figura przydrożna w Skotnikach z 1926 r. (nr 68)
- Kapliczka słupowa w Sulejowie z XVII w. (81)
- Figura przydrożna w Sulejowie Wójtostwie z 1887 r. (nr 82)
- Kapliczka domkowa w Sulejowie Podklasztorzu z XVIII w. (nr. 87)
- Kapliczka słupowa w Swolszewicach z 1948 r. (nr 90)
- Kapliczka słupowa w Swolszewicach z 1948 r. (nr 92)

- Kapliczka postumentowa w Szarbsku z 1902 r. (95)
- Kapliczka słupowa we Włodzimierzowie z 1644 r. (107)
- Kapliczka słupowa w Żarnowicy Dużej, okres międzywojenny (nr 115).

Ryc. 41. Kapliczki i krzyże na terenie Sulejowskiego PK o wyróżniających się wartościach.

Kapliczka w Barkowicach z 1935 r. (nr.3), kapliczka w Barkowicach Mokrych z 1937 r.(nr.4), krzyż w Korytnicy – (nr 38), kapliczka w Kole z XIX w. (nr.37), kapliczka w Kole z 1928 r. (nr.36), krzyż w Lubiaszowie z 1864 r. (nr 41), krzyż drewniany w Lubiaszowie – miejsce pamięci narodowej z 1864 r. (nr 42), krzyż (teren gajówki) z 2022 r. (nr 101), kapliczka słupowa w Stanisławowie z XIX w. –(nr 99) kapliczka w Trzebiatowie z XIX w. (nr 103), kapliczka w Wygnanowie z 2007 r. (nr 111).

8.2.4. Obiekty nieruchome - miejsca pamięci narodowej

Nie ma jednego aktu prawnego określającego termin „miejsce pamięci narodowej”. W potocznym rozumieniu miejscem pamięci narodowej może być: grób lub cmentarz wojenny; nieruchomość lub obiekt budowlany albo jego pozostałości upamiętniające postaci lub wydarzenia znaczące dla Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności pomnik, krzyż przydrożny, kapliczka, kopiec, inny obiekt lub przedmiot związany z wydarzeniami lub postaciami znaczącymi dla dziedzictwa Narodu i Państwa Polskiego. Do cenniejszych miejsc pamięci narodowej w Sulejowskim Parku możemy zaliczyć:

- **pomnik w Barkowicach Mokrych** – upamiętniający żołnierzy 25. Pułku Piechoty Armii Krajowej. Jest zlokalizowany w miejscu, gdzie 24 lipca 1944 r. pułk rozpoczął swój szlak bojowy podczas akcji „Burza”. Pomnik składa się z prostokątnego cokołu, na którym ustawiono niewysokie, złożone ze sobą skośne ścianki z przymocowanymi do nich tablicami. Po lewej stronie ułożono je w formie krzyża, a poszczególne elementy zawierają numer pułku, symbol orła, jaki wówczas zdobił żołnierskie mundury oraz symbol Polski Walczącej. Miejscowy artysta pan Wojciech Słomka wykonał rzeźbę partyzanta, która została zamontowana przy pomniku. Również w pobliżu znajduje się tablica historyczna informująca o szlaku bojowym 25. Pułku AK (tablica ufundowano przez Oddział IPN w Łodzi i Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego).

Fot. 131 Pomnik 25 p.p AK w Barkowicach Mokrych (fot. P. Wypych 2025).

- **Pomnik upamiętniający pacyfikację wsi Zygmuntów** - wieś Zygmuntów została spacyfikowana przez Niemców 28 listopada 1944 roku. Zginęło wówczas 46 jej mieszkańców - kobiet, mężczyzn i dzieci, a zabudowania wsi zostały spalone. Wieś przestała istnieć. Pretekstem do tej zbrodni była pomoc mieszkańców wsi dla oddziałów partyzanckich działających na tym

terenie. 14 lipca 2024 roku z inicjatywy władz Gminy Aleksandrów odsłonięto nowy pomnik w kształcie pionowego postumentu z towarzyszącym kamiennym krzyżem.

- **Gajówka Korytnica** – głaz pamiątkowy i krzyż postawiony na początku XXI w. na miejscu nie istniejącej gajówki. W nocy z 4 na 5 maja 1944 roku IV OP "Błyskawica" 25.p.p A.K, pod dowództwem plut. pchor. Piotra Ambroziewicza "Pioruna" dokonał uderzenia na kwatrującą w wagonach na stacji kolejowej Baby kompanię Wehrmachtu. Ranni partyzanci - "Jaskół" Tadeusz Maciejczyk, "Tygrys" (NN), "Maks" Roman Rybarczyk, sierż. "Gryps" Marian Kazimierski i "Strzałka" ("Strzała"NN) zostali ułożeni na furmankach i wraz z oddziałem odskoczyli do gajówki Korytnica. Niemcy w rannych godzinach wysłedzili oddział i otoczyli szczelnie gajówkę. Rozpoczęła się dwugodzinna walka - zgineli "Jaskół", "Tygrys" i "Strzałka" oraz sanitariuszka "Jaśmin" Janina Nowak która do końca nie opuściła rannych - została bestialsko zakłuta bagnietami. Hitlerowcy zamordowali również gajowego Józefa Lejkę - żołnierza AK, jego córkę Krystynę - żołnierza AK oraz Marię Grzesik. Gajówka i zabudowania zostały doszczętnie spalone. Ogółem w akcji Baby - Korytnica zginęło 16 Niemców w tym komendant żandarmerii w Tomaszowie Maz., około 25 było rannych, Polacy stracili 8 żołnierzy AK i jedną osobę cywilną. Według Pana Wacława Kapusty z Kłodzic w starciu w gajówce Korytnica poległ również żołnierz OP "Błyskawica" Konstanty Kisiel "Polak". Większość poległych partyzantów spoczywa na cmentarzu w Sulejowie.
- **Pomnik zamordowanych partyzantów w Barkowicach Mokrych** – usytuowany tuż przy skarpie Zbiornika Sulejowskiego. Składa się metalowego krzyża oraz z głazu z tablicą pamiątkową, na której widnieje napis: „Tu zostali zamordowani w 1944 roku przez Niemców żołnierze Placówki dywersyjnej AK w Mokrych”.
- **Krzyż w Lubiaszowie** - zespół obiektów: krzyż drewniany, kapliczka drewniana skrzynkowa, mniejszy krzyż drewniany oraz kilka przybitych metalowych odlewów Chrystusa Ukrzyżowanego – obiekty umieszczone na starej sośnie, przy zespole obiektów kamień z tablicą pamiątkową poświęconą leśniczemu Andrzejowi Jaskulskiemu (ufundowany w 2009 r.). Miejsce kaźni dwóch powstańców styczniowych. Według mieszkańców wsi: „dowódca oddziału wystąpił powstańców celem zlikwidowania gajowego (pochodzenia niemieckiego) o nazwisku Drescher – którego posądzano o współpracę z zaborcą. Do zadania wyznaczono dwóch powstańców: Pawlikowskiego i Bartłomiejszczyka – zabili oni gajowego z broni palnej, a huk broni zawiadomił kozaków stacjonujących w pobliskim Kole – szybko ujęli i powiesili powstańców w miejscu, gdzie dziś jest krzyż.

Do cenniejszych miejsc pamięci narodowej w otulinie Sulejowskiego Parku możemy zaliczyć:

- **Gajówka „Zapałówka”** - głaz pamiątkowy i krzyż postawione na miejscu byłej osady leśnej na początku XXI w., na miejscu nie istniejącej gajówki. W tym miejscu 8 stycznia 1945 roku niemiecka żandarmeria wojskowa w walce zabiła czterech partyzantów z OP "Błyskawica" należącego do 25 pp Armii Krajowej. Tak wspomina to wydarzenie Pan Wacław Kapusta z Kłodzic: „Był 8 stycznia 1945 rok. Około godziny 10.30 w kierunku gajówki pana Leona Kaczmarka pod wsią Kłodzice rozległy się strzały. Słychać było serie z broni maszynowej jak również strzały pojedyncze. Pomyślałem wtedy przestraszony, że Niemcy prowadzą obławę na partyzantów. I tak właśnie było. Niemcy tego dnia przeczesywali tereny leśne od Włodzimierzowa i od strony wsi Łazy. W gajówce pana Kaczmarka tego ranka przebywało pięciu partyzantów AK Oddz. "Błyskawica". W tym czasie Niemcy zbliżyli się do gajówki i od trzech stron ukryci w lesie okrążyli ją. Skoro tylko partyzanci weszli do gajówki Niemcy przystąpili do szturm. W tym momencie partyzanci zauważyli przez okno, że Niemcy są już na

podwórku, z bronią gotową do strzału. Po chwili namysłu mając przy sobie tylko krótką broń partyzanci niechęć narazić domowników na najgorsze postanowili wycofać się, wyskakując przez okno ostrzeliwując Niemców. Po wymianie ognia wszyscy czterej partyzanci zginęli (...).

- **Gajówka Łęczno** - głąz pamiątkowy i krzyż postawione na miejscu byłej osady leśnej na początku XXI w. Po akcji w Korytnicy Oddział Partyzancki "Błyskawica" w końcu maja 1944 r. przeniósł się w okolice lasów wokół Łęczna, w tym do gajówki gajowego Karola Pluty. Na drugi dzień gajówkę otoczyła niemiecka żandarmeria wraz z formacjami Ukraińców. Wywiązała się zacięta walka, w wyniku której zginęli "Tkacz" Tomasz Kaczyński, "Colt" Jerzy Pawliński, wkrótce ujęto rannych partyzantów - "Kujawę" Jana Tyborowskiego, "Wańkę" - zbiegłego z niemieckiej niewoli żołnierza radzieckiego, "Andrzeja" NN, sanitariuszkę "Wiosenkę" - nazwisko Wiatrówna, oraz bezdomnego chłopca przygarniętego do oddziału - wszystkich rozstrzelano. Zamordowany został również Gajowy Pluta z rodziną. Według Pana Edwarda Nowicza: "Widziałem walkę partyzantów z żandarmerią niemiecką. Dwa tygodnie później (w końcu maja/czerwcu) Niemcy napadli na rodzinę gajowego Pluty. Zginął Gajowy Karol Pluta (został pobity na śmierć) oraz zastrzelono drugą żonę Pluty z domu Nowicz, służącą Helenę Drzeniecką, służącego Nowicza. Przeżyła córka Zosia (kilka lat później umarła mając 14 lat). Ciało Karola Pluty zostało pochowane na cmentarzu w Sulejowie. Według moich wiadomości syn Karola Pluty należał do AK, a gajowy Karol Pluta pomagał partyzantom".
- **Pomnik w Dąbrowie nad Czarną** - obelisk poświęcony pomordowanym podczas pacyfikacji w dniach 13.08.1943 r. i 24.10.1943 r. oraz 20 rozstrzelanym w dniu 19.01.1944 r. - koło mostu przy rzece Czarnej w Dąbrowie nad Czarną
- **Gajówka Taraska** – krzyż i pomnik z tablicami objaśniającymi - na miejscu byłej gajówki Taraska. Ustawiony i poświęcony w 2022 r. W gajówce znajdowały oparcie i schronienie oddziały NSZ „Las”, „Sosna”. Mieszkający tam gajowy Józef Kozłowski wraz ze swoimi synami w pierwszych miesiącach wojny nawiązali współpracę z oddziałem majora „Hubala”. Gajowy został wciągnięty w wir pracy konspiracyjnej, był członkiem AK - 24 października 1943 roku w trakcie hitlerowskiej obławy ("Krwawa Niedziela") został śmiertelnie pobity i pochowany przy gajówce, w kwietniu 1945 roku został ekshumowany i pochowany na cmentarzu w Dąbrowie nad Czarną. Działalność konspiracyjną prowadzili synowie gajowego - pchor. Ryszard Kozłowski ps. „Pogan” - ur. 15 grudnia 1922 roku, absolwent leśnictwa na UJ, więzień UB, pracownik BUL w Radomiu, Euzebiusz Kozłowski ps. „Jacek” - ur. w 1925 roku, poległy 13 kwietnia 1944 roku pod Rudziskiem, pochowany w mogile zbiorowej w Fałkowie.
- **Obelisk upamiętniający pobyt majora Henryka Dobrzańskiego w Karolinowie**. Wydzielony Oddział Wojska Polskiego pod dowództwem majora Hubala przebywał w leśniczówce w Karolinowie w kwietniu 1940 roku. Obelisk został odsłonięty w 2012 roku. Obelisk ufundowali członkowie Stowarzyszenia Ułanów im. Oddziału Wydzielonego Wojska Polskiego mjr Hubala.
- **Krzyż w Goleszach** – miejsce kaźni powstańca styczniowego. Krzyż drewniany, nawiązujący do starych „Bożych Męk”. Ramiona krótkie ścięte pod kątem, razem z końcem belki pionowej krzyża – nakryte dwoma drewnianymi deskami – tworzą trójkąt. Na belce pionowej krzyża wycięty napis majuskułą: „Chwała zwyciężonym 1864”. Na skrzyżowaniu ramion drewniana rzeźba Chrystusa Ukrzyżowanego. Do niedawna obok krzyża znajdował się mały krzyż metalowy na kopczyku ziemnym – mogiłka.
- **Pomnik ofiar II wojny światowej w Sulejowie** - znajduje się na placu Straży i upamiętnia przede wszystkim poległych w nalocie bombowym z 4 września 1939 roku. Było to barbarzyńskie

bombardowanie Sulejowa przez Luftwaffe, w wyniku którego miasto zostało doszczętnie zniszczone, a śmierć poniosło ponad 700 osób. Pomnik powstał w ramach projektu odnowienia mogił i konserwacji cmentarza wojennego, który zakończył się w 2021 roku.

- **Pomnik bitwy pod Majkowicami** – ma formę głazu na postumencie z przytwierdzoną tablicą. Pomnik został odsłonięty 8 lipca 2018 r., w 73. rocznicę bitwy pod Majkowicami (gm. Ręčno)

Żołnierze poakowskiego oddziału pod dowództwem ppor. Stanisława Karlińskiego „Burzy” na polach wsi Majkowice nad Pilicą podjęli 8 lipca 1945 r. walkę z grupą operacyjną NKWD, tracąc w niej kilkunastu towarzyszy broni. Starcie było największą bitwą partyzantki antykomunistycznej w Łódzkiem. Okrążony przez siły NKWD oddział „Burzy” uniknął rozbicia.

- **Pomnik w okolicach Bąkowej Góry** – znajduje się na wschód od Bąkowej Góry w lesie, składa się z głazu, na którym umieszczona jest tablica pamiątkowa i krzyża. Pomnik postawiono na miejscu pochówku dwunastu żołnierzy Konspiracyjnego Wojska Polskiego zamordowanych przez katów Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego z Radomska.
- **Pomnik żołnierzy AK i KWP w Ręcznie** – na granitowym podłużnym głazie przytwierdzone są tablice z listą poległych, oraz tablica fundacyjna: „W hołdzie żołnierzom 25 Pułku Piechoty Ruchu Samoobrony Armii Krajowej oraz Konspiracyjnego Wojska Polskiego. Poległym i pomordowanym w dniu 8 lipca 1945 roku w bitwie ze spec. Dywizją sowiecką pod Majkowicami. Również tym wszystkim którzy zostali pomordowani w okresie okupacji sowieckiej”.
- **Figura Matki Bożej - pomnik poległych w wojnie 1920 r. w Ręcznie** - ufundowana w 1924 r. przez społeczeństwo okolicznych wsi na pamiątkę „Cudu nad Wisłą”. Na frontowej tablicy znajduje się napis fundacyjny: „W CZWARTĄ ROCZNICĘ CUDU NAD WISŁĄ 1920-1924 MŁODZIEŻ POLSKA”, a nad nim niedawno odnowiona tablica z nazwiskami poległych ochotników z Ręczna i okolic w czasie wojny polsko-bolszewickiej. W 1924 r. wraz z budową obiektu wmurowano w postument figury lufę z zamkiem armatnim ze zdobycznego działła bolszewickiego na wojnie 1920 r. Jednak władze w latach 60. XX w. usunęły ten obiekt historyczny.
- **Obelisk w miejscowości Kawęczyn** upamiętniający rozbicie przez oddział partyzancki „Trojan” pacyfikacyjnej kolumny samochodów niemieckich.
- **Obelisk w Sieczce** poświęcony pamięci ppor. Bolesława Odrowąża-Szukiewicza, który jako „Cichociemny” zginął podczas zrzutu w dniu 17 lutego 1943 r. w okolicach folwarku Bratków – teren przy drodze powiatowej, pomiędzy wioskami Sieczka i Niewierszyn.
- **Kamień pamiątkowy w obrębie kościoła w Skotnikach** z napisem i zdjęciem – „Pamięci Stefani Józefy Firkowskiej ps „Feluś” żołnierza NSZ-AK z Oddziału kapitana Wyrwy „Starego”, łączniczki 25 P.P AK (...) żyła wśród nas tylko 21 lat, tuż przed Wielkanocą 1946 roku uprowadzona w Skotnikach przez funkcjonariuszy PUBP Końskie, ciała nigdy nie odnaleziono, Cześć Jej Pamięci, wrzesień 2009”.
- **Kamień pamiątkowy w obrębie kościoła w Skotnikach** z napisem – „14 stycznia 1944 roku oddziały partyzanckie Armii Krajowej którymi dowodzili por. Ryszard Kucharski „Wicher”, st. sierżant Stanisław Karliński „Burza” rozgromiły w okolicy wsi Ojrzeń zmotoryzowany oddział żandarmerii niemieckiej – katów wsi Michniów (...) Skotniki 1994”.

Gajówka Korytnica. W nocy z 4 na 5 maja 1944 roku IV OP "Błyskawica" 25 pp A.K., pod dowództwem plut. pchor. Piotra Ambroziewicza "Pioruna" dokonał uderzenia na kwaterującą w wagonach na stacji kolejowej Baby kompanię Wehrmachtu. Ranni partyzanci - "Jaskół" Tadeusz Maciejczyk, "Tygrys" (NN), "Maks" Roman Rybarczyk, sierż. "Gryps" Marian Kazimierski i "Strzałka" ("Strzala" NN) zostali ułożeni na furmankach i wraz z oddziałem odsłoczyli do gajówki Korytnica. Niemcy w rannych godzinach wysłali oddział i otoczyli szczyt gajówki. Rozpoczęła się dwugodzinna walka - zgineli "Jaskół", "Tygrys" i "Strzałka" oraz sanitariuszka "Jasmin". Janina Nowak która do końca nie opuściła rannych - została bestialsko zakuta bagnetami. Hitlerowcy zamordowali również gajówkę Józefę Lejkę - żołnierza AK, jego córkę Krystynę - żołnierza AK oraz Marię Grzesik. Gajówka i zabudowania zostały doszczętnie spalone. Ogółem w akcji Baby - Korytnica zginęło 16 Niemców w tym komendant zandarmierii w Tomaszowie Maz. - około 25 było rannych, Polacy stracili 8 żołnierzy AK i jedną osobę cywilną.

Według Pana Władysława Kapuści z Kłodzic w starciu w gajówce Korytnica poległ również żołnierz OP "Błyskawica" Konstanty Kisiel "Półak" - spoczywa na cmentarzu w Sulejowie.

Kamienny obelisk i krzyż na miejscu gajówki w Korytnicy wykonane w 2012/2013 r.

Gajówka „Zapałówka”. W tym miejscu 8 stycznia 1945 roku niemiecka zandarmieria wojskowa w walce zabiła czterech partyzantów z OP "Błyskawica" należącego do 25 pp Armii Krajowej. Tak wspomina to wydarzenie Pan Władław Kapusta z Kłodzic: „Był 8 stycznia 1945 rok. Około godziny 10.30 w kierunku gajówki pana Leona Kaczmarka pod wsią Kłodzic rozległy się strzały. Słychać było serię z broni maszynowej jak również strzały pojedyncze. Pomyślałem wtedy przestraszony że Niemcy prowadzą obławę na partyzantów. I tak właśnie było. Niemcy tego dnia przeczesywali tereny leśne od Włodzimierzowa i od strony wsi Łazy. W gajówce pana Kaczmarka tego ranka przebywało pięciu partyzantów AK Odd. "Błyskawica". W tym czasie Niemcy zbliżyli się do gajówki i od trzech stron uderzyli w leśne okazyli ją. Skoro tylko partyzanci weszli do gajówki Niemcy przystąpili do szturmu. W tym momencie partyzanci zauważyli przez okno że Niemcy są już na podwórku, z bronią gotową do strzału. Po chwili namysłu mając przy sobie tylko krótką broń partyzanci niechętnie narzucił domowników na najgorsze postanowili wycofać się, wyskakując przez okno ostrzelując Niemców. Po wymianie ognia wszyscy czterech partyzanci zginęli (...).

Kamienny obelisk i krzyż na miejscu gajówki „Zapałówka” wykonane w 2012/2013 r.

Gajówka Łęczno. Po akcji w Korytnicy Oddział Partyzancki "Błyskawica" w końcu maja 1944 r. przeniósł się w okolice lasów wokół Łęczna, w tym do gajówki gajówce Karola Pluty. Na drugi dzień gajówkę otoczyła niemiecka zandarmieria wraz z formacjami Ukraińców. Wywiązała się zacięta walka w wyniku której zginęli "Tkacz" Tomasz Kaczyński, "Colt" Jerzy Pawliński, wkrótce ujęto rannych partyzantów - "Kujawę" Jana Tyborowskiego, "Wańkę" - zbiegłego z niemieckiej niewoli żołnierza radzieckiego, "Andrzeja" NN, sanitariuszkę "Wiosenkę" - nazwisko Wiatrowna, oraz bezdomnego chłopca przygarniętego do oddziału - wszystkich rozstrzelano. Zamordowany został również Gajowy Pluta z rodziną. Według Pana Edwarda Nowicza: "Widziałem walkę partyzantów z zandarmierią niemiecką. Dwa tygodnie później (w końcu maja/czerwcu) Niemcy napadli na rodzinę gajowego Pluty. Zginął Gajowy Karol Pluta (został pobity na śmierć) oraz zastrzelono drugą żonę Pluty z domu Nowicz, służącą Helenę Orzeńską, służącego Nowicza. Przetrwała córka Zosia (kilkę lat później umarła mając 14 lat). Ciało Karola Pluty zostało pochowane na cmentarzu w Sulejowie. Według moich wiadomości syn Karola Pluty należał do AK, a gajowy Karol Pluta pomagał partyzantom".

Kamienny obelisk i krzyż na miejscu gajówki w Łęcznie wykonane w 2013 r.

Fot. 132 Pomniki 25 p.p AK – miejsca pamięci narodowej – gajówka Korytnica, gajówka Łęczno, gajówka „Zapałówka”. Pomniki te zostały zrealizowane staraniem Zespołu Nadpilicznych Parków Krajobrazowych i Nadleśnictwa Piotrków. (fot. P. Wypych 2025).

8.2.5. Umocnienia z okresu II wojny światowej na linii Pilicy i Luciąży

Umocnienia na Linii Pilicy powstały w celu obrony przed nacierającą Armią Czerwoną. W lecie 1944 Armia Czerwona doszła do rzeki San i zaczęła forsować Wisłę. Umocnienia na rzece Wiśle nie zostały jeszcze ukończone, a niektóre prace musiały zostać przerwane z powodu działań wojennych. Dowództwo Niemieckie zapoczątkowało nowy etap koncepcji budowy linii fortyfikacyjnych, postanowiono umocnić całą strefę przyszłych bitew. Umocnienia na Linii Pilicy rozbudowane były do pięciu kilometrów w głąb. Na całości odcinka wykonano rowy przeciwczołgowe, zasieki z drutu kolczastego, okopy, rowy strzeleckie i stanowiska karabinów maszynowych. Zbudowano także betonowe bunkry, schrony i magazyny drewniano-ziemne oraz wzmocniono faszyną i kamieniami brody na rzece Pilicy tworząc tzw. ślepe mosty m.in. w okolicach Zarzęcina, utworzono pola minowe np. na Murowańcu oraz Podklasztorzu. Przedpola obrony czyszczono z drzew i zarośli. Do pracy przy fortyfikacjach skierowano bardzo dużą liczbę osób docelowo - do 10 tysięcy, powołano ludność w wieku od 14 do 65 lat. Do pracy wykorzystywano również ludność z dalszych miejscowości, skoszarowana na potrzeby budowy w obozach pracy, a także ludzie schwytani w łapankach oraz jeńcy wojenni. Takie obozy pracy istniały m.in. w Lubiaszowie, Sulejowie, Barkowicach, Białej, Kurnędzu, Krzewinach, Stobnicy i Ręcznie. Prace nad budową umocnień trwały do 15 stycznia 1945 roku, do chwili przełamania Pilicy przez Armię Czerwoną.

Linia umocnień składała się z dwóch pozycji, rozbudowanych w 2 do 3 transzei przeciwczołgowych połączonych rowem dobiegowym. Pierwsza pozycja, tuż za rzeką, ostaniały zapory z drutu kolczastego oraz liczne pola minowe. Pola minowe zakładane były głównie w okolicach tzw. ślepych mostów, miejsc w których wycięte drzewa i krzewy obciążone kamieniami zatapiało tworząc niewidoczne połączenia

obu brzegów. Mosty na rzekach Luciąży i Pilicy również były zaminowane. Druga pozycja znajdowała się za rowem przeciwczołgowym. Rów – transeja miał 6 metrów szerokości i był głęboki na 3 metry. Wzdłuż transeji pobudowano liczne schrony drewniano-ziemne oraz stanowiska artyleryjskie z okopami oraz żelbetonowe schrony. Na przedmiotowym terenie rozróżniono typy schronów: Ringstand 58 c. (Bauform 201, Regelbau 58c) tzw. „Tobruk”, Ringstand 67 (Bauform 238) żelbetowy schron bojowy dla wieży czołgowej PzKpfw II oraz Kochbunkier – znany jako „garnek Kocha” – mały schron jednoosobowy. Zinventaryzowano 30 Obiektów w 3 obrębach Obręb Obronny „Barkowice”, Obręb Obronny „Przyglów”, Obręb Obronny „Sulejów”.

Tab. 22 Zestawienie elementów linii umocnień z II wojny światowej.

Nr	Typ / Obiekt /	Miejscowość	Lokalizacja / Uwagi
1	typ Ringstand 58 c	Nowa Wieś	N51°24'478" E 19°50'315"
2	typ Ringstand 58 c	Nowa Wieś	N51°24'303" E 19°50'373"
3	typ Ringstand 58 c	Nowa Wieś	N 51°23'58" E 19°46'354"
4	typ Ringstand 58 c	Barkowice Mokre	N 51°23'50,92" E 19°51'12,85"
5	typ Ringstand 58 c	Barkowice Mokre	N 51°23'25,65" E 19°50'59,02"
6	typ Ringstand 58 c z przedsionkiem	Barkowice	N 51°22'58,08" E 19°49'54,44"
7	typ Ringstand 58 c	Barkowice	N 51°21'42,76" E 19°51'39,95
8	Typ nieznany	Barkowice-Przyglów	Zlokalizowany obok transeji przeciwczołgowej na terenie lasu, a polami uprawnymi. Ślady rozpoczętej budowy – nie dokończony
9	typ Ringstand 58 c	Barkowice-Przyglów	N 51°22'44,83" E 19°49'58,11
10	typ Ringstand 58 c	Barkowice-Przyglów	Budowla zlokalizowana na terenie obecnego boiska Ludowego Klubu Sportowego Luciążanki – Przyglów. Niewidoczny – zasypywany podczas budowy boiska – pod murawą.

11	nieznany	Przygłów	Prawdopodobnie w tym miejscu znajdowało się gniazdo karabinów maszynowych lub schron o konstrukcji drewniano – ziemnej.
12	typ Ringstand 58 c	Włodzimierzów	Schron znajdował się w pasie drogi – ul. Polanka - podczas prac remontowych decyzją Burmistrza Sulejowa w dniu 21 lipca 2010 roku został przeniesiony do Skansenu rzeki Pilicy w Tomaszowie Mazowieckim.
13	typ Ringstand 58 c	Włodzimierzów	N 51°21'985" E 19°50'338"
14	typ Ringstand 58 c	Włodzimierzów	N 51°22'135" E 19°50'464"
15	typ Ringstand 58 c	Przygłów	N 51°22'505" E 19°50'203"
16	typ Ringstand 58 c	Przygłów	N 51°22'497" E 19°50'344"
17	Schron?	Przygłów	Podczas prowadzenia inwentaryzacji umocnień na rzece Pilicy i Luciąży nie zlokalizowano tego obiektu. Wg relacji mieszkańców istniał w tym miejscu schron – jednak nie potrafi wskazać miejsca.
18	typ Ringstand 58 c	Przygłów	N 51°22'305" E 19°50'465"
19	typ Ringstand 58 c	Murowaniec - Polanka	N 51°22'136" E 19°50'463"
20	typ Kochbunker	Sulejów – Ośrodek rekreacyjny	N 51°22'064" E 19°51'712"
21	typ Ringstand 67	Sulejów	N 51°21'704 E 19°51'661"

			Schron ten do lat 90. posiadał wieżyczkę od PZKW.
22	typ Ringstand 58 c	Sulejów	Schron Ringstand 58 c – ułożony na nasypie prowadzącym do pieca wapienniczego Viktor. Obecnie zasypany – znajduje się pod XX w. marketu.
23	typ Ringstand 67	Sulejów	Schron usytuowany przy budynku starej poczty i posterunku policji granatowej. Obecnie nie istnieje.
24	typ Ringstand 58 c z przedsionkiem	Sulejów	N 51°21'24,8" E 19°52'58,6"
25	typ Ringstand 58 c	Sulejów	N51°21'16,5" E19°52'36,6"
26	typ Ringstand 58 c	Sulejów	N 51°21'16,5" E 19°52'50,9" Sulejów Plac Straży
27	typ Ringstand 58 c	Sulejów	Zlokalizowany na terenie kościoła p.w. Św. Floriana pod chodnikiem przy wejściu od strony rzeki Pilicy
28	typ Regelbau 67	Sulejów - Podkurnędz	N 51°20'55,83" E 19°52'49,36" Znajduje się na prywatnej posesji - dostępny za zgodą właściciela. Zachowany w bardzo dobrym stanie jako jedyny posiada oryginalną wieżyczkę od PzKpfw II
29	typ Ringstand 58 c	Biała	N 51°18'727" E 19°52'500"
30	typ Ringstand 58 c	Adelinów	N 51°17'090" E 19°52'295"

Można przyjąć, iż większość istniejących obiektów militarnych z II wojny światowej nad Pilicą i Luciążą jest w dobrym stanie. Kilka z nich staraniem lokalnych stowarzyszeń (Towarzystwo Przyjaciół Zabytków Ziemi Piotrkowskiej, Stowarzyszenie Eksploracyjno Historyczne „Grupa Łódź” oraz Grupa Rekonstrukcji Historycznej 84. Pułku Strzelców Poleskich) zostało zrewitalizowanych i zabezpieczonych. Niemniej spotykane są akty wandalizmu - zasypywanie wnętrz schronów śmieciami, czy bezmyślne pokrywanie

farbą. W przyszłości obiekty te mogą stać się cennym elementem promocji turystycznej regionu, stanowić „żywa lekcję historii” o budownictwie militarnym.

Fot. 133 Jedyny w Polsce Ringstand 67 z zachowaną oryginalną wieżyczką, Sulejów ul. Podkurnędz. (fot. M. Sobański 2012).

©Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, 2025

8.2.6. Postacie historyczne związane z Sulejowskim Parkiem Krajobrazowym

Z terenem Sulejowskiego Parku Krajobrazowego związanych było wiele postaci, które wniosły do polskiej kultury jak i nauki duży dorobek pod względem pracy twórczej i naukowej. Ich działalność wpisała się na trwałe w dzieje Parku i regionu.

Marcjan Fryderyk Żurawski (1848 – 1933? /1932 Szarbsko) profesor Charkowskiego Instytutu Weterynaryjnego oraz docent Instytutu Weterynaryjnego w Warszawie. W 1870 ukończył z wyróżnieniem Szkołę Weterynaryjną w Warszawie. W 1871 w Instytucie Weterynaryjnym w Dorpacie uzyskał stopień magistra nauk weterynaryjnych na podstawie pracy „O kulawiznie koni”. W latach 1871-1874 wykładał na stanowisku nauczyciela w Szkole Weterynaryjnej w Warszawie. W 1874, został, w ramach akcji rusyfikacji przeniesiony służbowo do Charkowskiego Instytutu Weterynaryjnego. Prowadził w Charkowie wykłady początkowo na stanowisku docenta, a następnie na stanowisku pełniącego obowiązki profesora nadzwyczajnego. W 1879, na własną prośbę, powrócił na stanowisko wykładowcy w Szkole Weterynaryjnej w Warszawie, a w 1889 r., po przekształceniu Warszawskiej Uczelni Weterynaryjnej w Instytut Weterynaryjny był docentem tejże uczelni. W okresie 1893-1896 pracował najpierw jako lekarz kwarantanny na Pradze, następnie jako weterynarz gubernialny warszawski. W 1908 odszedł na emeryturę. Osiadł w Szarbsku nad Pilicą, gdzie posiadał majątek ziemski, przez 18 lat był wybierany sędzią, własnym kosztem i staraniem zorganizował ochotniczą straż pożarną. W 1919 r. otrzymał propozycję objęcia stanowiska w Studium Weterynarii Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Warszawskiego, której nie przyjął ze względu na zły stan zdrowia. Przyjaźnił się z Leopoldem Staffem, a w Szarbsku częstym gościem bywał młody Julian Tuwim.

Seweryn Dziubałowski (ur. 31 grudnia 1883 w Smardzewicach, zm. 23 sierpnia 1944 w Warszawie) – profesor botaniki i fitosocjologii. Absolwent I Liceum Ogólnokształcące im. Jarosława Dąbrowskiego w Tomaszowie Mazowieckim. Odbił studia przyrodnicze w Towarzystwie Kursów Naukowych w Warszawie, a następnie w latach 1913-1915 studiował w Neuchâtel, a w latach 1915-1916 odbył studia fitogeograficzne i paleobotaniczne w Zurychu. W 1915 r. został doktorem nauk przyrodniczych (praca Etude phytogeographique de la region de la Nida inferieure). W 1916 powrócił do Warszawy i podjął pracę jako asystent Katedry Botaniki Ogólnej Uniwersytetu Warszawskiego. W 1920 objął Katedrę Botaniki Ogólnej Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Katedrą kierował do wybuchu wojny. W 1923 został mianowany profesorem nadzwyczajnym, a w 1937 profesorem zwyczajnym. W roku akademickim 1924/1925, 1934/1935 i 1938/1939 pełnił funkcję dziekana Wydziału Leśnego, a w latach 1935-1938 prorektora SGGW. Od 1918 był współpracownikiem Komisji Fizjograficznej Polskiej Akademii Umiejętności. W pracy naukowej zajmował się głównie badaniami fitogeograficznymi w Górach Świętokrzyskich i na ziemi sandomierskiej. Badał również pozostałości Puszczy Pilickiej w okolicach Sulejowa. Był członkiem Państwowej Rady Ochrony Przyrody. Zginął trafiony odłamkiem granatu podczas powstania warszawskiego na Mokotowie. Jest pochowany na cmentarzu w Smardzewicach.

Jerzy Stanisław Aleksandrowicz (ur. 2 sierpnia 1886 w Stoczkach, pow. opoczyński, zm. 28 października 1970 w Plymouth) – profesor, lekarz, pułkownik Polskich Sił Zbrojnych, biolog, histolog, jeden z czołowych neurofizjologów porównawczych na świecie. Był synem Bronisława (leśnika) pracującego w Błogich. Był wnukiem prof. Jerzego Aleksandrowicza (botanika). W 1904 r. rozpoczął studia przyrodnicze w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim. Naukę kontynuował w Zurychu, a studia uzupełniające odbył w Monachium, Heidelbergu, Paryżu i Jenie. Stopień dr filozofii uzyskał w Zurychu w 1909 r. W 1913 roku w Jenie otrzymał doktorat nauk medycznych. W 1913 r. został asystentem Kazimierza Kostaneckiego na Uniwersytecie Jagiellońskim, będąc równocześnie docentem anatomii artystycznej w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. W latach 1914–1915 i 1918–1919 pełnił służbę w

cesarskiej i królewskiej armii, w charakterze lekarza w szpitalach polowych. W 1919 przeniósł się do Wilna, gdzie objął kierownictwo Zakładu Anatomii Opisowej na organizującym się Uniwersytecie Stefana Batorego. Podczas wojny z bolszewikami był lekarzem naczelnym 211 pułku ułanów. Po jej zakończeniu został zweryfikowany w stopniu majora, ze starszeństwem z dnia 1 czerwca 1919, w korpusie oficerów sanitarnych, w grupie lekarzy. W 1921 roku uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego i objął funkcję kierownika Zakładu Histologii i Embriologii Uniwersytetu w Wilnie. Od 1930 roku był profesorem zwyczajnym. W 1931 roku objął kierownictwo Zakładu Histologii i Embriologii Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie. W 1933 roku został prorektorem, od 1 września 1936 roku piastował stanowisko rektora tej uczelni. Zmobilizowany w wojnie obronnej 1939 r. - dostał się do sowieckiej niewoli. W latach 1941–1942 walczył jako żołnierz Armii Polskiej pod dowództwem gen. Andersa i wraz z nią przebył szlak bojowy od Iranu przez Bliski Wschód do Włoch. Awansował do stopnia pułkownika oraz szefa Wydziału Oświaty 2 Korpusu. Od 1947 do 1957 roku pracował jako kustosz Laboratorium Biologii Morskiej (Marine Biological Association) w Plymouth, placówki kierowanej przez sir Fredericka Russella. Był wybitnym znawcą układu nerwowego bezkręgowców. Zajmował się także neurofizjologią porównawczą. Zainicjował w Polsce badania anatomoporównawcze nad unerwieniem serca u bezkręgowców, prowadził także pionierskie badania nad akomodacją oka u głowonogów.

Jan Piotr Dekowski (1907 – 1988) etnograf, znawca regionu, doktor nauk humanistycznych. Urodził się 22 lutego 1907 roku w Tomaszowie Mazowieckim i tam rozpoczął naukę. Był uczniem znanego etnografa Tadeusza Seweryna. Po drugiej wojnie światowej studiował etnografię i etnologię. Został kustoszem w Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym w Łodzi. W 1972 roku przeszedł na emeryturę. Już jako nauczyciel i kustosz tomaszowskiego muzeum prowadził samodzielne badania etnograficzne w dolinie środkowej Pilicy. Jego liczne opracowania dotyczące regionu opoczyńskiego i piotrkowskiego publikowane były na łamach periodyków etnograficznych w kraju i zagranicą. Po przejściu na emeryturę utrzymywał żywe kontakty z Muzeum Regionalnym w Opocznie, w którym był stałym konsultantem praktycznie od chwili powstania tej placówki. Zmarł 20 listopada 1988 roku w Łodzi. Dorobek naukowy - ponad 300 publikacji, przekazał PTL we Wrocławiu oraz Muzeum Regionalnemu w Opocznie.

Konrad Jażdżewski (1908 - 1985) – profesor archeologii na Uniwersytecie Łódzkim, w latach 1956-1979 dyrektor Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Maturę zdał w 1926 r. w Gimnazjum im. Bolesława Chrobrego w Gnieźnie. Następnie studiował na Uniwersytecie Poznańskim na wydziale prehistorii pod kierunkiem profesora Józefa Kostrzewskiego. W 1936 r. obronił pracę doktorską „Kultura pucharów lejkowatych w Polsce środkowej i zachodniej”, 20 kwietnia 1939 r. uzyskał habilitację jako docent prehistorii Polski na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego - temat rozprawy: „Prezentacji wyników badań archeologicznych w Brześciu Kujawskim”. W trakcie II wojny światowej był dyrektorem Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Po wojnie związany z nowo powstałą Katedrą Archeologii na Uniwersytecie Łódzkim. 1 kwietnia 1945 r. został kierownikiem Zakładu Prehistorii, a następnie Katedry Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. Konrad Jażdżewski kierował katedrą do roku 1971, kiedy to został zmuszony ograniczyć się do funkcji dyrektora Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi (wcześniej noszącego nazwę Miejskiego Muzeum Prehistorycznego), którego był także twórcą. Jako jeden z oponentów władz komunistycznych został zmuszony do odejścia z kierowanej przez niego katedry archeologii w roku 1971, a następnie został usunięty z Uniwersytetu Łódzkiego. W roku 1979 przeszedł na emeryturę. Profesor Jażdżewski większość wolnego czasu spędzał na swojej działce nad Pilicą w Trzech Morgach - tu pisywał swe prace i pamiętniki. Był autorem ponad 300 prac naukowych, monografii, rozpraw, artykułów i polemik.

Konrad Rudnicki (1926-2013) – profesor nauk fizycznych - naukowiec i duchowny, astronom, partyzant Gwardii i Armii Ludowej, kapłan i teolog Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w RP, antropozof, ekumenista i długoletni duszpasterz krakowskich mariawitów. Od dzieciństwa związany z Sulejowem poprzez rodzinę ze strony ojca - Lucjana Rudnickiego. W czasie II wojny światowej w Piotrkowie Trybunalskim dał schronienie rodzinie żydowskiej - w 1996 r. odebrał za to tytuł „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata” oraz medal Jad Waszem. Od grudnia 1943 walczył pod pseudonimem „Twardy” w partyzantce, w batalionie GL na ziemi radomszczańskej. Od września 1945 studiował astronomię na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie następnie pracował naukowo przez kilkanaście lat. Podczas pobytu w amerykańskim Palomar Observatory w 1965 r. odkrył nową kometę. Od 1968 pracował w Obserwatorium Astronomicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, gdzie niemal do końca swoich dni wykładał. Zainteresowania zawodowe Rudnickiego stanowiły: astronomia gwiazdowa, astronomia pozagalaktyczna, kosmologia, metodologia astronomii, metodologia nauk. Był członkiem prezydium Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN, członkiem Sądu Koleżeńskiego Polskiego Towarzystwa Astronomicznego oraz członkiem Polskiego Towarzystwa Miłośników Astronomii. Do końca swych dni utrzymywał kontakty z Sulejowem.

Jerzy René Groszang (ur. 29 stycznia 1929 w Hayange we Francji, zm. 17 grudnia 2004 w Dąbrowie n. Czarną), polski artysta malarz i scenograf. Już w młodości miał bujną wyobraźnię, co przejawiało się w jego obrazach. Sposób w jaki tworzył młodzieńcze dzieła miały wpływ na jego dorosłą twórczość. Jerzy Groszang po ukończeniu szkoły podstawowej i liceum zaczął studiować na krakowskiej ASP. Spędził tam kilka lat swojego młodzieńczego życia i zdobył doświadczenie potrzebne do malowania i scenografii, gdyż tym właśnie chciał zająć się w przyszłości. Ostatnie 20. lat swojego życia Jerzy Groszang spędził w domu położonym na skarpie nad brzegiem rzeki Czarna Maleniecka nieopodal Dąbrowy n. Czarną.

Jan Ślusarczyk (ur. 20 listopada 1903 r. w Bąkowej Górze, pow. Radomsko, zm. 31 sierpnia 1980 r. w Warszawie) – rzeźbiarz, malarz i pedagog, profesor warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych. Ukończył Szkołę Sztuk Zdobniczych i Akademię Sztuk Pięknych w Warszawie. Dyplom ASP na Wydziale Rzeźby – 1939 r. W czasie wojny ukrywał się w okolicach Bąkowej Góry. W roku 1945 wstąpił do ZPAP. W czasie okupacji wyrzeźbił w kamieniu dwie rzeźby apostołów do kościoła parafialnego w Bąkowej Górze. Od 1945 roku brał czynny udział w pracy artystycznej. Przez trzydzieści pięć lat powojennego życia Jan Ślusarczyk pełnił wiele różnych funkcji społecznych, zarówno w Okręgu Warszawskim czy Zarządzie Głównym Związku Polskich Artystów Plastyków, jak i z powołania Ministerstwa Kultury i Sztuki. Był też członkiem artystycznych Komisji kwalifikacyjnych i sądów konkursowych.

Krystyna Wieczorek (ur. w 1937 r., zm. w 2022 r.) – poetka, pisarka i twórczyni ludowa z Lubieszowa. W poezji i prozie ukazywała obraz swojej małej ojczyzny – ziemi piotrkowskiej, w tym Sulejowskiego PK. Była wspaniałą gawędziarką - z zainteresowaniem słuchało się Jej opowieści o historii, obyczajach, codziennym życiu na wsi. Miała wielką łatwość przelewania swoich myśli na papier, píše odręcznie, właściwie bez skreśleń. Pierwszą prozę napisała po śmierci swojego syna w 1977 roku. Potem pisała wiele wierszy, opowiadań i powieści. Napisała min. 6 tomów Sagi pt. „Młyn na Stawkach” gdzie opisała historie, tradycje, obyczaje, obrzędy swojej wsi. Wydała także dwa tomiki poezji, książkę kucharską, wiele opowiadań i książek dla dzieci.

Jan Miller (ur. w 1932 r. w Piotrkowie Tryb., zm. W 2020 r.). Artysta ludowy, regionalista, historyk. Od roku 1961 mieszkaniec Sulejowa. To właśnie obrazy Sulejowa, zwłaszcza tego, który już dawno przeminął, były jego najważniejszą inspiracją. Wykonywał uproszczone rzeźby w drewnie, były to motywy zwierząt i ludzi. Tworzyć zaczął późno, w zasadzie dopiero po 65 roku życia. Był samoukiem, i duchowym uczniem znanego przed laty sulejowskiego rzeźbiarza ludowego Kazimierza Ajsa.

Fot. 134 Pan Jan Miller – animator kultury i rzeźbiarz ludowy z Sulejowa (fot. P. Wypych 2020).

8.2.7. Obiekty ruchome

W granicach Sulejowskiego Parku Krajobrazowego występują zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków. Zabytki ruchome stanowią głównie wyposażenie zespołu opactwa Cystersów w Sulejowie. W kościele klasztorным pw. Św. Tomasza Kantauryjskiego zlokalizowanych jest wiele zabytków ruchomych wpisanych do rejestru, do zabytkowego wyposażenia wnętrza zaliczamy:

- ołtarz główny, rokokowy, wykonany przez Jana Millmana w 1788 r.; całość uzupełniają figury czterech ewangelistów;
- cztery ołtarze boczne w nawie głównej wraz z obrazami (ufundowane przez opata Stanisława Zarębę);
- ołtarz Matki Bożej Nieustającej Pomocy - z 1643, styl wczesnobarokowy;
- ołtarz św. Bernarda z Clairvaux - z 1646 roku w stylu wczesnego baroku;
- ołtarz św. Tomasza Kantauryjskiego - z 1644 roku, w stylu wczesnego baroku;
- ołtarz św. Benedykta - z 1645 roku, styl wczesnobarokowy;
- XVII-wieczne organy umiejscowione na chórze (posiadały 22 głosy (2 klawiatury ręczne + 1 nożna) z cymberblastem (wirującą gwiazdą z dzwonkami);
- ambonę pochodzącą z II poł. XVIII w. drewniana, polichromowana i otoczona balustradą, zwieńczona baldachimem, z rzeźbą Tomasza Kantauryjskiego wśród aniołów;
- XVI-wieczne polichromie;
- siedem płyt nagrobnych, m.in. opata Arnolfa Uchańskiego (zm. 1601 r.), marmurowa opata Stefana Starskiego (zm. 1686 r.).

Fot. 135 Kościół św. Tomasza Kanturyjskiego Opactwa Cystersów w Sulejowie - ołtarz główny, rokokowy, wykonany przez Jana Millmana w 1788 r.; całość uzupełniają figury czterech ewangelistów (fot. P. Wypych 2023).

8.2.8. Muzea, izby pamięci itp.

Na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego istnieje muzeum przy Opactwie O.O Cystersów w Sulejowie. W miejscowości Taraska działa prężnie galeria i mini skansen „Zagroda Wyobraźni – nad Czarną i Pilicą” Zdzisława Słomki. Z kolei w Sulejowie we wrześniu 2025 roku przy Miejskiej Bibliotece Publicznej otwarto Regionalną Izbę Pamięci.

- Muzeum przy opactwie powstało w 1952 r. dzięki miejscowym nauczycielom, którzy przygotowali pierwszą ekspozycję w zaadaptowanym na ten cel kapitularku. Muzeum posiada niewielkie zbiory: archeologiczne, malarstwa, kamieniarki, cennej rzeźby oraz dokumenty (odpisy) przybliżające historię opactwa. Skromna ekspozycja muzealna znajduje się w romańskim kapitularku z gotyckim krużgankiem, który jest perłą architektoniczną opactwa. W muzeum znajduje się cenny zbiór szat liturgicznych z XVII i XVIII w., rzeźba Chrystusa ukrzyżowanego z XVII w. czy legendarne barokowe rzeźby lwów służące niegdyś jako stołki. Do cennych obrazów należą obrazy kolatorów zakonu – m.in. obraz Kazimierza Sprawiedliwego z I poł. XVI w. Można tu zwiedzać wystawy okolicznościowe, ale także ekspozycje związane typowo z historią zakonu. Obecna ekspozycja: Opactwo Cystersów w Sulejowie – „Zarys dziejów” oraz „Stary Sulejów” w oparciu o badania archeologiczne „600-lecie Wiktorii Grunwaldzkiej”. Niestety muzeum jest źle promowane – nie posiada własnej strony internetowej, jest często nieczynne, a umawianie się z pracownikiem w celu uzgodnienia wycieczki jest często problematyczne.
- W 2000 roku w Tarasce powstała Autorska Galeria Sztuki „Zagroda Wyobraźni - Nad Czarną i Pilicą” oraz mini skansen. Galerię i skansen stworzył artysta Zdzisław Wojciech Słomka. W

nowo wybudowanej drewnianej chacie licznych starych budynkach gospodarczych i ogrodzie prezentowane są jego prace. Pan Słomka jest płodnym twórcą setek obrazów olejnych, grafik, rzeźb oraz kilku polichromii kościelnych. Wykształcił swój indywidualny styl, pełen dygresji i niepohamowanej ekspresji, uwikłany w symbolikę egzystencjalnej zadumy. Jest człowiekiem o dużej wrażliwości artystycznej i wrażliwości na piękno przyrody. I to wszystko na skraju śródleśnej wsi Taraska wtopionej w krajobraz Sulejowskiego Parku Krajobrazowego. Przy swoim domu w Tarasie stworzył wyjątkowy skansen, w którym obok starych wyrobów rękodzieła ludowego stoją jego rzeźby, obrazy, instalacje. Z roku na rok przybywa wielu eksponatów które artysta pozyskuje od okolicznej ludności lub kupuje z własnych funduszy. Jednak dzięki temu tradycja wiąże się ze sztuką współczesną, wywołując często zupełnie Artysta chętnie zaprasza do siebie mieszkańców, władze samorządowe i ludzi kultury. Dzięki jego życzliwości przez kilka lat organizowana była w Tarasce Nadpilicka Biesiada Literacka, której głównym punktem był Turniej Jednego wiersza o Tematyce Przyrodniczej.

- Regionalna Izba Pamięci w ramach działalności Miejskiej Biblioteki Publicznej w Sulejowie znajduje się w budynku Ochotniczej Straży w Sulejowie, ul. Plac Straży 1. Izba rozpoczęła działalność w 2025 roku. W Izbie można zobaczyć: unikatowe dokumenty i fotografie dotyczące historii Sulejowa, pamiątki codziennego życia dawnych mieszkańców, eksponaty związane z kulturą i tradycją regionu, ślady ważnych wydarzeń, które kształtowały miasto i okolicę.

Poza terenem Sulejowskiego Parku, stykając się z północną granicą otuliny znajduje się Skansen rzeki Pilicy w Tomaszowie Mazowieckim. Skansen został utworzony w Tomaszowie Mazowieckim przy ul. Modrzewskiego 9/11 w 1999 roku przez Stowarzyszenie Przyjaciół Pilicy i Nadpilicza, jego pierwszym kierownikiem został znany regionalista i kulturoznawca Andrzej Kobalczyk. Celem działania skansenu jest prowadzenie edukacji historycznej i ekologicznej oraz zachowanie pamiątek z przeszłości dotyczących dziedzictwa doliny Pilicy. Pierwszym obiektem, a zarazem zaczątkiem skansenu był zabytkowy młyn wodny przeniesiony z Kuźnicy Żerechowskiej (leżącej nieopodal zachodniej granicy otuliny Sulejowskiego Parku). Ocalał w ten sposób od zniszczenia, gdyż znajdował się na terenie zalewowym budowanego zbiornika retencyjnego na rzece Luciąży – Zalewu Cieszanowickiego. Do przeniesienia młyna i pomoc w przygotowaniu dokumentacji technicznej aktywnie włączył się ówczesny Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych. Perłą Skansenu Rzeki Pilicy jest budynek poczekalni kolejowej z przystanku Czarnocin. Ten całkowicie drewniany i misternie zdobiony obiekt, został zbudowany w 1896 roku jako pawilon ekspozycyjny Dyrekcji Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej na odbywającą się w 1896 roku Wszechrosyjską Wystawę Przemysłowo-Artystyczną w Niżnym Nowogrodzie. Najcenniejszym militarnym eksponatem jest jedyny na świecie eksperymentalny, opancerzony ciągnik artyleryjski Luftwaffe na podwoziu SdKfz 8, nazywany potocznie „Lufcikiem”. Został on wydobyty z Pilicy w 1999 roku. Ponadto do cennych zbiorów Skansenu rzeki Pilicy należą:

- Kolekcje maszyn i osprzętu młynarskiego z XIX i XX w.
- Kolekcja makiet młynów, mostów i obiektów zabytkowych z nad Pilicy.
- Pilickie militaria - dział „Wojenne trofea Pilicy”.
- Obiekty i eksponaty pochodzące ze Spały – dział „Pamiątki po dawnej Spale”.
- Kolekcja rzadkich i cennych archiwaliów, materiałów ikonograficznych oraz obszerna biblioteka wydawnictw poświęconych Pilicy i Napiliczu.

Fot. 136 Skansen Rzeki Pilicy w Tomaszowie Mazowieckim – widoczny młyn przeniesiony z Kuźnicy Żerechowskiej (fot. P. Wypych 2023).

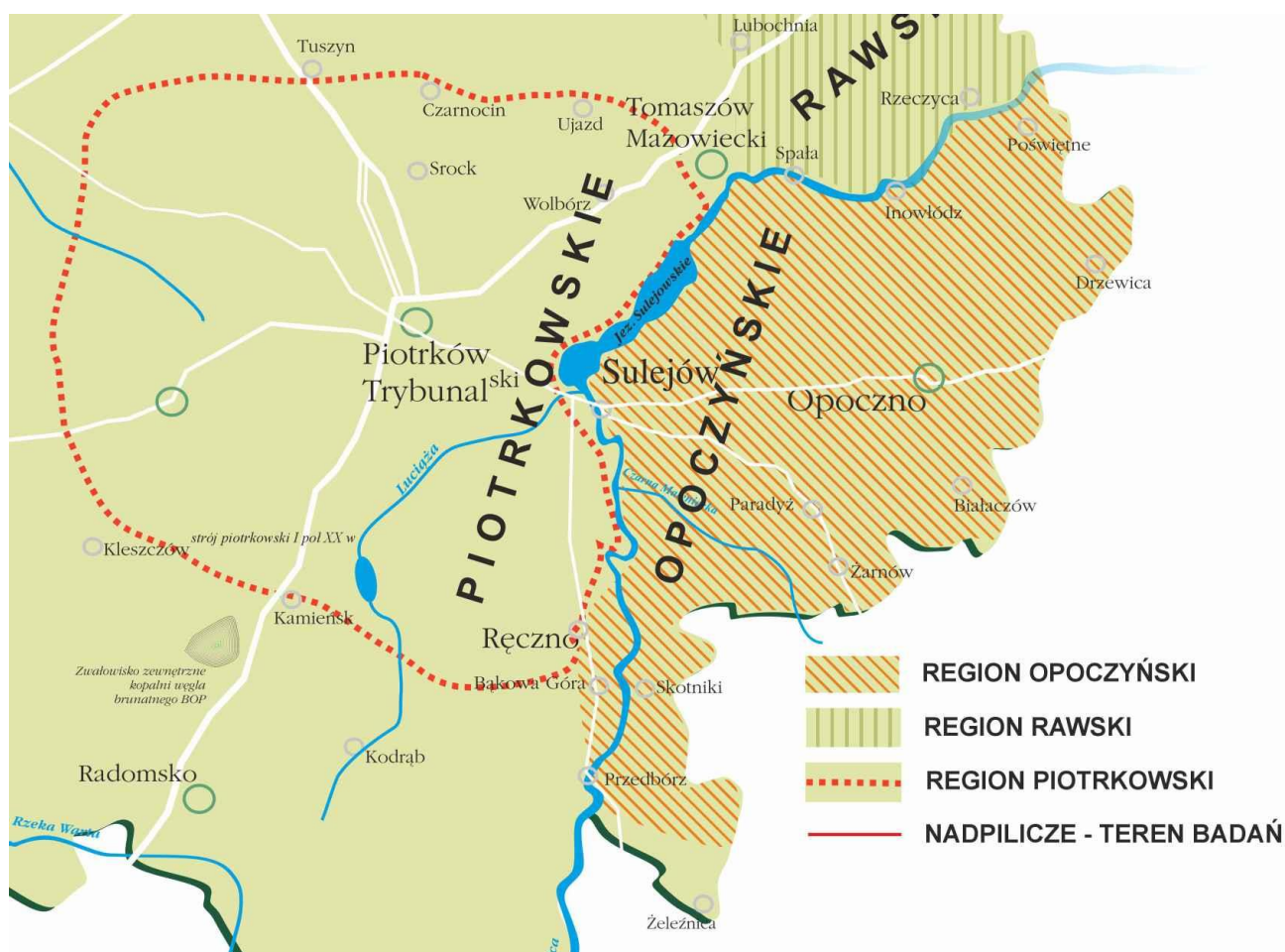
8.2.9. Wartości niematerialne

Wartości niematerialne dziedzictwa kulturowego to praktyki, wiedza, obrzędy, zwyczajowość i tradycje przekazywane z pokolenia na pokolenie, które wzmacniają poczucie tożsamości grupy czy danej społeczności i są integralną częścią kultury. Do tej kategorii należą: tradycje i przekazy ustne, sztuki widowiskowe, praktyki społeczne, wiedza o przyrodzie oraz tradycyjne rzemiosło. Przykłady to pieśni, obrzędy, tańce, kuchnia, festiwale, sztuka ludowa - które są niematerialne, ale można je utrwalić, np. nagraniami lub opisami. Sulejowski Park Krajobrazowy poprzez przepływającą rzekę Pilicę – po zachodniej stronie przynależy do starego regionu etnograficznego „piotrkowskiego”, a na wschodzie do regionu „opoczyńskiego”. Region etnograficzny „piotrkowski” zaczął tracić swą tożsamość w latach 60. XX w., zaś „opoczyńskie” nadal jest aktywne w sferze dorobku niematerialnego. W roku 2025 na krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego został wpisany region opoczyński ze swoimi "tradycjami kulturalnymi regionu opoczyńskiego". Warto wspomnieć, iż tradycje kulturowe, w tym rzemiosło i rękodzieło regionu opoczyńskiego są zgodne z definicją niematerialnego dziedzictwa kulturowego zawartą w Konwencji UNESCO z 2023 roku, obejmują one zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne jak „kusoki” - opoczyńskie ostatki, pisanie pisanek w okresie wielkiego postu, puszczanie wianków w wigilię św. Jana, dożynki gminne/parafialne. Na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego gminy: Aleksandrów, Mniszków, Tomaszów Mazowiecki i częściowo Sulejów są od wieków przynależne do „opoczyńskiego”.

Umiejętności związane z rzemiosłem i rękodziełem, przekazywane są z pokolenia na pokolenie w ramach wspólnoty przez twórców i twórczynie ludowe – dotyczy to m.in. tworzenia pajaków, wycinanki, haftów i tkactwa. Twórczość ludowa jest dla opocznian bardzo ważna, to swoista spuścizna pozostawiona dla potomnych. Artyści ludowi zdobywali swoją wiedzę od matek, babć, a obecnie przekazują ją swoim potomkom. W rękodzielniach możemy zauważyć powtarzalność wytwarzanych

dóbr. Wpływ na kształtowanie się tradycyjnej kultury ludowej regionu opoczyńskiego wywarło z jednej strony lokalne osadnictwo, jak i przemysł i związany z nim napływ ludzi na nasze ziemie. Praktyka ta charakteryzuje głównie tereny południowe, gdzie w XIX w. nasiliła się parcelacja dóbr dworskich, co skutkowało powstaniem szeregu nowych kolonii, w których najczęściej osiedlały się rodziny napływające do regionu. Sytuacja ta widoczna jest we wschodnich i południowych częściach regionu, gdzie rozwijał się przemysł ciężki oraz górnictwo, to właśnie na tych terenach najwcześniej zostały zarzucone stroje i zwyczaje ludowe. Zupełnie inaczej przedstawia się północno-zachodnia część, a więc te obszary, gdzie koncentrują się dawne wsie królewskie i biskupie. Na terenach tych występuje wyjątkowa aktywność artystyczna, znajdująca swoje odbicie w rzemiośle zdobniczym i sztuce stosowanej. Tutaj też zachowały się nie tylko stroje kobiece, ale również ciekawe zwyczaje, wierzenia, pieśni, obrzędy, a nawet niektóre tańce.

Na ziemi opoczyńskiej dominujący jest chrześcijaństwo wśród mieszkańców tych terenów, ze względu na wiarę najważniejsze dla ludności opoczyńskiej święta to Wielkanoc, Boże Narodzenie, Zielone Świątki, Boże Ciało i wszystkie święta związane z Matką Bożą. Święta Maryjne dla mieszkańców wsi są bardzo ważne, to z Marią ludzie bardziej się utożsamiają, jest pośredniczką między nimi, a Bogiem. Rzemiosło, które się wykształtowało na terenie regionu opoczyńskiego jest w dużej mierze uzależnione od dostępności materiałów, ziemia występująca tutaj umożliwia hodowlę owiec i uprawę lnu. Dzięki tym surowcom rozkwitało tkactwo i hafciarstwo na naszej opoczyńskiej ziemi. Wpływ na kształtowanie się tradycyjnej kultury ludowej regionu opoczyńskiego wywarło z jednej strony lokalne osadnictwo, jak i przemysł i związany z nim napływ ludzi na nasze ziemie. Praktyka ta charakteryzuje głównie tereny południowe, gdzie w XIX w. nasiliła się parcelacja dóbr dworskich, co skutkowało powstaniem szeregu nowych kolonii, w których najczęściej osiedlały się rodziny napływające do regionu. Sytuacja ta widoczna jest we wschodnich i południowych częściach regionu, gdzie rozwijał się przemysł ciężki oraz górnictwo, to właśnie na tych terenach najwcześniej zostały zarzucone stroje i zwyczaje ludowe.

Ryc. 43. Regiony etnograficzne Nadpilicza. (przygotował P. Wypych).

Zupełnie inaczej przedstawia się północno-zachodnia część, a więc te obszary, gdzie koncentrują się dawne wsie królewskie i biskupie. Na terenach tych występuje wyjątkowa aktywność artystyczna, znajdująca swoje odbicie w rzemiośle zdobniczym i sztuce stosowanej. Tutaj też zachowały się nie tylko stroje kobiece, ale również ciekawe zwyczaje, wierzenia, pieśni, obrzędy, a nawet niektóre tańce. Na ziemi opatowskiej dominujący jest chrześcijaństwo wśród mieszkańców tych terenów, ze względu na wiarę najważniejsze dla ludności opatowskiej święta to Wielkanoc, Boże Narodzenie, Zielone Świątki, Boże Ciało i wszystkie święta związane z Matką Bożą. Święta Maryjne dla mieszkańców wsi są bardzo ważne, to z Marią ludzie bardziej się utożsamiają, jest pośredniczką między nimi, a Bogiem. Rzemiosło, które się wykształciło na terenie regionu opatowskiego jest w dużej mierze uzależnione od dostępności materiałów, ziemia występująca tutaj umożliwiała hodowlę owiec i uprawę lnu. Dzięki tym surowcom rozkwitało tkactwo i hafciarstwo na naszej opatowskiej ziemi. Rzemiosło i rękodzieło - umiejętności przekazywane z pokolenia na pokolenie

Na ziemi opatowskiej mamy wielu twórców ludowych specjalizujących się w różnych dziedzinach, takich jak: tkactwo, hafciarstwo, wycinankarstwo, bibułkarstwo i plastyka obrzędowa. Tradycje związane z umiejętnościami rękodzielniczymi przekazywane są w rodzinach z pokolenia na pokolenie. Początkowo mieszkańcy ziemi opatowskiej wykonywali wiele rzeczy wyłącznie na własny użytek, dopiero później w okresie PRL-u gdy nad twórcami ludowymi zaczęła się zajmować Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego – CPLiA i Spółdzielnia Pracy Rękodzieła Ludowego i Artystycznego "Opocznianka". Największym skupiskiem twórców ludowych jest wieś Bielowice, gdzie całe rodziny zajmują się sztuką regionalną. Warto wspomnieć, że na terenie ziemi opatowskiej znajduje się wiele prywatnych izb regionalnych. W Krańnicy mamy 2, w Bielowicach istnieją 3 izby, Wygnanowie znajduje

się 1, dodatkowo warto nadmienić informacje o prywatnym skansenie „Niebowo” w Wincentynowie. Twórcy zajmujący się izbami są bardzo otwarci na współpracę, można w nich organizować warsztaty i zajęcia edukacyjne.

Strój opoczyński

Strój ludowy wchodzi w skład materialnej kultury ludowej na wsi, za jego pośrednictwem mogliśmy rozpoznać z jakich części kraju pochodzą osoby ubrane w określone barwy. Jan Łuczowski pisze o stroju ludowym następująco: Jest odbiciem estetycznym upodobań, wykładnikiem stanu posiadania zarazem wskaźnikiem przynależności do danej grupy etnicznej. Strój, dzięki swojej wielofunkcyjności, zawiera wielki łańcuch informacji, dotyczący zarówno życia społecznego, gospodarczego jak i artystycznego wsi. W regionie opoczyńskim noszono barwne samodziały, regionalny ubiór zachował się jeszcze w dużym stopniu w okolicach Opoczna, Drzewicy i Kraśnicy głównie u kobiet i dziewcząt. Mężczyźni natomiast zarzucili go w okresie międzywojennym. Do podstawowych elementów stroju kobiecego w końcu XIX w. należały koszule, wełniaki, kaftany, zapaska do pasa i okrycia, chustka lub czepiec oraz trzewiki. Uzupełnieniem stroju były korale, wstążki i kwiaty. W XX wieku w stroju kobiecym stały się modne gorsety, czepce o wysokich główkach, półczepce i welony. Do zasadniczego stroju męskiego należały koszula, spodnie, kamizelka, spencer, sukmana, kapelusz, czapka i buty. Uzupełnieniem był pas, podwiązki do butów oraz weselne różgi do czapek. Wiele pań prywatnie zajmuje się szyciem strojów ludowych z wykorzystaniem własnych tkanin lub korzystają z umiejętności tkackich innych twórczyń. Do wykonywania rękodziela ludowego potrzeba wiele cierpliwości, zmysłu artystycznego i talentu. Mieszkańcy regionu opoczyńskiego posiadający strój ludowy bez problemu potrafią się w niego ubrać i zauważają niedoskonałości w ubiorze u innych. Ludowy strój opoczyński obecnie noszą kobiety i mężczyźni, ale wyłącznie podczas różnego rodzaju uroczystości, takich jak święta kościelne między innymi Msza Rezurekcyjna, Boże Ciało czy dożynki, na konkursach i festiwalach folklorystycznych, twórczynie ludowe zakładają odświętne stroje podczas wyjazdów na kiermasze lub warsztaty.

Tkactwo w regionie opoczyńskim – historia i aktualny stan

Tkactwo opoczyńskie, wyróżnia się bogactwem tkanin o oryginalnych kompozycjach barwnych, samodzielnością wzorów i nieco odmienną techniką tkacką. Ludowe tkactwo w opoczyńskim tak jak w innych częściach kraju ma bardzo stare tradycje. Najstarsze wzmianki w literaturze wspominające o ludowych tkaninach tego regionu nawiązują do XVIII w. Tkactwo wiejskie było najczęściej zajęciem sezonowym uprawianym głównie przez kobiety, a umiejętności tkania przekazywano z pokolenia na pokolenie. Prawie w każdym domu znajdowało się krosno, na którym wytwarzano tkaniny, wykorzystywane później do szycia ubrań i materiałów dekoracyjnych. Tkaniny opoczyńskie wyrabiane były głównie z tworzyw własnych, tj. przędzy lnianej i wełnianej. Dopiero w drugiej połowie XIX w. zaczęto używać kolorowej wełny. Surowce te barwiono, korzystając z naturalnych barwników roślinnych oraz innych naturalnych składników. W najstarszych wyrobach przewagę miały tkaniny płóciennne. Tkaniny sukienne i wełniano-lniane były przeznaczone na ubiory wierzchnie. Najstarsze tkaniny były jedno- i -dwubarwne. W drugiej połowie XIX w. na skutek rozpowszechniania się barwników anilinowych liczba kolorów wzrosła. Wówczas wyodrębniła się tzw. moda, czyli zestaw prążków w układzie symetrycznym oraz tło czerwone, na początku XX w. pomarańczowe. W czasach obecnych pasiaki mają układ o barwach tęczy. Bujny rozkwit kultury materialnej wsi opoczyńskiej, a tym samym rozwój tkactwa ludowego, spowodowany został zniesieniem pańszczyzny w 1864 r. Tradycyjny strój ludowy wykonany z własnoręcznie utkanego płótna i materiałów wełnianych był bardzo trwały i przystosowany do warunków życia na wsi. Na rozwój opoczyńskiego tkactwa ludowego, a w szczególności na rozszerzenie skali kolorystycznej w tkaninach

wpłynęły farbiarnie wełny i drukarnie płócien, które po powstaniu listopadowym otwarto w Drzewicy, a później w Opocznie. Tkactwo opoczyńskie posługiwało się w zasadzie surowcem wyprodukowanym na miejscu, we własnym gospodarstwie, tj. wełną, lnem i w niewielkiej ilości konopiami. Początkowo przędzono na wrzecionie, co zabierało wiele czasu. Dopiero od XX w. pojawiły się ułatwiające pracę kołowrotki. Najpopularniejszy rodzaj tkaniny opoczyńskiej – pasiak – znany był od bardzo dawna, a przynajmniej przez cały wiek XIX, co stwierdzić można na podstawie rycin, literatury i zachowanych fragmentów tkanin. Rozwój i los tkactwa opoczyńskiego wiązał się bezpośrednio z rozwojem regionalnego przyodziewku i na odwrót: przyodziewek uzależniony był od regionalnego tkactwa. Ważną rolę odgrywały farbiarnie. Uprzędzone nici zwijano na motowidle dla otrzymania odpowiedniej ilości pasm, później oddawano je do „falbierza”. Uzyskiwano różne barwy, które miały ciekawe nazwy, np. zielony, zgniły, jasnozielony, wściekły, fiołkowy, bładoniebieski, lekstrycny, lachmusowy, cielistopunsowy, ciałowy, piaskowy, gunsiontkowy, krymowy, żółty, corny. W tkactwie opoczyńskim istniała również pewna „moda”. Tło tkaniny zwano „dnem”, a prążki „brążkami”. Strój latem i na co dzień był przeważnie lniany, natomiast zimą i „od święta” wełniany. Oprócz tkactwa odzieżowego popularne było i jest tkactwo dekoracyjne. Tkactwo dekoracyjne to przede wszystkim wełniane nakrycia na łóżka, tak zwane „dywany”, często ozdobione wełnianymi koronkami. W wielu domach na wsiach opoczyńskich można zobaczyć przykryte łóżka wełnianymi „kilimami”, tkaczki zajmujące się tworzeniem tkanin na ubrania wełniane również tworzą na zamówienie wełniane dywany. Istotną rolę w przedłużeniu żywotności opoczyńskiego tkactwa odegrała „Opocznianka”, Spółdzielnia Rękodzieła Ludowego i Artystycznego powstała w 1949 r. Wykorzystując potencjał tkacki tkwiący w regionie, swoją działalność oparła na tkaczkach chałupniczkach posiadających własne warsztaty tkackie, na których z powierzonego surowca wykonywały tkaniny na narzuty wełniane i stroje ludowe, posługując się własną inwencją twórczą zgodnie z tradycją swoich wsi, co pozwoliło „Opoczniance” na zgromadzenia bardzo bogatej kolekcji tkanin pasiastych oraz krajek wełnianych (tzw. strączków) do zawiązywania zapasek.

Obecnie w regionie około 50 twórczyni ludowych potrafi tkać, wykonuje tkaniny wełniane na zamówienie, jak również firma Pakos korzysta z usług lokalnych twórczyń. Pasiaki opoczyńskie wykorzystywane są głównie do szycia strojów, ale również współcześni designerzy wykorzystują twórczość ludową w swoich pracach.

Hafciarstwo w regionie opoczyńskim – historia i aktualny stan

Haft jest głównie domeną dziewcząt, który wraz ze strojem rozpowszechnił się na początku XIX w. Haftowanie w Opoczyńskim nazywamy „wyszywaniem”, a nici służące do jego wykonania „zopołem”. Najdawniejsze hafty były wykonywane nićmi lnianymi własnej produkcji, farbowanymi domowymi sposobami. Wyszywaniem zdobi się męskie i kobiece koszule. W męskich najczęściej ozdabiane są kołnierzyki i mankiety, a w kobiecych przyramki i mankiety. Duże znaczenie hafciarstwo miało w tradycyjnym wnętrzu izby opoczyńskiej. Haftem i koronką wzbogacono ręczniki paradne, poszewki obrusy, chusteczki, zaspakajając wewnętrzną potrzebę upiększania przedmiotów użytkowych. Często te przedmioty stanowiły podstawę do dumy, a nawet rywalizacji. Niewątpliwie wiele malowniczości i uroku dawały izbie pięknie załane łóżka, przykryte dywanami. Hafty stosowane są zarówno jako element zdobniczy, jak i użytkowy. W hafcie opoczyńskim ze względu na techniki wykonania można wyróżnić dwie zasadnicze grupy:

- Haft liczony – na płótnie samodziałowym ornament wykonany tą techniką składa się z linii prostych przebiegających pionowo, poziomo i ukośnie. Techniką haftu liczonego wykonywano takie ścięgi, jak: przewlekany ściąg „przed igłą” i „za igłą”, „stebnowka”, półkrzyżkowe i krzyżkowe.

- Haft nakładany na tkaninę, czyli haft płaski. Najstarsze hafty to proste stebnówki. Wykonywane za pomocą prostych ściegów jednobarwnych, białych lub czarnych oraz dwubarwnych, o czerwonych i czarnych zdobieniach.

Motywy zdobnicze są rozmieszczone symetrycznie figury geometryczne – trójkąty, romby, gwiazdki. Z czasem zaczęły pojawiać się ornamenty roślinne, a w nich płatki, kwiaty i gałązki zazwyczaj rozmieszczone symetrycznie i rytmicznie. Obecnie najbardziej powszechny, uznawany za najbardziej charakterystyczny dla opoczyńskiego, jest haft krzyżykowy. Wykonywany na kanwie lub płótnie bawełnianym, wykorzystuje się do tego kolorową mulinę. Najbardziej wyspecjalizowanymi twórczyniami w hafcie są: Elżbieta Pokora-Domańska, Józefa Marszałek, Halina Benderz, Zofia Migowska, Anna Kołodziejczyk, Zofia Pacan. Panie wykonują haft płaski jaki i haft krzyżykowy, przyozdabiają nim koszule ludowe, chustki, ręczniki paradne, serwetki, a także zakładki do książek, współczesne bluzki czy poszewki na pościel.

Wycinankarstwo – historia i aktualny stan

Wycinanka w tradycji ludowej jako ozdoba izby znana już była w II połowie XIX w. Wycinanki naklejano na belki przy suficie i na ściany izb, wokół świętych obrazów, okien i nad drzwiami. Podstawową cechą wycinanki jest powtarzalność występujących w niej motywów dekoracyjnych osiągnięta przez cięcie odpowiednio złożonego papieru, oraz jej symetryczność. Są one zazwyczaj ażurowe o układzie promienistym, oparte na kompozycji ornamentów geometrycznych, roślinnych, zoomorficznych oraz figuralnych potraktowanych umownie i schematycznie. Wycinankami figuralnymi dekorowano ścianę pod półką, na której eksponowano talerze. Sztuka wycinania przekazywana jest z pokolenia na pokolenie. Niegdyś wykonywane z glansowanego papieru przy pomocy nożyczek do strzyżenia owiec, obecnie niestety zostały one zarzucone do tworzenia wycinanek wykorzystuje się zwykłe nożyczki lub specjalistyczne krawieckie, które są bardzo ostre i precyzyjne.

Charakterystyczne są wycinanki zbudowane na płaszczyźnie prostokąta zw. „rózgami”, „kwadraty” i „kółka”, a także pasowe zwane „kogutami” i „lalkami”. Różgi wiążą się z symbolicznym drzewkiem życia, który stanowi odpowiednik piękna i siły w przyrodzie. Wzór tych wycinanek kształtem swoim przypomina szerokie lub smukłe rośliny doniczkowe, które wyrastają z trapezowatych lub prostokątnych naczyń. Wycinanki figurowe prezentują postacie ludzkie i zwierzęce, tworzące dość często całe sceny rodzajowe, ilustrujące niektóre zajęcia i uroczystości wiejskie. W tej grupie możemy oglądać między innymi kopanie ziemniaków, sianokosy, zwózkę zboża, rozbrykane konie czy sceny z wesela. Niegdyś w okresie wielkanocnym i bożonarodzeniowym wykonywano firanki z prasowanej białej bibuły do odświeżenia mieszkań, obecnie nie spotykane są już papierowe firanki w oknach. Dawniej bywały również wycinanki złożone zwane „naklejankami” oraz wycinanki proste. Starsze wycinanki wzbogacane były doklejanymi, prostymi elementami kolorystycznymi. Dominuje w nich ornamentyka ażurowa, spotyka się także motywy roślinne, zwierzęce, antropomorficzne oraz geometryczne. Niegdyś można było spotkać się z wycinankami wykonywanymi z różnobarwnych papierów naklejanych jeden wzór na drugi, współcześnie opoczyński kwadrat jest najczęściej jednobarwny. Obecnie na terenie ziemi opoczyńskiej mamy wiele wycinanek, między innymi: Bogumiła Pawlik, Anna Krzysztofik, Helena Bednarczyk, Elżbieta Pokora-Domańska, Teresa Wróbel, Małgorzata Gąsiorek, Ewa Kata, Martyna Pietras, Andrzej Pokora, Kinga Wiktorowicz, Marianna Wojciechowska oraz Beata Wolowska. Panie wykonują wycinanki jednobarwne, głównie w formie różgi i kwadratu.

Bibułkarstwo i plastyka obrzędowa – historia i aktualny stan

W tradycyjnej kulturze ludowej kobiety duże znaczenie przywiązywały do wystroju izby mieszkalnej. Przystrajały izby wycinankami, koronkami, pająkami, bukietami, girlandami. Wycinanki naklejane były na ścianach wokół obrazów, przy oknach, nad drzwiami. Dekoracją izby wiejskiej były także koronki o owalnych kształtach zawieszane na ścianach, wykonywane z bibuły na drucianym stelażu albo z mchu i kolorowej bibuły oraz bukiety kwiatowe o pionowej konstrukcji płaskie, wielobarwne, ustawione symetrycznie względem siebie na stole. Izbę dekorowały także girlandy kwiatowe, które przystrajały ramy obrazów albo luster, wykonane z kolorowej bibuły, o prostokątnych albo owalnych kształtach. Szczególnie przed świętami Bożego Narodzenia kobiety zabiegały o zmianę wystroju izby, w centralnym punkcie sufitu zawieszały wcześniej wykonane pająki. Pająki to tradycyjna forma zdobnicza wnętrza mieszkalnego, wykonana z łatwo dostępnych surowców miejscowego pochodzenia, takich jak: słoma, fasola, groch, pióra, wełna oraz z bibułki i papieru. Formowano je w kształcie żyrandoli, kul, tarcz lub zwisających piramid, od których najczęściej rozchodziły się w różne strony łańcuchy z bibuły. Kobiety w tradycyjnej kulturze ludowej duże znaczenie przywiązywały do wystroju izby mieszkalnej. Zwyczaj zdobienia wnętrza pająkami poprzedzało zawieszenie w izbie w okresie świąt Bożego Narodzenia tzw. „światów”, klejonych z poświęconych opłatków, wieszano je u niemalowanych sufitów. W regionie opoczyńskim występuje kilka rodzajów pajaków, m.in.: pająki kuliste, tarczowe, promieniste, świecznikowe i ostrosłupowe.

Pająki kuliste, zwane inaczej „sowy”, są najstarsze i mają najprostszą konstrukcję. Składają się z jądra, które stanowi glina. W jądro wbija się promieniście kawałki słomy, które na końcach ozdabiane są kolorowymi bibułkami lub papierem.

Pająki tarczowe składają się z kwadratowej tarczy, która przeplatana jest kolorową wełną. Na nici nawlekane są słomki i „motylki” z bibuły. Pająki promieniste wykonane są z łańcuchów rozchodzących się łukowato od punktu, w którym zostały przymocowane do pułapu. Są wykonane z kawałków słomy, kolorowego papieru i kawałków wełny.

Pająki świecznikowe zbudowane są z drewnianej obręczy owiniętej postrzępioną na końcach bibułką. Od niej odchodzą w górę nici z nałożonymi na nie ziarenkami grochu. Końce tych nitok zawieszane są w dół obręczy i ozdabiane kawałkami bibuły. Umiejętność konstruowania pajaków nie jest obecnie tak powszechna, jednak nadal na terenie regionu opoczyńskiego znajduje się wiele twórczyń wykonujących pająki. Obecnie większość twórców zajmujących się plastyką obrzędową potrafi wykonywać między innymi właśnie pająki. Wykonywane są głównie pająki tarczowe i łańcuchowe o świecznikowych kształtach, zawieszane są w izbach regionalnych i jako dekoracja podczas festiwali folklorystycznych oraz na kiermaszach rękodzieła ludowego. Na uwagę zasługują takie osoby jak: Halina Benderz, Weronika Gruszecka, Ewa Kat, Anna Kołodziejska, Józefa Marszałek, Zofia Migowska, Anna Orłowska, Teresa Pacan, Zosia Pacan, Maria Rogulska, rodzina Rzepków na czele z Mirosławem Rzepkom, Marianna Wojciechowska. Twórczość papieroplastyczna w wielu rodzinach jest przekazywana z pokolenia na pokolenie, rękodzielnicy biorą udział w wielu konkursach gminnych, powiatowych, wojewódzkich i ogólnopolskich zajmując czołowe miejsca. Prezentują swoje prace również na wielu przeglądach i kiermaszach rękodzielniczych. Muzeum Regionalne w Opocznie jest współorganizatorem wielu warsztatów rękodzielniczych, podczas których twórcynie ludowe przekazują swoją wiedzę zainteresowanym dzieciom, młodzieży i dorosłym.

Pisanki

Najwcześniejsze wzmianki odnoszą się do X w. utrzymuje się również pogląd, że znane były już Słowianom w końcu IX w. Pisanki pełniły niegdyś znaczącą rolę w obrzędowości. Posiadały pewną symbolikę w panieńskich zalecankach, a także określoną funkcję w magii i kulcie zmarłych. Początkowo do kraszenia jajek używano wiórek bazyliowych, runi zbożowej oraz łusek cebuli. Wykonywano je w okresie wiosennym podczas Wielkiego Postu, z okazji Świąt Wielkanocnych. Nikt nie może sobie wyobrazić Wielkanocy bez pisanek. Jajko jest podstawowym atrybutem tych świąt. Pisanki z Opoczyńskiego są niewątpliwie najładniejsze. Wynika to nie tylko z ich bogatego wzornictwa, ale także z istotnego znaczenia społecznego i obrzędowego. Pisanki wykonywane są techniką batikową. Najpierw nanosi się odpowiednim pisakiem wzór woskiem (czynność tę określa się mianem „pisania”), a następnie jajko jest barwione. Po usunięciu wosku uwidaczniają się motywy zdobnicze w kolorze skorupki. Pisanki mogą mieć wzór w układzie poziomym (szlaczki) i kompozycję pionową (duże motywy na przeciwległych ściankach jajka). Motywy zdobnicze tradycyjnych opoczyńskich pisanek są bardzo różnorodne – geometryczne, roślinne, a także antro- i zoomorficzne. Wśród motywów geometrycznych znajdują się: „płatki”, „pazurki”, „krzoki”, „sosenki”, „palmy”, a wśród antro- i zoomorficznych: „dzieuski”, „choposki”, „ptoski”. Największym zagłębiem pisankarskim w regionie była i jest wieś Bielowice, do pierwszych najbardziej utytułowanych twórczyń należały: Franciszka i Stanisława Dąbrowskie, Marianna Jobczyk, Zofia Pacan, Marianna Pacan Stefania Pokora, a także Zofia Wieruszewska z Woli Załęnej.

Rzeźba – historia i stan aktualny

Dawna rzeźba nawiązywała do tematyki sakralnej. Najczęściej były to kapliczki przydrożne z umieszczoną w niszy postacią świętego. Dominowała postać Chrystusa Frasobliwego, czasem postać Chrystusa Ukrzyżowanego, Chrystusa z otwartym sercem, Matki Bożej, św. Jana Nepomucena, św. Floriana. Później rzeźbiarze rozszerzyli zakres prac na tematykę świecką, przedstawiając sceny rodzajowe z życia wsi, postacie znane z własnego otoczenia czy postacie historyczne. Rzeźby wykonywano najczęściej w drewnie lipowym. Były to rzeźby pojedyncze, wielopostaciowe, w formie rzeźby pełnej lub płaskorzeźby. Niektóre posiadają barwną polichromię. Na ziemi opoczyńskiej mieliśmy i mamy wielu rzeźbiarzy na największą uwagę zasługuje nieżyjący już Antoni Baran z Opoczna, który wykonywał przepiękne rzeźby sakralne, jego prace można spotkać we wszystkich Muzeach Etnograficznych w Polsce. Charakteryzują się one odmiennym zdobnictwem, rzeźby Barana ozdobione są specyficznymi „ciapkami”. Obecnie rzeźby wykonują również Andrzej Oliwa z Opoczna, Wojciech Grzędowski z Petrykoz i Marek Mokrowiecki z Opoczna.

Życie społeczne w regionie opoczyńskim

Życie towarzyskie na wsi kształtowało i kształtuje się pod zupełnie innym wpływem jak na wsi. Społeczność wiejska, z natury bardziej zamknięta, znacznie wolniej podlegała wpływom zewnętrznym. Niegdyś stosunki towarzyskie przez znaczną część roku ograniczały się do ciasnego kręgu rodziny i najbliższych sąsiadów. Praca na gospodarstwie zajmowała większość czasu, dlatego też na odpoczynek można było sobie pozwolić wyłącznie w dni świąteczne i w zimowe wieczory. Od monotonnej codzienności mieszkańców wsi odrywały święta doroczne oraz uroczystości rodzinne. Takie jak odpusty czy jarmarki, łączyły one rodzinę, sąsiadów, czasem nawet całą parafię. Dzięki kontaktom z innymi, do wsi docierały nowe idee i wiedza. Latem mieszkańcy wsi najchętniej gromadzili się na ławeczkach przed domami. Porą sprzyjającą życiu towarzyskimi zawsze były wieczory, po zakończeniu prac polowych. Społeczne życie rozwijało się zimą, wieczorami domy były pełne. Kobiety przędły wełnę na kołowrotek, dziewczęta robiły swetry na drutach lub wyszywały, chłopcy grali w karty, mężczyźni mówili o różnych sprawach gospodarskich i omawiali wydarzenia z tygodnia. Podobnie gromadzono

się w niedzielę południa, w czasie których plotkowano o sąsiadach i radzono się, co robić w gospodarstwie przez cały tydzień. Współcześnie coraz rzadziej można spotkać ławeczki umiejscowione przed wiejskimi domami, mieszkańcy spotkają się zazwyczaj w świetlicach wiejskich podczas spotkań kół gospodyń wiejskich lub zebrań sołeckich. To właśnie lokalne KGW są „instytucjami” zajmującymi się integracją mieszkańców wsi, organizują one warsztaty i imprezy dla mieszkańców wsi. Największą integrację wspólnot wiejskich można zauważyć podczas festynów organizowanych przez KGW przy współpracy z władzami, bądź w trakcie odpustów, zawodów sportowo-pożarniczych jednostek OSP. Podczas takich imprez wyłania się współprac całej miejscowości i zaangażowanie mieszkańców w życie wsi.

8.3. Ocena stanu ochrony i przekształceń zasobów kulturowych, ze szczególnym uwzględnieniem ostatniego 20-lecia

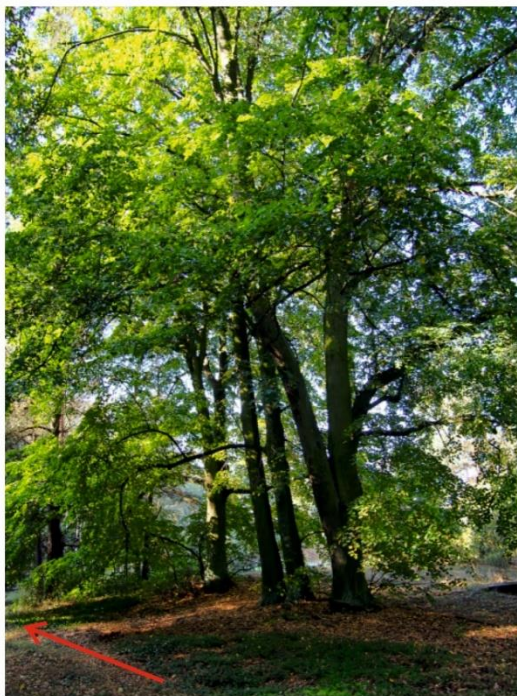
„Moda” na poznawanie własnego kraju, walorów okolicy połączonych z wypoczynkiem na obszarze Sulejowskiego Parku Krajobrazowego pojawiła się w II poł. XIX w., a nasiliła jeszcze w zaborze rosyjskim na przełomie XIX/XX w. W okresie międzywojennym, dzięki poprawie transportu i mediów - turystyka i wypoczynek zaczęły obejmować coraz szersze kręgi społeczeństwa. Niewątpliwie przyczyniło się to do poznawania kultury naszego Państwa – wynikało jeszcze z filozofii romantycznej i pozytywistycznej XIX w. Stan zasobów kulturowych na terenie samego Sulejowskiego Parku jest skromny, Pomnik Historii – Opactwo Cystersów podlega ciągłym remontom i zabiegom konserwatorskim, z kolei właściciel dworu w Dębowej Górze od wielu lat bezskutecznie nie może pozyskać pieniędzy na remont dachu i drzwi swojej zabytkowej posiadłości...

Wcześniej wyznaczona przez służby Konserwatora Zabytków „strefa konserwatorskiej ochrony” wokół Opactwa Cystersów w Sulejowie dała do dziś pozytywne rezultaty – nie ma w otoczeniu opactwa elementów dysharmonijnych i obcych. Strefę tę potwierdziło Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 października 2012 r. (Dz.U. z dnia 13 listopada) w/s pomnika historii. Przez ostatnie 20. lat funkcjonowania Parku do negatywnych zjawisk zaliczyć można postępującą destrukcję architektury drewnianej będącej w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, bądź w Gminnej Ewidencji Zabytków. Budynki te „umierają” własnym życiem, przy braku „pomysłu” ze strony właściciela - jak taką budowlę przywrócić do ponownego życia i zagospodarować. Modyfikowane są również obiekty małej architektury sakralnej – lecz istnieje do dzisiaj duża opieka pokoleniowa nad krzyżami, kapliczkami czy figurami przydrożnymi Nadpilicza. W najgorszej sytuacji znalazły się cmentarzyki ewangelickie na terenie Parku i otuliny – poprzez wieloletni brak opieki tracą swoją tożsamość i czytelność założeń w krajobrazie. Warto wspomnieć tu cmentarze w Polichnnie, Meszczach, Lubiaszowie i Klementynowie.

Występujące na terenie Parku obiekty zabytkowe są wpisane do rejestru zabytków, objęte są od roku 2003 ustawą *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z 23 lipca 2003 roku. Plan ochrony Sulejowskiego Parku Krajobrazowego (na lata 2006 – 2026) obejmuje ochroną wszystkie obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków i ewidencji konserwatorskiej wraz ze stanowiskami archeologicznymi. W odniesieniu do obiektów architektonicznych wpisanych do rejestru zabytków działania ochronne zakładały zachowanie ich w stanie niezmienionym i dbałość o ich stan techniczny. Spośród obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków najlepiej utrzymane są zespoły sakralne. Dla zapewnienia skutecznej ochrony wartościowych elementów spuścizny kulturowej niezbędne jest prowadzenie prac porządkowych i rewitalizacyjnych przy niektórych obiektach. Ścisła ochrona konserwatorska obejmowała również stanowiska archeologiczne. Jakiegokolwiek prace inwestycyjne na obszarze stanowisk archeologicznych i obiektów zabytkowych wymagały każdorazowego uzgodnienia ze służbami konserwatorskimi. Dotychczasowa ochrona elementów

środowiska kulturowego i walorów krajobrazowych polegała na odpowiednich zapisach w planach i studiach zagospodarowania przestrzennego dla poszczególnych gmin wchodzących w skład Parku. Zapisy dotyczyły konieczności zachowania stref ochrony konserwatorskiej wynikających z ustawy o ochronie zabytków, podkreślały konieczność zachowania, rewaloryzacji, konserwacji obiektów i przestrzeni dokumentujących kulturę materialną obszaru SuPK. Jednak mimo zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego pewnych zjawisk nie udało się zahamować. Najbardziej negatywny wpływ na walory krajobrazu i dziedzictwa kulturowego miał żywioł budowlany, prowadzący do powstawania nowych podziałów parcelacyjnych, niezgodnych z tradycją. Wydzielanie małych działek przeznaczonych pod budownictwo letniskowe bądź mieszkaniowe prowadzi do rozpraszania zabudowy, wpływając jednocześnie na pogorszenie percepcji krajobrazu, tym samym zły odbiór obiektów zabytkowych. Nowa zabudowa, niedostosowana skalą i formą, betonowe ogrodzenia czy wielkogabarytowe reklamy znacznie obniżają walory krajobrazowo – widokowe tego terenu. Zjawisko to odnosi się do zabudowy wszystkich dolin rzecznych w naszym kraju. Realizacja wielu działań inwestycyjnych odbywa się na obszarach wiejskich w sposób niekontrolowany i niezgodny z ustaleniami planów zagospodarowania przestrzennego.

■ *Cmentarz Ewangelicki w Polichnie*

grupa lip drobnolistnych - największa ma obwód 260 cm, w podłożu barwinek, strzałka wskazuje drogę graniczną nekropolii

opaski betonowe wokół grobów - najczęściej w części dolnej - na wierzchu posiadają napis z imieniem i nazwiskiem zmarłego

Fot. 137 Cmentarzyk ewangelicki w Polichnie – bez opieki pokoleniowej traci swoją czytelność i tożsamość...
(fot. P. Wypych 2023).

Według obowiązującego Planu Ochrony Sulejowskiego PK - koncepcja ochrony zasobów, tworów i składników przyrody oraz wartości kulturowych parku krajobrazowego – polega na określeniu strategicznych zadań ochrony Parku, do których należą:

- Ochrona naturalnych krajobrazów rzecznych, zwłaszcza środkowego odcinka Pilicy, ujściowego odcinka Łuciąży oraz Czarnej Malenieckiej. Cechuje je bardzo bogata i różnorodna szata roślinna i bogactwo faunistyczne. W dolinach tych rzek występuje duża różnorodność stanowisk archeologicznych;

- Znaczne walory klimatyczne i rekreacyjne posiada również Zbiornik Sulejowski. Jest to duży, sztuczny akwen wodny, który zmienił i wzbogacił walory krajobrazowe tego terenu. Prace archeologiczne prowadzone przed powstaniem Zbiornika „tzw. prace ratownicze” pozwoliły przebadать i zinwentaryzować kilkadziesiąt stanowisk archeologicznych – stanowiska te zostały zabezpieczone dla przyszłych pokoleń;
- Puszczańskie kompleksy leśne – pozostałość puszczy nadpilickiej z enklawami naturalnej przyrody. Możemy tu spotkać również wiele artefaktów archeologicznych. Miejsca po byłych osadach leśnych są nośnikami pamięci historycznej – która do dziś wymaga szczegółowego opracowania.
- Obiekty przyrody nieożywionej – o wybitnych walorach krajobrazowych. Są to: wąwozy i stroma skarpa doliny Pilicy w Barkowicach Mokrych, wysoka krawędź doliny rzeki Pilicy w Sulejowie, pod Szarbskiem, stoki doliny Radońki, skarpa doliny rzeki Czarnej Malenieckiej koło Taraski, skarpa nad Luciążą w dolnym odcinku rzeki – wszystkie te miejsca w epokach pradziejowych kolonizowali ludzie;
- Zabytki kultury materialnej, do których należy zaliczyć: Opactwo Cystersów w Sulejowie, obiekty sakralne, cmentarze, kapliczki i krzyże przydrożne oraz nieliczne już stare drewniane domy – pozostałości budownictwa ludowego.

Dla ochrony walorów krajobrazowych i kulturowych:

- ochrona naturalnych krajobrazów rzecznych o wybitnych walorach: środkowego odcinka Pilicy, Czarnej Malenieckiej, ujściowego odcinka Lucięzy,
- ochrona wieloprzestrzennych obszarów leśnych, pozostałości Puszczy Pilickiej z enklawami naturalnej przyrody,
- ochrona rolniczych krajobrazów otwartych tj. pól uprawnych z tradycyjnym układem miedz, łąk, pastwisk, zarośli śródpolnych, kęp drzew
- ochrona historycznego krajobrazu kulturowego o unikatowych wartościach – Sulejów - Podklasztorze
- ochrona zabytków kultury materialnej, w tym charakterystycznych kapliczek i krzyży przydrożnych stanowiących osobiwość Nadpilicza, miejsc pamięci narodowej, śladów historii regionu,
- ochrona punktów i panoram widokowych,
- zachowanie charakterystycznych cech tradycyjnej architektury wiejskiej, lokalnych tradycji i zachowanych elementów kultury niematerialnej,
- ochrona historycznych układów przestrzennych – w szczególności Barkowic Mokrych, Windugi i Dąbrowy nad Czarną,
- ochrona istniejących stanowisk archeologicznych, miejsc koncentracji oraz potencjalnego występowania stanowisk archeologicznych,
- kształtowanie harmonijnego krajobrazu współczesnego,
- ochrona przed eksploatacją surowców naturalnych – która może zagrażać stanowiskom archeologicznym,

Nowe uwarunkowania prawne jak również przeprowadzana powyżej ocena wskazuje na zasadność zmiany Planu Ochrony Sulejowskiego Parku Krajobrazowego.

Opracowywany Plan Ochrony ma na celu:

- zidentyfikowanie występujących konfliktów i zagrożeń oraz określenie propozycji ich likwidacji bądź złagodzenia

- ustalenie strategii, kierunków i zasad ochrony środowiska przyrodniczego, zasobów kulturowych, walorów krajobrazowych oraz wynikających z tej ochrony uwarunkowań rozwoju społeczno - gospodarczego
- waloryzację terenów Parku ze wskazaniem terenów i obiektów chronionych i proponowanych do ochrony,
- stworzenie umocowanego prawnie instrumentu o charakterze planistycznym pozwalającego na zarządzanie na obszarze Parku w ramach uprawnień władz samorządowych i rządowych z poszanowaniem konstytucyjnego prawa własności.

8.4. Znaczenie zasobów kulturowych dla funkcji turystycznej i rekreacyjnej Parku

Jeśli rozumiemy turystykę, jako podróżowanie poza miejsce zamieszkania, trwające krócej niż rok i niezarobkowe, w celach wypoczynkowych, rekreacyjnych, służbowych lub innych osobistych – to już w II poł., a szczególnie pod koniec XIX w. turystyka rozwijała się prężnie w dolinie Pilicy. Powoli stawała się siłą napędową rozwoju prywatnych kwater, pensjonatów i letnisk. Powstawał transport publiczny dowożący turystów/letników do Przygłowa, Włodzimierzowa i Sulejowa. Wydawane były pierwsze przewodniki turystyczne po okolicy. Miejscowe czasopisma w swej treści coraz więcej uwagi poświęcały tematом zabytków i historii regionu. Elementem przyciągającym turystów były zarówno walory krajobrazowe doliny rzeki, jak i wartości kulturowe. Walory kulturowe dzisiejszego Sulejowskiego Parku wpływały na ożywienie turystyki w latach powojennych. Magnese przyciągającym turystów nad rzekę Pilicę (oprócz jej czystych wód i pięknych plaż) było opactwo Cystersów w Sulejowie. Prace remontowe w obiektach należących do Opactwa prowadzono w latach sześćdziesiątych, osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. Natomiast w pozostałej części opactwa przeprowadzono generalny remont połączony z rekonstrukcją i odbudową części dawnych zabudowań gospodarczych. Prace te dokonano w latach 1973-1981. Przekształciły one obiekt w ośrodek wczasowy Miastoprojektu Łódź, który przejął go od spadkobierców byłego właściciela - Marcelego Czuprykowskiego. Obiekty ośrodka wczasowego przejęło Przedsiębiorstwo Turystyczno-Handlowe "Trybunalskie" z Piotrkowa Trybunalskiego, które prowadziło hotel do 2010 r. Nowy właściciel, firma PTH Trybunalskie S.A. (Przedsiębiorstwo Turystyczno-Hotelowe "Trybunalskie"), przejęła hotel wraz z całą spółką w 2010 roku i prowadzi je do dziś.

Niestety ożywienie turystyki w latach 60 i 70-tych XX w. spotęgowało utratę wartości przestrzennych obszarów dolin rzek: Pilicy, Czarnej, Łuciąży. W tym okresie zaczęto niekontrolowaną i chaotyczną zabudowę letniskową na przyszłych terenach Parku. Wprowadzano architekturę niedostosowaną do uwarunkowań historycznych i burzącą kompozycję założeń historycznych. Biorąc pod uwagę cenny charakter zasobów kulturowych Parku w postaci unikalnego założenia obronnego cystersów, pozostałości zasobów małej architektury sakralnej, miejsc pamięci narodowej oraz dziedzictwa niematerialnego, w tym wciąż żywej tradycji ludowej regionu opoczyńskiego - Sulejowski PK posiada duży potencjał mogący przyciągać turystów, zwłaszcza w zakresie elitarniej, kwalifikowanej, turystyki historycznej. Wiele wskazówek dotyczących ochrony i wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego znajduje się w opracowanych przez samorządy „Programach Ochrony Zabytków”.

Największym walorem krajobrazowym Parku niezmiennie przyciągającym rzesze turystów pozostają naturalne kąpieliska i plaże na rzekach Czarnej, Pilicy i Łuciąży. Od wielu lat spływy kajakowe dolinami tych rzek stały się „kanonem turystycznym” województwa łódzkiego. Jednak przekroczenie wszelkich norm „chłonności siedliska” od lat negatywnie wpływa na dobrostan przyrodniczy Parku.

9. ZAGROŻENIA DLA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ORAZ MOŻLIWE SPOSOBY ICH ELIMINACJI LUB OGRANICZENIA

Ze wszystkich zdiagnozowanych zagrożeń to właśnie zła gospodarka przestrzenna jawi się, jako jedna z głównych przyczyn wpływających źle na różnorodność biologiczną, krajobrazową i wartości kulturowe Sulejowskiego Parku Krajobrazowego. Atrakcyjność przyrodnicza omawianego terenu i dostępność komunikacyjna sprawia, że już od dawna obszar Parku jest terenem wzmożonej ekspansji turystów i dużej presji na zagospodarowanie wolnych terenów. Masowo rozwijają się ośrodki wypoczynkowe, pola campingowe, obiekty agroturystyczne, obiekty gastronomiczne, przyciągając coraz większą liczbę turystów. Lokalne samorządy chcąc sprostać potrzebom i oczekiwaniom mieszkańców i przyjezdnym przygotowują opracowania planistyczne, które w coraz większym stopniu przekształcają negatywnie przestrzeń Parku. Presja na nowe tereny przeznaczone pod zabudowę letniskową w dolinach rzek Parku - jest tak duża, iż często nie przestrzega się zapisów Planu Ochrony Sulejowskiego PK – dochodzi do samowolnego podziału przestrzeni na minimalne działki i grodzenie tychże działek „czym popadnie”. Problem ten dotyczył wcześniej w większym zakresie terenów przylegających bezpośrednio do granic Parku (teren otuliny), obecnie do samowolnych wydzieleni dochodzi również w granicach Parku. Nadmierna parcelacja gruntów na bardzo małe działki i towarzyszące temu zagęszczenie zabudowy stanowi realne zagrożenie dla walorów Parku. Nowa zabudowa mieszkaniowa czy usługowa staje się elementem dysharmonijnym nie wkomponowanym w historyczne układy przestrzenne wsi. Nowo powstające obiekty budowlane skalą, formą architektoniczną, użytymi materiałami wykończeniowymi (elewacje, dachy, okna) nie nawiązują do form tradycyjnej architektury regionu. Wielce nieestetyczne, dysharmonizujące z krajobrazem są ogrodzenia z betonowych elementów prefabrykowanych, które w sposób drastyczny pogarszają walory krajobrazowe i tworzą bariery ekologiczne. Taką barierę stwarza również coraz powszechniejsze grodzenie działek aż do koryta rzeki bądź do ściany lasu.

Szybki rozwój zabudowy terenów nieleśnych potęguje zjawisko izolacji ekologicznej w mocno rozczłonkowanych kompleksach Parku. Zmiana przeznaczenia terenów rolnych pod inwestycje budowlane powoduje w wielu wypadkach utratę cennych siedlisk. Wraz z rozwojem budownictwa postępuje rozwój infrastruktury technicznej i dróg, które stanowią dodatkowe bariery w migracji zwierząt dzielą sztucznie przestrzeń.

Ograniczeniu zagrożeń związanych z niewłaściwą gospodarką przestrzenną sprzyjać będzie przestrzeganie ustaleń wynikających z planu ochrony SuPK. Przy opracowywaniu studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego należy konsekwentnie wprowadzać przyjęte rozwiązania.

10.SPIS RYCIN, FOTOGRAFII I TABEL

Spis rycin:

Ryc. 1.	Środowisko przyrodnicze – ochrona przyrody (Źródło: BPPWł).	31
Ryc. 2.	Udział powierzchniowy jednostek krajobrazowych wg grup i podtypów krajobrazów w Sulejowskim Parku Krajobrazowym.	35
Ryc. 3.	Krajobrazy priorytetowe wg podtypów na tle struktury krajobrazów w Sulejowskim Parku Krajobrazowym.....	36
Ryc. 4.	Podtypy krajobrazów SuPK oraz wyznaczone krajobrazy priorytetowe.....	39
Ryc. 5.	Udział zagrożeń dla wartości krajobrazów Sulejowskiego Parku Krajobrazowego ze względu na przedmiot zagrożenia (odbiorcę presji).	44
Ryc. 6.	Udział zagrożeń dla wartości krajobrazów Sulejowskiego Parku Krajobrazowego ze względu na skalę.	45
Ryc. 7.	Położenie SuPK na tle mezoregionów fizyczno-geograficznych.	63
Ryc. 8.	Położenie SuPK na tle systemu korytarzy ekologicznych ECONET. (źródło: https://mapa.korytarze.pl , dostęp 15.10.2025).....	65
Ryc. 9.	Położenie SuPK na tle lasów i wód powierzchniowych (oprac. własne na podstawie BDOTk). 66	
Ryc. 10.	Układ topograficzny Parku. (oprac. własne na podstawie BDOT10k)	71
Ryc. 11.	Podtypy krajobrazów SuPK wg Audytu Krajobrazowego.....	74
Ryc. 12.	Granice krajobrazów lokalnych SuPK na tle sytuacji topograficznej (oprac. własne).....	76
Ryc. 13.	Granice krajobrazów lokalnych na tle typów krajobrazu wg Audytu Krajobrazowego (oprac. własne).....	77
Ryc. 14.	Lokalizacja punktów widokowych wg planu ochrony z 2006 r. (oprac. własne na podstawie materiałów z zasobu SuPK).	79
Ryc. 15.	Lokalizacja punktów widokowych wyznaczonych na mapach turystycznych (oprac. własne). 85	
Ryc. 16.	Lokalizacja zidentyfikowanych punktów i otwarć w SuPK. (oprac. własne).	87
Ryc. 17.	Lokalizacja ciągów i osi widokowych. (oprac. własne na podstawie badań terenowych). 112	
Ryc. 18.	Lokalizacja przestrzenna dominant i głównych akcentów w Parku i otulinie. (oprac. własne). 124	
Ryc. 19.	Lokalizacja przestrzenna zidentyfikowanych najważniejszych wnętrz krajobrazowych w Parku i otulinie. (oprac. własne).....	129
Ryc. 20.	Lokalizacja przestrzenna zidentyfikowanych najważniejszych przedpoli ekspozycji widokowej w Parku i otulinie. (oprac. własne).	132
Ryc. 21.	Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie Windugi (oprac. własne).	141

Ryc. 22.	Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie Bąkowej Góry (oprac. własne). 142
Ryc. 23.	Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie Barkowic i Przygłowa (oprac. własne). 143
Ryc. 24.	Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie Barkowic Mokrych (oprac. własne). 144
Ryc. 25.	Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych we wsi Koło (oprac. własne). 145
Ryc. 26.	Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie Ostrowa (oprac. własne). 146
Ryc. 27.	Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie Smardzewic (oprac. własne). 147
Ryc. 28.	Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie Szarbska (oprac. własne). ... 148
Ryc. 29.	Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych we wsi Taraska (oprac. własne). 149
Ryc. 30.	Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w rejonie wsi Trzy Morgi (oprac. własne). 150
Ryc. 31.	Zidentyfikowany zakres zmian krajobrazowych w południowej części Sulejowa (oprac. własne). 151
Ryc. 32.	Lokalizacja przestrzenna krajobrazów priorytetowych na tle granic SuPK (oprac. własne na podstawie Audytu Krajobrazowy Województwa Łódzkiego). 152
Ryc. 33.	Waloryzacja krajobrazów lokalnych SuPK w skali punktowej (oprac. własne). 157
Ryc. 34.	Waloryzacja krajobrazów lokalnych SuPK – elementy dysharmonijne (oprac. własne). 158
Ryc. 35.	Waloryzacja krajobrazów lokalnych SuPK. (oprac. własne). 161
Ryc. 36.	Województwo Sieradzkie i Województwo Sandomierskie w XV – XVIII w. 205
Ryc. 37.	Plan Opactwa Cystersów w zabytków architektury i budownictwa w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, rejestr zabytków nr. 569 / 17. 08. 1992. 213
Ryc. 38.	Mapa „Sulejowa – zespołu opactwa cystersów” stanowi załącznik do rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 22 października 2012 r. (Dz.U. z dnia 13 listopada). 217
Ryc. 39.	Jan Ferdynand Nax - mapa Pilicy od Przedborza do ujścia do Wisły z 1775 roku. Fragment mapy z widokiem na Sulejów i opactwo cysterskie, mapa pochodzi z wystawy „Pilica na dawnych mapach i rycinach” w Skansenie Rzeki Pilicy w Tomaszowie Mazowieckim, 2013 r. 220
Ryc. 40.	Stanowiska archeologiczne na obszarze nr 77-56 – Stobnica, Trzy Morgi, Zygmuntów. (Wg. Materiałów AZP z Urzędu Wojewódzkiego Konserwatora Ochrony Zabytków w Łodzi, Łódź październik 2025). 223
Ryc. 41.	Kapliczki i krzyże na terenie Sulejowskiego PK o wyróżniających się wartościach. 268
Ryc. 42.	Rozmieszczenie obiektów militarnych w Sulejowskim Parku Krajobrazowym i otulinie. 278
Ryc. 43.	Regiony etnograficzne Nadpilicza. (przygotował P. Wypych). 287

Spis fotografii:

Fot. 1	Widok z punktu nr PW31 (Fot. Wasilewski M., 2025)	88
Fot. 2	Widok z brzegu na tzw. Małpi Most. Z mostu widok panoramiczny na Pilicę i jej dolinę. (Fot. Wasilewski M., 2025)	89
Fot. 3	Widok z krawędzi doliny na starorzecze Pilicy. (Fot. Wasilewski M., 2025)	90
Fot. 4	Widok z punktu nr PW06 (Fot. Wasilewski M., 2025).	90
Fot. 5	Widok z mostu w kierunku zachodnim. (Fot. Wasilewski M., 2025)	91
Fot. 6	Widok z mostu w kierunku wschodnim. (Fot. Wasilewski M., 2025)	91
Fot. 7	Widok z lotu ptaka na ujście Czarnej do Pilicy (Fot. Wypych P.).....	91
Fot. 8	Widok z punktu nr PW09. (Fot. Wasilewski M., 2025).	92
Fot. 9	Widok z punktu nr PW12. (Fot. Wasilewski M., 2025).	92
Fot. 10	Pilica – widok z wysokiej skarpy w Sulejowie Podklasztorzu. (Fot. Wasilewski M., 2025). 93	
Fot. 11	Dolina Luciąży – widoki z mostku. (Fot. Wasilewski M., 2025).....	94
Fot. 12	Zalew Sulejowski. (Fot. Wasilewski M., 2025).	94
Fot. 13	Zalew Sulejowski – zabudowa mieszkaniowa zaburza panoramę widokową. (Fot. Wasilewski M., 2025).	95
Fot. 14	Tereny rolne w Nowej Wsi. (źródło: Google Street View, dostęp 20.10.2025).....	95
Fot. 15	Widok na Zalew z Góry Kazimierskiego w Barkowicach Mokrych. (Fot. Wasilewski M., 2025). 96	
Fot. 16	Zachód słońca nad Zalewem Sulejowskim w Karolinowie. (Fot. Wasilewski M., 2025)... 96	
Fot. 17	Zachód słońca nad Zalewem Sulejowskim w Karolinowie. (Google Maps, dostęp 20.10.2025).97	
Fot. 18	Widok na Zalew z zapory wodnej w Smardzewicach (Fot. Wasilewski M., 2025).....	97
Fot. 19	Krajobraz rolniczy otuliny SuPK – Dęba. (Fot. Wasilewski M., 2025).....	98
Fot. 20	Bąkowa Góra jako dominanta w krajobrazie rolniczym otuliny SuPK. (Fot. Wasilewski M., 2025). 98	
Fot. 21	Nowe nasadzenia w pobliżu punktu widokowego – w przyszłości mogą ograniczyć ekspozycję widokową. (Fot. Wasilewski M., 2025).	99
Fot. 22	Zasięg widoku z Bąkowej Góry – w kierunku wschodnim - sięga około 7 km. (Fot. Wasilewski M., 2025).	99
Fot. 23	Zasięg widoku z Bąkowej Góry – w kierunku wschodnim - sięga około 7 km. (Fot. Wasilewski M., 2025).	100
Fot. 24	Zbiornik poeksploatacyjny Wapienniki – widok od strony południowej. (Fot. Łukasz Sieku, źródło Google Maps, dostęp 20.10.2025).	101
Fot. 25	Wapienniki widziane z poziomu tafli wody. (Fot. Wasilewski M., 2025).....	101

Fot. 26	Widok z mostku w kierunku wschodnim (zdj. po lewej) i zachodnim (zdj. po prawej). (Fot. Wasilewski M., 2025)	102
Fot. 27	Malownicze starorzecze nad Pilicą. W tle wysoka skarpa doliny w Szarbsku. (Fot. Wasilewski M., 2025)	103
Fot. 28	Rzeka Pilica. (Fot. Wasilewski M., 2025)	103
Fot. 29	Rzeka Pilica. (Fot. Wasilewski M., 2025)	103
Fot. 30	Łąki w dolinie Pilicy. (Fot. Wasilewski M., 2025).	104
Fot. 31	Zakole rzeki Czarna w Tarasce. (Fot. Wasilewski M., 2025).	104
Fot. 32	Starorzecze Pilicy w rejonie Kurnędza. (Fot. Wasilewski M., 2025).	105
Fot. 33	Zalew Sulejowski – widok u wylotu wąwozu w Barkowicach. (Fot. Wasilewski M., 2025). 105	
Fot. 34	Zalew Sulejowski – widok z wysokiego brzegu w Barkowicach. (Fot. Wasilewski M., 2025). 106	
Fot. 35	Ruiny zamku w Majkowicach. (Fot. Wasilewski M., 2025).	106
Fot. 36	OW01 – widok na Pilicę. Łęg Ręczyński. (Fot. Gliszczyńska K. – Google Maps, dostęp 20.10.2025).107	
Fot. 37	OW02 – dolina Pilicy. Łęg Ręczyński-Placówka. (źródło: Google Street View, dostęp 15.10.2025) 107	
Fot. 38	OW03 - krajobraz rolniczy wsi Placówka i Paskrzyn. (Fot. Wasilewski M., 2025).....	107
Fot. 39	OW04 – sylweta wsi Paskrzyn. (Fot. Wasilewski M., 2025).	107
Fot. 40	OW05 – Trzy Morgi – widok na Pilicę i tzw. Małpi Most. (Fot. Wasilewski M., 2025). ..	107
Fot. 41	OW07 – dolina Pilicy w Windudze. (Fot. Wasilewski M., 2025).	107
Fot. 42	OW08 – dolina Pilicy w Białej. (Fot. Wasilewski M., 2025).....	108
Fot. 43	OW09 – dolina Pilicy w Białej. (Fot. Wasilewski M., 2025).....	108
Fot. 44	OW10 – dolina Pilicy w Białej. (Fot. Wasilewski M., 2025).....	108
Fot. 45	OW11 – dolina Pilicy w Białej. (Fot. Papiernik P., źródło: Google Maps, dostęp 20.10.2025). 108	
Fot. 46	OW12 – dolina Pilicy w Ostrowie. (Fot. Wasilewski M., 2025).	108
Fot. 47	OW13 – dolina Pilicy w Ostrowie. (Fot. Koperczak D., Google Maps, dostęp 20.10.2025). 108	
Fot. 48	OW16 – Pilica w Kurnędu. (Fot. Wasilewski M., 2025).	108
Fot. 49	OW18 – dolina Pilicy na wysokości zbiornika Wapienniki. (Fot. Wasilewski M., 2025). 108	
Fot. 50	OW19 – plaża miejska nad Pilicą w Sulejowie. (Fot. Wasilewski M., 2025).	108
Fot. 51	OW20 –Luciąża - Murowaniec. (Fot. Wasilewski M., 2025).	109
Fot. 52	OW21 – dolina Luciąży w Murowańcu. (Fot. Wasilewski M., 2025).....	109
Fot. 53	OW22 – plaża w Barkowicach przy „Róży Wiatrów”. (Fot. Wasilewski M., 2025).	109

Fot. 54	OW23 – Zalew Sulejowski - widok z wysokiej skarpy w Barkowicach. (Fot. Wasilewski M., 2025).	109
Fot. 55	OW26 – Zalew Sulejowski - widok z wysokiej skarpy w Barkowicach. (Fot. Wasilewski M., 2025).	109
Fot. 56	OW27 – Zalew Sulejowski - widok u wylotu wąwozu u podnóża „Góry Kazimierskiego”. (Fot. Wasilewski M., 2025).	109
Fot. 57	OW30 – użytek ekologiczny „Bronisławów”. (Fot. Wasilewski M., 2025).	109
Fot. 58	OW31 – wody Zalewu Sulejowskiego i ujęcie wody, Bronisławów. (Fot. Wasilewski M., 2025).	109
Fot. 59	OW33 – krajobraz rolniczy – Kolonia-Ręczno. (Fot. Wasilewski M., 2025).	110
Fot. 60	OW34 – zbiornik Wapienniki. (Fot. Wasilewski M., 2025).	110
Fot. 61	OW35 – dolina Luciąży w Przygłowie. (Fot. Wasilewski M., 2025).	110
Fot. 62	OW37 – Niebieskie Źródła. (Fot. Wasilewski M., 2025).	110
Fot. 63	Ciąg widokowy CW17 w Swolszewicach Małych, nad brzegiem Zbiornika Sulejowskiego (Fot. Wasilewski M., 2025).	114
Fot. 64	Ciąg widokowy CW16 na zaporze wodnej w Smardzewicach (Fot. Wasilewski M., 2025).	115
Fot. 65	Ciąg widokowy CW05 w Sulejowie, nad lewym brzegiem Pilicy. W tle sylweta opactwa cystersów (Fot. Wasilewski M., 2025).	115
Fot. 66	Ciąg widokowy CW09 w Murowańcu, wzdłuż krawędzi doliny. (Fot. Wasilewski M., 2025).	116
Fot. 67	Ciągi widokowe CW19 i CW20 w Bąkowej Górze (Fot. Wasilewski M., 2025).	116
Fot. 68	Widok na dwór w Bąkowej Górze - oś widokowa w kierunku zabytkowego obiektu (Fot. Wasilewski M., 2025).	117
Fot. 69	Akcent przyrodniczy – wysoka skarpa na zakolu Pilicy pod Szarbskiem (źródło: Audyt Krajobrazowy).	119
Fot. 70	Dominanta przyrodnicza i kulturowa – sylweta Bąkowej Góry z bryłą kościoła. (Fot. Wasilewski M., 2025).	120
Fot. 71	Dominanta kulturowa – opactwo cystersów w Sulejowie (Fot. Wasilewski M., 2025).	120
Fot. 72	Dominanta kulturowa – tama Zbiornika Sulejowskiego w Smardzewicach (Fot. Wypych P.).	120
Fot. 73	Dominanta kulturowa – ruiny zamku w Majkowicach (Fot. Wasilewski M., 2025).	121
Fot. 74	Dominanta kulturowa – zabytkowy kościół w Skotnikach (Fot. Wasilewski M., 2025).	121
Fot. 75	Dominanta kulturowa – kościół w Bąkowej Górze, obok zabytkowa dzwonnica (akcent kulturowy. (Fot. Wasilewski M., 2025).	121
Fot. 76	Wąwóz w sąsiedztwie Góry Kazimierskiego w Barkowicach Mokrych – akcent przyrodniczy (Fot. Wasilewski M., 2025).	121

Fot. 77	Jeden z kilku wąwozów w Barkowicach – akcent przyrodniczy (Fot. Wasilewski M., 2025). 121	
Fot. 78	Staw w Bronisławowie – akcent przyrodniczy (Fot. Wasilewski M., 2025).	122
Fot. 79	Akcent przyrodniczy – rzeka Luciąża. (Fot. Wasilewski M., 2025).....	122
Fot. 80	Akcent przyrodniczy – ujście Czarnej do Pilicy. (Fot. Wypych P.).....	122
Fot. 81	Akcent przyrodniczy – rzeka Czarna z malowniczymi wyspami (Fot. Wasilewski M., 2025). 122	
Fot. 82	Starorzecza Pilicy - Pociosek (Fot. Wasilewski M., 2025).	122
Fot. 83	Akcent przyrodniczy – Dąb „Mikołaj” (Fot. Wasilewski M., 2025).	122
Fot. 84	Akcent kulturowy - Wapienniki (Fot. Wasilewski M., 2025).....	123
Fot. 85	Przystań w Smardzewicach (Fot. Wasilewski M., 2025).	123
Fot. 86	Akcent kulturowy – kładka nad Pilicą, tzw. Małpi Most (Fot. Wasilewski M., 2025).	123
Fot. 87	Akcent kulturowy – staw we wsi o układzie owalnicy - Majkowice (Fot. Wypych P.)... ..	123
Fot. 88	Makrownętrze Doliny Pilicy – Pilica pod Kurnędzem (Fot. Wypych P.).....	126
Fot. 89	Wnętrze krajobrazowe – Zbiornik Sulejowski. (Fot. Wypych P.).....	126
Fot. 90	Dominanta krajobrazowa – Zbiornik Sulejowski (Fot. Wypych P.).....	126
Fot. 91	Łąki nad Pilicą w rejonie wsi Przewóz (Wasilewski M., 2025).	127
Fot. 92	Dolina Pilicy w rejonie Kurnędza (Fot. Wasilewski M., 2025).....	127
Fot. 93	Dolina Pilicy w rejonie Kurnędza (Fot. Wasilewski M., 2025).....	127
Fot. 94	Dolina Pilicy w rejonie Windugi (Fot. Wasilewski M., 2025).....	127
Fot. 95	Dolina Pilicy w rejonie Windugi (Fot. Wasilewski M., 2025).....	127
Fot. 96	Dolina Pilicy w Sulejowie (Wasilewski M., 2025).	128
Fot. 97	Barkowice – przedpole ekspozycji widokowej Zalewu (Fot. Wasilewski M., 2025).	130
Fot. 98	Panorama wsi Barkowice - przedpole ekspozycji widokowej stanowią pola uprawne (Fot. Wasilewski M., 2025).	130
Fot. 99	Wody Zalewu i szuwały jak przedpole ekspozycji widokowej panoramy Sulejowa (Fot. Wasilewski M., 2025).	131
Fot. 100	Przedpole ekspozycji widokowej opactwa cystersów w Sulejowie (Fot. Wasilewski M., 2025). 131	
Fot. 101	Dysharmonia w przedpolu ekspozycji widokowej obiektu zabytkowego - dominanty. (Fot. Wasilewski M., 2025).	135
Fot. 102	Nowa zabudowa w Szarbsku, w pobliżu malowniczego zakola rzeki Fot. Wasilewski M., 2025). 135	
Fot. 103	Przykład zabudowy letniskowej eksponowanej w krajobrazie, w oderwaniu od zwartych układów. (Fot. Wasilewski M., 2025).	135

Fot. 104	Lokalizacja nowej zabudowy zaburzająca panoramę na Zalew - Barkowice (Fot. Wasilewski M., 2025).	136
Fot. 105	Ogrodzenia przesłaniają/ zaburzają ekspozycję panoram – Stobnica, w otulinie Parku (Fot. Wasilewski M., 2025).	136
Fot. 106	Urbanistyka łanowa – przykład z miejscowości Przygłów, tuż przy granicy Parku (Fot. Wasilewski M., 2025).	136
Fot. 107	Domy „z widokiem” bez poszanowania dla krajobrazu – Barkowice. (Fot. Wasilewski M., 2025).	136
Fot. 108	Banery, reklamy i powszechny chaos form stylistycznych – Karolinów, nad Zalewem (Fot. Wasilewski M., 2025).	137
Fot. 109	Wraz z presją na tereny wyróżniające się krajobrazowo pojawiają się samochody parkujące poza wyznaczonymi miejscami (Fot. Wasilewski M., 2025).	137
Fot. 110	Opactwo Cystersów w Sulejowie - widok od strony południowo-zachodniej (Fot. P. Wypych 2023 r.).	215
Fot. 111	Opactwo Cystersów w Sulejowie - widok od strony wschodniej – widoczne (po lewo) baszta Opacka, w centrum zabudowa tzw. gospodarcza – obecnie hotel (spa), po prawo - wieża Muzyczna i wieża (brama) Krakowska. (fot. P. Wypych).	215
Fot. 112	Opactwo Cystersów w Sulejowie – na pierwszym planie relikty / pozostałości „młyna końskiego”, w tle wieża Attykowa, po prawo wieża (brama) Krakowska (fot. P. Wypych 2024 r.).	216
Fot. 113	Opactwo Cystersów w Sulejowie – odrestaurowany budynek Arsenału i przylegająca do niego wieża (baszta) Opacka (fot. P. Wypych 2025 r.).	218
Fot. 114	Opactwo Cystersów w Sulejowie widok na kościół i kapitułarz (fot. P. Wypych 2025 r.).	218
Fot. 115	Opactwo Cystersów w Sulejowie - widok na pozostałości południowo-zachodniej części klasztoru (fot. P. Wypych 2025 r.).	219
Fot. 116	Opactwo Cystersów w Sulejowie - widok na wieżę Rycerską (fot. P. Wypych 2025 r.).	219
Fot. 117	Panorama na miasto Sulejów – widoczny most i kładka na rzece Pilicy w Sulejowie, obok Plac Straży. (fot. P. Wypych 2024 r.).	221
Fot. 118	Dwór w Dębowej Górze z połowy XVIII w. (fot. P. Wypych 2024 r.).	222
Fot. 119	Kościół w Błogich Szlacheckich pod wezwaniem Nawiedzenia N.M.P. i św. Mikołaja, (fot. P. Wypych 2020 r.)	224
Fot. 120	Kościół w Skotnikach z 1528 r. – wielokrotnie przebudowywany (fot. P. Wypych 2020).	225
Fot. 121	Panorama na Dąbrowę nad Czarną (fot. P. Wypych 2023).	226
Fot. 122	Zdjęcie lotnicze ruin zamku (po prawej) i dworu (po lewej) w Bąkowej Górze (fot. P. Wypych 2024).	228
Fot. 123	Dwór Małachowskich z XVIII w. w Bąkowej Górze (fot. P. Wypych 2024).	228
Fot. 124	Ruiny zamku z XIV/XV w. w Bąkowej Górze (fot. P. Wypych 2022).	229

Fot. 125	Ruiny zamku z lat 1530-1540 w Majkowicach (fot. P. Wypych 2022).	230
Fot. 126	Krzyż w Lubiaszowie – miejsce pamięci narodowej (fot. P. Wypych 2024).	253
Fot. 127	Kapliczka słupowa w Stanisławowie – Szarbsku – cmentarzyk choleryczny (fot. P. Wypych 2024).	253
Fot. 128	Krzyż na miejscu zniszczonej gajówki Taraska – miejsce pamięci narodowej. (fot. P. Wypych 2024).	254
Fot. 129	Zabytkowe założenie parkowe w Dębowej Górze – widok od strony wschodniej (fot. P. Wypych 2025).	255
Fot. 130	Zabytkowe założenie parkowe w Pile – widok od strony północnej (fot. P. Wypych 2025).	256
Fot. 131	Pomnik 25 p.p AK w Barkowicach Mokrych (fot. P. Wypych 2025).	269
Fot. 132	Pomniki 25 p.p AK – miejsca pamięci narodowej – gajówka Korytnica, gajówka Łęczno, gajówka „Zapałówka”. Pomniki te zostały zrealizowane staraniem Zespołu Nadpilicznych Parków Krajobrazowych i Nadleśnictwa Piotrków. (fot. P. Wypych 2025).	273
Fot. 133	Jedyny w Polsce Ringstand 67 z zachowaną oryginalną wieżyczką, Sulejów ul. Podkurnędz. (fot. M. Sobański 2012).	277
Fot. 134	Pan Jan Miller – animator kultury i rzeźbiarz ludowy z Sulejowa (fot. P. Wypych 2020).	282
Fot. 135	Kościół św. Tomasza Kanturyjskiego Opactwa Cystersów w Sulejowie - ołtarz główny, rokokowy, wykonany przez Jana Millmana w 1788 r.; całość uzupełniają figury czterech ewangelistów (fot. P. Wypych 2023).	283
Fot. 136	Skansen Rzeki Pilicy w Tomaszowie Mazowieckim – widoczny młyn przeniesiony z Kuźnicy Żerechowskiej (fot. P. Wypych 2023).	285
Fot. 137	Cmentarzyk ewangelicki w Polichnie – bez opieki pokoleniowej traci swoją czytelność i tożsamość... (fot. P. Wypych 2023).	294

Spis tabel:

Tab. 1	Zestawienie dostępnej literatury z analizą jej przydatności na potrzeby Operatu ochrony walorów krajobrazowych Sulejowskiego Parku Krajobrazowego.	18
Tab. 2	Uwarunkowania prawne ochrony walorów krajobrazowych.	24
Tab. 3	Jednostki krajobrazowe wg grup, podtypów i typów krajobrazów w Sulejowskim Parku Krajobrazowym.....	32
Tab. 4	Krajobrazy priorytetowe wg kryteriów wyboru w Sulejowskim Parku Krajobrazowym.....	36
Tab. 5	Walory estetyczno-widokowe (widokowo-kompozycyjne) w Sulejowskim Parku Krajobrazowym wg jednostek krajobrazowych.	40
Tab. 6	Rekomendacje w zakresie obszarów wskazanych do uzupełnienia stanu wiedzy w kierunku możliwości objęcia ochroną w krajobrazach położonych w Sulejowskim Parku Krajobrazowym wg jednostek krajobrazowych.	46
Tab. 7	Typy i podtypy aktualnych krajobrazów wyznaczone dla SuPK w ramach Audytu krajobrazowego województwa łódzkiego przez Biuro Planowania Regionalnego Województwa łódzkiego. 72	
Tab. 8	Krótką charakterystykę dotychczasowych punktów widokowych (wyznaczonych na mapach i w dokumentacji do planu ochrony z 2006 r.).....	80
Tab. 9	Krótką charakterystykę punktów widokowych wyznaczonych na mapach turystycznych:...	81
Tab. 10	Charakterystyka ciągów widokowych.....	113
Tab. 11	Przyjęta klasyfikacja krajobrazów lokalnych, opracowana na podstawie elementów ogólnej oceny walorów krajobrazowych oraz przejawów degradacji.....	154
Tab. 12	Przyjęta klasyfikacja krajobrazów lokalnych, opracowana na podstawie elementów ogólnej oceny walorów krajobrazowych oraz przejawów degradacji.....	154
Tab. 13	Ogólna waloryzacja krajobrazów lokalnych.....	159
Tab. 14	Charakterystyka oraz źródła zagrożeń wewnętrznych oraz możliwe sposoby ich eliminacji lub ograniczenia.	162
Tab. 15	Charakterystyka oraz źródła zagrożeń zewnętrznych oraz możliwe sposoby ich eliminacji lub ograniczenia.	169
Tab. 16	Zestawienie dostępnej literatury z analizą jej przydatności na potrzeby Operatu ochrony walorów dziedzictwa kulturowego Sulejowskiego Parku Krajobrazowego	172
Tab. 17	Stanowiska archeologiczne AZP zlokalizowane w obrębie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego.....	232
Tab. 18	Obiekty zabytkowe z terenu Sulejowskiego Parku Krajobrazowego i otuliny będące w rejestrze Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi.....	241
Tab. 19	Obiekty zabytkowe z terenu Sulejowskiego Parku Krajobrazowego i otuliny będące w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi i Gminnej Ewidencji Zabytków.....	246
Tab. 20	Obiekty dziedzictwa kulturowego wyróżniające się w Sulejowskim w Parku Krajobrazowy.	252

Tab. 21	Kapliczki, krzyże i figury przydrożne w Parku i otulinie.	257
Tab. 22	Zestawienie elementów linii umocnień z II wojny światowej.	274